

МІНІСТЕРСТВО
ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

АКАДЕМІЯ
ДЕРЖАВНОЇ
ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ А.С. МАКАРЕНКА

БАРАНОВИЧСЬКИЙ
ГОСУДАРСТВЕННИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА МОРСЬКА АКАДЕМІЯ»
ДУНАЙСЬКИЙ ІНСТИТУТ

Politechnika
Śląska

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ В ГАЛУЗІ ПРАВА, ОСВІТИ, СОЦІАЛЬНИХ ТА ПОВЕДІНКОВИХ НАУК – 2020

ACTUAL ISSUES OF THEORY AND PRACTICE IN THE FIELD OF LAW, EDUCATION, SOCIAL AND BEHAVIOURAL SCIENCES - 2020

*Матеріали
міжнародної науково-практичної конференції
(м. Чернігів, 23–24 квітня 2020 року)*

*У двох томах
Том 1*

Чернігів 2020

УДК [34+37+33]"2020"
А43

Рекомендовано до друку вченою радою Академії Державної пенітенціарної служби від 12.03.2020 року (протокол № 5).

Головний редактор:

Тогочинський О. М., доктор педагогічних наук, професор,
заслужений працівник освіти України;

Редакційна колегія:

Олійник О. І., кандидат юридичних наук, доцент;

Чебоненко С. О., кандидат педагогічних наук, доцент;

Стеценко І.М., кандидат педагогічних наук;

Дем'яненко Ю. О., кандидат психологічних наук, доцент.

А43 **Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук – 2020: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 23–24 квіт. 2020 р.): у двох томах. Т. 1 / гол. ред.: О. М. Тогочинський. Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПтС, 2020. 315 с.**

До збірника матеріалів міжнародної науково-практичної конференції увійшли публікації вітчизняних та зарубіжних учених і практиків, здобувачів вищої освіти, що присвячені актуальним питанням суспільного управління, законодавства, проблемам криміналістики, психолого-педагогічним та соціальним методам роботи з особистістю, особливостям викладання іноземних мов, суспільно-економічним і культурним явищам як в Україні, так і за її межами.

Для наукових, науково-педагогічних працівників, практиків, здобувачів вищої освіти.

За зміст публікацій і достовірність результатів досліджень відповідальність несуть автори.

УДК [34+37+33]"2020"

© Академія Державної
пенітенціарної служби, 2020

**Шановні учасники
міжнародної науково-практичної конференції
«Актуальні питання теорії та практики в галузі права,
освіти, соціальних та поведінкових наук – 2020»!**

Хочу привітати вас з цією значущою для всієї наукової спільноти подією, яка дозволила залучити фахівців як з України, так і з інших країн світу для обміну досвідом, знайомства з новими підходами для взаємозбагачення наукової, практичної, освітньої складових у системі підготовки здобувачів вищої освіти та супроводження процесів реформування в різних сферах суспільних відносин.

Колектив Академії пишається своїми науковими здобутками і з великою повагою ставиться до діяльності всіх, хто долучився до конференції, та сподівається, що обмін отриманими результатами на цьому авторитетному заході дозволить досягти нових висот у різних галузях права, освіти, соціальних та поведінкових наук.

Реформи, що сьогодні відбуваються в системі вищої освіти, кримінально-виконавчій сфері, економіці, суспільному управлінні, є невідворотними, а отже, лише спільними зусиллями

можна досягти запланованих цілей та ефективно їх реалізувати. Упевнений, що напрями роботи конференції є досить актуальними, що допоможе українським та зарубіжним науковцям не залишити без уваги сформульовані учасниками конференції нові ідеї, пропозиції, які стануть рушійною силою цих змін, адже сучасний світ потребує постійного оновлення знань.

Масштаб і географія учасників, представництво закладів вищої освіти роблять цю конференцію помітною подією у сфері наукового співробітництва, і Академія вдячна співorganizаторам конференції серед яких є Міністерство юстиції України, Барановицький державний університет, Сілезький технологічний університет, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, Дунайський інститут Національного університету «Одеська Морська Академія».

Сподіваюсь, що результати напрацювань учасників конференції, які увійшли до збірки матеріалів, пройдуть належну апробацію і стануть корисними як для широкого кола науковців, так і для практиків та здобувачів вищої освіти.

*З повагою та вдячністю
ректор Академії Державної пенітенціарної служби
доктор педагогічних наук, професор,
заслужений працівник освіти України
полковник внутрішньої служби*

Тогочинський Олексій Михайлович

Від співорганізаторів конференції

Шановні члени наукової спільноти!

Маю сьогодні приємну нагоду привітати вас із значущою подією в науковому просторі – проведенням міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук – 2020», тематика якої не тільки охоплює найактуальніші питання в пошукуваних напрямках, а й підкреслює об’єктивну необхідність вивчення й підготовки до нових викликів, які стоять перед науковим товариством країни. Перекоаний, що це хороша можливість для наукової спільноти не тільки обміняти досвідом, але й ознайомитися з напрацюваннями та досягненнями в освітній сфері. Маю надію, що ця конференція стане вагомим внеском у розвиток пріоритетних для України галузей, процес теоретичного та практичного обґрунтування шляхів реформ в Україні, перспектив їх

впровадження, пошук ефективних шляхів подальшого розвитку демократії.

Підвищення прозорості діяльності органів публічного управління; реформування системи врядування; реформа судової системи та правоохоронних органів; забезпечення реалізації громадянами конституційних прав; розробка механізму та посилення контролю за виконанням законів – ключові напрями правової реформи. Реформа освітньої галузі, яка розпочата в Україні, неможлива без ефективної системи професійної підготовки здобувачів освіти в закладах вищої освіти та підвищення якості надання освітніх послуг. Активна увага до соціальних і поведінкових наук сприятиме дослідженню соціальних та когнітивних факторів на поведінку у сфері економіки, якість прийняття управлінських рішень для підвищення ефективності організації управління суспільними процесами. Професіоналізм, знання, досвід та високі людські якості наших фахівців, потужний науковий та освітній потенціал держави дають усі можливості ефективно модернізувати вітчизняну систему освіти й вивести українську освіту на найвищий європейський рівень. У досягненні цієї мети велике значення має обмін досвідом. Тому висловлюю особливу подяку організаторам та учасникам конференції за надану можливість поспілкуватись з колегами з різних країн та збагатитися новими знаннями. Бажаю учасникам науково-практичної конференції плідної роботи й нових творчих здобутків для збереження високоосвіченої нації та посилення соціально-економічного розвитку держави.

З повагою

*ректор Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України*

Омельчук Олег Миколайович

СЕКЦІЯ 1

ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ В СУЧАСНОМУ ОСВІТОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Денищик Катерина Алексеевна,
студентка учреждения образования
«Барановичский государственный университет»

ВЫСШЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ ДЛЯ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

Республика Беларусь находится в группе стран с очень высоким уровнем Индекса человеческого развития. Уровень грамотности взрослого населения Беларуси всегда был одним из самых высоких в мире и ныне достигает 99,7 %, охват базовым, общим средним и профессиональным образованием составляет 98 %.

В рейтинге по индексу человеческого развития, составленном на основе оценочных данных 2018 года и опубликованном 9 декабря 2019 года, Республика Беларусь входит в группу 50 наиболее развитых стран мира.

Предметом особой гордости Беларуси является система высшего образования, которая в отличие от других стран постсоветского пространства сохранена и успешно функционирует. Наш опыт используется в России и других государствах [3].

В 2018/2019 учебном году в Республике Беларусь функционирует 51 учреждение высшего образования (университеты, академии, институты). Принято 58,9 тыс. студентов, 8,2 тыс. магистрантов. Выпущено специалистов с дипломом о высшем образовании 64,9 тыс. человек, с дипломом магистра – 6,8 тыс. человек.

Учреждения высшего образования организуют образовательный процесс на русском и белорусском языках. Для иностранных граждан обучение может быть организовано на английском языке.

Так, в Республике Беларусь численность студентов – иностранных граждан, обучающихся в учреждениях высшего образования Республики Беларусь по состоянию на начало 2018/2019 учебного года составляет 15 506 человек. Из них граждан стран: Туркменистан – 7 749 чел., Российская Федерация – 1389 чел., Китай – 1113 чел., Иран, Исламская Республика – 797 чел., Шри-Ланка – 581 чел., Индия – 454 чел., Ливан – 440 чел., Таджикистан – 438 чел., Нигерия – 371 чел., Азербайджан – 325 чел., Украина – 252 чел., Казахстан – 210 чел [1].

Национальные учреждения высшего образования сотрудничают более чем с 300 предприятиями внутри страны, экспортируют научно-техническую продукцию более чем в 30 государств мира: Францию, Финляндию, Австрию, Бельгию, Польшу, Чехию, Великобританию, Латвию, Литву, США, Корею и другие страны.

Иностранцы могут поступать в учреждения высшего образования для получения образования:

- 1) за счет средств бюджета или на платной основе – в соответствии с международными договорами Республики Беларусь;
- 2) на платной основе – по результатам итоговой аттестации при освоении содержания образовательной программы подготовки лиц к поступлению в учреждения высшего образования;
- 3) на платной основе – по результатам собеседования, устанавливающего уровень владения языком, на котором осуществляется образовательный процесс [2].

В соответствии с Соглашением о предоставлении равных прав гражданам государств-участников договора об углублении интеграции в экономической и гуманитарной областях от 29 марта 1996 г. на поступление в учебные заведения граждане России, Казахстана, Кыргызстана и Таджикистана пользуются равными с гражданами Республики Беларусь правами на получение высшего и среднего специального образования и могут участвовать в конкурсе на места для получения образования за счет бюджета и для обучения за оплату, отведенные для граждан Беларуси.

С целью выполнения межведомственных соглашений в области образования с Литовской Республикой, Латвийской Республикой и Республикой Польша в части приема на учебу в высшие учебные заведения Республики Беларусь лиц белорусской национальности, которые являются гражданами указанных государств и (или) проживающих на их территории, Министерством образования Республики Беларусь устанавливается механизм приема этих граждан и критерии, которым должны соответствовать кандидаты на учебу [3].

Необходимо отметить, что в зимнем семестре 2018/2019 учебного года в польские вузы поступили 3686 первокурсников. А по данным за летний семестр того же года, всего белорусских студентов в Польше было 6080. Если взять статистику по зимним семестрам, начиная с 2012-го, численность белорусов в польских университетах продолжает расти: 2344 человек (2012 год), 3220 (2013 год), 3955 (2014 год), 4555 (2015 год), 5023 (2016 год), 5980 (2017 год), 7485 (2018 год) [1].

Согласно данным образовательного фонда «Перспективы», студенты из Беларуси занимают второе место среди иностранных студентов Польши. Но рост численности не белорусских абитуриентов стремительнее: в 2009-м году белорусы составляли 13,7% среди других иностранцев, а в 2018-м – уже только 9,3 %. Кстати, поступить в польский вуз белорусы могут и бесплатно или даже по результатам белорусского ЦТ.

В 2018/2019 учебном году в университеты России поступили 4328 белоруса. Причём их количество с 2013 года держится примерно на том же уровне: 4296 (2013/2014 год), 3594 (2014/2015 год), 4863 (2015/2016 год), 3891 (2016/2017 год), 3581 (2017/2018 год). Причём в вузах можно учиться и на бюджете, и на платном [1].

Если сложить количество всех белорусских студентов в России (13 216) и Польше (7 485), получится, что за высшим образованием в эти две страны уезжает почти 21 000 белорусов. Всего в 2018/2019 учебном году в вузах Беларуси учились 268 100 тысяч студентов. Выходит, что минимум 8 % от общего числа обучается за границей.

Таким образом, практически любой университет может найти свободную нишу международного сотрудничества и тем самым повысить свой социальный и финансовый статус, а также расширить влияние на культурную, экономическую и социально-политическую жизнь страны. Кроме того, основной задачей интернационализации является приглашение иностранных специалистов для работы в университете. При разработке стратегии развития страны необходимо тщательно изучить вопросы будущих международных связей, различных форм сотрудничества с другими странами. Обучение иностранных студентов из других стран является источником доходов университета. Надо больше внимания уделять мотивам и интересам зарубежных студентов. Очень важно хорошо изучать иностранные языки. В этом отношении иностранные студенты могут способствовать развитию обменных программ и формированию новой языковой среды. Расширение экспорта ресурсов образования является одним из важных факторов политики развития экономики страны. Следует больше рекламировать ресурсы образования Беларуси, сотрудничать с другими странами организациями по обучению за границей, организовать разные конкурсы, чтобы выбрать сильнейших иностранных студентов на обучение в Беларуси.

Список использованных источников

1. Беларусь в цифрах. Официальный сайт Нац. статистического комитета Респ. Беларусь.

URL: <https://www.belstat.gov.by/upload/iblock/cf4/cf4915a5e6ade269f20c0bf5a332a7a3.pdf> (дата доступу: 16.12.2019).

2. Министерство образования Республики Беларусь. Официальный сайт Мин-ва образования Респ. Беларусь. URL: <https://edu.gov.by/> (дата доступу: 16.12.2019).

3. Система образования в Республике Беларусь. URL: https://belarusfacts.by/ru/belarus/politics/domestic_policy/education/ (дата доступу: 16.12.2019).

Дрижак Віктор Володимирович,

кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри педагогіки та гуманітарних дисциплін
Академії Державної пенітенціарної служби

ДО ПИТАННЯ ПРО СУЧАСНУ СТРУКТУРУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Сучасна структура освіти в Україні визначена Законом України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII «Про освіту» (далі Закон), який встановлює самостійність і незалежність учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної, науково-педагогічної, наукової та/або інноваційної діяльності, а також визначає види та форми сучасної освіти. Отож тезисно розглянемо та проаналізуємо її основні організаційно-правові та педагогічні засади, наведено деякі коментарі щодо умов здобуття освіти на різних рівнях у встановлених формах.

Згідно зі статтею 8 Закону особа може реалізовувати своє право на освіту впродовж життя: по-перше, за освітніми програмами відповідно до визначених законодавством рівнів освіти, галузей знань, спеціальностей (професій), тобто у виді формальної освіти; по-друге, за освітніми програмами, які не передбачають присудження визнаних державою освітніх кваліфікацій за рівнями освіти, тобто у виді неформальної освіти; по-третє, і у виді інформальної освіти, тобто, самоосвіти, яка передбачає самоорганізоване здобуття особою певних компетентностей, у тому числі, і в процесі трудової діяльності. До того ж інформальна освіта не регламентована навчальними планами, освітніми програмами, строком, методами та формами навчання [1].

Аналізуючи основні положення Закону, слід зазначити, що в деяких випадках здобуття освіти неформальним шляхом може завершуватися присвоєнням професійних та/або присудженням часткових освітніх кваліфікацій, що для формальної освіти є обов'язковою умовою. Інформальна освіта таких наслідків не передбачає, оскільки пе-

вні компетентності особа здобуває під час активної повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям [1].

Крім традиційних для нашої системи освіти форм її здобуття, сучасне законодавство України у сфері освіти, зокрема стаття 9 Закону, встановлює три основні форми освіти її здобуття: інституційну, індивідуальну і дуальну. Зупинимось на нетрадиційних формах здобуття освіти.

Індивідуалізований процес здобуття освіти, який відбувається у спеціалізованому середовищі за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу, чинне законодавство у сфері освіти визначає як дистанційну форму її здобуття. Під час запровадження закладом освіти дистанційного навчання мають широко використовуватися сучасні психолого-педагогічні та інформаційно-комунікаційні технології, які спроможні забезпечити створення необхідного спеціалізованого середовища для освітньої взаємодії його учасників.

Мережева форма здобуття освіти передбачає залучення до освітнього процесу на договірних засадах декількох суб'єктів освітньої діяльності. Екстернатну форму здобуття освіти (екстернат) можна віднести до історичних способів організації навчання здобувачів освіти, за якого: освітня програма повністю засвоюється здобувачем освіти самостійно; оцінювання результатів навчання здійснюється компетентними органами закладів освіти; присудження освітньої кваліфікації здійснюються відповідно до законодавства. Новою є сімейна форма здобуття освіти, яку в Законі ще трактують як домашню. У формі сімейної освіти можна здобути дошкільну та повну середню освіту. За цією формою передбачається самостійне навчання батьками власних дітей; відповідальність батьків за здобуття їхніми дітьми освіти на рівні не нижче державних стандартів освіти; оцінювання результатів навчання дітей у закладах освіти відповідно до чинного законодавства; присудження закладами освіти освітніх кваліфікацій відповідно до законодавства дітям, які навчались за сімейною формою, якщо вони успішно пройшли атестацію, тобто оцінювання результатів навчання. Аналізуючи сімейну форму навчання, слід акцентувати увагу читачів на тому, що важливого значення набуває відповідальність батьків за здобуття їхніми дітьми загальної середньої освіти на рівні не нижче державних стандартів освіти, оскільки повна загальна середня освіта є обов'язковою для кожного громадянина України. Тому батьки,

якщо вони беруть на себе відповідальність за здобуття їхніми дітьми повної загальної середньої освіти, вони самі повинні, мабуть, мати вищу освіту, напевно, навіть педагогічну, глибокі знання з навчальних предметів, досвід навчання, певні вміння тощо.

Особи, які за психофізичним станом або з інших причин, визначених законодавством, потребують особливої уваги з метою забезпечення доступності здобуття освіти, то для них вводиться педагогічний патронаж, який передбачає надання педагогічними працівниками допомоги таким особам у засвоєнні освітньої програми.

Дуальна форма передбачає поєднання двох способів навчання: навчання осіб у закладах освіти; навчання на робочих місцях на підприємствах, в установах та організаціях для набуття певної кваліфікації, як правило, на основі договору [1].

Питання про складники та рівні освіти регламентує стаття 10 Закону, згідно з якою невід'ємними складниками освіти є: дошкільна; повна загальна середня; позашкільна; спеціалізована; професійна (професійно-технічна); фахова передвища; вища та освіта дорослих, у тому числі післядипломна. Кожний складник освіти відповідає певному рівню освіти і приведений у відповідність до рівнів Національної рамки кваліфікацій далі (НРК).

Рівні НРК встановлюють сукупність певних компетентностей особи, що є типовими для кваліфікацій відповідного рівня [1].

Дошкільна освіта відповідає нульовому рівню НРК, який визначає здатність особи під безпосереднім контролем іншої особи адекватно діяти у відомих простих ситуаціях. Повна загальна середня освіта включає три рівні: початкову освіту (навчання – 4 роки), яка відповідає першому рівню НРК, що визначає здатність особи виконувати прості завдання в типових ситуаціях у чітко визначеній структурованій сфері роботи або навчання, виконувати завдання під безпосереднім керівництвом іншої особи; базову середню освіту (навчання – 5 років), яка відповідає другому рівню НРК, що визначає здатність особи виконувати типові нескладні завдання в типових ситуаціях у чітко визначеній структурованій сфері роботи або навчання, виконувати завдання під керівництвом з елементами самостійності; профільну середню освіту (навчання – 3 роки), яка відповідає третьому рівню НРК, що визначає здатність особи виконувати виробничі або навчальні завдання середньої складності за визначеними алгоритмами та встановленими нормами часу та якості. Навчання учнів за програмами дванадцятирічної повної загальної середньої освіти

розпочинається: для здобуття початкової освіти (заклад освіти – початкова школа) – з 1 вересня 2018 року; для здобуття базової середньої освіти (заклад освіти – гімназія) – з 1 вересня 2022 року; для здобуття профільної середньої освіти (заклад освіти – ліцей) – з 1 вересня 2027 року. Профільна середня освіта може здобуватися за двома спрямуваннями: академічним – навчання на основі поєднання змісту освіти, визначеного стандартом профільної середньої освіти, і поглибленого вивчення окремих предметів з урахуванням здібностей та освітніх потреб здобувачів освіти з орієнтацією на продовження навчання на вищих рівнях освіти; професійним – яке орієнтоване на ринок праці і здійснюється на основі поєднання змісту освіти, визначеного стандартом профільної середньої освіти, та професійно орієнтованого підходу до навчання з урахуванням здібностей і потреб здобувачів освіти. При цьому здобуття профільної середньої освіти за будь-яким спрямуванням не обмежує право особи на здобуття освіти на інших рівнях освіти.

Професійна (професійно-технічна) освіта також включає три рівні: перший (початковий) рівень, другий (базовий) рівень, третій (вищий) рівень. Фахова передвища освіта відповідає п'ятому рівню НРК, що визначає здатність особи самостійно виконувати складні спеціалізовані виробничі чи навчальні завдання в окремій галузі професійної діяльності або у процесі навчання, нести відповідальність за результати своєї діяльності та контролювати інших осіб у певних ситуаціях.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що держава повинна створювати умови для розвитку суб'єктів освітньої діяльності, які надають відповідні освітні послуги.

Список використаних джерел

1. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. *Голос України* від 27.09.2017. № 178–179.
2. Дрижак В. В., Єрмак С. М. До питання про рівні та ступені вищої освіти, а також їх відповідність рівню національної рамки кваліфікацій. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка*. 2016. Вип. 140. Серія: Педагогічні науки. С. 8–11.
3. Дрижак В. В., Єрмак С. М. До питання про види, структуру та форми здобуття освіти в контексті Закону України «Про освіту». *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка*. 2018. Вип. 151. Серія: Педагогічні науки. С. 58–62.

Дудорова Людмила Юрївна,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри фізичного виховання та здоров'я
Київського національного університету технологій та дизайну

ПІДГОТОВКА КАДРІВ ДЛЯ ТУРИЗМУ: ПАРТНЕРСТВО БІЗНЕСУ ТА ОСВІТИ

Сучасна модель професійної туристичної освіти сформована на основі багаторівневої, територіальної системи неперервної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів сфери туризму.

Модель заснована на таких принципах: орієнтована на практичну підготовку фахівців із врахуванням найкращих світових стандартів; враховує запити роботодавців, їх кваліфікаційні вимоги, компетентнісний підхід; надає студентам можливості вибору індивідуальної освітньої програми, забезпечує непевність та багаторівневість програм; набуття «подвійного» диплому та додаткових кваліфікаційних сертифікатів; використання сучасних інформаційних баз освітніх технологій у навчанні; сертифікація освітніх програм на підставі міжнародних стандартів якості.

Представники роботодавців зазначають, що при тому, що все ще існує проблема кваліфікованих кадрів, має місце не бажання брати на роботу випускників профільних вишів через відсутність у них практичних навичок та конкретних знань, відмічається академічність профільної вищої освіти при недостатності необхідних компетенцій. Усе ще недостатньо залучаються до навчального процесу досвідчені фахівці галузі (проведення майстер-класів, читання лекцій та проведення семінарів, участі у науково-практичних конференціях з проблем туризму, керівництва практикою на підприємствах туризму).

У межах реалізації основних принципів Болонського процесу важливим напрямом діяльності освітніх закладів залишається сертифікація за стандартами якості UNWTOedQual, яку розробила та проводить Всесвітня туристична організація з метою підвищення якості туристичної освіти та її ефективності, що дозволяє визначити конкурентоздатність освітніх програм, які реалізуються ВНЗ, їх відповідність світовим стандартам якості. У відповідності із Болонською угодою значно розширюються можливості використання найкращих міжнародних освітніх програм.

Під час здійснення практичної підготовки фахівців для сфери туризму пропонується використовувати технології створення освітніх кластерів, що є системно-організованою єдністю різнорівневих про-

фесійних навчальних закладів, розташованих поряд. У випадку відсутності одного з рівнів професійної туристичної освіти необхідно його створити як системний елемент, без якого не може бути забезпечена повноцінна підготовка професійних кадрів.

Індустрія туризму має фрагментарну внутрішню структуру. В обслуговуванні туристів беруть участь підприємства розміщення, громадського харчування, транспорту, дозвілля тощо. Вони відносяться до різних секторів сфери туризму та, як правило, належать різним власникам і підпорядковані різним державним відомствам (Міністерство інфраструктури, Міністерство культури, Міністерство оборони тощо). Підготовка кадрів для підприємств різних секторів туристичної індустрії, здебільшого, проводиться різними освітніми закладами, які не дуже часто враховують необхідність тісного взаємозв'язку з туристичною дестинацією.

Як свідчить міжнародний досвід, кластери починають відігравати важливе значення у формуванні туристичних центрів та залученні до них відвідувачів. Останнім часом значна увага приділяється створенню туристично-рекреаційних кластерів, на муніципальному та регіональному рівнях. Туристично-рекреаційні кластери є групою розташованих у географічній близькості взаємодіючих компаній, громадських установ та пов'язаних з ними органів державного управління, що формують та обслуговують туристичні потоки, використовуючи рекреаційний потенціал території. Їх створення повинно здійснюватися на засадах державно-приватного партнерства, а успішне функціонування і подальший розвиток можливий за наявності достатньої кількості висококваліфікованих кадрів різного рівня. У зв'язку з цим підготовка необхідної кількості кадрів певного кваліфікаційного рівня синхронна із створенням об'єктів туризму та рекреації та відповідає сучасним інноваційним вимогам. Застосування кластерного підходу дозволяє створити систему неперервної туристичної освіти, яка являє собою багаторівневу матрицю, що забезпечує потреби не лише у набутті знань більш високого рівня, але й отримання додаткових знань на основі системи підвищення кваліфікації. Позитивний у цьому плані є досвід Херсонського туристичного кластера. Обмежений формат тез не дозволяє детально висвітлити особливості діяльності цього кластера, проте вони висвітлювалися у мережі Інтернет.

Список використаних джерел

1. Машика Н. В. Теоретичні і практичні аспекти професійної підготовки кадрів в галузі туризму. URL: http://tourlib.net/statii_ukr/mashyka.htm (дата звернення: 19.03.2020).

2. Туризм в Україні: проблеми і перспективи конкурентоздатності. URL: <http://ua.textreferat.com/> (дата звернення: 19.03.2020).

Кучук Андрій Миколайович,

доктор юридичних наук, доцент,

професор кафедри права та методики викладання правознавства

Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

ПРОЛЕГОМЕНИ ПРАВНИЧОЇ НАУКИ ТА ОСВІТИ: НЕОБХІДНІСТЬ ЗМІНИ ПАРАДИГМИ

Нині в українській правничій освіті склалась парадоксальна ситуація: чинне законодавство випереджає розвиток науки; не наука визначає напрям удосконалення законодавства, а законодавство виступає фактором розвитку правничої науки. Яскравим прикладом цього є верховенство права, яке на сьогодні закріплене у значній частині нормативних актів, що визначають засади діяльності органів правопорядку, судів. Зауважимо, що ще в 1996 році в ст. 8 Конституції України закріплено припис, відповідно до якого в Україні має діяти принцип верховенства права. Ще у 2004 році Конституційний Суд України зазначив, що право не зводиться лише до законодавства (яке має бути справедливим), а включає і норми моралі, звичаї. А у значній кількості підручників з теорії держави і права (назва навчального предмета є окремим предметом дискусії) і до сьогодні право висвітлюється через його ототожнення із законом. Відповідно до ст. 8 Кримінального процесуального кодексу України верховенство права має сприйматися через практику Європейського суду з прав людини (як і кримінально-процесуальне законодавство, відповідно до ч. 5 ст. 9 Кримінального процесуального кодексу України), але чи багато правників (особливо працівників слідчих органів) опрацьовують рішення Європейського суду з прав людини хоча б у справах проти України?

І до сьогодні значна частина правничих навчальних дисциплін починається з вивчення їх «як науки, навчальної дисципліни і галузі права». Не викликає заперечення те, що студенти повинні розуміти предмет вивчення, але яке практичне значення має інформація, наприклад, про конституційне право, кримінальне право чи цивільне право як науку, або про теорію держави і права як науку і навчальну дисципліну? При цьому слід зазначити, що значна увага приділяється і методології, яка викладається як засіб отримання наукових резуль-

татів, Однак, чи важливою для студента є ця інформація, якщо, наприклад, радянські юристи та європейські правники, застосовуючи одні і ті ж методи і підходи дослідження, отримували кардинально протилежні результати?

Якщо розуміти теорію держави і права як науку, то слід дійсно вести мову про закономірності, адже наука не вивчає одиничних фактів, її предметом пізнання є закономірності. І якщо це теорія держави і права, то і закономірності мають бути державно-правові. Але, по-перше, якщо мова йде не про позитивістське розуміння права, то ця дисципліна повинна бути «розділена» на дві окремі (і зміст має теж відрізнятись): теорія права і теорія держави (або державознавство, або політологія тощо), при цьому довелось б розглядати лише правові закономірності (а не державно-правові). По-друге, цілком логічним є питання, що впливає з попередньої тези: якщо «закономірності» змінюються і безпосередньо залежать від ідеології, то чи є вони закономірностями? І що тоді вивчають студенти, читаючи про закономірності виникнення, функціонування і розвитку держави і права? Наскільки використана буде отримана інформація ними в правничій діяльності? Якщо існують, і це жоден правник не заперечує, різні системи права (типи правових систем, правові сім'ї, правові родини), в яких як право розуміються різні явища, то якої з них стосуються описувані в навчальній (чи науковій) літературі закономірності?

У цьому контексті не можна не процитувати білоруського автора підручника з загальної теорії держави і права А.Т. Широкова: «Значна частина проблематики загальної теорії держави і права взагалі не відноситься до об'єктивних законів суспільного розвитку, а належить до **догматичної юриспруденції**, основу якої становить **панівна авторитетна думка вчених-правознавців**» [1, с. 14]. Тож виникає запитання: наскільки ця панівна авторитетна думка відповідає реальностям і чи є вона справді авторитетною?

При цьому варто зазначити відсутність у значної кількості студентів фундаментальних знань з теорії держави і права, що є цілком закономірним, виходячи із задогматизованості її положень, які вже не відповідають сучасним потребам. Помічаючи цю невідповідність, студенти відповідно їй і сприймають.

Розкриваючи «закономірності» виникнення права в навчальній юридичній літературі, мова йде переважно про мононорми як регулятори соціальної поведінки в первісному суспільстві. У юридичній науковій літературі використовується терміни «**архаїчне право**»,

«додержавницьке право», «мононорми». У цьому контексті слід згадати слова В. Завальнюк: «Очевидним є схожість ознак мононорм та архаїчного права. Як видається, спори між прихильниками концепцій мононорматики та архаїчного права відображають «основне питання юриспруденції»: що виникло раніше – право чи держава, чи є можливим сепаратне існування права та держави? У випадку схвальної відповіді на останнє питання **концепція мононорматики, яка виникла на ґрунті марксистського варіанта юридичного позитивізму, є зайвою категорією**» [2].

Таким чином, існує нагальна необхідність зміни вітчизняної правничої парадигми, яка має нарешті відійти від пріоритету позитивістського розуміння права, не ототожнювати право і закон, визнати, що основною цінністю є людина, її гідність та людські права.

Список використаних джерел

1. Широков А. Т. Общая теория государства и права: курс лекций. Минск: Акад. упр. при Президенте Респ. Беларусь, 2005.
2. Завальнюк В. В. Архаїчне право як категорія юридичної антропології. URL: <http://www.apdr.in.ua/v61/39.pdf> (дата звернення: 13.03.2020).

Мехед Ольга Борисівна,

кандидат біологічних наук, доцент,
завідувач кафедри біології Національного університету
«Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка

ОСНОВНІ ПРІОРИТЕТИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ ТА ОСНОВ ЗДОРОВ'Я

Стійкість педагогічно зорієнтованого середовища в умовах ефективного функціонування соціально-педагогічної системи забезпечується наявністю загальнокультурних і виховних цілей, що ґрунтуються на загальнолюдських цінностях та постулатах суспільної ідеології, та об'єднує інтереси учасників соціально-педагогічної діяльності (СПД). Поточну та перспективну координацію проєктованих цілей, які мають не лише концептуальний, а також координаційний і контрольно-превентивний характер здійснює вчитель.

Мету соціально-педагогічної діяльності А. Макаренко визначав відповідно до вимог суспільства, вважаючи, що «... установка вічних ідеалів виховання неможлива. Для кожної епохи навіть для кожного покоління мета виховання повинна бути встановлена діалектично». Учений зазначає, що на цей момент «суспільству потрібні люди

менш гармонійні», конкретизуючи виховну мету через відповідні завдання: почуття належності до колективу, повага до його законів, здатність підпорядковуватись колективній дисципліні та готовність до самопожертви заради інших [3, с. 137].

Поняття «соціальність» визначається сучасними вітчизняними вченими як комплексна характеристика соціального суб'єкта (людина, група, країна), що «виявляється через індивідуальне позитивно-творче ставлення до соціального буття» і забезпечує реалізацію його індивідуальності від сімейного, етнічного, громадянського до глобального соціуму; мета й інтегрований результат соціокультурного виховання [4, с. 98]. Обґрунтування соціально-педагогічної методології, згідно з В. Красвським, включає та розширює концептуальні положення про єдність педагогічної науки та практики, закладені у філософії ідеалізму епохи німецького просвітництва (І. Фіхте, Г. Гегель). При цьому автор зазначає, що наукова і практична діяльність людини спрямовані на реалізацію соціальної функції виховання молодого покоління, та вказує на те, що пізнання навколишнього світу потрібно здійснювати через аналіз «єдності у відмінності та відмінностей у єдності» [2, с. 68].

Соціально-педагогічна діяльність (СПД) у першу чергу передбачає орієнтацію на особистість, індивідуальність, забезпечує максимально ефективно розкриття особистості дитини, а також за необхідності надання їй комплексної соціально-психолого-педагогічної допомоги у вирішенні особистісних проблем і, найголовніше, в процесі усвідомлення себе як суб'єкта соціуму у парадигмі власного життя. Передбачається також, що СПД завжди є адресною, оскільки цей вид діяльності спрямований на конкретну дитину, на вирішення її індивідуальних проблем, що можуть виникнути у процесі її власної інтеграції в суспільство.

І, нарешті, соціально-педагогічна діяльність повинна бути спрямована на формування і розвиток моральних орієнтацій, моральної свідомості, моральних почуттів, соціально значущих установок у життєвому самовизначенні, а значить – і моральної поведінки дитини.

Потрібно зазначити, що соціально-педагогічна діяльність починається з постановки мети і завдань, які необхідно вирішити фахівцеві, – сформувані у дитини навички спілкування, які з якої-небудь причини в неї відсутні, допомогти дитині адаптуватися в новому середовищі і т. ін. Мета, у свою чергу, визначить зміст діяльності, методи її реалізації та форми організації, які взаємопов'язані між собою.

Погоджуємося з О. Будник, що особистість майбутнього вчителя формується в певному освітньому середовищі, де створено належні умови для реалізації педагогічних здібностей, професійно значущих якостей, практичних умінь і навичок. Таким чином, результати вияву цих можливостей залежать від самого суб'єкта соціально-педагогічного процесу, тобто особистості студента (його цілей, потреб, інтересів, мотивів, спрямованості, свободи, оцінки й самооцінки). Тільки глибоко усвідомлені цілі з допомогою адекватних засобів забезпечують результативність майбутньої соціально-педагогічної діяльності на засадах ціннісно-смыслового трактування цілісності, завдяки якій уможливується вихід за межі природних і соціальних реалій [1, с. 50].

Стосовно єдності теоретичної і практичної діяльності, то тут немає жодного сумніву, але питання полягає у визначенні механізму цього зв'язку: теорія слугує орієнтиром для практики; теорія як засіб розвитку людини та підвищення ефективності практичної діяльності чи досвіді осмислення й реалізації теорії і практики. Системне пізнання загальних законів розвитку слугує методологією діяльності людини в цілому як теоретичної, так і практичної.

З початком демократичних перетворень в Україні почався новий етап у розвитку соціально-виховних ідеалів, утвердились реальні можливості для упровадження гуманістичної освітньої парадигми, посилюється інтерес до ідей етнопедагогіки, яка частково збереглась через традиції родинного виховання дітей і молоді. Інша причина підвищеного інтересу педагогів до проблеми особистості в нинішній час пов'язана з численними підходами до тлумачення і трансформацією в уявленнях громадян мети соціального виховання.

Таким чином, мета соціокультурного виховання досягається шляхом поетапної реалізації визначених цілей, прогнозування яких здійснюється через результати цього процесу або проведення вихідних зрізів на конкретному етапі постановки часткових цілей. Як ідеальне відображення кінцевого результату мета виховання у вітчизняній педагогіці споконвіку зводилась до плекання здорової, національно свідомої, внутрішньо досконалої, розумної та працьовитої людини.

Отже, глибше пізнання вітчизняного виховного ідеалу слугуватиме основою для проектування сучасних соціально-педагогічних схем, виокремлення дієвих засобів і методів управління соціокультурним вихованням учнів у мікросередовищі для регулювання співвідношення цілеспрямованих та стихійних елементів у соціально-педагогічній системі.

Таким чином, соціокультурна реальність здійснює істотний вплив на теорію і практику соціального виховання, зокрема визначення технологічних засад використання соціально-педагогічного потенціалу суспільства для успішної соціалізації особистості в сучасному мінливому соціумі. Таким потенціалом є, беззаперечно, суспільна практика народу, особливості його світогляду, етикет національної поведінки, етнічна духовність і мораль. Соціально-педагогічний потенціал суспільства є основою соціально-педагогічної діяльності майбутнього вчителя. Соціум з високим соціалізуючим потенціалом характеризується наявністю спрямованості на ефективне засвоєння й передачу соціокультурного досвіду особистості, належної суспільно-педагогічної підтримки суспільства, а також підвищенням престижу соціально-педагогічної праці.

Список використаних джерел

1. Будник О. Б. Етнопедагогічна складова професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів початкових класів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*: зб. наук. праць. Вип. 27. Вінниця: Планер, 2009. С. 49–53.
2. Краевский В. В. *Методология педагогики: пособие для педагогов-исследователей*. Чебоксары: Изд-во Чуваш. ун-та, 2001. 244 с.
3. Макаренко А. С. *Педагогические сочинения*: в 8 т. Москва: Педагогика, 1986. Т. 8. 336 с.
4. Рижанова А. О. Соціальність. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. Київ; Сімферополь: Універсум, 2013. С. 98–101.

Мірошніченко Валентина Іванівна,

доктор педагогічних наук, професор, начальник кафедри педагогіки та соціально-економічних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ПІДГОТОВКИ ПРИКОРДОННИХ НАРЯДІВ ДО СЛУЖБИ

Методику ми розглядаємо як сукупність методів підготовки прикордонних нарядів до служби. Водночас методи професійної підготовки (навчання) – це сукупність прийомів і способів доцільного проведення тренування фахівців у прикордонному підрозділі, за допомогою яких здійснюється передача та засвоєння знань, формування у фахівців навичок і високих морально-психологічних якостей, необхідних для виконання оперативно-службових завдань з охорони державного кордону та забезпечення злагодженості підрозділів [Методичні рекомендації щодо організації та проведення заходів з професійної підготовки персоналу підрозділів ДПСУ. Хмельницький, 2016. 104 с.].

Відповідно до вимог нормативно-правових актів начальник органу охорони державного кордону визначає заходи, які проводяться під час безпосередньої підготовки прикордонних нарядів до служби. Перелік заходів залежить від рівня фахової підготовки особового складу, специфіки завдань розвитку обстановки та наявної проблематики на ділянці відповідальності підрозділу.

У кожному підрозділі охорони державного кордону для проведення безпосередньої підготовки зміни прикордонних нарядів або окремих прикордонних нарядів розробляються:

- навчально-методичні матеріали з основними нормативними документами; білети для вивчення, перелік ситуативних завдань, летючок та рольових ігор, які надійшли із прикордонного загону;

- плани проведення тренувань, рольових ігор, які визначені на наступний місяць прикордонним загonom.

Начальникам відділів прикордонної служби (відділень інспекторів прикордонної служби) на кожен тиждень визначається для відпрацювання під час безпосередньої підготовки: 1–2 білети для вивчення; одну тему тренування або одне ситуативне завдання (летючку, рольову гру тощо), які підлягають відпрацюванню протягом місяця та визначені розпорядженням прикордонного загону на відповідний місяць.

Облік заходів безпосередньої підготовки ведеться в окремому журналі.

Рольові ігри, у разі їх проведення, здійснювати відповідно до Методичних рекомендацій з підготовки та проведення малих рольових ігор під час безпосередньої підготовки військовослужбовців Державної прикордонної служби України до служби у прикордонних нарядах, затверджених наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 27.10.2011 № 805.

Керівник безпосередньої підготовки поділяє зміну прикордонних нарядів на групи.

Формами проведення практичної частини є такі:

- вивчення вимог нормативно-правових актів, білетів, які визначають порядок організації та практичного несення служби прикордонного наряду, до якого призначено військовослужбовця;

- перевірка теоретичної та практичної підготовки з питань порядку несення служби прикордонними нарядами шляхом проведення тренувань з особистої безпеки та застосування сили, застосування технічних засобів охорони державного кордону, засобів (комплексів)

телекомунікації та інформаційно-телекомунікаційних систем, а також слідознавства, ідентифікації особи, виявлення підроблених документів тощо (залежно від видів прикордонних нарядів);

– вирішення ситуативних завдань або тактичних задач (летючка, опитування тощо), або проведення рольових ігор щодо дій прикордонного наряду в разі зміни обстановки або в ситуаціях, що можуть виникнути під час несення служби тощо.

Важливим є проведення інструктажу складу прикордонного наряду, який заступає на службу за планом охорони державного кордону (до 2 хвилин).

Після відпрацювання практичної частини необхідно здійснити показ проведення інструктажу складу зміни прикордонних нарядів, який заступає на службу, за планом охорони державного кордону після безпосередньої підготовки за такими елементами. Доводиться обстановка на ділянці відповідальності, результати контролю за службою. Здійснюється постановка наказу на охорону державного кордону прикордонним нарядам, які заступають на службу за планом охорони державного кордону одразу після безпосередньої підготовки зміни. Проводиться показ порядку озброєння та екіпіровки прикордонних нарядів, які заступають на службу; за необхідності проводиться показ постановки наказу на охорону державного кордону прикордонним нарядам, які заступають на службу за планом охорони державного кордону. Заключним етапом методики є заключна частина заняття.

Нітченко Алла Григорівна,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права
Національного університету «Чернігівська політехніка»

Музика Вікторія Віталіївна,

студентка I курсу освітнього ступеня «магістр»
Національного університету «Чернігівська політехніка»

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ З МЕТОЮ ПОКРАЩЕННЯ ЯКОСТІ ЗНАТЬ

В умовах сьогодення правова наука і вища юридична освіта знаходяться в постійній взаємодії і складають цілісну платформу сучасного освітнього процесу. Професійна підготовка фахівців має не лише теоретичне спрямування, а й зорієнтована на набуття практичних навичок.

Сучасна юридична освіта спрямована на формування у випускників не абстрактних знань, які мало пов'язані із життям, а особливих навичок, які спрямовуються на здатність застосовувати знання та вміння на практиці, в реальній справі. Тому використання традиційних методів навчання не є достатнім, існує необхідність удосконалення освітнього процесу, яке можна здійснити шляхом більш широкого впровадження інтерактивних методів навчання.

Сутність інтерактивного навчання розглядається багатьма вченими, такими як: О. І. Абдалова, А. М. Алексюк, О. В. Василенко, І. О. Галиця, І. І. Доброскок, В. В. Докучаєва, В. П. Коцур, С. О. Нікітчина, В. Г. Кремень, В. В. Ільїн, С. В. Пролєєв, М. В. Лисенко, П. Ю. Саух. Однак проблеми впровадження інтерактивних технологій у процес навчання здобувачів вищої юридичної освіти потребують подальшого вивчення, що й стало визначальним для обрання нами теми доповіді.

Інтерактивне навчання – це така інноваційна форма організації пізнавальної діяльності (перш за все – діалогова), під час якої створюються умови для всебічного розвитку особистості здобувачів вищої освіти. Роль викладача ґрунтується на тому, що він не лише здійснює контроль, а перш за все, виступає координатором та консультантом, розкриває та мінімізує труднощі, які мають здобувачі, прогалини в їх знаннях, реалізуючи індивідуальні та диференційовані підходи до їх навчання [1].

Запровадження інновацій в освітній процес приводить до зміни стосунків між науково-педагогічними працівниками та здобувачами вищої освіти. Під час застосування традиційних методів навчання будуються авторитарні стосунки за принципом «суб'єкт-об'єкт», таким чином, здобувач вищої освіти виконує пасивну функцію і безпосередньо залежить від викладача. У разі застосування інноваційних методів здобувач вищої освіти стає суб'єктом, який бере активну участь в освітньому процесі, співпрацює з викладачем для здобуття та поглиблення знань, необхідних у майбутньому. Таким чином, поєднання традиційних та інтерактивних методів навчання допоможе реалізувати «суб'єкт-суб'єктну» модель освітнього процесу [1, с. 190].

Для забезпечення якості освітнього процесу можуть бути застосовані такі методи: метод конкретних ситуацій, або кейс-метод; проблемний (проблемно-пошуковий) метод; метод моделювання; PRES-формула; метод інтерв'ю; аудіовізуальний метод навчання; ділова

(рольова) гра; дискусія із запрошенням фахівців; аналіз помилок, колізій, казусів; брейн-стормінг («мозковий штурм»); метод аналізу та діагностики ситуації; публічний виступ та інші [2].

Найбільш дієвим методом викладання дисциплін для юристів є метод конкретних ситуацій або метод випадку (кейс-метод). На відміну від країн Європи в Україні він широко впроваджується лише впродовж останніх десяти років [3, с. 9]. Цінність цього методу полягає в його практичній орієнтації, коли здобувач вищої освіти вчиться приймати професійні рішення в університетській аудиторії шляхом застосування теоретичних знань під час вирішення практичних завдань – ситуацій (кейсів). Зазначений метод активізує та розвиває аналітичні й комунікативні здібності здобувачів вищої освіти.

У свою чергу, проблемний (проблемно-пошуковий) метод передбачає не тільки проблемний виклад матеріалу, але й проблемно-евристичні діалоги, вправи проблемно-пошукового характеру, створення певної проблемної ситуації, організацію колективного пошуку оптимального варіанта вирішення проблеми, наприклад шляхом обговорення «ініціативних» дій здобувачів вищої освіти тощо [4]. Цей метод стимулює пошукову діяльність, розвиває розумові здібності, мислення, сприяє виробленню життєвої мотивації, виховує самостійність, активність і креативність.

Наступний метод – ділова (рольова) гра, це один із найпопулярніших видів навчальної роботи серед здобувачів вищої освіти, адже він побудований на творчості, конкурентоспроможності, колективній співпраці. Мета ділової гри – створити максимально наближену до реальної ситуацію, в якій студент-юрист виконує необхідні професійні дії, застосовує набуті знання, виявляє навички роботи як з клієнтами, так і з колегами, а також підтверджує вміння працювати з нормативними документами. Беручи участь у ділових іграх, здобувачі вищої освіти привчаються вирішувати професійні завдання в складних, близьких до реальних умовах і, таким чином, формують та збагачують індивідуальний досвід цілісної професійної діяльності.

У процесі підготовки юристів дієвим прийомом розвитку професійних навичок у здобувачів вищої освіти також є тематичні ігри, проведення «науково-технічного суду над ідеєю». Такі прийоми можуть оптимально розкрити сутність методики викладання права, сприяють формуванню правової культури та мислення.

Інші ігрові технології, наприклад, розроблення кейсів із юридичних проблем, дають можливість здобувачам вищої освіти виконувати

різні ролі та представляти інтереси всіх сторін, зокрема, у цивільно-правових відносинах, які часто конфліктують між собою. Чим активнішу роль виконує здобувач вищої освіти під час освітнього процесу, тим більше виявляються його особисті якості, навички майбутнього фахівця, виробляються гнучкість, креативність і критичність мислення, а також звичка зосереджуватися.

У процесі вивчення правових дисциплін ефективними є також методи взаємодіючого навчання: обговорення або дискусія; навчальні групи, які співпрацюють; консультативна група; взаємонавчання; схеми або таблиці досвіду; дебати; логічне структурування; усні виступи, повідомлення тощо [5].

В освітній практиці диверсифікація навчальних технологій дозволяє активно та результативно їх поєднувати через модернізацію традиційного навчання та переорієнтацію його на ефективне та цілеспрямоване. У такому разі увага зосереджується на особистісному розвитку майбутніх фахівців, здатності оволодівати новим досвідом творчого і критичного мислення, рольового та імітаційного моделювання пошуку вирішення навчальних завдань та ін. [6, с. 7].

Концепція інтерактивних методів навчання є багатокомпонентною, оскільки поєднує в собі всі нові та ефективні методи навчання (отримання, передачу та розвиток знань), які сприяють інтенсифікації та модернізації освітнього середовища, розвивають творчий підхід та особистісний потенціал учасників освітнього процесу.

Отже, інтерактивні методи навчання в закладах вищої освіти заслуговують на особливу увагу, оскільки вони забезпечують потребу в «інноваційному кліматі» в закладах вищої освіти, сприяють розвитку творчої активності та дослідницької ініціативи здобувачів вищої освіти, закладають фундамент для подальшого розуміння та розвитку юридичних знань, успішного застосування отриманих знань на практиці. Впровадження інтерактивних методів у освітній процес допомагає готувати висококваліфікованих, конкурентоспроможних юристів, здатних виконувати складні дослідницькі, професійно-прикладні та творчі завдання.

Список використаних джерел

1. Луппа В. А. Інноваційні методи підготовки юристів у ВНЗ. *Проблеми сучасної освіти*. 2013. № 4. С. 188–193. URL: <https://periodicals.karazin.ua/issuesedu/article/download/8816/8337/> (дата звернення: 12.03.2020).
2. Інноваційні технології в розвитку наукової думки сьогодення: теоретико-практичний аналіз та науково-методичні коментарі: монографія / Л. Ф. Василевич та ін. Кіровоград: Поліграфія, 2015. 560 с.

3. Барнс Л. Б., Кристенсен К. Р., Хансен Э. Дж. Преподавание и метод конкретных ситуаций (конкретные ситуации и дополнительная литература): пер. с англ. А. И. Наумова. Москва: Гардирики, 2000. С. 9–10

4. Артикуца Н. В. Інноваційні методики викладання дисциплін у вищій юридичній освіті. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2424/Artikutsa_Inov.pdf;jsessionid=B03414B789B3787C64286E2C75EAC955?sequence=1 (дата звернення: 12.03.2020).

5. Купчак М. Я., Повстин О. В., Гонтар З. Г. Методика викладання правових дисциплін у вищих навчальних закладах ДСНС України. *Вісник ЛДУ БЖД*. 2016. №13. С. 196–205.

6. Лисенко М. В. Інноваційна парадигма вищої освіти України за умов переходу до інформаційного суспільства: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.10. Київ, 2013. 16 с.

Носовець Наталія Михайлівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

завідувачка кафедри педагогіки, психології і методики технологічної освіти
Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка

РОЛЬ УНІВЕРСИТЕТІВ У ВПРОВАДЖЕННІ ОСВІТИ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Новою парадигмою розвитку суспільства є парадигма сталого розвитку, яку доцільно розуміти не лише в контексті зміни стосунків людини і природи для розширення можливостей економічного зростання, а як скоординовану глобальну стратегію виживання людства, орієнтовану на збереження і відновлення природних спільнот у масштабах, необхідних для повернення до меж господарської місткості біосфери.

Проблема сталого розвитку цивілізації – одна з найбільш актуальних у сучасному світі. Нею опікуються світові лідери, їй присвячені урядові та міжурядові програми, всесвітні конференції, міжнародні саміти, спеціальні сесії Генеральної Асамблеї ООН, зустрічі на найвищому рівні представників майже всіх країн світу. Проблема сталого розвитку людської цивілізації перетворилася на важливу складову внутрішньої та зовнішньої політики багатьох держав на всіх континентах [6].

Термін «сталий розвиток» визначила Г. Брундтланд (у 1983–1987 рр. Гру-Харлем Брундтланд очолювала роботу Комісії) у 1987 році на «Всесвітній комісії ООН з навколишнього середовища і розвитку». Саме з цього моменту в засобах масової інформації почав з'являтися термін «сталий розвиток» і запропонована нова соціаль-

но-економічна парадигма – концепція сталого розвитку. Вона визначає сталий розвиток як «розвиток, який задовольняє потреби нинішнього покоління без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби» [5]. Поняття сталого розвитку включає в себе вимоги до захисту довкілля, соціальної справедливості та відсутності расової й національної дискримінації.

Основними принципами сталого розвитку є: - повага і турбота до всіх живих співтовариств; - поліпшення якості людського життя; - збереження життєздатності й розмаїтості Землі; - забезпечення сталого використання відновлюваних ресурсів; - мінімізація виснаження невідновлюваних ресурсів; - зміна індивідуальних позицій і діяльності [8].

Щоб вирішити ці питання, в Україні було проведено багато конференцій та прийнято багато документів, у результаті численних обговорень в Україні була вироблена Програма сталого розвитку до 2030 року, яка включає 17 цілей та 169 завдань. Якісна освіта – це одночасно і одна із цілей сталого розвитку, і інструмент, який дозволяє впроваджувати в життя інші цілі.

Універсальний характер ідей сталого розвитку, який був закладений у численних міжнародних угодах за останні 20 років, стимулювали появу в освітній теорії та практиці нового типу освіти, який отримав назву «освіта для сталого розвитку» (ОСР) або «освіта в інтересах сталого розвитку». Головна причина появи ОСР – це усвідомлення людством необхідності змін в освітній парадигмі з метою переходу до сталого розвитку суспільства, економіки та навколишнього середовища [7].

За визначенням ЮНЕСКО основними компонентами ОСР є: освіта (навчання); підготовка та перепідготовка кадрів; формування навичок; визначення системи цінностей; інформування та просвіта населення щодо розуміння стійкості (сталості), покращення якості життя, зниження ризиків.

У Законі України «Про освіту» (2017 рік) зазначено тісний зв'язок та залежність сталого розвитку українського суспільства від рівня освіти. Метою освіти проголошується всебічний розвиток людини як особистості, здатної до етично відповідальної участі у житті суспільства, її розумових і фізичних здібностей, забезпечення на цій основі сталого розвитку суспільства, а фінансове та інституційне забезпечення державою освіти є інвестицією в сталий розвиток суспільства [3].

До принципів ОСР, яка розбудовується в Україні, можна віднести: пріоритетність ОСР як системоутворюючого фактору системи освіти в цілому (тобто принцип «пронизування» всіх ланок та форм

освіти); міждисциплінарний та комплексний підхід; безперервність ОСР; загальність та доступність ОСР [1].

Завдання підготовки фахівців та учнів, які володіють знаннями в галузі сталого розвитку, стоїть перед усіма закладами освіти. Але ключова позиція у формуванні системи ОСР належить закладам вищої освіти. Сучасні університети є базою для підготовки спеціалістів нової формації, здатних системно та стратегічно мислити, приймати обґрунтовані міжсекторальні рішення, займати активну громадянську позицію й адекватно вирішувати актуальні проблеми сталого розвитку. Через університети суспільство генерує інтелектуальний потенціал нації, стверджує національні ідеї і цінності, реалізує роль знань як чинника розвитку, готує майбутнє кожної держави.

Як стверджує І. Коренева [5], аналіз наукових досліджень з освіти для сталого розвитку дозволяє виділити два напрями її розвитку в Україні, за критерієм визначальних рушійних сил та осередків ОСР, якими виступають або заклади вищої освіти, або громадські неурядові організації та заклади позашкільної освіти. Перший напрям пов'язаний із формальною освітою. У системі вищої освіти України, на думку І. Кореневої, нині здійснюється формування трьох підходів до освіти для сталого розвитку, що виділені за принципом цілеспрямованості та ставлення до практики. Перший – фундаментальний, що має місце в класичних університетах та характеризується міждисциплінарним підходом до розв'язання завдань. Другий – прикладний, інженерно-екологічний, що здійснюється в технічних та аграрних університетах. Третій підхід до освіти для сталого розвитку – педагогічний, має місце у педагогічних закладах вищої освіти і характеризується акцентуванням на методичних особливостях та технологіях екологічної освіти та виховання, при цьому забезпечується комплексне формування еколого-педагогічної компетентності майбутніх педагогів, що полягає не тільки в розумінні та усвідомленні ними концепції сталого розвитку, але і у формуванні готовності здійснювати свою майбутню педагогічну діяльність на засадах сталого розвитку, реалізовувати головні функції освіти для сталого розвитку [5].

За переконанням групи науковців (Карпаш М., Тацакович Н., Райтер П.) введення аспектів сталого розвитку в освітній процес в українських ЗВО повинно ґрунтуватись на таких підвалинах. Освіта за умов сталого розвитку повинна бути: 1. Контекстною: повинна повною мірою враховувати і здійснюватися в контексті сучасних соціальних, політичних і культурних питань сьогодення. 2. Інноваційною і конструктивною: освіта в умовах сталого розвитку повинна поглиблюватись

ідеями з цілої низки галузей науки, етики, політики, економіки, дизайну і психології, які пропонують ідеї та шляхи просування вперед, та обіцяють безпечне, гуманне та екологічно стале майбутнє. 3. Орієнтованою та експансивною: освіта, перш за все, повинна ґрунтуватися на (але не обмежуватись) суспільному розвитку і екології людини, справедливості та різноманітності. 4. Цілісною та соціальною: освіта повинна розглядатись, як взаємозалежна система з педагогіки, навчальних програм, структурної організації та спрямованою на задоволення потреб як тих, хто навчається, так і тих, хто навчає. 5. Міждисциплінарною: освіта повинна дисциплінувати та інтегрувати особистість в усі предметні області. Традиційні підходи повинні бути вдосконаленні з метою створення нових методів навчання. 6. Заохочувати до участі: освіта в умовах сталого розвитку повинна бути орієнтована на розширення прав і можливостей тих, хто навчається. Слід переосмислити навчання як процес, зробивши його цікавим та акцентуючи на активному навчанні й критичному осмисленні. 7. Критичною: освіта повинна бути ідеологічно орієнтованою та соціально критичною. 8. Збалансованою: освіта в умовах сталого розвитку повинна сприяти владженню суперечностей, поєднувати в собі знання і цінності, ефективне навчання, раціональність та інтуїцію. 9. Системною: потрібно робити акцент на системному підході у розумінні освітніх процесів та їх удосконаленні. 10. Етичною: повинна бути спрямованою на роз'ясненні етичних проблем і конфліктів, розвивати етичні почуття і цінності. 11. Цільовою: повинна зосередитися на вивченні, тестуванні, критиці і вихованні цінностей сталого розвитку та їх альтернативи. 12. Продовжуватись протягом усього життя [2, с. 49–50].

Отже, освіта для сталого розвитку – це сучасний підхід до організації освітнього процесу, який включає інформування членів суспільства про основні проблеми сталого розвитку, формування світогляду, що базується на засадах сталості, переорієнтацію навчання з передачі знань на передачу досвіду діяльності, орієнтацію на порушення та практичне вирішення локальних проблем. Мета ОСР – формування сталого суспільства.

Список використаних джерел

1. Возна Н. Г., Волошина В. Г. Екологічна освіта для сталого розвитку. *Наукові записки: збірник наукових праць*. Кіровоград: КНТУ, 2010. Вип. 10. Ч. I. С. 120–123.
2. Європейський досвід підготовки інженерів для сталого розвитку: монографія / заг. ред. В. Шатоха. Дніпропетровськ: Дріант, 2016. 92 с.
3. Про освіту: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page> (дата звернення: 17.03.2020).

4. Коренева І. М. Освіта для сталого розвитку: реалії України. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Педагогічні науки*. 2018. Вип. 36. С. 17–25.

5. Основи стійкого розвитку: навч. посіб. / за заг. ред. Л. Г. Мельника. Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. 654 с.

6. Сталий розвиток суспільства: навч. посіб. / Садовенко А. П., Серета В. І., Масловська Л. Ц. Київ: Компанія ВАПТЕ, 2009. 240 с.

7. Носко М., Носовець Н. Ідеї І. А. Зязюна в контексті освіти в інтересах сталого розвитку. *Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Наукова спадщина академіка Івана Зязюна у вимірах сучасності та майбутнього»* (м. Чернігів, 11–12 квітня 2019 р.). Чернігів, 2019. С. 13–21.

8. Сталий розвиток як парадигма суспільного зростання XXI століття. URL: <http://www.geograf.com.ua/geoinfocentre/20-human-geography-ukraine-world/273-stalyi-rozvytok-yak-paradygma-suspiynogo-zrostantnya-21-st> (дата звернення: 12.03.2020).

Немцева Аліна Олександрівна,

аспірантка Академії Державної пенітенціарної служби

АТЕСТАЦІЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЯК МОТИВАЦІЙНА СКЛАДОВА ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ НАДАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

Праця науково-педагогічних працівників є запорукою якісного надання освітніх послуг у закладах вищої освіти. Адже саме залежно від їх наукової компетентності, а також педагогічних, методичних та організаційних навичок залежить повнота та всебічність засвоєння навчального матеріалу студентами (курсантами) та слухачами.

У загальному розумінні атестація являє собою процедуру оцінки відповідності професійного рівня працівників кваліфікаційним вимогам і посадовим обов'язкам, проведення оцінки їх професійного рівня [1].

Відповідно до ЗУ «Про вищу освіту» [2] атестація – це встановлення відповідності засвоєних здобувачами вищої освіти рівня та обсягу знань, умінь, інших компетентностей вимогам стандартів вищої освіти. Отже, можна зробити висновок, що процес атестації науково-педагогічних працівників відбувається з метою підтвердження відповідності вимогам академічних та наукових ступенів.

Атестація науково-педагогічних працівників, які мають науковий ступінь, відбувається відповідно до вимог Положення про атестацію наукових працівників від 13 серпня 1999 р. (далі – Положення) [3].

Однак відповідно до п. 9 ст. 55 Закону України «Про вищу освіту» [2], посади науково-педагогічних працівників можуть обіймати не тільки особи, які мають науковий ступінь або вчене звання, але й особи, які мають ступінь магістра, тобто не бути вченим, що

зумовлює деяку законодавчу прогалину, яка виключає застосування вищезазначеного порядку до них. До посад, які можуть обіймати такі працівники, насамперед відносяться посади старшого викладача, викладача, асистента, викладача-стажиста.

Згідно зі ст. 10 Положення [3] для кожної наукової посади вченою радою наукової установи затверджується атестаційна форма, в якій враховуються: наукові результати (публікації, патенти та ін.); викладацька діяльність; керівництво підготовкою та/або підготовку наукових кадрів; національну та міжнародну співпрацю (участь у національних та міжнародних наукових проєктах та ін.); підвищення кваліфікації; виконання адміністративних обов'язків; популяризацію науки (лекції, інтерв'ю, науково-популярні передачі) та мобільність. Атестаційна форма повинна містити лише такі вимоги, зазначені в трудовому договорі (контракті), та які можна підтвердити документально.

Такий підхід до проведення атестації вбачається дещо обмеженим у розрізі видів діяльності, що здійснюються науково-педагогічними працівниками, що, в свою чергу, може зумовити суто формальний підхід до її проведення, що абсолютно нівелює мотиваційну та ціннісну складову такої процедури.

Разом з цим відсутність чітких критеріїв оцінювання ефективності за основними напрямками роботи виключає і можливість формування структурованої та всебічної характеристики професійної активності за відповідний період, що виключає як можливість відзнаки за професійні успіхи, так і окреслення питань, що потребують більшої уваги для подальшого розвитку.

Непрямою формою постановки атестаційних умов можна вважати вимоги до якісного складу науково-педагогічних працівників випускових кафедр, що наведені в Ліцензійних умовах провадження освітньої діяльності закладів освіти [4]. У статті 30 цього документа наведено 18 видів і результати професійної діяльності особи за спеціальністю, яка застосовується до визнання кваліфікації працівника.

До них, наприклад, віднесено як наукові здобутки (наявність наукових публікацій у періодичних виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз, наукових фахових видань України, видання підручника, навчального посібника або монографії тощо), так і педагогічні (наукове керівництво (консультування) здобувача, який одержав документ про присудження наукового ступеня, керівництво постійно діючим студентським науковим гуртком/проблемною групою, керівництво студентом, який посів призове місце на I етапі Всеукраїнської студентської олімпіади, міжнародних конкурсів та ін.).

Підтвердженням кваліфікації, відповідно до вищезазначених умов [4], може бути й особиста соціальна активність за спеціальністю (робота у складі експертних рад МОН, Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, Акредитаційної комісії та ін.; участь в атестації наукових працівників як офіційного опонента або члена постійної спеціалізованої вченої ради, участь у професійних об'єднаннях за спеціальністю, досвід практичної роботи за спеціальністю не менше п'яти років, наукове консультування установ, підприємств, організацій протягом не менше двох років), що, безумовно, є не тільки логічним, але і необхідним для заохочення додаткової професійної діяльності.

Такий підхід до оцінювання кваліфікації вбачається більш змістовним, хоча теж потребує деякого доопрацювання та розширення.

Разом з цим зазначені умови враховуються під час ліцензування саме закладу вищої освіти. Однак їх відсутність у прямих вимогах до атестації працівників позбавляють заклад того ефективного важелю впливу, який може не тільки підвищити результативність кадрів, але і вивести освітню установу на якісно новий рівень.

Отже, наявний на сьогодні порядок атестації науково-педагогічних працівників не має чітких та деталізованих вимог, що зумовлює його здебільшого формальний характер.

Водночас сама процедура атестації, у випадку її чіткого та детального врегулювання для кожної з категорій науково-педагогічних працівників, має низку позитивних факторів.

Зокрема, встановлення чіткого обсягу умов, необхідних для успішного проходження атестації, що нівелює вплив суб'єктивної складової атестаційної комісії на зазначений процес; постановка пріоритетів професійної активності в атестаційних вимогах, має закріпити ієрархію першочергових завдань ЗВО, що дозволить працівникам планувати свою активність відповідно до них, посилить їх мотиваційну складову, а також сприятиме ефективному кадровому відбору, що є одним з найсуттєвіших факторів забезпечення високого рівня викладання у закладах вищої освіти.

Список використаних джерел

1. Про професійний розвиток працівників: Закон України від 12 січня 2012 р. № 4312-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17>.

2. Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 р. №1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

3. Положення про атестацію наукових працівників: Закон України від 13 серпня 1999 р. №1475. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1475-99-%D0%BF>.

4. Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності: постановою Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1187. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1187-2015-%D0%BF>.

Остополець Ірина Юрїївна,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної психології ДВНЗ
«Донбаський державний педагогічний університет»

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНІКИ MIND MAPPING У ВИВЧЕННІ ПСИХОЛОГІЇ

Реформування та модернізація сучасної освіти України у напрямку інтеграції в Європейський освітній простір потребує кардинальної перебудови методики підготовки майбутніх фахівців у вищій школі, зокрема і викладання психологічних дисциплін. У зв'язку з цим є актуальною проблема пошуку нових – малослівних, стислих у часі, ресурсоощадних методів, прийомів і технік, які дозволять підвищити ефективність навчання, сприятимуть розвитку професійно важливих компетенцій студентів. Однією з таких технік є майндмеппінг.

Майндмеппінг (mindmapping, ментальні карти) – це зручна й ефективна техніка візуалізації мислення та альтернативного запису. За допомогою створення ментальної карти кожен зможе швидше та легше запам'ятовувати та згадувати необхідні факти (порівняно з традиційними записами). Застосування цієї техніки допомагає мислити абсолютно по-новому, максимально використовуючи обидві півкулі головного мозку, опираючись на візуалізацію та встановлення різноманітних асоціативних зв'язків.

Перевагами впровадження цієї техніки в освітній процес є наступні:

1. Майндмеппінг допомагає реалізувати один із найважливіших принципів навчання – принцип наочності. Ментальна карта дає змогу охопити узагальнений матеріал одним поглядом, оскільки розроблена блок-схема демонструє найважливіше в асоціативних порівняннях та зв'язках.

2. Принцип побудови ментальних карт корисно використовувати як на лекційних, так і підсумкових заняттях, оскільки їх розробка студентами потребує свідомого узагальнення вивченого матеріалу.

3. Ментальну карту можна будувати під час вивчення великих за обсягом навчальних матеріалів, причому замість довгих конспектів та великих витрат часу для запису матеріалів студент формує лише одну блок-схему.

4. Метод майндмепінгу дозволяє розвивати творче мислення студентів, уяву. Він активізує логіку та вміння згортати весь навчальний матеріал до самого найважливішого, підвищує якість та інтенсивність навчання, тренує пам'ять.

5. Використання карт допомагає студентам підвищити концентрацію уваги.

6. За допомогою майндмепінгу та їх графічної привабливості процес генерації ідей стає більш швидким та ефективним.

7. Майндмепінг суттєво підвищує мотивацію до вивчення навчального предмета, виокремлюючись своєю оригінальністю, яскравістю і високою ефективністю та простотою застосування [1].

Метою дослідження є підвищення ефективності запам'ятовування навчального матеріалу студентами педагогічного вишу шляхом використання техніки майндмепінгу. Відповідно до мети визначено такі завдання дослідження: 1) теоретично обґрунтувати основні поняття досліджуваної проблеми; 2) діагностувати основні показники пам'яті студентів (короткочасної та довготривалої); 3) обґрунтувати та впровадити в роботу зі студентами техніку майндмепінгу; 4) встановити результативність використання цієї техніки під час вивчення психології.

Об'єкт дослідження – індивідуальні пізнавальні процеси студентів, його предмет – майндмепінг як засіб розвитку процесів пам'яті у студентів педагогічного вишу.

Дослідження проводилося на базі факультету фізичного виховання ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет». У ньому брали участь 61 людина, студенти 2 та 4 курсів (21 – юнак та 40 – дівчат, віком від 19 до 21 року).

На 1 етапі емпіричного дослідження було діагностовано домінуючий тип запам'ятовування студентів та його продуктивність (довготривала та короткочасна пам'ять). Використовувався комплекс діагностичних методик, які студенти проходили он-лайн: <https://psy.wikireading.ru/20629>. Під час додаткового опитування респондентів визначено способи запам'ятовування, які переважно застосовують студенти в процесі вивчення психології.

Далі, після випадкового поділу студентів на дві групи (контрольна та експериментальна), одна з них (експериментальна) виконувала роботу з розвитку навичок побудови ментальних карт за допомогою символів на актуальному для студентів матеріалі з психології. З метою підвищення ефективності роботи були враховані складові, які стимулюють активні цілеспрямовані дії студентів: постановка конкретної

мети, підтримка інтересу до виконання завдань, мотивація, забезпечення оптимальних умов для роботи, наявність практичної значущості, постійне підкріплення інтересу оцінкою результативності роботи.

Далі, протягом семестру студенти контрольної групи вивчали навчальний матеріал з психології традиційними способами, студенти експериментальної – з використанням техніки майндмепінгу.

Результати повторної діагностики показали значну позитивну динаміку змін в експериментальній групі. Усі студенти відтворили правильно і в повному обсязі надані до розгляду слова одразу після того, як було запропоновано їх запам'ятати (методика «Заучування 10 слів» О. Р. Лурія). Також значно покращилися результати відтворення слів через годину після їх запам'ятовування. Таким чином, продуктивність короткочасної і довготривалої пам'яті зросла з середнього рівня до високого.

У контрольній групі короткочасна пам'ять покращилася не суттєво: не всі слова відтворювалися, деякі з них студенти замінювали іншими. Але рівень продуктивності залишився на високому рівні. Перевірка через годину після надання завдання показала, що кількість правильно відтворених слів зменшилася в порівнянні з результатами первинної діагностики. Отже, за період експерименту довготривала пам'ять студентів контрольної групи не отримала свого розвитку і з якихось причин, навпаки, знизилася її продуктивність. Загальний рівень ефективності запам'ятовування залишився на середньому рівні.

Крім того, викладачем було визначено підвищення якості засвоєння навчального матеріалу з дисципліни «Психологія» студентами експериментальної групи, яка використовувала техніку побудови ментальних карток у порівнянні зі студентами контрольної групи.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що систематичне застосування техніки майндмепінгу реально сприяє підвищенню продуктивності пам'яті студентів та значно покращує успішність у навчанні.

Список використаних джерел

1. Позднякова Т. Є. Візуалізація та структурування інформації за допомогою ментальних карт на уроках біології: науково-методичний посібник. Рівне: РОІППО, 2018. 50 с.

2. Buzan T., Buzan B. (1993), *The Mind Map Book: how to use radiant thinking to maximize your Brains untapped potential*, BBC Books, London.

Паришкура Юлія Володимирівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри фізичного виховання та здоров'я

Київського національного університету технологій та дизайну

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ ГАЛУЗІ ФІТНЕСУ ТА РЕКРЕАЦІЇ: ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ СУЧАСНОСТІ

За останні десятиріччя в Україні значно зросла кількість прибічників здорового способу життя (ЗСЖ), що спричинило появу значної кількості місць для занять фітнесом (центри, клуби, студії), які пропонують різноманітні фітнес-програми та оздоровчі технології. Для їх раціонального функціонування потребуються кваліфіковані кадри, що матимуть вплив на залучення людей до рухової активності та ЗСЖ [5].

З 70-х років ХХ сторіччя на формування ЗСЖ у світі мали як демографічні зміни та вплив засобів масової інформації, так і прогрес, що вів до скорочення рухової діяльності. У США Кеннетом Купером за тих часів були розроблені науково-практичні основи аеробіки, спрямовані на зміцнення здоров'я засобом рухової активності середньої інтенсивності. Ці нововведення й окреслило потребу у фахівцях для фітнес-індустрії, що реалізовувались через велику кількість різноманітних програм підготовки в університетах і коледжах та в понад 250 організаціях: федерації, асоціації, компанії, які поза державною системою освіти проводили підготовку фахівців для надання фітнес-послуг [1].

Відповідний процес відбувався і в країнах Європи. Досвід Франції вказує на здійснення спеціалізованої підготовки кадрів із фізичного виховання та спорту, зокрема: викладачів фізичного виховання, тренерів, педагогів-організаторів фізкультурно-масової роботи, фахівців з роботи з інвалідами, спортивного менеджера тощо [2].

У Фінляндії підготовка фахівців велась з таких профілів: викладач фізичного виховання, фізіотерапевт (реабілітолог), викладач наук про здоров'я. У країні була розповсюджена модель спільної підготовки фахівців з фізичного виховання та спорту як внутрішня: в одному університеті або в місті, країні, так і міжнародна. Базовою основою якої є положення про те, що саме університетська освіта є базою для навчання кадрів, які будуть управляти процесом оздоровлення, розвиває здатності швидко і гнучко реагувати на потреби мінливого ринку фізкультурно-оздоровчих послуг.

У сусідній Польщі фізкультурні кадри готуються за такими напрямками освіти, як: фізичне виховання, фізіотерапія (фізична реабілітація), туризм і рекреація. Навчання є ступеневим і складається зі

студій першого ступеня: ліцензійних (бакалаврських) і другого ступеня: магістерських програм і триває 3 роки за першим ступенем і 2 роки за другим. Спеціальності для магістрів ЗВО визначає самостійно, враховуючи вимоги ринку праці та наявні можливості їх підготовки [2; 3].

Цікавим є досвід підготовки тренерів з фітнесу в країнах Балтії, а саме в Латвії. Згідно з чинним законодавством для отримання роботи фітнес-тренера необхідно отримати офіційний дозвіл у Раді спортивних федерацій Латвії. Підтвердження кваліфікації проводиться кожні 5 років, що зобов'язує проходження тестів на професійну здатність [6].

Згідно з законодавством Латвійської республіки фахівці фітнес-центрів класифікуються за категоріями: А, В, С, D. Категорія А припускає наявність вищої педагогічної освіти в спорті; досвід роботи протягом 5 років як тренер або проходження навчальних програм в обов'язі не менше 60 годин. Категорія В надається особі, яка має вищу спортивну педагогічну освіту, досвід роботи протягом 2 років або за останні 5 років пройшла відповідні навчальні програми в обов'язі не менше 60 годин. Категорія С надається особі, яка має середню освіту, має нагороди спортивної федерації або за останні 5 років засвоїла професійні навчальні програми в обов'язі не менше 320 годин. Категорія D надається особі, яка має середню освіту, за останні 5 років пройшла спеціалізацію в обов'язі не менше 40 годин [6].

Основою для професійного просування є результативна робота за професією, підвищення ступеня кваліфікації шляхом проходження курсів підвищення кваліфікації та постійне самовдосконалення й додаткове навчання.

Цікавим є й східний досвід, в Японії активно готують фахівців-організаторів оздоровчого відпочинку й дозвілля. Через державну систему підготовки фахівців з фітнесу, що проводиться Міністерством освіти, науки та культури, яке розробило вимоги до сертифікації знань та умінь інструкторів зі спорту, у тому числі інструкторів з рекреаційних та оздоровчих занять з таких напрямів:

- 1) інструктори з видів спорту: регіональні інструктори зі спорту; інструктори зі спорту вищих досягнень; інструктори фітнес-клубів;
- 2) інструктори зі спорту для широких верств населення: методисти зі спорту; інструктори з рекреації; інструктори роботи з дітьми та молоддю.

Освітні програми за цими категоріями здійснюють в основному спортивні федерації. Фізкультурно-оздоровчі організації проводять

підготовку фахівців з фітнесу через систему курсів 3 рівнів: 1 рівень: інструктор фітнес-клубу або персональний тренер; 2 рівень: інструктор корекційних (реабілітаційних) занять; 3 рівень: фахівець з силового та кондиційного тренування [1–4].

Процес отримання вищої академічної освіти в університетах в більшості країн відбувається як у державних (академії фізичного виховання, факультети в класичних університетах, факультети в технічних університетах), так і в приватних.

Перші українські фахівці з фітнесу та рекреації отримували освіту на факультетах фізичного виховання, переважно, як вчителі фізичної культури. На сьогодні в Україні підготовку фахівців названого профілю ведуть фізкультурні, педагогічні та інші ЗВО в рамках: Галузь знань 01 Освіта/Педагогіка, Спеціальність: – 014.11 Середня освіта (Фізична культура) Спеціалізація: хореографія, фітнес, спортивне тренування; – 017 Фізична культура і спорт (Спеціалізація: «фітнес та рекреація», «тренер з фітнесу»).

Придатність до працевлаштування у випускників за першим ступенем вищої освіти (бакалавр фізичного виховання) із вищезгаданих спеціальностей наступна: – 2331, 2320: Вчитель фізичної культури у закладах початкової та середньої освіти; Учитель хореографії у закладах початкової та середньої освіти; – 3414: Фахівець із організації дозвілля; Інструктор оздоровчо-спортивного туризму (за видами туризму); – 3476: Керівник аматорського дитячого колективу (гуртка, студії та інше); – 3475: Тренер або тренер-викладач з виду спорту (федерації, збірної чи клубної команди, спортивної школи, секції та ін.); Інструктор з аеробіки; Інструктор-методист тренажерного комплексу (залу); Фітнес-тренер; Інструктор-методист з фізичної культури та спорту; Інструктор-методист з виробничої гімнастики; Інструктор-методист спортивної школи [2].

Разом з тим є ситуації, коли до занять у фітнес-індустрії допускаються особи, які не мають базової спеціальної освіти. Це в більшості спортсмени або танцівники в минулому, що пройшли фітнес-конвенції, «воркшоп», навчальні івенти або курси фітнес-центру, де буде здійснюватись працевлаштування (основна вимога до роботи), сертифікацію до будь-яких відомих фітнес-програм/брендів або отримали сертифікати-дозволи/ліцензії на використання обладнання на відповідний термін та його продаж.

Міжнародний досвід свідчить, що підготовка фахівців із фітнесу та рекреації здійснюється в університетах та через систему курсів і

студій, що організуються різноманітними установами. Профілі фахівців визначаються на основі запитів соціальної практики та потреб ринку праці. На сьогодні, коли Україна обрала європейський шлях, в освіті зокрема, слід враховувати сучасні тенденції в індустрії. Це стосується як технологій навчання майбутніх фахівців галузі, так і використання сучасного інноваційного обладнання. Цікавим, на нашу думку, є досвід Латвії, що заснований на законній базі й визначається в отриманні офіційного дозволу, засобом сертифікованого іспиту та підтвердження кваліфікації кожні 5 років.

Перспективами подальших досліджень вважаємо в розкритті варіативної складової освітньої програми «Фітнес та рекреація» в ЗВО України.

Список використаних джерел

1. Василенко М. Сучасний стан та проблеми підготовки фітнес-тренерів в США. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2012. № 11. С. 186–188.

2. Дугчак М. В., Василенко М. М. Теоретичне обґрунтування кваліфікаційної характеристики фітнес-тренера. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2013. № 2. С. 17–21.

3. Жданова О., Данилевич М., Грибовська І., Чеховська Л. Зміст підготовки магістрів зі спеціальності «Фітнес і рекреація». *Фізична активність, здоров'я і спорт*. Львів, 2014. № 1 (15). С. 62–69.

4. Жданова О. Н. Подготовка кадров для сферы оздоровительной физической культуры и туризма в Украине и Польше. *Университетский спорт в современном образовательном социуме: материалы международной научно-практической конференции*. Ч. 1. Минск, 2015. С. 187–190.

5. Козерук Ю. В., Хлебурад В. В., Дудоров О. М., Качаровська О. В. Проблеми втілення основ здорового способу життя та технологій покращення здоров'я в українській освіті. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка*. Вип. 139. Т. II. Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. Чернігів: ЧНПУ, 2016. С. 76–79.

6. Латвийская Федерация бодибилдинга, фитнеса и бодифитнеса. URL: <http://ifbb.lv/ru/news/2/> (дата входа 12.11.2019).

Пахомов Ілля Володимирович,

старший викладач циклу психолого-педагогічних дисциплін
Білоцерківського центру підвищення кваліфікації персоналу ДКВС України

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ ДКВС УКРАЇНИ

Розвиток професійної компетентності персоналу ДКВС України
напряму залежить від його професійної мотивації.

Дослідження професійної мотивації молодших інспекторів відділів нагляду і безпеки (далі – ВНіБ) здійснювалися в Білоцерківському центрі підвищення кваліфікації персоналу ДКВС України В. Костенком [2], а персоналу органу пробації – О. Дукою [1] в межах дослідження їх професійних компетентностей.

На думку В. Костенко, структура професійної компетентності молодшого інспектора ВНіБ складається з п'яти взаємопов'язаних компонентів: цілемотиваційного (мотиви, установки, ціннісні орієнтації, спрямованість); змістового (професійні знання); предметно-практичного (професійні вміння та навички); особистісного (професійно важливі особистісні якості та досвід); рефлексивного (самооцінка, професійна самосвідомість) [2, с. 7], професійну мотивацію він відносить до цілемотиваційного компоненту. Дука О. виокремлює чотири компоненти професійної компетентності працівника органу пробації: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-змістовний, когнітивно-діяльнісний та рефлексивний [2, с. 6], професійну мотивацію він відносить до мотиваційно-ціннісного компоненту.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити рівень розвитку професійної мотивації різних категорій персоналу ДКВС України.

Дослідно-експериментальна робота здійснювалася на базі Білоцерківського центру підвищення кваліфікації персоналу ДКВС України. В експериментальному дослідженні брали участь 680 слухачів різних категорій (начальники відділень соціально-психологічної служби (далі – СПС) – 109, персонал відділів контролю за виконанням судових рішень (далі – ВКВСР) – 108, інспектори, старші інспектори та начальники ВНіБ – 103, персонал відділів по роботі з персоналом (далі – ВРП) – 65, персонал групи контрольно-аналітичної роботи (далі – ГКАР) – 38, заступники начальників відділів соціально-виховної та психологічної роботи (далі – ВСВПР) – 101, молодші інспектори ВНіБ – 110, психологи ВСВПР – 46).

Високий рівень професійної мотивації персоналу сприяє розвитку їх навчальної мотивації та професійних компетентностей. Можна визначити внутрішню професійну мотивацію (потяг до розвитку, самовдосконалення, самореалізації та ін.) та зовнішню, що включає як матеріальні заохочення (заробітна плата, наявність певних пільг, повага суспільства до професії та визнання її важливості для держави і та ін.). Наявність у працівника внутрішньої і зовнішньої професійної мотивації дає можливість отримання морального задоволення від виконання

покладених на нього обов'язків, що напряду впливає на ефективність його діяльності.

Для виявлення рівня розвитку професійної мотивації слухачів ми створили анкету, питання якої стосувалися зокрема ступеня задоволеності професією, її престижу, ставлення до неї, позитивних та негативних її особливостей, мотивації професійного вибору, бажання розповідати іншим про свою професію, поради обрати саме її, інтерес до професії, бажання не змінювати професію у майбутньому, прагнути до кар'єрного та професійного зростання. На підставі відповідей слухача на запитання анкети визначався низький, середній чи високий рівень розвитку його професійної мотивації.

Результати дослідження професійної мотивації різних категорій персоналу ДКВС України представлені у таблиці.

Таблиця

Рівні розвитку професійної мотивації різних категорій персоналу ДКВС України (у %)

Категорії персоналу	Високий	Середній	Низький
Заступники начальників ВСВПР	28	43	29
Начальники відділень СПС	25	41	34
Персонал ГКАР	31	52	17
Персонал ВКВСР	30	51	19
Персонал ВРП	30	51	19
Інспектори, начальники ВНіБ	31	50	19
Психологи ВСВПР	26	42	32
Молодші інспектори ВНіБ	11	14	76
Персонал органу пробації [2, с. 12]	41	51	8
Середнє значення	28	44	28

Результати дослідження рівня професійної мотивації різних категорій персоналу ДКВС України свідчать про найвищий її рівень у персоналу органу пробації, а найнижчий – у молодших інспекторів ВНіБ. Середній рівень професійної мотивації переважає в персоналу СПС, ГКАР, ВКВСР, ВРП, інспекторів та начальників ВНіБ (таб.).

Отже, можна зробити висновки, що більшість працівників органу пробації цінують свою професію і вважають, що вона цінується у суспільстві, вважають її престижною, задоволені власним професійним вибором, особливо можливістю допомагати людям і перспективами кар'єрного зростання. Навпаки, більшість молодших інспекторів ВНіБ невисоко цінують свою професію і не вважають, що вона цінується у суспільстві, вважають її непрестижною, незадоволені власним професійним вибором, особливо матеріальним забезпеченням і

відсутністю перспектив кар'єрного зростання. Інші категорії опитаних працівників посідають проміжне становище між ними.

Тобто основну роботу щодо підвищення рівня професійної мотивації необхідно спрямувати насамперед на молодших інспекторів ВНІБ, які є найбільшою категорією персоналу в УВП. Цю роботу можна проводити в межах виховної та соціально-психологічної роботи з ними.

Положення про організацію виховної та соціально-психологічної роботи з персоналом ДКВС України, затверджене наказом Державної пенітенціарної служби України від 07.07.2011 № 221, передбачає основні заходи морально-психологічного забезпечення службової діяльності, культурно-виховної і просвітницької, соціально-психологічної роботи з персоналом ВНІБ. Виховною роботою з молодшими інспекторами займається старший інспектор ВРП з виховної роботи, соціально-психологічною – психолог ВРП.

Заходи морально-психологічного забезпечення сприяють вихованню в персоналу ВНІБ моральних і психологічних якостей, які забезпечують успішне подолання труднощів та обмежень, пов'язаних зі службою. Насамперед це стосується відчуття значущості власної діяльності.

Культурно-виховна і просвітницька робота забезпечує формування у персоналу ВНІБ високої духовної культури і моральних якостей, почуття вірності традиціям ДКВС України, задоволення їх естетичних потреб через проведення культурно-просвітницьких заходів та організацію змістовного дозвілля.

Соціально-психологічна робота передбачає здійснення соціально-психологічних, правових, інформаційних та організаційних заходів з метою всебічного сприяння персоналу ВНІБ у реалізації наданих державною прав, норм і гарантій, а також його психологічного супроводу.

Список використаних джерел

1. Дука О. А. Розвиток професійної компетентності персоналу органу пробачії у відомчих навчальних закладах Державної кримінально-виконавчої служби України: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2019. 22 с.
2. Костенко В. А. Формування професійної компетентності молодшого начальницького складу кримінально-виконавчих установ: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Хмельницький, 2008. 21 с.

Полетай В'ячеслав Миколайович,
кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри біології
Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка

НАУКОВО-ДОСЛІДНА РОБОТА ЯК КОМПОНЕНТ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Усі форми науково-дослідної роботи студентів спрямовані на активізацію творчого мислення, застосування наукових методів у вирішенні практичних завдань з обраного напрямку. Здатність до організації та проведення вищезазначеної роботи є необхідною компетенцією готовності майбутніх педагогів. Ця компетенція передбачає: методологічну складову – це знання, вміння будувати дослідницьку діяльність, вміння з організації самостійної роботи; когнітивну складову – знання з відповідної дисципліни, вміння аналізувати, систематизувати та пояснювати різні явища, вміння застосовувати вдалі методи і прийоми організації дослідної діяльності; професійну складову – професійне мислення, вміння до рішення прикладних задач; контрольо-оцінювальну складову – вміння до оцінки ситуації, до формулювання проблеми та шляхів рішення; організаційну складову – вміння працювати в колективі, володіння технологіями прийняття рішень і прогнозування; творчу складову – вміння до творчості у науково-дослідній діяльності, творчість у пізнанні навколишнього світу, вміння побачити незвичайне у звичайному, тобто здатність до нового погляду.

У біології багато експериментальних наук, які вивчати тільки теоретично неможливо. У зв'язку з розвитком сучасних технологій стало актуальним розширити експериментальні методики вивчення таких наук, як фізіологія людини і тварин, біохімія, мікробіологія, етологія та дослідити їх значення у навчально-виховному процесі закладів вищої освіти.

Експеримент – це метод пізнання дійсності завдяки науково-організованому досліді, апробація знання досліджуваних явищ у контрольованих або штучностворених умовах з метою вивчення їх без супутніх обставин, коли дослідник активно і цілеспрямовано впливає на об'єкт шляхом створення штучних умов чи застосування звичайних умов, необхідних для виявлення відповідних властивостей [1].

Для проведення експерименту необхідно врахувати: дослідження об'єкта проводиться поетапно; на кожному етапі застосовувати найдоцільніші методи, визначення мети і завдань експерименту; відтворення і корекція опорних знань студентів; постановка проблеми або пізнавального завдання; аналіз фактів; встановлення зв'язків і відношень; вирі-

шення проблеми або пізнавального завдання; висновки; теоретична інтерпретація фактів (явищ), які досліджували [1].

Дослідник може переконливо підтвердити певну теорію, якщо в нього є незаперечні факти, він може розвинути і вдосконалити теорію, або ж відмовитися від неї. На цьому етапі в науковця з'являються нові гіпотези, які він може знову перевіряти.

Кожний майбутній вчитель біології повинен вміти побудувати навчальний процес у такий спосіб, щоб учні активно заглиблювалися у пошук, вирішення поставлених проблем. Саме тому актуально, щоб кожний студент володів методикою організації та проведення експериментальних досліджень, що допомагає краще висвітлювати теоретичний матеріал з навчального предмета, в той час, коли має місце незадовільне матеріально-технічне забезпечення. Дешевизна, доступність деяких методів та значущий результат – у пріоритеті серед інших, навіть традиційних. Біохімічні методики дослідження, а саме хроматографія, яка для здешевлення собівартості виконується як в тонких шарах на пластинках „Sylufol”, так і на хроматографічному папері, може бути використана для проведення експериментальної частини вивчення фізіології людини та тварин під час дослідження функцій печінки та пігментного обміну.

Залежно від поставленої мети вищевказаним методом можна визначити біосинтетичну та дезінтоксикаційну функцію печінки. Біосинтетичну функцію печінки можна визначати за оцінкою показників концентрації жовчних кислот у складі жовчі, оскільки їх синтез є однією із специфічних функцій цього органу. Незважаючи на переваги тонкошарової хроматографії за методом Л.Л. Громашевської, під час аналізу жовчних кислот віддають перевагу хроматографічному способу їх розділення на папері. За наявності відповідних сортів хроматографічного паперу та забезпеченні стандартних умов хроматографування у запропонованій Я.І. Карбачем суміші розчинів можна отримати чітке розділення суміші вільних і кон'югованих з таурином і гліцерином літохолової, хенодесоксихолової, дезоксихолової і холової кислот жовчі в достатній кількості для фотометричного або будь-якого іншого способу кількісного визначення кожної з них [2; 3]. Детоксикаційна функція печінки визначається за співвідношенням фракцій жовчних пігментів: білірубину та білівердину. Особливу увагу у зазначеній функції приділяють вмісту диглюкуроніду білірубину. Зменшення його вмісту в жовчі свідчить про зниження детоксикаційної функції печінки [4]. Методика хроматографічного розподілу пігментних складових розроблена у лабораторії НДІ імені академіка Петра Богача [5].

Експеримент є найефективнішим науковим методом. Дослідник спостерігає об'єкт в умовах лабораторії, контролює умови, проводить вимірювання різних змінних, щоб встановити зв'язок між ними. Таким чином, у наш час, коли питання підвищення якості освіти постає дуже гостро, експериментальні дослідження все більшою мірою стають невід'ємним елементом навчального процесу. Значно збільшився діапазон, кількість та різноманітність пропонованих методик, засобів та інструментарію для здійснення експерименту. Вдосконалюється технологія реалізації експерименту. Перед дослідником постає проблема вибору і порівняння – яка методика, тест або технологія кращі, більш якісні та доступні, дозволяють одержати більш об'єктивні результати. Відповідь на це питання отримується на основі показників надійності та валідності відповідних експериментальних процедур.

Список використаних джерел

1. Цехмістрова Г. С. Методологія наукових досліджень: навч посіб. Київ: Слово, 2008. 280 с.
2. Карбач Я. И. Количественное определение желчных кислот в желчи и крови с применением хроматографического метода. *Биохимия*. Киев. 1961. № 26, вып. 2. С. 305–308.
3. Ганиткевич Я. В, Карбач Я. И. Исследование желчи. Биохимические и биофизические методы. Киев: Вища шк. Главное изд-во. 1985. 136 с.
4. Торицын В. А., Криничный А. В. Диагностическое значение водорастворимой фракции билирубина. *Лабораторное дело*. 1985. № 2. С. 280–282.
5. Спосіб визначення спектра похідних білірубину та білівердину в біологічній рідині: пат. 41602 Україна. № у 2009 00708; заявл. 30.01 2009; опубл. 25.05.2009, Бюл. № 10. 24 с.

Полетай Олена Михайлівна,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки,
психології і методики технологічної освіти

Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Політична ситуація в державі спонукає замислитися над питанням національно-патріотичного виховання молоді. Військові дії, що почалися в країні з 2014 року, поставили актуальною проблему запобігання війни та збереження миру шляхом організації освіти і виховання у дусі патріотизму. Спостереження за студентами під час навчально-виховної роботи до 2013 року показувало, що цінність

Батьківщини, нації та особисто себе в цьому контексті впала до рівня «мені все одно» і це був домінуючий рівень серед студентства.

Становлення засад демократизму та гуманізму української державності та розвиток суспільства потребують змін у професійній підготовці майбутнього спеціаліста. Саме тому на вищу освіту покладається важливе завдання щодо виховання національно свідомої, патріотично налаштованої до своєї Батьківщини молоді. За сучасних умов воно набуває неабиякої гостроти, тому що втілює в собі патріотичне відродження української нації. Ідеалом виховання є гармонійно розвинений національно свідомий, освічений, життєво готовий громадянин до власного розвитку і вдосконалення своєї особистості.

В основу системи національно-патріотичного виховання покладено ідею розвитку української державності як консолідуючого чинника розвитку українського суспільства та української політичної нації. Важливу роль у просвітницькій діяльності посідає відновлення історичної пам'яті про тривалі державницькі традиції України [1].

Завдання національно-патріотичного виховання молодого покоління – пробуджувати і виховувати у кожній дитині любов до батьків, до родини, пошану до історичного минулого країни, національних традицій, звичаїв; любові до рідної мови, культури, народу; усвідомлення власної національної належності, національної гідності; готовності до боротьби з неправдою, злом тощо. У Концепції державної цільової соціальної програми патріотичного виховання населення зазначається, що актуальність національно-патріотичного виховання зумовлюється процесом формування в Україні єдиної політичної нації. Патріотичне виховання населення спрямоване на забезпечення цілісності, соборності України, що є серцевиною української національної ідеї. При цьому важливо, щоб об'єднання різних етносів і регіонів України для національного відродження, розбудови й вдосконалення суверенної правової держави і громадянського суспільства здійснювалось саме на базі демократичних цінностей, які в свою чергу мають лежати в основі патріотичного виховання [1].

У наказі МОН № 641 від 16.06.15 року Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах зауважується, що інтеграційні процеси, що відбуваються в Україні, європоцентричність, пробудження громадянської і громадської ініці-

ативи, виникнення різних громадських рухів, розповсюдження волонтерської діяльності, відбуваються на тлі сплеску інтересу і вияву патріотичних почуттів та нових ставлень до історії, культури, релігії, традицій і звичаїв українського народу [1].

Науковці вважають, що саме юнацький вік є найефективніший для формування самосвідомості та самоідентифікації, тому знання рівня та стану сформованості національно-патріотичної ідентичності студентів набуває особливої актуальності. Саме в цей період проходить її зміцнення й закріплення. Ідентичність (від латинського *Identicus* – тотожність) – багатозначний життєвий і загальнонауковий термін, що виражає ідею постійності, тотожності, спадкоємності індивіда і його самосвідомості [2].

Етнічність, етнічна належність – поняття, яке в сучасній науці заміщає поняття «етнос», як певну категорію, що позначає існування окремих етнічних груп чи ідентичностей [2].

Під поняттям «народ» у розумінні етнічної спільноти розуміється група людей, члени якої мають спільну назву й елементи культури, дорожать міфом (версією) про спільне походження і спільну історичну пам'ять, асоціюють себе з певною територією і мають почуття солідарності [2]. Як правило, етнічна ідентичність формується й існує в контексті соціального досвіду і процесу, з якими ідентифікують себе люди, або ідентифікуються іншими, як члени певної етнічної групи.

Національне виховання – це створена впродовж віків самим народом система поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій, звичаїв та ін., покликаних формувати світоглядну свідомість та ціннісні орієнтації молоді, передавати їй соціальний досвід, надбання попередніх поколінь. Науково обґрунтоване, правильно організоване національне виховання відображає історичну ходу народу, перспективи його розвитку [3].

Патріотизм – одне з найбільш глибоких почуттів людини, розуміють як відданість і любов до Батьківщини, до свого народу, гордість за минуле й сьогодення, готовність до її захисту; характеризує вищий рівень розвитку особистості і виявляється в її активно-діяльній самореалізації на благо Батьківщини [4].

Невід'ємною складовою патріотизму є національна свідомість. Національна свідомість – це сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, в яких виявляються особливості життєдіяльності націй та етносів [6].

Визначальною рисою українського патріотизму має бути його дієвість, спроможна перетворювати почуття в конкретні справи та вчинки на користь держави. Справжній патріот повинен мати активну життєву позицію, своїми справами та способом життя сприяти якісним змінам ситуації в країні на краще. В основу національно-патріотичного виховання мають бути покладені історичні й культурні цінності, традиції і звичаї народу, значення яких зростає в умовах європейської інтеграції України.

Головною метою національно-патріотичного виховання на сучасному етапі є передача молодому поколінню соціального досвіду, багатой духовної культури народу, його національної ментальності, спорідненості світогляду і на цій основі формування особистісних рис громадянина України, які передбачають національну самосвідомість, розвинену духовність, моральну, художньо-естетичну, правову, трудову, фізичну, екологічну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і талантів. Щоб розуміти механізм формування національного характеру важливо знати наявні в науковій літературі концепції щодо його структури. Спільним у всіх концепцій є те, що національний характер розуміємо як специфічну, історично утворену систему цілісних стійких психологічних рис і властивостей, що притаманні для конкретної спільноти і завдяки їм можливо визначити окрему націю.

Науковець Федорченко І., досліджуючи український національний характер, аналізував такі складові: пізнавальний (сприймання навколишньої дійсності, характер організації мисленнєвої діяльності українців тощо); емоційно-вольовий (ступінь вираженості емоційних станів українців, стійкість вольового зусилля тощо); мотиваційний (своєрідність мотивації тощо); комунікативний (взаємодія, відносини типові для українців тощо); поведінковий (стереотип поведінки тощо) [5].

Тлумачення Чернявською Ю. національного характеру як цілісної системи характеристик, особливостей сприйняття, мислення та поведінки, які не є унікальними, але у певному співвідношенні притаманні лише одному етносу. Тому структурними компонентами національного характеру є етнічна самовідданість, ментальність та картина світу [7].

Запропонувала таку структуру національного характеру науковець Василькевич Х.: національна самоідентифікація, національна свідомість та самосвідомість, етноконсолідуючі й етнодиференціюючі ознаки, етнічні стереотипи почуттів [6].

Отже, визначаємо, що структура національного характеру складається з: національної свідомості, національної самоідентифікації, картини світу, ціннісної орієнтації, національного почуття, інтересів тощо. Відповідно освітній простір повинен складатися з урахуванням цих складових для їх розвитку і посилення. Одним з найбільш ефективних шляхів формування національно-патріотичної вихованості як цінності є створення інтерактивного освітньо-виховного середовища, де студенти виявляють себе як громадяни й патріоти, гармонійно проходять рівні самоідентифікації.

Список використаних джерел

1. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді. *Освіта.ua*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15> (дата звернення 24.11.2019).
2. Євтух В. Б. Етнічність: енциклопедичний довідник. Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Центр етноглобалістики. Київ: Фенікс, 2012. 396 с.
3. Абрамчук О., Фіцула М. Патріотичне виховання студентів вищих технічних навчальних закладів: монографія. Вінниця: УНІВЕРСУМ–Вінниця, 2008. 137 с.
4. Абрамчук О. В., Іванець Т. Ю. Поєднання морального та патріотичного виховання студентів на заняттях з ділового українського мовлення. *Проблеми гуманізму і освіти*: зб. матеріалів наук. метод. конф. (м. Вінниця, 21–22 трав. 2002 р.). Вінниця, 2002. Т. 2. С. 264–266.
5. Федорченко І. Становлення національного характеру українського народу: теоретико-методологічні засади. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія: Українознавство. Випуск 11. Київ, 2007. С. 17–20.
6. Василькевич Х. Характеристика національного характеру сучасної української молоді. *Політична психологія*. 2003. № 11. С. 21–27.
7. Чернявская Ю. Л. Психология национальной нетерпимости. Минск: Изд-во Харвест, 1998. 560 с.

Полухтович Тетяна Григорівна,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри професійної освіти та комп'ютерних технологій Луцького НТУ;

Мельничук Юлія Євгенівна,

кандидат педагогічних наук, асистент кафедри комп'ютерних наук Луцького НТУ

ПРОФЕСІЙНА СПРЯМОВАНІСТЬ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Реформування освіти вимагає від педагогічних працівників застосовувати інформаційні технології в навчальній, виховній, позакласній роботі з учнями. Щоб ефективно й педагогічно виважено використовувати їх, особливо в умовах школи, необхідно мати універсальні

знання, професійну компетентність й навички, щоб розкрити здібності дітей і підняти престиж навчання, творчий потенціал учнів, задовольнити інтелектуальні потреби для формування соціальної компетентності, починаючи з молодшого шкільного віку. Впровадження ІКТ в освітній процес – це наше сьогодення. Тому закономірним є професійна спрямованість викладання комп'ютерних дисциплін в освітніх закладах з метою забезпечення якісної підготовки молоді.

Аналіз наукової літератури показав, що педагогічні працівники з великим досвідом роботи не готові до використання web-орієнтованих і мультимедійних технологій у професійній діяльності, електронного документообігу контролю знань учнів. Аспекти їх впровадження у школі неможливі без підвищення рівня компетентності учасників освітнього процесу. Узагальнюючи сказане, зазначимо суперечності, які виникають в питанні недостатньої підготовки вчителів та недостатнім практичним впровадженням у навчально-виховний процес середньої школи web-орієнтованих і мультимедійних технологій, відсутністю спеціально розроблених для цього методик; проблемою координованих дій у цьому питанні вчителів, батьків та потребою вдосконалення соціально-педагогічної діяльності з учнями за відсутності у багатьох навчальних закладах методик застосування інноваційних технологій.

Сьогодні професійна компетентність вчителя формується нецілеспрямовано, а тому одним із важливих напрямів роботи закладу загальної середньої освіти є створення умов для формування цієї компетентності.

Модернізація контролю навчального процесу потребує сучасної комп'ютерної техніки і засобів комунікації, що не є перешкодою у його активному використанні. Проведення електронного документообігу контролю знань є основою для отримання учнями та їх батьками об'єктивної оцінки рівня навчальних досягнень, з метою управління поточним навчальним процесом і забезпечення індивідуалізації навчання в електронному середовищі. Стає зрозумілим, що контроль – це сама процедура управління навчанням і є невід'ємним елементом самого процесу. Саме для вчителів використання електронного щоденника має суттєвий перелік переваг перед традиційною формою контролю якості знань: автоматичне заповнення звільняє вчителя від виконання рутинної роботи та додає більше часу на вдосконалення своєї професійної діяльності, на розробку й використання новітніх засобів; збільшується

можливість реалізації індивідуальної роботи з батьками, яка в новій системі освіти є однією із основних [1, с. 54]. Головна мета такого модуля інформаційної системи управління освітнім процесом – формування первинних даних обліку успішності учнів [1, с. 68].

Нагальною є потреба суспільства в учителях, які володіють інформаційними технологіями та реальним станом і характером підготовки дітей у школі. Їх активна взаємодія з електронним навчальним продуктом – головна перевага. Рівень інтерактивності – рівень активності особистості у роботі з електронним навчальним продуктом і один з важливих показників. Освітній процес у реаліях сьогодення – процес взаємодії того, хто навчається та навчального середовища, яке включає педагога, навчальні матеріали (контент) і учнів. Отже, актуальним, на нашу думку, є твердження науковця Г. Шемасвої, що формування електронних наукових видань сприяє досягненню якісно нового рівня повноти й оперативності задоволення інформаційних потреб суспільства в наукових знаннях [2, с. 8–13].

Сучасна система комунікації в школі проходить інноваційний шлях. Утворюються шкільні комп'ютерні системи, що дозволяють усі дані зберігати в електронному вигляді, а саме: сервіси електронних журналів успішності, електронні щоденники. Робота з електронним журналом визначає роль вчителя як тьютора [1, с. 68]. Здійснюється автоматизація процесу отримання необхідної інформації для організації ефективного моніторингу поточної успішності учнів, виконання навчальних планів. Сучасні інформаційні технології підвищують успішність учнів і вдосконалюють ефективність освітнього процесу. Інформація про успішність включає в себе відмітки і пропуски, коментарі до них; нотатки до уроків; домашні завдання; зауваження; розклад, заняття та ін. Інформація надається по-різному: журнал, щоденник, таблиця успішності, графіки успішності за кожним класом і учнем. Існує 5 основних типів користувачів сайту (директор, адміністрація, вчитель, учень, батьки). Кожен з них має певний набір прав і відповідний рівень доступу до інформації. Додатково для закладів освіти є можливість розміщення сучасного сайту, який містить великий набір функціональних розділів з можливістю створювати додаткові текстові сторінки. Нами представлені такі особливості, як: виняткова функціональність (можливість індивідуально налаштувати багато аспектів роботи); зовнішній вигляд: всі шкільні документи (журнал, щоденник та ін.) виглядають схожими на паперові прототипи, але з сучасним поліпшенням; найвища швидкість роботи системи на обробку запиту. Сайт установи і система електронного

обліку успішності взаємопов'язані й інтегровані між собою. Використовуючи можливості сервісу, установа освіти отримує потужний веб-інструмент для автоматизації навчального процесу.

Електронний журнал створюється з кожного навчального предмету. Доступ до нього мають вчителі-предметники, класний керівник, директор.

Батькам і учням журнал недоступний. За допомогою електронних журналів вчителі за два кліки можуть виставити оцінки, відзначити відсутніх. На підставі даних, внесених вчителями до журналів, для кожного учня формується його електронний щоденник. У ньому відображено все, що вчителі внесли до журналу (відмітки, пропуски, коментарі тощо), а також поведінка і зауваження за кожний тиждень. Для батьків є можливість «підписувати» щоденник своєї дитини. Для кожного школяра є зведена таблиця всіх оцінок, отриманих за четверть, з навчальних предметів. У таблиці містяться також пропуски, середній бал і четвертна оцінка з кожного предмета. Під час наведення миші на клітину з оцінкою з'являється додаткова інформація про неї: ким і коли була виставлена, а також коментар педагога. Таблиця успішності доступна як вчителям, так і батькам та учням. Таким чином, можна легко і зручно простежити успішність дитини протягом навчального періоду. Існує безліч інших можливостей, як: розклад уроків учня і вчителя; розклад шкільних дзвінків, чвертей і канікул; персональні сторінки кожного користувача; спілкування всередині школи [3].

Обґрунтованим, на нашу думку, є використання електронного щоденника батьками, які дізнаватимуться про успішність їхньої дитини та відвідування нею занять, отримуватимуть рекомендації вчителя, нагадування про батьківські збори й інші шкільні заходи; інформацію про результати написання самостійних і контрольних робіт. Електронний щоденник має низку переваг і для учнів. Вони можуть у будь-який момент уточнити домашнє завдання з навчального предмета; дізнатися, коли планується проведення виховних заходів або ж написання контрольної роботи. Мають можливість обговорити як вирішити складне завдання; стежити за своєю середньою оцінкою тощо. Виокремимо одну з переваг використання електронного щоденника для педагогів, як можливість вести діалог з учнями і батьками максимально ефективно. Крім цього, вчителі можуть здійснювати моніторинг якості освітнього процесу, рівня освіченості учнів; вести облік поточної успішності, прогнозувати результати підсумкової атестації, проводити порівняльний аналіз успішності з різних періодів навчання. Педагоги мають змогу розсилати повідомлення учням і батькам про зміни в

розкладі, в режимі роботи школи, заміни уроків. існує прямий зв'язок між вчителями, учнями та батьками школярів; є можливість супроводжувати домашні завдання додатковими електронними матеріалами (файлами); доступний централізований спосіб оповіщення. Серед проблем, які виникають із впровадженням такої системи, – велике додаткове навантаження на вчителів. По-перше, протягом навчального року виставляється багато поточних оцінок; по-друге, можуть виникнути проблеми технічного оснащення школи (недостатня кількість комп'ютерів, нестабільний доступ до Інтернету); низький рівень володіння педагогами інтернет-технологіями, складність встановлення й налаштування програмного забезпечення, психологічні проблеми (занепокоєння через втрату інформації через технічні причини) [4]. Описуючи сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці учнів, ми проаналізували і неналежні умови для заповнення журналу електронними засобами у конкретному навчальному закладі, особливо у сільських школах.

Список використаних джерел

1. Дистанційне навчання як сучасна освітня технологія: матеріали міжвузівського вебінару (м. Вінниця, 31 бер. 2017 р.). Вінниця: ВТЕІ КНТЕУ, 2017. 102 с.
2. Шемаєва Г. Електронні періодичні видання наукових установ України в системі наукових комунікацій. *Бібліотечний вісник*. 2006. № 5. С. 8–13.
3. Івашук К. О. Інформаційно-комунікаційні технології – як сучасний засіб навчання в освіті. Блог Івашук К. О. URL: <http://klasnaocinka.com.ua/ru/article/informatsiino-komunikatsiini-tekhnologiyi--yak-suc.htm> (дата звернення: 11.03.2020)
4. У Львівській гімназії запустили пілотний проєкт – електронний журнал. Дивись. info. URL: <https://dyvys.info/2019/01/17/u-lvivskij-gimnaziyi-zapustyly-pilotnyj-proekt-elektronnyj-zhurnal/> URL: <https://dyvys.info/2019/01/17/u-lvivskij-gimnaziyi-zapustyly-pilotnyj-proekt-elektronnyj-zhurnal/>. (дата звернення: 11.03.2020)

Руденко Іраїда Володимирівна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри образотворчого мистецтва
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

СИСТЕМА ОСВІТИ

У ВЕЛИКОМУ ГЕРЦОГСТВІ ЛЮКСЕМБУРГ

Проблема розвитку сучасної освіти набуває важливого значення для розвитку суспільства. Міжнародний досвід України спрямований на виявлення сутності, головних напрямів та чинників, що зумовлюють спільність та розбіжність у функціонуванні та розвитку освіти країн Європейського Союзу.

Аналіз праць Н. Авшенюк (2005), В. Базуріної (2009), Н. Бондарчук (2009), О. Бочарової (2006), Т. Десятова (2006), С. Коваленко (2005), Т. Кристопчук (2017), В. Лащихіної (2009), Г. Лещук (2009), О. Матвієнко (2013), Н. Махині (2009) з'ясував, що автори розглядають професійну підготовку вчителів у Англії, Великій Британії, освітню політику Чехії, модернізацію вищої школи у Франції, Німеччині, неперервну освіту в країнах Східної Європи. На погляд О. Матвієнко, «у багатьох регіонах Європейського Союзу особлива увага приділяється розширенню змісту і завдань навчальних програм як фундаментального імперативу базової освіти, зокрема у Люксембургу» [1].

Отже, незважаючи на суттєві наукові напрацювання у сфері освіти в країнах Європейського Союзу багато питань залишаються дискусійними. Актуальність теми визначається в уточненні системи навчання Великого Герцогства Люксембург.

У сфері освіти Великого Герцогства Люксембург володіння французькою та німецькою мовами на рівні письма й читання зумовлене сусідством Французької Республіки й Федеративної Республіки Німеччина, між якими воно знаходиться. Відповідальність за основні рішення навчальних програм, шкільних підручників, графіків, бюджетних питань та підготовки вчителів покладається на Міністерство освіти і професійної підготовки. Керівна роль за початкову освіту розподіляється між Міністерством та муніципальними органами влади.

У системі загальної середньої освіти Міністерство освіти і професійної підготовки здійснює контроль через директорів ліцеїв. Вищу освіту контролює Міністерство культури, вищої освіти і наукових досліджень. Статтею 23 Конституції Великого Герцогства Люксембург задеклароване гарантію безкоштовного отримання загальної та професійної освіти. Релігійна освіта — невід'ємна частина шкільного курсу навчання.

До обов'язкового навчання долучаються діти у віці від 4 до 16 років. Діти 4–6 років отримують обов'язкову освіту у дошкільних установах. Діти 6–12 років початкову освіту набувають у початкових класах. У дошкільних закладах та перші два роки навчання у початковій школі вивчають німецьку мову. Французьку мову діти опановують у середній ланці шкільних закладів. Середня технічна освіта призначена для навчання учнів від 16 років.

Дошкільна освіта Великого Герцогства Люксембург була регламентована Актом від 20 квітня 1881 р., що дало можливість уряду

створити ясла-школи за угодою між муніципальною радою і шкільним радою. Акт від 5 серпня 1963 р. увів загальну систему дошкільної освіти з вимогою створити школи, відомі як дитячі садки. Було ухвалено три важливих нормативних акти: від 23 вересня 1964 р., що регулював фінансову участь держави; від 22 жовтня 1974 р., що регламентував обов'язкове відвідування дошкільних закладів усіх дітей, яким виповнилося більше 5-ти років на 1 вересня, які не підлягали обов'язковому відвідуванню школи, з цього моменту п'ятирічки юридично зобов'язані поступити на другий рік дошкільного навчання; від 2 вересня 1992 р. змінив формулювання «на всіх дітей, яким виповнилося 4-ри роки на 1 вересня поточного року» [2]. Таким чином, відвідування «Spillschoul» (дитячий садок) стало обов'язковим для дітей, яким виповнилося 4 роки на 1 вересня у рік вступу.

Динаміка освітніх реформ обов'язкового навчання у Великому Герцогстві

Люксембург у 80–90-ті роки ХХ ст. відбувалася за чотирма фундаментальними векторами суспільно значущих процесів: трансформація структури обов'язкової стаціонарної дошкільної підготовки у напрямку збільшення її тривалості з одного року до двох років для всіх дітей віком від 4-х до 6-ти років; реорганізація шкільних систем у сфері зміцнення не лише органічних зв'язків дошкільної підготовки й початкової школи, але й у структуруванні нижчого циклу обов'язкової середньої освіти; реформування системи середньої освіти, середньої технічної освіти, додаткової освіти; реорганізація системи педагогічної взаємодії всіх учасників освітнього процесу.

У 90-ті роки ХХ ст. структура обов'язкової освіти визначалася одинадцятьма роками стаціонарного навчання через зміну на один рік. З червня 1994 р. – терміну початку обов'язкової дошкільної підготовки, яка законодавчо поширюється на дітей, яким виповнюється чотири роки до 1 вересня поточного навчального року. Два роки потому всі діти у віці 6-ти років мають розпочати шестирічне навчання. Обов'язкове навчання у початковій школі чергується на обов'язкове трирічне навчання, як нижчий щабель середньої освіти.

Під час реформування системи середньої школи Законом від 22 червня 1989 р. відбулися структурні трансформації у трьох напрямках: організації системи обов'язкового стаціонарного трирічного навчання, як нижчого циклу середньої школи; організації системи дворічної фази мультидисциплінарного навчання, як вищого циклу середньої школи; організації системи навчання на стадії спеціалізації.

Демократичний контекст законодавчих актів (Закон від 30 травня 1984 р. та Закон від 4 серпня 1990 р.), їх соціально вагома зорієнтованість ще більше деталізуються у змісті основних реформ структури професійної освіти за Законом від 4 вересня 1990 р. Навчальний рік складається з 212 днів на період з 15 вересня до 15 липня. Максимальна кількість учнів у класі початкової школи становить 26 учнів, мінімум 17 осіб. У середньому класи згруповано з 17–18 учнів відповідно до віку. У загальній і технічній середній школі мінімум 16 учнів, а максимум – 29 учнів. Вчителі мають право пропонувати свої власні методи викладання згідно з вимогами офіційних навчальних програм.

На первинному рівні учні вивчають основні предмети: три національних мови (Lëtzebuergesch — люксембурзька, французька, німецька); математика; природничі науки; історія; географія; релігійна освіта; музика і фізкультура.

У початковій школі проводиться поточне оцінювання за темами. Учні одержують загальне резюме періодичних письмових випробувань. На основі загального резюме їх переводять у наступний клас. На рівні середньої освіти учні проходять тестування. На завершення обов'язкової шкільної освіти учні отримують сертифікат. Після закінчення обов'язкової початкової та середньої освіти діти можуть продовжити навчання у: ліцеях general (загальна середня школа — 15–19 років); ліцеях технічних (технікум: навчання триває 2+2 роки або 3 роки — 15–19 років).

Середня технічна освіта здобувається в технічних ліцеях. Навчання в них складається з двох циклів: загальна середня освіта в четвертому класі середньої школи (15–16 років); спеціалізація в шостому і сьомому класах середньої освіти (від 16–19 років). Деякі технічні ліцеї пропонують вищу професійну підготовку (особливо у сфері послуг). На стадії спеціалізації загальної середньої освіти учні обирають дисципліни з переліку спеціалізованих секцій: мова; математика; економіка; природничі науки; музика; людинознавство і соціальні науки. На проміжному етапі середньої технічної освіти матеріал навчальних програм варіюється залежно від обраного варіанта учнів (технічний напрям, професійний напрям).

Вищу освіту здобувають у Люксембурзькому університеті, який заснували у 12 серпні 2003 року [2] з метою провадження основних трьох видів діяльності: навчання, дослідження та оцінка підприємств на високому міжнародному рівні. Для іноземних студентів університет пропонує безкоштовні мовні курси та спортивні секції. Заняття проводять професори з Sorbonne, Oxford, Страсбурзького університетів та інших престижних вишів світу. Крім того, декілька разів на

рік проводяться ярмарки вакансій з потенціальними роботодавцями, майстер-класи зі створення резюме, профілів LinkedIn та мотиваційних листів. Студенти мають можливість стажуватися в люксембурзьких підрозділах іменитих компаній Європи з паралельним навчанням в університеті. В університеті студентам дозволяється працювати як адміністративними співробітниками або асистентами викладача.

Навчальні програми організовані на бакалаврському, магістерському та докторському рівнях. Університет пропонує 10 бакалаврських й 12 магістерських програм згідно зі стандартами Болонської конвенції. Зарахування до університету регулюється його статутом. Курси читаються на французькій, англійській та німецькій мовах. Університет долучає університети інших країн під час складання навчального плану, у програмах по обміну студентами.

Таким чином, специфічний контекст обов'язкової освіти Великого Герцогства Люксембург полягає в обов'язковій освіті для всіх дітей віком від 4 до 16 років. Освіта в Люксембурзі є багатомовною і складається з базової освіти, середньої та вищої освіти.

Для отримання диплому про вищу освіту необхідно стажуватися один семестр за кордоном. Вища освіта для люксембурзьких студентів безкоштовна.

Система освіти в Люксембурзі потребує подальшого детального дослідження в контексті сучасних змін в освіті.

Список використаних джерел

1. Матвієнко О. В. Освітній контекст початкового етапу західноєвропейської інтеграції: структура шкільної системи Люксембургу. *Педагогіка і психологія професійної освіти. Науково-методичний журнал*. 2004. № 4. С. 165–176.

2. Образование – Embassy of Luxembourg in Moscow. URL: <https://moscou.mae.lu/ru/Informaciya-o-Lyukseburge/Obrazovanie-i-nauchnaya-rabota> (дата звернення: 28.02.2020).

Саврасов Микола Володимирович,

кандидат психологічних наук, доцент, докторант Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ СУБ'ЄКТА НАВЧАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Вітчизняні соціально-економічні реалії вимагають від кожного представника суспільства знань, вмінь та навичок, що стосуються до різних сфер життєдіяльності, демонструючи при цьому високу результативність. Сучасна молодь, а особливо студентство традиційно

знаходиться в авангарді суспільного життя, а отже, змушене поєднувати процес набуття знань, вмінь та навичок із їх безпосереднім використанням на практиці, тобто в процесі реальної трудової діяльності. Якщо фах навчання та трудової діяльності співпадають, доречно вести мову про навчально-професійну діяльність як провідну діяльність сучасного українського студента. Якщо ще десятиліття тому навчально-професійна діяльність виступала певною теоретико-методологічною абстракцією, то нині вона стала повсякденням для тисячі українських студентів незалежно від спеціальності, географічної локації та інших особливостей. Причому заради досягнення певних успіхів у процесі навчально-професійної діяльності вони мають виступати суб'єктами як навчальної, так і професійної діяльності, тобто одночасно демонструвати високу активність, самостійність, цілеспрямованість, наполегливість, ініціативність та креативність.

У своєму дослідженні К. Штарке виділяє низку чинників оволодіння майбутньою професійною діяльністю, а саме: ставлення до навчання та майбутньої професії, співвідношення між уявленнями про процес навчання й реаліями, особиста комунікабельність та вміння встановлювати продуктивні контакти з оточенням, системність навчальної активності, робота студента над індивідуальним стилем майбутньої професійної діяльності, самостійність у оволодінні профільними спеціальними навчальними дисциплінами [8, с. 44–45].

Як зазначає у своєму дисертаційному дослідженні Н. М. Фалько, професійна соціалізація як провідний чинник оволодіння майбутньою професійною діяльністю в процесі професійної підготовки у ВНЗ полягає у саморозвитку та самореалізації майбутнього фахівця і відтворення ним на необхідному рівні професійної культури, що взаємодіючи із професійно важливими знаннями, вміннями та досвідом застосування творчого підходу у професійній сфері вбирає в себе систему норм професійно прийнятної поведінки та професійно обумовлених взаємин із оточенням, визначену систему цінностей, що найбільш притаманні специфіці та суспільному сенсу конкретної професії [6, с. 47].

Що стосується динаміки та стадій перебігу становлення та розвитку особистості у професійній сфері, Л. К. Івановою розглянуто та описано такі основні етапи: формування професійних намірів, професійна підготовка та професіоналізація (професійний старт та професійна адаптація, засвоєння особливостей та закономірностей професії, професійне самовизначення) ступінь повноти особистісно-

професійної реалізації людини в процесі професійної діяльності [4]. Натомість А. А. Бодальов зазначає у становленні студента як суб'єкта професійної діяльності необхідність інтеріоризації (переведення із зовнішнього у внутрішньоособистісний план професійних норм та принципів як регуляторів поведінки), формування низки ціннісних орієнтацій та складових суб'єктної позиції людини як майбутнього фахівця, системи її поглядів, інтересів, цінностей та настанов стосовно власного професійного становлення та особистісного функціонування [1].

Єлкановим С. Б. описана поетапна система професійної підготовки майбутніх фахівців, що спирається на закономірності засвоєння людиною знань, вмінь та навичок, а основним механізмом якої виступає суб'єкт-суб'єктний контакт між викладачем та студентом – майбутнім фахівцем у ході процесу професійної підготовки, що неодмінно повинно сприяти найповнішій реалізації особистісних потреб та інтересів усіх без винятку учасників цього процесу. Ця система включає такі етапи: етап отримання необхідної повноти інформації про професійні вміння, їх змістовні та структурні особливості, шляхи, методи та засоби опанування ними; етап активізації власного професійного досвіду; етап аналізу практичних дій професійної спрямованості; етап відпрацювання та закріплення раніше придбаних знань, вмінь та навичок професійного характеру [3, с. 76].

Авторська концепція активного соціально-психологічного навчання Т.С. Яценко, яка широко описана та розгорнуто використовується у системі вітчизняної вищої та професійної освіти, передбачає обумовленість процесу самовдосконалення, його ефективності та продуктивності, не стільки освітнім ступенем або спеціальністю (спеціалізацією) конкретного студента, скільки індивідуально-психологічними та особистісними властивостями студента та рівнем його активності як у ході навчально-виховного процесу у виші, так і поза ним [9, с. 122–123].

Що стосується процедур оптимізації, інтенсифікації та змістового наповнення процесу особистісно-професійного розвитку майбутніх фахівців із вищою освітою, то їх психологічна сутність, на думку Є. Є. Фальової, полягає у реалізації інтегральної дидактичної системи, що включає як фундаментальні, теоретико-методологічні засади, так і формування конкретних практичних професійно значущих вмінь та навичок, що своїм цілеспрямованим, системним впливом сприяють повноцінному психологічному функціонуванню, самовдосконаленню, самокорекції, самопізнанню, самоусвідомленню та саморозвитку студентів як майбутніх фахівців (за умови

врахування низки необхідних психологічних умов, про які вже йшла мова вище) [7].

Аналізуючи психологічні передумови професійного становлення студента як майбутнього фахівця, Т. О. Гальцева зосереджується на таких змістових особливостях цього процесу: поживлення професійної мотивації, присутність у структурі свідомості студента актуальної моделі майбутньої професії, внутрішнє сприйняття та схвалення професійних вимог, адекватне оцінювання студентом своїх особистісних властивостей, схильностей, здібностей, позитивне сприйняття себе як суб'єкта у сфері майбутньої професії, оволодіння різноманітними засобами спілкування, в тому числі в особистісно-професійній сфері, накопичення досвіду успішної реалізації професійних завдань та втілення професійних цілей [2].

Осницьким О. К. самостійність студента в навчальній діяльності вбачається як важливий регуляторний чинник його подальшого професійного становлення, особистісно-професійної самореалізації тощо. Автором до того ж пропонується певний алгоритм формування навичок самостійної діяльності студентів у процесі навчання, гармонійна суб'єкт-суб'єктна співпраця учасників навчально-виховного процесу вишу, перехід студента як майбутнього фахівця на принципово новий рівень навчально-професійної активності, що передбачає поступове регулювання ним власної діяльності, її самоорганізації та самореалізації [5].

Як бачимо, на думку переважної більшості дослідників, що займалися окресленою проблематикою понад три останніх десятиліття, становлення суб'єкта навчально-професійної діяльності передбачає високий рівень розвитку та розмаїття вияву його особистісних (особиста комунікабельність та вміння встановлювати продуктивні контакти з оточенням, визначена система цінностей, поступове регулювання власної діяльності, її самоорганізації та самореалізації, адекватне оцінювання студентом своїх особистісних властивостей, схильностей, здібностей, самовдосконалення, самокорекція, самопізнання, самоусвідомлення) якостей та професійних характеристик (позитивне сприйняття себе як суб'єкта у сфері майбутньої професії, накопичення досвіду успішної реалізації професійних завдань та втілення професійних цілей, формування конкретних практичних професійно значущих вмінь та навичок, системність навчальної активності, робота студента над індивідуальним стилем майбутньої професійної діяльності) тощо.

Список використаних джерел

1. Бодалёв А. А. Работу психологов – на уровень требований времени. *Вестник МГУ*. Серия 14: Психология. 1985. С. 3–9.

2. Гальцева Т. О. Психологічні особливості включення вчителя в педагогічні системи навчання: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2003. 21 с.
3. Елканов С. Б. Основы профессионального самоопределения будущего учителя: учебное пособие для студентов педагогических институтов. Москва: Просвещение, 1989. 189 с.
4. Иванова Л. К. Учебно-производственная практика социальных педагогов в ВУЗе как технология профессиональной социализации. *Современные технологии в социальной работе и подготовке специалистов социальной сферы*: материалы междунар. науч-практ. конф., Тамбов. 2002. С. 138–141.
5. Осницкий А. К. Структура, содержание и функции регуляторного опыта человека: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.01. Москва, 2001. 28 с.
6. Фалько Н. М. Психологічні особливості особистісно-професійного становлення студентів психолого-педагогічних спеціальностей: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Харків, 2008. 202 с.
7. Фальова О. Е. Психологічні особливості особистісного розвитку студентів різних спеціальностей у навчальному процесі вищого навчального закладу: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Харків, 1997. 20 с.
8. Штарке К. Студенты. Становление личности. Москва: Изд-во МГУ, 1982. 67 с.
9. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції. Київ: Либідь, 1996. 264 с.

Смірнова Оксана Олексіївна,

заслужений майстер народної творчості України,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри образотворчого мистецтва
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова,
директор культурно-мистецького центру «Артек»

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ МИСТЕЦТВА ЗАСОБАМИ ТРАДИЦІЙНОГО ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА

Згідно з визначенням Міжнародного департаменту стандартів для навчання та освіти поняття компетентності визначається як спроможність кваліфіковано здійснювати діяльність, виконувати завдання або роботу. При цьому поняття компетентності містить набір знань, умінь, навичок і відношень, що дають змогу особистості ефективно здійснювати діяльність або виконувати певні функції, що підлягають досягненню певних стандартів у галузі професії або видів діяльності. Компетентнісний підхід суттєво впливає також на підготовку вчителів. Адже розвиток художньо-педагогічної компетентності у майбутніх учителів повинен мати науковий, системний, комплексний характер і ґрунтуватися на результатах моніторингових досліджень.

Сучасний підхід до проблеми формування художньо-педагогічної компетентності в процесі професійної підготовки майбутніх учи-

телів мистецтва також вимагає концентрації уваги на особистості, переосмислення навчально-виховного процесу як діяльності з формування креативного потенціалу учнів.

Професійна майстерність майбутніх учителів мистецтва вимагає виняткової компетентності в галузі мистецтва, практичних художніх умінь і навичок, фундаментальних знань з педагогіки й психології, високого рівня загальної культури. Професійна компетентність вчителя мистецтва органічно пов'язана з його креативним потенціалом, естетичним баченням результатів своєї праці.

Художньо-педагогічна компетентність – це сукупність таких професійно значущих якостей, які дозволяють педагогу-художнику найбільш повно реалізувати себе в конкретних видах фахової діяльності, відповідати вимогам сучасного ринку праці. Декоративно-прикладне мистецтво в системі освіти у вищих педагогічних навчальних закладах виступає одним із провідних факторів залучення до історичних надбань національної культури. Воно є одним з найбільш ефективних засобів інтеріоризації майбутніх фахівців світоглядних основ культуротворчості українців і їх трансляції в структуру особистості учнів у процесі педагогічної діяльності.

Сформована художньо-педагогічна компетентність забезпечує здатність вчителя до ініціювання й реалізації педагогічних дій на основі власного цілепокладання і вибору. Формування художньо-педагогічної компетентності майбутніх учителів, як результат професійної підготовки у вищих закладах освіти, зумовлює якісну трансформацію системи художньо-педагогічної освіти на основі її відповідності структурі професійної діяльності вчителя.

Осмислення національної культури нашого народу має колосальний вплив на формування художньо-педагогічної професійної компетентності майбутнього вчителя мистецтва. Виховання національної свідомості й самосвідомості у майбутніх учителів мистецтва – складова й невід'ємна частина вирішення фундаментальної проблеми підготовки національних педагогічних кадрів. Педагог, який має сформовану національну самосвідомість, глибоко усвідомлює власне ставлення до своєї нації, її історії, культури й духовності, свій статус і роль у соціальному етно-культурному середовищі.

Отже, завдання сучасної вищої освіти полягає в тому, щоб відновити могутній потенціал національного духовного багатства, сформованого та відшліфованого протягом багатьох тисячоліть, якнайширше залучити до нього молоде покоління, щоб воно відчувало могутній

культурно-історичний фундамент, на який спираються всі досягнення нашого суспільства.

Протягом студентського віку особистість також набуває високого рівня інтелектуального розвитку, збагачує ментальний досвід, формує цілісний Я-образ, самовизначається у життєвих і професійних планах, осмислено спрямовує свій погляд у майбутнє. У цьому віці виникає нова соціальна ситуація розвитку особистості, центром якої є перехід до самостійного життя. Професійне самовдосконалення студентів стимулюють процеси формування «професійної Я-концепції» як взаємодії реального уявлення особистості про себе як фахівця та ідеального уявлення про свої професійні досягнення. Становлення людини як суб'єкта життєдіяльності виявляється в її активності у різних сферах життя, вирішенні життєвих проблем, володінні засобами і способами самовираження, саморегуляції та організації свого життя, що є важливим для формування художньо-педагогічної компетентності фахівця.

Споглядаючи твори декоративно-прикладного мистецтва, перебуваючи під їх впливом, практично прилучаючись до їх створення, студентська молодь вбирає в себе філософський, психологічний, ідейно-моральний і естетичний зміст мистецтва. Студенти, захоплюючись витонченістю, красою, довершеністю та логічним змістом мистецьких творів, виготовлених майстрами, відтворюють культурно-історичний шлях свого народу, пізнають джерела мудрості й відданості наших предків, в їх серцях зароджується любов до рідної землі і людей, які живуть на ній. Під час дослідження та оволодіння техніками декоративно-прикладного мистецтва у студентів формується прагнення пізнавати і берегти матеріальні й духовні здобутки, результати праці попередніх поколінь, активно долучатись до творення нових художніх цінностей.

Прилучення студентів до неперевершених зразків народного мистецтва, традицій та звичаїв свого народу, практичне оволодіння ними чи іншими видами декоративно-прикладного мистецтва формує національно свідомого, ініціативного, компетентного фахівця з естетичними, патріотичними почуттями, творчим типом свого мислення.

Закономірно, що декоративно-прикладне мистецтво традиційно застосовувалось у педагогічному процесі. До його навчально-виховного потенціалу звертались у своїх працях Є.А. Антонович, М.П. Лещенко, Я.А. Мамонтова, Л. Масол, А.А. Мелік-Пашаєв, С.Ф. Русова,

Б.М. Неменський, О.П. Рудницька, Є. Чарнолузька, Я.Ф. Чепіга та багато інших видатних педагогів. Ретроспективний аналіз поглядів українських і зарубіжних дослідників щодо специфіки впливу декоративно-прикладного мистецтва на розвиток особистості створює передумови для виявлення його багатющого педагогічного потенціалу у формуванні художньо-педагогічної компетентності майбутнього вчителя мистецтва.

Грунтовне вивчення історії, тенденцій розвитку декоративно-прикладного мистецтва, оволодіння техніками творення мистецьких виробів сприяє процесу переходу знань студентів у їх переконання, впливає на дії та вчинки майбутніх учителів. Завдяки вивченню декоративно-прикладного мистецтва вмотивовується процес формування загальнокультурної компетентності особистості, формуються глибокі потреби, стимули постійно займатися творчістю. Реалізація смислової сутності у предметних фактах відбувається в першу чергу в процесі творення виробів декоративно-прикладного мистецтва. Практична діяльність студента відображує настанову і прагнення до включення в активні форми образотворчості, що реалізують їх творчі здібності.

Формування художньо-педагогічної компетентності майбутніх учителів мистецтва відбувається в процесі вивчення курсів: «Основи декоративно-прикладного мистецтва», «Технології матеріалів» тощо.

У наш час, коли гостро постало питання відродження національної культури, вищі заклади освіти повинні докласти зусиль у справу вивчення і продовження класичної спадщини національного народного мистецтва – його витоків, надбань і досягнень. Оволодіння майбутніми вчителями видами декоративно-прикладного мистецтва, формування в них художньої культури, здійснення широкої змістовної духовної підготовки особистості до діяльності в царині декоративно-прикладного мистецтва сприятиме підвищенню професійного рівня, формуванню художньо-педагогічної компетентності фахівця та піднесенню емоційного світу майбутнього вчителя мистецтва.

Заняття з декоративно-прикладного мистецтва допомагають формувати естетичне ставлення студентів до творів мистецтва, стимулюють розвиток творчих здібностей тощо. Курс передбачає ознайомлення студентів із загальною теорією народної творчості, вивчення народних ремесел та промислів, історії їх зародження і становлення, особливості розвитку у сучасних умовах.

Педагог не може бути ним, якщо він не володіє тонким емоційно-естетичним баченням краси навколишнього світу. Педагог тільки

тоді стає наставником дітей і юнацтва, коли він тонко й чутливо пізнає світ краси розумом і серцем. Допомагаючи дитині відчувати красу навколишнього світу педагог непомітно торкається потаємних куточків дитячої душі. Коли учитель – сам творець, тоді він навчить творити і своїх учнів. Творчість виникає тоді, коли виникає внутрішня потреба, необхідність зробити щось незвичайне.

Вивчення кожного виду декоративно-прикладного мистецтва включає теоретичну частину і практичні роботи в навчальних майстернях. У процесі створення художніх виробів студенти засвоюють методи і прийоми технології художньої обробки різних матеріалів. Виготовлені студентами художні вироби доцільно використовувати як навчальні унаочнення з декоративно-прикладного мистецтва або як експонати для виставок художньої творчості. Проведення практичних занять сприяє формуванню у студентів вмінь самостійно створювати художні композиції, розкодувати символіку орнаменту, композиції та кольористики цього виробу, виготовляти власні твори так, щоб оздоблені певною технікою вироби мали відповідні ознаки твору декоративно-прикладного мистецтва, а не були звичайним прикрашанням одноманітних побутових речей.

Отже, реалізація педагогічного потенціалу традиційного національного декоративно-прикладного мистецтва створює сприятливі умови для самовираження особистості студента у різних видах діяльності, надає можливість реалізувати індивідуальні творчі потреби. Завдяки таким заняттям відбувається відродження та збереження народних традицій. Практичний компонент дає також опору внутрішній моральній діяльності студента в тій чи іншій ситуації, допомагає осмислити її в руслі апробованого естетичного досвіду, задає загальні рамки вияву творчої активності студента, прокладає виправдані шляхи до самостійної творчої діяльності.

Врахування цих принципів у процесі навчання декоративно-прикладному мистецтву дозволить забезпечити безповоротній процес відродження українських національних традицій та звичаїв, що як найкраще сприятиме інноваційному підходу як підготовки висококваліфікованих фахівців педагогічної сфери. Подальшого дослідження потребує система навчання видових категорій декоративно-прикладного мистецтва, виокремлюючи кожен з них.

Сова Ольга Сергіївна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри образотворчого мистецтва
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

ДУАЛЬНА СИСТЕМА НАВЧАННЯ У НІМЕЧЧИНІ: ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКУ МИСТЕЦЬКУ ОСВІТУ

Тенденції розвитку освіти в Україні вимагають пошуку нових форм навчання, які б забезпечували підготовку спеціалістів з міцною теоретичною базою та практичними вміннями. Проте нерідко випускники вітчизняних закладів вищої освіти стикаються з поширеною проблемою під час працевлаштування. А саме, досить важко вчорашньому студенту, який отримав під час навчання ґрунтовну теоретичну підготовку, знайти роботу по спеціальності за браком практичного досвіду.

Майбутнім учителям, зокрема художникам-педагогам, у цьому питанні дещо простіше, оскільки у їх професійній підготовці передбачена певна кількість годин на педагогічну практику. Але тенденція до скорочення навчальних годин у педагогічних закладах вищої освіти України призводить до недостатньої практичної і психологічної підготовки молодих учителів.

Рішення цієї проблеми вбачаємо у впровадженні в українську освіту німецького досвіду – *дуальної системи навчання*. Уже майже півстоліття дуальне навчання є найпоширенішою системою отримання професійної освіти у Німеччині. Під цією системою розуміють практику підготовки молодих фахівців, у якій одночасно беруть участь заклад вищої освіти і підприємство, що стане місцем майбутньої професійної діяльності студентів. Процес дуального навчання організований таким чином – теоретичний базис студент отримує у закладі вищої освіти, а практичний досвід набуває на виробництві, з яким укладено угоду про співпрацю, де виконує роботу, пов'язану з майбутньою спеціальністю.

Саме Німеччиною вперше, у 1969 р., був прийнятий закон про професійне навчання в дуальній формі. Німецька освітня система, що поєднувала державну професійну школу з навчанням на виробництві, згодом поширилась на Канаду й країни Європи – Швейцарію, Австрію та інші, а також країни Східної Азії – Китай і Південну Корею.

Дуальна система направлена на усунення низки недоліків, що притаманні традиційним формам і методам навчання майбутніх кваліфікованих спеціалістів у закладах професійної та вищої освіти. Провідне завдання дуального навчання полягає в подоланні розриву

між освітою й виробництвом, теорією і практикою. У рамках нових форм організації навчання це сприяє підвищенню якості професійної підготовки кадрів із урахуванням сучасних вимог роботодавців. У Німеччині дуальна освіта спирається на чітку законодавчу базу та здійснюється за допомогою ремісничих і торгово-промислових палат. Нині в Німеччині діє приблизно 1 500 дуальних програм, що охоплюють майже 4 % усіх спеціальностей країни. Німецькі студенти мають можливість обрати між двома наявними варіантами дуальної системи освіти:

- *вивчення з поглибленою практикою* – випускники отримують ступінь бакалавра й одночасно набувають практичний досвід роботи;
- *комплексне вивчення* – під час навчання студенти додатково набувають професію та здають іспит у ремісничій чи торгово-промисловій палаті.

Статистичні дані засвідчують, що кожного року переважна кількість школярів (близько 70 %) після закінчення школи розпочинають професійне навчання за дуальною системою. Залежно від обраної спеціальності, яких на сьогодні близько 360, навчання за цією системою триває 2–3 роки у професійно-технічному училищі та 4–5 років у закладі вищої освіти. Дуальна форма навчання в Німеччині відрізняється від звичайної професійної освіти такими характерними ознаками: 3–4 дні на тиждень студенти навчаються на підприємстві, 1–2 дні – у професійному закладі. Завершується професійне навчання випускними іспитами з одержанням спеціального сертифікату, де зазначена набута професія. Цей сертифікат є підставою для продовження освіти або працевлаштування [2].

Студенти в дуальній формі набувають під час навчання у закладі вищої освіти не тільки теоретичні знання, а й практичний досвід. У цілому за термін навчання не менше 12 місяців відводиться практиці на підприємстві, в деяких випадках практична частина становить 18 місяців і більше. Протягом усього навчання в дуальній формі студенти мають можливість набути досвіду в різних відділах компанії. Це сприяє тому, що до кінця навчання вони остаточно вирішують, у якому відділі їм найцікавіше працювати після завершення освіти. На відміну від них, студентам, що навчаються у традиційній формі, складно визначитися з майбутньою спеціалізацією, а після закінчення закладу вищої освіти їм важче влаштуватися на роботу за браком практичного досвіду.

У сучасній Україні перші спроби впровадження системи дуальної освіти були зроблені в 2014 р. у Харківському комп'ютерно-технологічному коледжі НТУ «ХП», де студенти третього і четвертого

курсів паралельно з навчанням працювали на підприємствах, отримуючи важливий фаховий досвід. А з 2015 р. уже на державному рівні проводився експеримент з організації навчально-виробничого процесу з елементами дуальної форми навчання у низці вітчизняних вищих професійних училищ (м. Запоріжжя, Київ, Львів), який засвідчив позитивну динаміку: підвищення рівня працевлаштування – до 97 %, покращення якості професійної підготовки студентів на 12–17 %, взаємовигідну співпрацю з роботодавцями тощо.

Концепція підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти, розроблена Міністерством освіти і науки України і схвалена Кабінетом Міністрів 19 вересня 2018 року, передбачає: модернізацію освітніх програм; підвищення якості підготовки фахівців; зближення освіти з вимогами ринку праці; посилення ролі та впливу роботодавців на освіту; підвищення мотивації до навчання серед учнів та студентів; ріст рівня зайнятості молоді; скорочення адаптаційного періоду випускників на роботі; підвищення конкурентоздатності працівників [1].

Підготовка майбутніх учителів образотворчого мистецтва у закладах вищої освіти України передбачає отримання студентами необхідних знань, умінь та навичок, а також набуття певного практичного досвіду під час вивчення спеціальних дисциплін та проходження педагогічних, пропедевтичних, навчально-творчих та організаційно-виховних практик. Проте за 5 років навчання набуттю досвіду роботи на місці вчителя (під час педагогічних практик у школах) відводиться 2–3 місяці, а цього, на нашу думку, зовсім недостатньо. На інших видах практичної підготовки увага акцентується на набутті студентами винятково художнього досвіду.

На наш погляд, для ефективного навчання майбутніх учителів-художників та цілісного розвитку їх професійних умінь на базі засвоєння відповідних знань необхідно під час викладання спеціальних художніх дисциплін зміщувати акцент на професійно-педагогічну діяльність.

У рамках експериментальної частини наукового дослідження нами були впроваджені елементи дуального навчання під час роботи студентів на навчально-творчій плернерній практиці. Плернер – це творча робота групи художників в умовах відкритого середовища, поза межами майстерні, де є можливість дослідити колірну мінливість станів природи у пейзажі.

Для організації творчої практики з елементами дуальної форми навчання рекомендуємо проводити частину плернерних занять студентів у тісній співпраці з учнями художніх шкіл та закладів неформальної освіти, навчальними планами яких теж передбачена плернерна

практика. Це дозволить студентам набувати одночасно як художній досвід (написання етюду з натури), так і педагогічний (супроводження своєї роботи поясненням методики роботи над пейзажем, консультування учнів, аналізу помилок в учнівських роботах та визначення шляхів їх подолання тощо), формуючи та вдосконалюючи власні фахові вміння. Під час спільного пленеру майбутні вчителі-художники мають можливість самостійно спланувати й організувати заняття; допомогти учням обрати пейзажний мотив; окреслити мету завдання; ознайомити з технічними можливостями художніх матеріалів та грамотною послідовністю виконання етюду; одночасно з учнями розпочати художню співпрацю над завданням (у формі майстер-класу), проводячи попередню демонстрацію кожної стадії роботи; здійснювати пояснення, консультації. Після закінчення роботи студенти проводять ґрунтовний аналіз виконаних пейзажних етюдів (як учнівських, так і власних), висвітлюють позитивні моменти та зазначають наявні помилки, надають учням поради на майбутню художню діяльність, що позитивно спряє на отримання майбутніми вчителями образотворчого мистецтва професійного досвіду та цілісного формування фахових умінь [3].

Проведений аналіз засвідчує, що дуальна освіта в Україні перебуває на стадії розвитку, потребує дослідження, вдосконалення, внесення змін до змісту та графіку навчально-виробничого процесу, розробки нових освітніх стандартів. Спроби вітчизняних освітніх закладів впровадити у навчальний процес досвід Німеччини через застосування елементів дуального навчання студентів продемонстрували позитивну динаміку й отримали державну підтримку.

Наш особистий досвід, впровадження в навчання майбутніх педагогів-художників спільних пленерів з учнями художніх шкіл та студій, що стануть місцем їхньої майбутньої професійної діяльності, підтвердив, що подібні заняття активізують як образотворчі, так і психолого-педагогічні знання студентів. Подібні заняття надають можливість студентам відчувати себе на місці вчителя, допомагають віднаходженню майбутнього стилю педагогічного спілкування, сприяють подоланню психологічного страху перед аудиторією, активізують відповідальну та вдумливу особисту роботу під час виконання самостійних пленерних завдань.

Список використаних джерел

1. Дуальна освіта. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/profesijno-tehnichna-osvita/dualna-osvita> (дата звернення: 19.03.2020).
2. Козак Т. Б. Модель системи освіти Німеччини як вагомий чинник здійснення професійної підготовки. *Збірник наукових праць Львівського національного університету ім. Івана Франка*. 2007. С. 229–233.

3. Сова О. С. Формування художньо-педагогічних умінь майбутніх учителів образотворчого мистецтва в процесі плернерної практики: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2018. 325 с.

Співак Володимир Васильович,

доктор філософських наук, доцент, професор кафедри педагогіки та гуманітарних дисциплін Академії Державної пенітенціарної служби

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ – ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

У сучасному вітчизняному освітологічному дискурсі дедалі більшого поширення набуває лексема «академічна доброчесність», що вживається для позначення широкого кола явищ, які характеризують уявлення про «належні правила гри» учасників освітнього процесу й наукового пошуку. Не бракує й студій на цю тематику, однак огляд літератури з теми потребував би аналізу занадто широкого обсягу матеріалу, що неможливо зробити в рамках конференційних тез, тож обличу цю необхідність для повноцінної статті. Предметом цієї розвідки стане огляд поняття академічної доброчесності у вітчизняному публічному просторі.

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» (ст. 42) – «академічна доброчесність – це сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень» [1].

У глосарії Національного агенства із забезпечення якості вищої освіти зазначено, що «академічна доброчесність (academic integrity) – у широкому розумінні й відповідно до визначення Міжнародного Центру Академічної доброчесності (ICAI, 2013) це слідування академічною спільнотою принципам, що базуються на таких фундаментальних цінностях, як чесність, довіра, справедливість, повага, відповідальність, мужність за будь-яких обставин та у будь-яких умовах» [2].

Академічної доброчесності мають дотримуватись як науково-педагогічні працівники, так і здобувачі вищої освіти.

Перебування в рамках академічної доброчесності науково-педагогічних та наукових працівників передбачас: «посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; дотримання норм законодавства про авторське право і

суміжні права; надання достовірної інформації про методики і результати досліджень, джерела використаної інформації та власну педагогічну (науково-педагогічну, творчу) діяльність; контроль за дотриманням академічної доброчесності здобувачами освіти; об'єктивне оцінювання результатів навчання» [1].

Стосовно здобувачів вищої освіти дотримання академічної доброчесності передбачає: «самостійне виконання навчальних завдань, завдань поточного та підсумкового контролю результатів навчання (для осіб з особливими освітніми потребами ця вимога застосовується з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей); посилення на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права; надання достовірної інформації про результати власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використані методики досліджень і джерела інформації» [1].

До найбільш поширених порушень академічної доброчесності законодавець відносить: академічний плагіат, самоплагіат, фабрикацію, фальсифікацію, списування, обман (надання завідомо неправдивої інформації щодо власної освітньої (наукової, творчої) діяльності чи організації освітнього процесу), хабарництво, необ'єктивне оцінювання. Також порушенням академічної доброчесності є «надання здобувачам освіти під час проходження ними оцінювання результатів навчання допомоги чи створення перешкод, не передбачених умовами та/або процедурами проходження такого оцінювання, вплив у будь-якій формі (прохання, умовляння, вказівка, погроза, примушування тощо) на педагогічного (науково-педагогічного) працівника з метою здійснення ним необ'єктивного оцінювання результатів навчання» [1].

Отже, можна констатувати, що академічна доброчесність – це демонстрація чесної та моральної поведінки в академічній обстановці та прихильність до такої поведінки з боку академічної спільноти, що є складовою культури якості в освітньому та науковому процесах.

Список використаних джерел

1. Глосарій. URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2020/01/.pdf> (дата звернення: 20.03.2020).

2. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37–38. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення 21.03.2020).

Стеценко Ірина Миколаївна,

кандидат педагогічних наук,
начальник відділу наукової діяльності та міжнародного співробітництва
Академії Державної пенітенціарної служби

ПІДГОТОВКА ПЕРСОНАЛУ УПОВНОВАЖЕНОГО ОРГАНУ З ПИТАНЬ ПРОБАЦІЇ З УРАХУВАННЯМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТА СВІТОВОГО ДОСВІДУ

Аналіз стану розробленості проблеми підготовки персоналу уповноваженого органу з питань пробації у вітчизняній і зарубіжній теорії та практиці засвідчив, що вона досі недостатньо досліджена й потребує проведення наукових розвідок, результати яких дозволять врахувати напрацювання науковців і практиків та адаптувати професійну підготовку курсантів до сучасних вимог, які висуває специфіка їх подальшої роботи, що пов'язана з реалізацією видів і завдань пробації.

У публікаціях, авторами яких є К. Автухов, І. Богатирьов, М. Гуцуляк, О. Колб, Д. Ягунов, І. Яковець та інші, розглянуто історію запровадження альтернативних покарань, визначено структуру та функції органів, що здійснюють покарання, надано кримінологічну характеристику особистості правопорушника та аналіз змісту юридичних норм у галузі кримінального, кримінально-виконавчого, кримінального процесуального права тощо.

Серед зарубіжних науковців, які вивчали проблему професійної підготовки офіцерів пробації, можна назвати праці Д. Вітфілда [2], Р. Кантора, К. Фергюсон, Р. Паркера [5] та ін.

Аналізуючи систему підготовки кадрів для виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, встановлено, що пріоритетами такої підготовки є не лише знання правових основ виконання покарань, а й психологічна, педагогічна, соціальна, медична підготовки, що дозволяють впливати на суб'єктів пробації з метою зменшення ризику скоєння ними повторних правопорушень, сприяння реабілітації правопорушника, забезпечення усвідомлення правопорушником шкоди від вчиненого злочину, налагодження взаємодії з суб'єктами пробації та їхніми сім'ями, волонтерами, громадськими та іншими організаціями, здійснення супроводу суб'єктів пробації на всіх етапах перебування їх у полі зору уповноважених на роботу з правопорушниками державних інституцій [8; 9; 10; 12].

Розглядаючи особливості підготовки фахівців для служби пробації Швеції, В. Дрижак зазначає, що «У службі пробації Швеції, яка, крім досудової, виконує функції стосовно виконання покарань без

позбавлення волі, має працювати фахівець з вищою освітою за спеціальністю соціальний працівник. Таку освіту можна отримати в інституті соціальних відносин при Стокгольмському університеті. До основних дисциплін, які вивчаються в інституті соціальних відносин, належать: соціальна робота, психологія, соціальна педагогіка, правознавство та ін.» [4, с. 97–98]. Підготовка соціальних працівників для служби пробації відбувається у чотири етапи. Студенти, крім теоретичної підготовки, оволодівають ще й практичними навичками: проведення співбесіди з клієнтами соціальної служби; проведення соціальної роботи з певною категорією клієнтів (з алкоголіками, наркоманами, схильними до агресії, з неблагополучних сімей, безпритульними дітьми тощо); поведінки в конфліктних або складних ситуаціях. Для освоєння знань самостійно викладачі використовують методику: «Вирішення проблем на практиці» [4, с. 98–99]. Персонал служби пробації в Швеції формується лише з фахівців з вищою освітою відповідного профілю.

Аналізуючи досвід з підготовки співробітників пенітенціарних установ у Швеції, Великій Британії, США та Німеччині, В. Дворцов вказує на те, що навчання персоналу має практичну спрямованість на основі компетентнісного підходу, а кількість теоретичних предметів зведено до мінімуму. На практичних заняттях викладачі намагаються виробити стійкі практичні навички дій у модельованих ситуаціях, сформувати соціальні, політичні і культурні компетенції, навички міжособистісного спілкування [3]. Підготовка офіцерів служби пробації в Англії та Уельсі передбачає «навчання на робочому місці», якому відведено майже половину всього часу навчання. На першому етапі навчання майбутні офіцери пробації опрацьовують такі модулі: введення в систему кримінального судочинства і правові установи; основні навички і методи; цінності та етика; навчальний процес і професійний розвиток; введення в соціальні науки (злочинність і кримінологія, соціальний контекст, методологія соціології); базова практика (50 %). На другому етапі засвоюють модулі: правова структура і система політики; розуміння злочинності й кримінології; розуміння соціальних проблем; розвиток ефективної практики; боротьба зі злочином і його наслідками; нагляд, менеджмент і здійснення громадських програм; боротьба зі злочинною поведінкою та управління ризиком; робота в організаційному контексті; практика (50 %) [2].

На роботу в службу пробації, як вказує Мартін Сміт, приймаються особи, які мають диплом у галузі кримінального правосуддя.

Стажування триває два роки. Стажисти зараховуються як позаштатні співробітники. Стажисти, найняті на роботу в певному районі пробації, мають бути присутніми на робочому місці й практикувати свої навички пробації за програмою навчання. Наприкінці навчання вони мають продемонструвати практичні навички і вміння щодо взаємодії з піднаглядними, а саме: проведення мотиваційного інтерв'ювання, оцінка, робота в команді, складання звітів, спілкування та управління ризиками [11].

До змісту навчальних програм віднесено теоретичні моделі втручання (ведення випадку) з правопорушником. Як показало дослідження, найчастіше використовується змішана система підготовки – дистанційне навчання, що доступне через Інтернет на робочому місці, а також час від часу семінари, практикуми та зустрічі з викладачами. Зв'язок між академічною освітою і навчанням на основі практики закріплюється через виділення академічних кредитів на присудження професійної кваліфікації [11].

Для відбору кандидатів на роботу після проходження ними програми підготовки розроблений комплекс вправ: проводити структуроване інтерв'ю та складати план і звіт за його результатами; письмові завдання та участь у групових вправах; проведення напівструктурованого інтерв'ю.

Серед критеріїв для набору нових співробітників служби пробації у Великій Британії існують такі, як: 1. Докази розуміння і зацікавленості в роботі з правопорушниками або іншими вразливими групами. 2. Здатність справлятися з важкими ситуаціями й управляти ними самостійно в умовах тиску. 3. Цінності та переконання, сумісні з цілями пробації. 4. Очевидна здатність працювати гнучко та оперативно спільно в складі команди і мотивувати себе. 5. Здатність встановлювати та підтримувати ефективні робочі стосунки в середині і поза організації. 6. Демонструють прихильність реалізації пенітенціарної політики. 7. Ефективні навички міжособистісного спілкування. 8. Аналітичні навички доведення, міркування достатні, щоб написати і представити звіти для винесення обґрунтованих рішень і рішень, які будуть прийняті. 9. Ефективні організаційні, адміністративні та управлінські навички. Здатність визначати пріоритети і вкладатися в терміни, самодостатні навички в галузі інформаційних технологій [11].

Доцільним є також розгляд системи підготовки персоналу пробації у США. Вивчення цього питання показало, що навчальні заклади США, в яких здійснюється підготовка майбутніх працівників проба-

ції, існують як спеціальні курси при цивільних університетах (коледжах, факультетах). Курси тривають від 8 до 16 тижнів. Навчання орієнтовано на практичні аспекти роботи.

На навчання беруть осіб, які мають базову освіту не нижче бакалавра. Навчання орієнтовано на підготовку співробітника, здатного до взаємодії та вирішення соціальних завдань. Організатори професійної підготовки ретельно описують кожний крок викладачів та слухачів, доводячи їхні дії до алгоритму. Слухачі вчать ся щось робити або не робити в конкретній ситуації, користуючись навчальними посібниками [6; 7].

Наявність позитивних результатів від застосування пробаційних методів роботи до правопорушника в США сприяло прийняттю відповідних законів про пробацію у Чехії, Словацькій Республіці, Польщі тощо, а також Європейських правил пробації, які узагальнили досвід застосування пробації та сформуvalи основну мету, завдання пробації як санкції та методу роботи зі злочинцями та служби пробації зокрема.

Розглядаючи досвід підготовки персоналу для пенітенціарних служб таких європейських країн, як Норвегія, Голландія та Ірландія, виявили, що пріоритетним у цих країнах вважається підготовка офіцерів пробації до роботи з особами, які належать до груп підвищеного ризику, тобто з тими, хто може скоїти повторний злочин. В Англії та Уельсі, Бельгії, Данії, Норвегії, Франції та Швеції служби пробації беруть активну участь у сфері первинного запобігання злочинності, запобігання домашнього насильства, зловживань щодо дітей та запобігання наркоманії [1].

Таким чином, аналіз досвіду підготовки персоналу органу пробації в різних зарубіжних країнах, таких як США, Велика Британія, Швеція, Норвегія та інших країнах, показав, що в одних системах вона має теоретичну та практичну спрямованість і ґрунтується на діяльнісному та компетентнісному підходах, що дає можливість скерувати дії працівників на поповнення знань та формування умінь, навичок, необхідних для виконання професійних функцій, а в інших – головний акцент робиться на «навчання на робочому місці». Встановлено, що зарубіжний досвід може бути врахований під час професійної підготовки персоналу уповноважених органів з питань пробації в Україні. У першу чергу це стосується вимог до освітнього рівня та строків і змісту теоретичної та практичної підготовки, формування мотивації та світогляду майбутніх працівників органу пробації.

Список використаних джерел

1. Богатирьов І. Г. Теорія і практика виконання кримінально-виконавчою інспекцією покарань, не пов'язаних з позбавленням волі: монографія. Київ: Атіка, 2005. 312 с.
2. Вітфілд Дік. Вступ до служби пробачії: монографія. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: Атіка, 2004. 236 с.
3. Дворцов В. Б. Профессиональная подготовка сотрудников пенитенциарных учреждений зарубежных стран. *Вестник Кузбасского института*. 2015. № 4. С. 156–163.
4. Дрижак В. В. Деякі питання підготовки фахівців для служби пробачії у Швеції. *Актуальні проблеми модернізації законодавства та освіти в умовах євроінтеграційного поступу України*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 27–28 жовт. 2016 р.). Чернігів, 2016. С. 97–99.
5. Кантор Р., Фергюсон К., Паркер Р. Работа с правонарушителями в обществе: учебное пособие. Лондон: Ноттингемский университет, 2003. 200 с.
6. Стеценко І. М. Особливості професійної підготовки офіцерів органу пробачії у зарубіжній практиці. *Пенітенціарна теорія та практика України очима молодих науковців*: матеріали наук.-теорет. конф. (м. Київ, 17 квіт. 2015 р.). Київ, 2015. С. 62–64.
7. Тимофеева Е. А. Особенности профессиональной подготовки будущих сотрудников пенитенциарной системы в зарубежных странах. URL: <http://Vestnik-Pp.Samgtu.Ru/Uploads/Series/1/44/502/2014-2-22-0027.Pdf> (дата звернення: 02.03.2020).
8. Joanna Shapland, Anthony Bottoms, Stephen Farrall, Camilla Priede, Gwen Robinson. The quality of probation supervision – a literature review. Centre for Criminological Research University of Sheffield and University of Glasgow 2012. P. 55. URL: [https://www.sheffield.ac.uk/polopoly_fs/1.159010!/file/QualityofProbation / Supervision.pdf](https://www.sheffield.ac.uk/polopoly_fs/1.159010!/file/QualityofProbation%20Supervision.pdf) (Last accessed: 02.03.2020).
9. Probation Officer Training Academy. URL: <https://www.probationofficeredu.org/probation-officer/probation-officertraining/> (Last accessed: 05.16.20120).
10. Probation Officer. URL: <https://www.inputyouth.co.uk/jobguides/job-probationofficer.html> (Last accessed: 03.03.12.2020).
11. Smith Martin. Recruiting & Training Probation Practitioners in England & Wales. Theory & Practice: The Ideal Mix. URL: [http://www.cepprobation.org/uploaded_files/Pres%20Agen%2009% 20 Smi. pdf](http://www.cepprobation.org/uploaded_files/Pres%20Agen%2009%20Smi.pdf) (Last accessed: 05.03.2020).
12. The work of a Probation Officer. URL: <https://www.pbni.org.uk/recruitment/work-probation-officer/> (Last accessed: 05.03.2020).

Тогочинський Олексій Михайлович,
заслужений працівник освіти України, доктор педагогічних наук,
професор, ректор Академії Державної пенітенціарної служби

ПРАКТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПЕРСОНАЛУ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ ЯК ВИМОГА СЬОГОДЕННЯ

У сучасних умовах реформування кримінально-виконавчої служби гостро постає питання про підготовку кадрів, які б ефективно реалізовували пенітенціарну політику держави з урахуванням європейських підходів до роботи із засудженими та ув'язненими. Забезпечити якість професійної підготовки майбутніх фахівців дозволяють ті форми, методи та технології навчання, що використовуються в закладі вищої освіти, які, в першу чергу, мають практичну спрямованість. З одного боку, реалізація цієї умови не викликає труднощів, а з іншого, від викладачів вимагається докласти багато зусиль для розробки навчально-методичного забезпечення та організації практичної підготовки на базах практики в органах та установах виконання покарань, а від адміністрації закладу вищої освіти – створити умови для забезпечення якості вищої освіти.

Наявні в Академії Державної пенітенціарної служби (далі – Академія) підходи до підготовки майбутніх фахівців покликані забезпечити вирішення важливих завдань, що покладені на неї Міністерством юстиції України.

Так, під час розробки освітніх програм для підготовки здобувачів вищої освіти на першому (бакалаврському) та другому (магістерському) рівнях прописуються компетентності, формування яких сприятиме оволодінню тими знаннями, вміннями та навичками, розвитку особистісних якостей, світогляду та мотивації, які є витребуваними в подальшій професійній діяльності.

Формуванню цих компетентностей сприяє також те, що в освітньому процесі, крім аудиторних занять, здобувачі вищої освіти залучаються до науково-дослідної діяльності, що дозволяє підвищити рівень їхньої мотивації до вивчення навчальних дисциплін. Так, для апробації результатів наукових досліджень, починаючи з 2017 року, Академія стала засновником та видавцем трьох друкованих періодичних видань – наукових журналів «Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра»; «Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право»; «Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки».

В Українському інституті науково-технічної експертизи та інформації зареєстровані теми досліджень, які проводять наукові, науково-педагогічні працівники та аспіранти і магістранти Академії в розрізі фундаментальних та прикладних наукових досліджень: «Права і свободи людини і громадянина та їх захист кримінально-правовими, кримінально-виконавчими засобами й системою заходів запобігання злочинам» (№ 0117u007206); «Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової та соціальної держави» (№ 0117u007209); «Проблеми національного та міжнародного права» (№ 0117u007208); «Психолого-педагогічні засади професійної освіти та діяльності пенітенціарного персоналу» (№ 0117u007207); «Вплив соціогуманітарного та економічного ландшафтів на життєдіяльність людини на зламі історичних епох» (№ 0117u007205).

У рамках вищезазначеної тематики працівниками Академії протягом 2016–2019 років було захищено 13 дисертаційних досліджень на здобуття наукового ступеня, в тому числі доктора наук – 7, кандидата наук – 6.

Водночас згідно з наказом МОН України № 62-л від 31.03.2017 Академія має ліцензію на право підготовки докторів філософії (PhD) в галузі знань 08 «Право» в обсязі 20 осіб.

Академія у визначені терміни пройшла акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка бакалаврів та магістрів, що дає їй право видавати дипломи.

За матеріалами науково-практичних конференцій різного рівня (міжнародні, Всеукраїнські), що проводилися на базі Академії, було сформовано 14 збірників, тематика яких віддзеркалює проблеми діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України.

У щорічних міжнародних науково-практичних конференціях, що організовуються та проводяться на базі Академії, брали участь представники 42 закладів вищої освіти, 9 наукових установ, працівники органів та установ виконання покарань. Серед іноземних учасників були науковці з Республіки Білорусь, Грузії, Республіки Казахстан, Республіки Польща. Науково-педагогічні працівники Академії активно займаються підвищенням свого професійного рівня: беруть участь у різних наукових заходах міжнародного рівня в Білорусі, Фінляндії, Польщі, Італії, Ірландії, Австралії тощо.

Освітній процес здійснюється відповідно до стандартів вищої освіти на юридичному факультеті, факультеті пробації, факультеті заочного навчання та навчання за кошти фізичних, юридичних осіб,

факультеті підвищення кваліфікації персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України. Треба зауважити, що слухачі курсів підвищення кваліфікації не лише набувають нових знань та вмінь, але й самі беруть активну участь у проведенні практичних занять, під час яких діляться набутим досвідом з майбутніми офіцерами.

Як уже було вказано вище, особлива увага в Академії приділяється проведенню практичних занять, адже саме ці заняття дають можливість курсантам, студентам та слухачам набути необхідні в подальшій професійній діяльності вміння та навички, випробувати себе під час участі в ситуаційно-рольових, імітаційних та ділових іграх, диспутах, вирішенні ситуаційних задач, виконанні завдань, що пов'язані із складанням планово-звітної документації тощо.

Інтерактивні технології навчання надійно прописалися в Академії, адже сучасне практичне заняття важко уявити без таких форм роботи, як групова робота та робота в парах, виконання індивідуальних вправ, використання методу кейсів, методу «моделювання ситуації», методу «мозкової атаки», методу аналізу конкретних ситуацій, методу евристичної бесіди, аналізу відеозаписів тощо. Проведенню практичних занять суттєво сприяє облаштування всіх аудиторій мультимедійною технікою, яка дозволяє показувати презентації, навчальні відеофільми, моделювати на екрані ситуації, які важко спроектувати в реальному житті через їх складність, але такі, що мають місце в роботі пенітенціарного персоналу. Проведення практичних занять у комп'ютерних класах дозволяє курсантам, студентам та слухачам набувати досвід роботи з різними комп'ютерними програмами.

Крім цього, для курсантів, студентів та слухачів регулярно проводяться екскурсії на базі Конституційного Суду України, будинку сесійних засідань Верховної Ради України, судових засідань районних судів та апеляційного суду м. Чернігова, установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та ін.

На основі розроблених в Академії програм практики та укладених договорів з базами практик курсанти та студенти проходять навчальну практику та отримують можливість набути власного досвіду застосування теоретичних знань у процесі виконання покладених на них завдань.

Академія постійно накопичує та використовує в освітньому процесі як власний досвід, так і досвід підготовки пенітенціарного персоналу в інших країнах. Так, у 2019 році курсанти разом з викладачами здійснювали навчальний візит до м. Варшава (Республіка Польща) в рамках проєкту «Просування міжнародних стандартів у

виправних та виховних установах», спрямованого на ознайомлення з позитивною практикою функціонування польської системи поведження з неповнолітніми, які знаходяться в конфлікті із законом. Також курсанти брали участь у міжнародному проєкті «CivilStage» за підтримки Нідерландського юридичного інституту та програми Європейського Союзу Еразмус +.

Таким чином, практика підготовки майбутніх фахівців для Державної кримінально-виконавчої служби України свідчить про те, що орієнтація в освітньому процесі на специфіку професійної діяльності пенітенціарного персоналу забезпечує формування готовності випускників до роботи в органах та установах виконання покарань, зменшує період їхньої адаптації, дозволяє набути необхідної професійної компетентності.

Третяк Олена Станіславівна,

доктор педагогічних наук, професор Національного університету
«Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка

ІНТЕРАКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ З КУЛЬТУРОЛОГІЇ

Якість професійної підготовки майбутніх правників залежить від організації освітнього процесу, що передбачає формування в них мотивації до самовдосконалення, розвиток комунікативних здібностей та ерудиції, підвищення рівня культури. Проблему при цьому становить організація пізнавальної діяльності студентів як під час самостійної роботи, так і аудиторних занять.

У сьогоденних умовах навчання майбутніх фахівців у галузі 08 «Право» саме інтерактивні технології дозволяють вирішити цю проблему та зробити самостійну пізнавальну діяльність цікавою через організацію взаємодії між викладачем і студентами для досягнення прогнозованих цілей з використанням як методів бесіди, діалогу, так і можливостей комп'ютерної техніки.

Інтерактивне навчання характеризується тим, що студенти отримують можливість продемонструвати не лише результати самостійної роботи та освоєння знань, отриманих на лекції, а й стають учасниками обміну отриманими враженнями, новими історіями про виникнення та етапи розвитку матеріальної та духовної культури різних народів, біографію видатних особистостей, які здійснили значний вплив на архітектуру, художнє мистецтво, скульптуру, музику, поезію, починаючи із часів культури Стародавнього Сходу і закінчу-

ючи сучасністю. Така кооперація знань розширює простір для пізнавальної діяльності студентів через діалог, привчає до аналізу відповідної почуті та побаченої інформації, вміння аргументувати свою позицію, критично мислити, працювати з історичними документами та творами, спілкуватися під час обговорення навчальних завдань та прислухатися до альтернативних думок.

Інтерактивні технології навчання орієнтовані на освітню діяльність студентів, в основу якої покладено формування нових якостей, розвиток творчих здібностей, мислення, здатності до самостійного пошуку інформації про досягнення світової та вітчизняної культури.

Як правило, інтерактивне навчання передбачає поєднання групових та індивідуальних форм навчання, за умови постановки завдань, вирішення яких можливе через самостійне здобуття студентами інформації з використанням різних джерел – книги, альбоми, підручники, навчальні посібники, каталоги, навчальні фільми, Інтернет тощо.

Порадником студентів у самостійній пізнавальній діяльності у процесі позааудиторної роботи є силабус, який є частиною навчально-методичного комплексу та містить основні характеристики дисципліни, відображає її основні теоретичні та професійно орієнтовані складові, і має на меті допомогти студенту в організації його самостійної навчальної діяльності.

Загальний алгоритм організації пізнавальної діяльності студентів на основі інтерактивних технологій складається з таких етапів:

– по-перше, викладач має відібрати навчальний матеріал, що винесений на самостійну роботу та розробити завдання, які повинні виконати студенти з урахуванням обсягу часу, відведеного на самостійну роботу та наявності таких інформаційних ресурсів, як-от: Інтернету, депозитарію, доступу до бібліотеки, розроблених викладачем конспекту (курсу) лекцій, практикуму з навчальної дисципліни «Культурологія»;

– по-друге, під час аудиторного заняття, використання інтерактивних технологій навчання. Зокрема, до таких технологій можна віднести кооперативне, групове навчання та технологію дискусійних питань, ситуаційно-рольові ігри;

– по-третє, оцінювання навчальної діяльності студентів на основі чітко визначених критеріїв та показників.

Разом з тим Колісник-Гуменюк Ю. І. застерігає, що «Під час використання інтерактивних методів навчання педагоги зустрічаються з такими труднощами: необхідність одночасної роботи з усією гру-

пою, а також брак достатньої кількості часу для підготовки як студентів, так і викладачів, неналаштованість студентів на сумлінну підготовку до інтерактивних занять; складність створення у групі атмосфери, яка б сприяла співпраці, порозумінню, доброзичливості. Водночас під час застосування нетрадиційних форм навчання інколи мають місце: перевантаження студентів і викладачів; необхідність оптимального поєднання позааудиторної підготовки студентів під керівництвом викладача з організацією конкретних форм навчання; показовість у проведенні нетрадиційних форм, а також деякі порушення цілісності педагогічного процесу на заняттях» [2, с. 7].

Як показує власний досвід використання інтерактивних технологій під час викладання навчальної дисципліни «Культурологія», щоб запобігти вищезазначених труднощів, навчальне заняття має містити такі структурні елементи, як-от:

1) повідомлення студентів про основну мету та завдання, які мають бути вирішені в ході заняття, основні організаційні форми його проведення та критерії оцінювання знань та вмінь студентів;

2) проведення фронтального (письмове опитування всіх студентів через надання ними відповідей на поставлені в картках питання або вирішення тестових завдань) або індивідуального (усне опитування не менше 10–15 % від кількості присутніх на занятті) контролю чи комбінованого контролю;

3) застосування інтерактивних методів, які дозволяють вивчити значну кількість інформації за короткий час, таких як [1]:

– «ажурна пилка», коли студент вдома опрацьовує навчальні питання, а під час аудиторного заняття обговорює їх в групі, разом із викладачем, робить самостійні висновки;

– метод «Ток-шоу», коли викладач пропонує тему дискусії, а студенти висловлюють свої думки, наводять приклади, аргументи та за допомогою викладача розкривають сутність поставлених на обговорення питань;

– проведення гри «Брейн-ринг», коли після повідомлення викладачем правил гри студенти беруть участь у грі, що проходить у декілька турів, і отримують за кожну правильну відповідь встановлені бали;

– «робота з таблицею», коли студенти отримують завдання заповнити таблицю за запропонованими позиціями;

– «підготувати інформаційне повідомлення», коли студенту дається завдання визначити інформацію, яка на його думку є найбільш цікавою з теми, що зараз вивчається. При цьому він має визначити, які

моменти викликають труднощі в засвоєнні інформації, які можуть бути наслідки, якщо він не буде мати достатніх знань з цієї теми, як це вплине на його загальні знання про культуру. Разом з тим студент має визначити, в який спосіб найбільш ефективно йому вдалося засвоїти необхідну інформацію з цієї теми, які ілюстрації сприяли цьому;

– «опишіть основні досягнення певної культури», коли студенту пропонується, посилаючись на подані джерела, дати характеристику основних досягнень культури того чи іншого народу чи регіону;

– «історичне лого», коли студентам роздають картки і вони мають відібрати ті, на яких вказані ознаки, характерні для певної культури;

– «підготувати презентацію в програмі PowerPoint», коли студент має підготувати коротку презентацію та продемонструвати її під час заняття;

– «зняти короткий відеоролик про культурні пам'ятки міста, в якому ти живеш», коли студент або група студентів знімають сюжет про пам'ятки культури свого міста та надають про них коротку історичну довідку тощо.

Таким чином, розглянуті інтерактивні технології не вичерпують увесь перелік того, що можна запроваджувати під час вивчення дисципліни «Культурологія», але вони дають можливість ознайомитись з багатим арсеналом методів, що сприяють активізації пізнавальної діяльності студентів.

Список використаних джерел

1. Інтерактивні технології. Нові підходи. URL: <http://rpl.ucoz.com/MethodRobota/Scarb/InteraktyvTehnology.pdf> (дата звернення: 10.02.2020).
2. Колісник-Гуменюк Ю. І. Культурологія. Експериментальний курс для медичних коледжів: навч.-метод. посіб. Львів: Гал-ЕКСПО, 2011. 117 с.

Чебоненко Станіслав Олегович,

кандидат педагогічних наук, доцент,

проректор Академії Державної пенітенціарної служби

ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ ЯК ОДНА ІЗ ФОРМ ОРГАНІЗАЦІЇ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНА РОБОТА»

У сучасних умовах функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України від персоналу цієї служби вимагається якісна професійна підготовка, що забезпечує формування здатності до самооцінки та саморозвитку, роботи в команді, вміння приймати рішення

та діяти в нестандартних ситуаціях, швидко адаптуватися до умов професійної діяльності, виявляти активність для отримання інформації та використовувати для цього різні джерела, в тому числі й комп'ютерні технології, демонструвати толерантність, комунікабельність та інші професійно важливі особистісні якості. Водночас залишаються недостатньо розробленими в педагогічній науці питання, що стосуються використання інтерактивних методів навчання курсантів, під час проведення семінарських занять, що потребує вдосконалення методики викладання, підвищення якості й результативності семінарських занять у напрямку посилення їх практичної спрямованості.

Сучасною педагогічною теорією та практикою розроблено цілу низку різних форм і методів інтерактивного навчання, які дозволяють підвищити інтерес до навчання та вплинути на проходження пізнавальних процесів у курсантів, як форм пізнання дійсності. Серед методів інтерактивного навчання, що застосовуються під час семінарського заняття, можна виділити такі, як: дискусії, робота в парах або групі, брейн-сторм (мозкова атака), кейс-метод, рольові і ділові ігри, тренінги, «круглий стіл», дебати, метод «генерації ідей», метод «акваріума» та ін.

Враховуючи те, що оволодіння знаннями та вміннями з навчальної дисципліни «Соціально-виховна робота» має на меті підготувати майбутніх працівників до роботи в системі «людина – людина», конструкція семінарського заняття, базуючись на інтерактивних методах його проведення, передбачає використання триступеневої моделі, що визначає активізацію мислення курсантів, а саме:

– актуалізацію знань (курсанти самостійно оцінюють власні знання з теми, що вивчається, визначають прогалини у знаннях та мотивують себе на отримання нових знань. Наприклад, викладач моделює ситуацію, яка є досить складною і курсанти повинні в парах, або в групі обговорити варіанти її вирішення. Разом з тим можна використати метод «мозкового штурму», або метод «передбачення наслідків прийнятих рішень», кейс-метод, метод «генерація ідей», метод «акваріума» та ін.);

– усвідомлення змісту знань (коли курсанти застосовують різні способи пошуку додаткової інформації, аналізують і усвідомлюють новий матеріал, встановлюють зв'язки між старими і новими знаннями. Роль викладача полягає в створенні умов, за яких курсанти мали б можливість обговорити отримані знання, порівняти їх з наявним у них досвідом, зробити самостійні висновки. На цьому етапі можуть бути використані такі методи інтерактивного навчання, як ситуаційно-рольова гра, диспут, «круглий стіл», дебати та ін.);

– рефлексія знань (коли курсанти узагальнюють отримані знання, уточнюють незрозумілі для них моменти, діляться ідеями, інтерпретують отримані знання для застосування їх у процесі виконання професійних завдань, запитують у викладача щодо доцільності використання набутих знань у тій чи іншій ситуації, розвивають логічне та діалогічне мислення. Серед інтерактивних методів на цьому етапі доцільно застосувати такі методи, як: «асоціативний куш», показ та демонстрація відеосюжетів, схем, проведення ділових ігор, інтерв'ювання, дискусія та ін.).

На викладача покладається організація як самостійної роботи курсантів, так і проведення семінарських занять з урахуванням того, що навчальна дисципліна «Соціально-виховна робота» охоплює цілий комплекс напрямів цієї роботи із засудженими, що визначені кримінально-виконавчим законодавством і які включають «моральне, правове, трудове, естетичне, фізичне, санітарно-гігієнічне виховання засуджених», а також «реалізацію програм диференційованого виховного впливу на засуджених» [1].

Так, Ягоднікова В. В., даючи характеристику форм інтерактивного навчання, звертає увагу на особливу роль викладача та його функції. Зокрема, вона пише, що: «Інтерактивна – (інтерактив – англ. взаємний акт. інтерактивний – здібність взаємодіяти чи знаходиться у режимі бесіди, діалогу з чимось (як наприклад, комп'ютер) або з кимсь – людиною). Передбачає організацію комфортних умов учіння, за якої всі студенти активно взаємодіють між собою і викладачем, використовуючи моделювання життєвих і професійних ситуацій, ролеві ігри та методи, що дають змогу створити ситуації пошуку, співпереживання, суперечностей, ризику, сумніву, переконання, задоволення, аналізу та самооцінки своїх дій, спільне вирішення проблем. Це, насамперед, таке навчання, в якому змінюються роль викладача, його функції. Викладач в інтерактивному навчанні не тільки є носієм інформації і певної суми знань, завдання якого передати ці знання, а постійно і активно стимулює студента до самостійної творчої роботи, виконуючи роль проектувальника і консультанта» [2, с. 10–11].

Метою семінарського заняття, як правило, виступає перевірка засвоєння курсантами навчального матеріалу, який вони вивчали під час лекції та під час самостійної роботи, а також розгляд і обговорення проблем, які можуть мати місце в подальшій професійній діяльності. Отже, семінарське заняття дозволяє курсантам виявити певний рівень знань у різний спосіб, але головним моментом при цьому є

зв'язок засвоєних теоретичних знань з реальним їх застосуванням у процесі вирішення реальних завдань. Якщо цього не відбувається, то семінарське заняття перетворюється у звичайне прослуховування курсантами вже почутого або прочитаного, незацікавленого спостереження за відповідями своїх колег. Подібний підхід не суттєво впливає на розвиток особистості курсанта з позиції формування професійних якостей та компетентностей, набуття досвіду вирішення нестандартних завдань.

Вважаємо, що ефективність семінарського заняття з використанням інтерактивних методів навчання забезпечується через дотримання таких умов:

- по-перше, курсантам на самостійну роботу має бути винесений матеріал, який потім буде розглядатися на семінарському занятті, що дозволить створити умови для використання набутих знань на практиці й отримати досвід їх застосування у процесі вирішення проблемних питань, що дотичні до теми заняття. Постановка завдань на самостійну роботу курсантам має здійснюватися відповідно до плану семінарського заняття та обраних методів його проведення. Питання, що винесені на самостійну роботу, не повинні збігатися з планом лекції, але відповідати змісту робочої програми навчальної дисципліни, носити проблемний характер, що спонукатиме курсантів до опрацювання нормативно-правових актів та літературних джерел, підготовки плану виступу, написання реферативного повідомлення;

- по-друге, під час семінарського заняття курсанти повинні мати можливість обґрунтувати власну точку зору, навести аргументи та приклади із життя, поділитися наявним досвідом, обмінятися думками з товаришами та почути відповіді від викладача на запитання, які їх цікавлять, продемонструвати вміння працювати в команді та відповідати за прийняті рішення, вести дискусію. Інтерактивна форма проведення семінарського заняття передбачає розвиток як індивідуальної, так і колективної пізнавальної діяльності курсантів через залучення їх до спільного обговорення проблеми, вироблення певного підходу до її вирішення, представлення аргументів та вміння зрозуміло та точно їх доносити до учасників взаємодії;

- по-третє, на мотивацію до навчання суттєвий вплив здійснює об'єктивність оцінювання навчальних досягнень курсантів, яка досягається через зворотний зв'язок та аргументацію викладачем виставлених балів.

Таким чином, запровадження різних інноваційних методів навчання, під час семінарського заняття, потребує від викладача та курсантів ґрунтовної підготовки, створення умов, за яких у курсантів є можливість виявити старі знання та засвоїти нові, розвинути особистісні якості, які дозволяють здійснювати ефективну взаємодію та спілкування, бути послідовними, дотримуватись професійної етики та вміти впливати на співрозмовника, набути досвід використання знань для реалізації напрямів соціально-виховної роботи із засудженими.

Список використаних джерел

1. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 3–4. Ст. 21.
2. Ягоднікова В. В. Інтерактивні форми і методи навчання у вищій школі: навч.-метод. посіб. Київ: Персонал, 2009. 80 с.

Щербата Вікторія Григорівна,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології
Академії Державної пенітенціарної служби

ПРОБЛЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТЬОГО ПРОСТОРУ У СПЕЦИФІЧНИХ УМОВАХ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

Забезпечення психологічної безпеки освітнього простору сприяє оптимізації емоційного фону, зниженню рівня психосоматичних розладів серед тих, хто навчається, більш якісному засвоєнню ними знань, вмінь і навичок і як наслідок – формуванню майбутнього високопрофесійного працівника, озброєного необхідними компетенціями. На жаль, психологічні загрози актуальні і для освітнього середовища закладів вищої освіти пенітенціарної системи.

Під освітнім середовищем розуміється психолого-педагогічна реальність, що містить спеціально організовані умови й можливості для розвитку особистості, психологічною сутністю якої є сукупність діяльнісно-комунікативних актів і стосунків учасників навчально-виховного процесу [4]. На думку Березиної Т.М., освітнє середовище – це цілісна динамічна система, яка породжується суб'єктами педагогічних взаємин і здійснює вплив на кожного з її учасників [3].

Освітнє середовище відомчих закладів вищої освіти якісно відрізняється від громадянського, оскільки професійна підготовка курсантів характеризується мультизадачністю й реалізується в особливих

умовах, що вимагають значного інтелектуального, фізичного й емоційного напруження, а отже, несе ризики порушення його психологічної безпеці.

Басва І.О. дає таке визначення поняття «психологічна безпека освітнього середовища навчального закладу»: «...це середовище, вільне від виявів психологічного насилля у взаємодії, яке сприяє задоволенню потреб у особистісно-довірчому спілкуванні, створює референтну значущість середовища та забезпечує психічне здоров'я учасників навчально-виховного процесу» [2, с. 34].

Основними положеннями, на які спирається зміст психологічної безпеки освітнього середовища, є такі:

1. У навчальному закладі як одному із провідних інститутів соціалізації повинні бути створені такі умови для розвитку особистості, які б забезпечували стійкість та здатність протидіяти негативним впливам середовища.

2. Головним компонентом освітнього простору, який впливає на розвиток та соціалізацію його учасників, є освітнє середовище. Рівень освітнього середовища тісно пов'язаний із рівнем його психологічної безпеки, яка виявляється у заходах, спрямованих на запобігання загроз для розвитку учасників навчально-виховного процесу та збереження і зміцнення їх фізичного, психічного, соціального здоров'я.

3. Психологічна безпека освітнього середовища формується на основі стосунків між усіма учасниками навчально-виховного процесу. Порушення балансу у системі стосунків учні/студенти-викладачі-адміністрація призводить до виявів психологічного насилля, що є серйозною загрозою для зниження рівня психологічної безпеки освітнього. Ліквідація загроз в освітньому середовищі сприятиме зниженню психологічних небезпек у ньому, поширенню безпечних стосунків, які формують в учасників референтну значущість середовища, та зміцненню психічного здоров'я.

Оцінка рівнів психологічної безпеки освітнього середовища здійснюється за такими критеріями [1]:

– захищеність кожного учасника від психологічного насилля під час їхньої взаємодії (від приниження, висміювання, образ, погроз, ігнорування та неповажного ставлення з боку викладачів та інших курсантів/студентів);

– задоволення основними характеристиками процесу взаємодії (емоційний комфорт, можливість висловити свою точку зору, пова-

жне ставлення до себе, можливість звернутися за допомогою, врахування особистих проблем і труднощів, увага до прохань і переживань, допомога у виборі власного рішення). Відповідно, відсутність у всіх учасників освітнього середовища задоволення характеристиками процесу взаємодії буде загрозою психологічній безпеці;

– референтна значущість, яка формує у курсантів/студентів бажання підтримувати цінності та норми навчального закладу. Відповідно, загрозою буде виступати невизнання учасниками референтної значущості освітнього середовища, і, через це, бажання його покинути.

Отже, освітнє середовище створює умови для розвитку особистості, яка перебуває в ньому, а його ключовою психологічною характеристикою є психологічна безпека, що сприяє особистісному зростанню всіх учасників. Оцінка психологічної безпеки освітнього середовища здійснюється через оцінку таких її структурних компонентів, як: «задоволеність», «захищеність» та «референтність». Необхідність забезпечення умов для психологічно безпечного освітнього простору у військових закладах вищої освіти є беззаперечною, оскільки саме тут відбувається формування особистості майбутнього офіцера як висококваліфікованого спеціаліста.

Список використаних джерел

1. Баева И. А. Психологическая безопасность в образовании: монография. Санкт-Петербург, 2002. 271 с.
2. Баева И. А., Волкова Е. Н., Лактионова Е. Б. Психологическая безопасность образовательной среды: учебное пособие. Москва, 2009.
3. Березина Т. Н. Об эмоциональной безопасности образовательной среды. *Психология и психотехника*. 2013. № 9. С. 897–902
4. Рубцов В. В., Баева И. А. Психологическая безопасность образовательной среды: сборник статей. Москва, 2008. С. 5–11.

СЕКЦІЯ 2

СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ Й КУЛЬТУРНІ ЯВИЩА В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Бородай Олег Вікторович,
курсант Академії Державної пенітенціарної служби;
науковий керівник:
Доній Наталія Євгенівна,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри економіки та соціальних дисциплін
Академії Державної пенітенціарної служби

НЕГАТИВНА КОНЦЕПЦІЯ СВОБОДИ: ВІД АНТИЧНОСТІ ДО СИТУАЦІЇ ПОСТМОДЕРНУ

Проблема свободи складна, багатогранна і належить до кола фундаментальних для всього комплексу філософського знання. Не буде перебільшенням, якщо зазначимо: проблема свободи є найскладнішою серед тих проблем, що коли-небудь поставали перед людством. Тому-то й у наші дні проблема свободи, а конкретніше – свобода людини, попри певний момент «інтелектуальної втоми» від її обговорення, зберігає свою злободенність. Заява про існування вказаної втоми ґрунтується на тому, що у сучасних авторів звучать думки, за якими свобода розглядається або як продукт маніпуляції чи пропаганди [3], або як шкідливі та небезпечні омані людського розуму [4]. Подібні думки авторів фактично виражають позицію щодо втрати актуальності обговорення цієї проблеми. Контраргументом такої втоми є соціальний інтерес і соціальний запит на певну свободу, який дає сучасна людина власним ескапізмом та озвучанням наміру «звільнитися від...». Саме останнім людина актуалізує питання про той вияв свободи, сутність якої позначається як відсутність певного примусу, перешкод чи обмежень, які заважають індивіду незалежно діяти під час спрямування на власно обрані цілі.

Серед теоретиків розуміння обмеження свободи як «я невірний тільки тією мірою, в якій інші люди заважають мені робити певні речі» обґрунтовується як «негативна концепція свободи». Щодо індивіда, то він поділяє негативну концепцію свободи в тому ступені, за якого дії є доступними кожному незалежно від зовнішніх обмежень і заборон. На протигагу їй позитивна свобода розуміється як можливість діяти (або факт дії) таким чином, щоб взяти під контроль власне життя і реалізувати власні фундаментальні цілі. У той час як

негативна свобода звичайно демонструється окремим індивідом, позитивна свобода дає можливість залишатися колективом або особою, яка розглядається в основному як член конкретного колективу.

Аналізуючи трактати і праці щодо проблеми свободи, які оприлюднені за історію людства, можна констатувати, що починаючи з античної класики в соціально-філософському та правовому дискурсах переважає саме негативна концепція свободи. Наприклад, у Аристотеля натрапляємо на думку, що «свобода» – це не бути рабом, «взагалі не бути в підпорядкуванні» [1, с. 648]. Ідея щодо демонстрації різниці між позитивною і негативною свободою була присутньою у працях І. Канта. Надалі ідея абсолютності негативної свободи отримала своє філософське обґрунтування у філософії життя. Її засновник Ф. Ніцше трактував свободу як ірраціональне «хотіння», що є виразом сутнісних стихійних сил, що пронизують саму людську природу. Сучасні дискусії про позитивну та негативну свободу зазвичай проходять у контексті політичної та соціальної філософії.

Попри багатостолітню передісторію, автором концепту «негативна свобода» визнається Ісаїя Берлін, який у відомому есе, опублікованому у 1958 р., вперше ввів розмежування та використав два поняття свободи: «негативна» і «позитивна» [2]. Берлін І. впевнений, що використання негативної концепції свободи є вимогою відповіді на запитання: «Якою є сфера, в якій цьому суб'єкту – індивіду, або групі осіб – надають чи мають надати бути таким, ким він є, і робити те, що він здатний робити, поза втручання з боку інших людей?». Водночас як використання позитивної концепції фактично означає пошуки відповіді на запитання: «Що або хто є джерелом управління чи втручання, яке може кому-небудь робити це, а не щось інше (чи бути саме таким)?» [2, с. 237]. Таким чином, можемо припустити, що причиною появи негативної концепції свободи є обмеження набору відповідних попередніх умов, тому такий вид свободи детермінований соціальним ставленням – стосункам між людьми.

У певному сенсі в 70-х рр. ХХ ст. продовжив лінію Берліна щодо обґрунтування існування двох ліній у різночитанні категорії свободи, а конкретно – існування негативної концепції свободи, Дж. МакКаллум, який стверджував, що її згадують, коли людина прагне до звільнення від обмежень, «коли мова йде про свободу індивіда або індивідів, це завжди свобода від деякого примусу, або сорому, або втручання, або перешкоди дії, бездіяльності, становленню або нестановленню чого-небудь» [6, с. 176]. Визначивши суть негативної сво-

боди, МакКаллум йде далі і призводить до одного знаменника різночитання – до концепції свободи, за якою суб'єкт є вільним від конкретних обмежених або попередньо виконаних конкретних умов.

Нині в інтелектуальному просторі домінує постмодерна концепція світу. Вона є наслідком глибокого розчарування в цінностях новоєвропейської культури, сумнівів у силі розуму, здатного звільнити людину від пристрастей, залежностей тощо. Це робить більш зрозумілим, чому людина постає як об'єкт, арена зіткнення якихось незбагненних для її розуму сил. Тож для носіїв постмодерної свідомості, «свобода» – це свобода байдужості, свобода тотального вирівнювання, руйнування будь-яких ієрархій та опозицій, що знищується ірраціональним карнавалом бажань. Головна мета індивіда – залишатися максимально вільним від будь-якого втручання для того, щоб вести спокійне життя, діяти за власною волею і судженнями. Так, негативна концепція свободи як ідея простого неперешкодження індивідам, спрямування обраними ними цілями з'єднувалася з ідеями чеснот і суспільного служіння саме таким способом, який, як прийнято сьогодні вважати, неможливо здійснити послідовним і несуперечливим чином. Це і уособлює собою негативна концепція свободи в умовах динамічного, пластичного постмодерну.

Теоретична слабкість і практична небезпека постмодерністського трактування негативної свободи людини полягає в тому, що вона звільняє індивіда від моральної та юридичної відповідальності за вчинки, заперечує будь-який сенс виховної діяльності, робить безглуздою моральну оцінку. Проте, і це відзначають сучасні дослідники, є й інший момент: ситуація постмодерну тільки-но розгортається на наших очах, і, відповідно, чим вона закінчиться поки що не відомо, тому-то спрогнозувати розвиток негативної концепції свободи та безпосередньо цієї форми свободи не має можливості. Останнє дозволяє і надалі дивитися на негативну концепцію свободи як на актуальний предмет філософування.

Список використаних джерел

1. Аристотель. Етика. Політика. Риторика. Поетика. Категорії. Минск: Літратура, 1998. 1392 с.
2. Берлін І. Дві концепції свободи. *Чотири есе о свободі*: пер. с англ. С. Векслер. Лондон: Overseas Publications Interchange Ltd, 1992. С. 232–302.
3. Гололоб Г. Свобода между рабством и произволом. Москва: Библия для всех, 2008. 427 с.
4. Слуцкий О. И. Свобода и главное заблуждение человека. Москва: Зебра Е, 2011. 832 с.

5. Carter, I. Positive and Negative Liberty. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Edward N. Zalta (ed.). Winter 2019. URL: <https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/liberty-positive-negative/>.

6. MacCallum G. Negative and positive freedom. *Philosophy, Politics and Society*, 4th ser., eds. P Laslett, WG Runciman & Q Skinner. Oxford: Basil Blackwell, 1972. P. 174–193.

Вдовенко Станіслав Михайлович,

доктор наук з державного управління, професор, професор
кафедри адміністративного, цивільного та господарського права і процесу
Академії Державної пенітенціарної служби

КОНТРОВЕРСІЙНИЙ ХАРАКТЕР НАУКОВО-ПРАКТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

У період світових глобалізаційних процесів, які супроводжуються перманентними кризовими явищами, постає питання своєчасного виявлення, запобігання та організації протидії негативним тенденціям в політичній, економічній, соціальній сферах.

Як свідчить досвід розвинених країн, головним фактором стабільності і розвитку є досконалість адміністративно-територіального устрою; науково-практична обґрунтованість розподілу повноважень різних гілок та рівнів влади; створення умов для забезпечення потреб життєдіяльності населення, соціально-економічного розвитку, можливостей ефективного використання природно-кліматичних особливостей, сировинних ресурсів, врахування ментальності людей, історичної традиції тощо .

На цьому етапі для України пріоритетними є два взаємозалежні стратегічні питання – проведення адміністративно-територіальної реформи та децентралізація діяльності органів влади на основі формування нової системи місцевого самоврядування й передачі йому повноважень з вирішення місцевих проблем

Наближення влади до населення дасть можливість оперативно реагувати на зміни, враховувати специфіку адміністративно-територіальних одиниць з питань зайнятості населення, можливостей надання освіти, задоволення соціальних потреб, а також краще використовувати місцевий сировинний потенціал, розвивати провідні галузі та сфери підприємницької діяльності; поліпшувати територіальні комунікації; зовнішньоекономічну діяльність; інвестиційний клімат; безпеку; й загалом життєвий рівень.

Необхідно підкреслити, що в основі реформування знаходяться засади цілісності та єдності держави, відповідні державному устрою узгодження інтересів держави, місцевого самоврядування та громадян, забезпечення збалансованості соціально-економічного розвитку територій.

Адміністративно-територіальна реформа, яка проводиться, є українським проектом, водночас ґрунтується на європейському досвіді. Основною, запозиченої, зокрема в Польщі, ідеї, є створення і суттєве розширення повноважень **територіальних громад**, забезпечення на їх рівні надання якісних та доступних адміністративних та соціальних послуг на принципі субсидіарності [1].

Варто зазначити стохастично тяглий характер реформування. У 2007 році була створена комісія з підготовки концепції реформи; понад десять років триває інтерактивний багатосуб'єктний процес цілепокладання, узгодження загальних напрямків й окремих опцій реформи; поступово розробляється необхідна нормативно-правова база; з 2016 року розпочалося практичне формування об'єднаних територіальних громад; завершити реформу передбачається до жовтня 2020 року – терміну чергових виборів органів місцевого самоврядування.

Основними суб'єктами ініціювання проектів адміністративно-територіального реформування стали Асоціація міст України, Рада регіонів, Міністерство регіонального розвитку, НАН України та багато інших зацікавлених сторін. Розглядалися такі фактори:

- просторово-територіальний з метою урахування розташування територій щодо адміністративних, промислових центрів, транспортної інфраструктури тощо;

- економічний стосовно розвитку виробничого потенціалу і можливостей забезпечення життєдіяльності населення адміністративно-територіальних одиниць;

- соціальний для врахування демографічної ситуації, рівня зайнятості населення, соціального захисту вразливих груп, розвитку освіти, культури, спорту, охорони здоров'я тощо;

- комунікаційний щодо розвитку інформаційних, транспортних, виробничих комунікацій у межах територій та між ними;

- зовнішньополітичний та зовнішньоекономічний з визначення можливості самоврядних територій до співробітництва на міжнародному рівні;

- психологічний для врахування проблем і подолання стереотипів централізованого управління;

– нормативно-правовий щодо розробки правової бази й особливостей її застосування на рівні регіонів та самоврядних структур.

Особливо дискусійними були питання змін територіального поділу й формування повноважень й відносин між різними рівнями та органами влади – обласними, районними, міськими та безпосередньо громад.

У проєкті Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації)» визначено, що систему адміністративно-територіального устрою України становлять адміністративно-територіальні одиниці: громади, округи, області, Автономна Республіка Крим.

Наслідком змін має бути: забезпечення однакових можливостей до саморозвитку всіх адміністративно-територіальних одиниць; усунення дублювання в державному управлінні; зменшення витрат бюджету на адміністративні послуги; зростання рівня життєдіяльності населення; вдосконалення взаємодії, організації, внутрішньої упорядкованості й узгодженості діяльності органів влади.

Верхнім рівнем адміністративно-територіального устрою України в новій парадигмі, як і в попередній, залишається область. Хоча мають місце значні відмінності в розмірах та диспропорції в соціально-економічних показниках.

Відношення загальної площі в областях України становить 1:4; щільності населення – 1:5; обсягів промислового виробництва на 1 жителя – 1:6; виробництва валової продукція сільського господарства на 1 жителя – 1:4; забезпеченість житлом – 1:1,3 [2].

Первинним суб'єктом місцевого самоврядування у системі адміністративно-територіального устрою України стають громади. Вони безпосередньо або через органи місцевого самоврядування управляють комунальним майном; формують бюджет; програми соціально-економічного та культурного розвитку; вирішують інші питання, віднесені до їх компетенції.

Декілька суміжних громад становитимуть округ (базовий рівень) – цілісну складову частина області переважно з агропромисловим характером економіки, транспортною, інформаційною та іншою соціальною інфраструктурою, спрямованою на забезпечення зв'язку між територіальними громадами і представлення їх спільних інтересів.

Виконавчу владу в областях і округах здійснюватимуть територіальні управління центральних органів виконавчої влади. Представниками держави в округах і областях, у місті Києві стають префекти,

які призначаються на посаду та звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів. Однак у суспільстві продовжуються дискусії стосовно їх повноважень, запропонованих у проєкті відповідного закону. Застереженнями є небезпека надмірного контролю й нівелювання головної ідеї реформи щодо пріоритту місцевого самоврядування. Нераціональною вважається також пропозиція обрання голови обласної ради на один рік.

Проблемними питаннями залишаються недостатня узгодженість адміністративно-територіальної, судової, податкової, земельної, комунальної та інших важливих реформ; вакуум на всіх рівнях управління кваліфікованих кадрів; не ухвалення досі парламентом усіх необхідних законів.

Уже можна оцінити реальний процес децентралізації за конкретними показниками. Зокрема, завдяки зміні податкових надходжень бюджети ОТГ збільшилися в три і більше разів, нові адміністративні одиниці отримали освітню та медичну субвенції відповідно до чисельності населення. Наприклад, у Чернігівській області в минулому році громадами реалізовано 210 важливих соціально-економічних проєктів – ремонт шкіл, дитсадків, лікарень, доріг, освітлення, створення центрів надання адміністративних послуг тощо.

У подальшому перспективними питаннями для діяльності громад будуть: визначення ефективної виробничої спеціалізації; врахування міжгалузевих зв'язків; організація взаємодії з недержавними структурами; розвиток соціально-побутової інфраструктури; поліпшення демографічної ситуації; ефективне використання трудових ресурсів.

Зазначене передбачає від органів влади кваліфікованого застосування наукових підходів та досвіду розвинених країн, який ґрунтується на засадах прозорості та відкритості діяльності, державно-приватного партнерства, вироблення і прийняття ефективних управлінських рішень.

Список використаних джерел

1. Європейські орієнтири адміністративного реформування в Україні: монографія / за заг. ред. В. Д. Бакуменка, В. М. Князєва. Київ: Вид-во НАДУ, 2005. 172 с.
2. Іщук С. І. Розміщення продуктивних сил (теорія, методи, практика). Вид. 6-те. Київ: Європ. ун-т, 2004. 216 с.
3. Луговий В. Адміністративна реформа в Україні: наукове і кадрове забезпечення. *Вісн. УАДУ*. 1997. № 2. С. 4–8.
4. Новик В. П. Формування адміністративно-територіальної структури України: історичні реалії та сучасні проблеми. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президенті України*. 2004. Вип. 2. С. 18–32.

Доній Наталія Євгенівна,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри економіки та соціальних дисциплін
Академії Державної пенітенціарної служби

В'ЯЗНИЧНА ІСТОРІЯ ОСОБИ ЯК БАР'ЄР КОМУНІКАЦІЇ В СОЦІАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ

У науках про зв'язок (електрозов'язок, радіозв'язок тощо) вже давно визначені фактори, що забезпечують стійкість і ефективність комунікації: справність контактів, достатня кількість каналів зв'язків, повторюваність інформації, єдність знакової системи та ін. Брак одного з елементів призводить до розриву зв'язку, до порушення передачі/прийняття інформації. У людських стосунках, що розвиваються в соціальному просторі, ці ж самі фактори забезпечують зв'язок і діалогову взаємодію. Проте серед названих факторів є один, важливість якого часто ігнорується, але від цього цінності він не втрачає, а, навпаки, якщо йдеться про міжособистісну комунікацію збільшує аксіологічне навантаження. Мова йде про єдність знакової системи, завдяки якій відбувається процес кодування та наступне декодування інформації під час комунікації. Нестача вказаної єдності є причиною появи перепон/бар'єрів у комунікації в соціальному просторі.

Звернемо увагу на один з бар'єрів, а саме того, який виникає, коли зустрічаються два представника різних за системою знаків типів життя: один – особа, життя якої розгортається в звичних соціальних умовах, а другий – особа, яка в минулому має історію перебування у в'язниці. Можна припустити, що друга особа в очах соціуму не має цінності, бо є абсолютно асоціальною. Однак таке припущення спростовується позицією, яку ще в 30-ті рр. ХХ ст. представив Ф. Танненбаум, зазначивши, що: «Злочинець – це цілком соціальний індивід; він вбудований у життя, і він зовсім не те, за що його мають. Говорять, що він невживчивий, проте в своїй групі він може бути цілком поступливий, говорять, що він «асоціальний», у дійсності ж у нього є усі дані, за якими членів інших груп ми визначаємо як цілком соціальних» [3, с. 59]. Таким чином основною причиною декодування другої особи як носія певних соціальних цінностей та надання їй статусу «небезпеки» є наявність особистої історії перебування у в'язниці, що інтерпретується як джерело загрози, а тому породжує страх і продукує уникнення чи обмеження соціумом комунікації з нею через вибудований бар'єр.

Зазначимо, що такий бар'єр відіграє винятково негативну роль, адже питання комунікування із соціумом для осіб, які перебували за

гратами, часто трансформується у питання підтримки, відновлення старих зв'язків чи встановлення нових стосунків. Тож саме тут криється основна проблема. Соціальний простір просто виштовхує таких людей і самодетермінує нові злочини.

Детально розглянемо сутність породження вказаного комунікативного бар'єру. Так чи інакше, але встановлення комунікативних відносин передбачає, що зв'язок відбувається в однозначно сприйнятливій системі знаків і що в нього вступають люди, а не речі. Проголошена в останні роки гуманізація соціального простору передбачає орієнтацію на людяність як певну якість, що робить людину людиною й надає їй, часто втраченої після вироку суду, позитивної аксіологічної складової. Людина і соціальний простір взаємопов'язані й не можуть існувати один без одного, адже гуманізація передбачає, що один (Я) вплетений в Іншого й це забезпечує взаємодію без переривання зв'язків, без ізоляціонування. Людяність у цьому аспекті є ставленням до Іншого, яким би цей Інший не вважався Чужинцем, а гуманізація актуалізує цінність людського існування (Я та Іншого), гідність, права та свободи кожної людини. Таким чином, комунікативна взаємодія не тільки ґрунтується на позиції гуманізації, але й також виходить із становища, що небезпечно виключати людину із світу/соціального простору, адже можна виключити/втратити й себе.

Однак проголошення не означає реальних дій, а тому особа, яка потрапила за ґрати, після присвоєння їй певного номера стає річчю й позбавитися цієї стигми, цього ярлика тяжко й практично не можливо. Проте соціальний простір, не усвідомлюючи останнього, все одно продовжує розглядати особу, яка має історію перебування у в'язниці, як річ під номером і, в підсумку, виключає тих, хто не підпадає під категорію «норма». Номер як показник речі (нежиттєвості) нормою для людини не є. Соціальний простір завжди категоризує людей, які його утворюють, та виділяє набір якостей, за якими відбувається категоризація. При цьому соціальний простір встановлює критерії нормальності/допустимості тієї чи іншої категорії чи аномальності, чим й виштовхує подібну категорію за власні межі. Тож соціальний простір це робить, а науковий дискурс у такому випадку веде мову про соціальне виключення людини чи групи людей.

На макрорівні соціальне виключення виявляється як дезінтеграція, яка супроводжується виставленням бар'єрів комунікації та розривом соціальних зв'язків. Наслідком виключення стає «соціальна

дискваліфікація». На рівні окремих груп соціальне виключення характеризується прогресуючою маргіналізацією та люмпенізацією осіб, які ці групи утворюють. Соціальне виключення практично завжди йде в парі з соціальним стереотипом. Ліпман У. вважав, що стереотипи – це «впорядковані, схематичні, детерміновані культурою «картинки» світу «в голові» людини, які економлять її зусилля під час сприйняття складних соціальних об'єктів і захищають його цінності, позиції та права» [2, с. 31]. Стереотипи, фактично, ущільнюють і зменшують об'єм інформації, що кожного дня обрушується на людину, даючи можливість їй заощаджувати розумові сили та енергію. Для ущільнення інформації використовується низка логічних і практичних прийомів її обробки. Ці прийоми дозволяють виразити більший обсяг інформації в стислій (навіть до окремого поняття) формі. Інформація набуває при цьому характеру чітких формулювань: законів, принципів, заповідей, правил, лозунгів і т. ін., всього того, що в масовій свідомості в деяких ситуаціях перетворюється на упередження. Можемо чітко сказати, що стосовно осіб, які мають історію перебування у в'язниці, такі стереотипи утворюються доволі швидко й є надто живучими, адже для соціального простору достатньо людині одного разу оступитися і це стає основою стеретипізації та стигматизації з боку оточення.

Щодо упередження, то воно є установкою, яка виявляється негативним чи позитивним ставленням, ворожістю або страхом, негативними судженнями (захопленням, звеличенням, високою позитивною оцінкою) та поведінкою уникання (або наближення) певної соціальної групи та бажанням підпорядкувати або усунути цю групу (або наблизитися і долучитися до цієї групи). Саме упередження й породжує той бар'єр, що заважає людині побачити в особі, яка має історію перебування у виправній установі, не річ з номером, а людину, не джерело загрози, а джерело власної людяності. Виставлений комунікативний бар'єр замість захисту такої людини, навпаки, детермінує ще більшу загрозу, адже особа, від якої відгороджується соціум, перебуває в просторі злочину (в прямому та переносному значенні) і вийти звідси у нього не має можливості. Й це замкнене коло, по суті, є «драматизацією зла» (Ф. Танненбаум).

Покликана розірвати це коло дієва система інституту пробації, яка «передбачає певну альтернативу тюремному покаранню і зменшує коло осіб, які можуть бути піддані стигматизації в'язницею» [1, с. 39]. Цей інститут має зменшити масштаб соціального виключення

осіб, які скоїли злочин і тим самим має попередити розгортання розходження знакових систем у осіб, які можуть комунікувати без перешкод/бар'єрів, створених штучно.

Отже, особа, яка має власну історію перебування у в'язниці, чезре стереотипізацію, стигматизацію та упередження стикається з вибудовуваним соціальним простором, комунікаційним бар'єром. Побудова такого бар'єру фактично обумовлена функціонуванням різночитання знакових систем, а саме: для соціального простору в'язниці та особа, яка в ній перебувала, є знаком небезпеки та загрози для пересічних громадян, які подібної історії не мають; для особи, яка має історію перебування у в'язниці, – це факт/період життя, який вона прожила і досвід цього проживання нікуди діти не можна, його можна тільки спробувати не повторити. Одним з шляхів запобігання «возведення» такого комунікаційного бар'єру є впровадження та спрацьованість елементів, що становлять інститут пробації. І це може стати предметом подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Доній Н. Є. Пробація як варіант мирного шляху зменшення стигматизації в'язниці. *Теоретичні та практичні аспекти інституту пробації в Україні: мат-ли міжнародного круглого столу (22 червня 2018 року)*. Київ: Національна академія прокуратури України, 2018. С. 38–39.
2. Lippmann W. (1992), *Public Opinion*, Harcourt, Brace, New York, 204 p.
3. Tannenbaum F. (1951), *Crime and community*, Columbia University Press, New York, 487 p. (xiv).

Кравчук Ганна Вікторівна,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіки та соціальних дисциплін
Академії Державної пенітенціарної служби;

Приступчук Олеся Юрївна,

курсант Академії Державної пенітенціарної служби

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОГО РИНКУ СТРАХУВАННЯ

Розвиток страхового ринку останніми роками як у світі, так і на території України має позитивні тенденції формування якісного та кількісного потенціалу. Зокрема, підвищення розмірів страхових сум за полісами ОСАГО, підвищення рівня контролю з боку МТСБУ за якістю страхового врегулювання, зміни до чинного законодавства в частині скасування ст. 8.1 Закону України «Про обов'язкове страхування

цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів", що врегульовує механізм ціноутворення на страхову послугу, дозволяє підвищити рівень довіри населення до діяльності страховиків та збільшити кількість споживачів страхових послуг за різними видами страхування. Враховуючи, що загальна кількість страховиків на території України станом на 01.10.2019 р. становить 211 компаній, зрозуміло, що всі компанії не можуть мати регіональні представництва, оскільки серед цієї кількості є і винятково регіональні компанії, які здійснюють страхову діяльність лише на території певного регіону.

Здійснюючи аналіз страхового ринку України, було відмічено різну концентрацію страховиків за регіонами країни. Для виявлення специфіки функціонування регіонального страхового ринку необхідно визначити рівень монополізації на ньому за період дослідження, що можна здійснити за допомогою індексу ННІ (Herfindahl-Hirschman index), який використовується під час аналізу рівня конкуренції та враховує частку на ринку кожного з учасників. Зазначений показник під час аналізу конкуренції реагує на питому вагу на ринку кожного учасника. Ринок вважається неконцентрованим, якщо $HHI < 0,1$; помірно концентрованим – якщо $HHI < 0,18$ та висококонцентрованим – якщо $HHI > 0,18$.

Стосовно Чернігівського регіону можна зазначити, що рівень концентрації за індексом ННІ на регіональному страховому ринку представлений п'ятьма страховиками та коливається від 0,135 до 0,195 залежно від досліджуваного періоду (табл. 1), що свідчить про високий рівень концентрації регіонального страхового ринку цими компаніями.

Таблиця 1

Індекс концентрації страховиків на регіональному страховому ринку за 2017–2019 рр.

Назва компаній	Страхові премії, тис. грн			Питома вага на ринку регіону за рівнем страхових премій, %		
	2017	2018	2019	2017	2018	2019
ПАТ НАСК ОРАНТА	24630,6	34633,1	31928	34,24	39,66	31,51
СГ ТАС	7181,8	11396,5	13966,7	9,98	13,05	13,78
СК Глобус	4199,1	7002,8	6213,2	5,84	8,02	6,13
Арсенал страхування	5704,7	7748,8	8765,9	7,93	8,87	8,65
Княжа	5816	6756,9	7793,5	8,08	7,74	7,69
Інші СК	24408,1	19796,7	32658,5	33,93	22,67	32,23
Всього	71940,3	87334,8	101326	100,00	100,00	100,00
HHI	0,143	0,195	0,135			

Відповідно до наведених даних видно, що відбувається щорічне зростання обсягів страхових премій з 71 940,3 тис. грн у 2017 р. до 101 326 тис. грн у 2019 р., тобто відбувається зростання близько 41 % за три роки. Таке зростання зумовлюється декількома факторами: по-перше, зростання вартості страхової послуги, по-друге, збільшення кількості автомобілів на регіональному ринку, по-третє, підвищення рівня свідомості населення щодо необхідності страхового захисту. Превалювання одного з трьох параметрів конкурентної соціально-економічної ситуації в країні, але їх синергетична залежність позитивно впливає як на добробут страхувальників, так і на результативність функціонування страховиків.

Під час прийняття рішення щодо вибору страховика для передачі йому страхового ризику пріоритетним фактором є визначення рівня страхових виплат у конкретній компанії. Саме від того, наскільки швидко та відповідно умовам договору страхування буде здійснена виплата залежить вибір страхувальником страховика. Регіональний страховий ринок представлений багатьма страховиками, але відповідно до проведених розрахунків він концентрованим на рівні п'яти страховиків ПАТ НАСК «ОРАНТА», СГ «ТАС», СК «Глобус», «Арсенал страхування», СК «Княжа», тому проаналізуємо рівень виплат саме у цих компаніях за останні три роки (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка зміни рівня страхових виплат на регіональному рівні за 2017–2019 рр.

Назва компаній	Страхові виплати, тис.грн			Рівень виплат у регіоні, %		
	2017	2018	2019	2017	2018	2019
ПАТ НАСК ОРАНТА	6234,5	10075,9	11032,1	25,31%	29,09%	34,55%
СГ ТАС	2724,8	3548,2	4114,6	37,94%	31,13%	29,46%
СК Глобус	941,3	980,7	1179,2	22,42%	14,00%	18,98%
Арсенал страхування	1542,4	1814	3625,5	27,04%	23,41%	41,36%
Княжа	1800,3	2172,1	2844,6	30,95%	32,15%	36,50%
Інші СК	225,4	7915,9	5501,1	0,92%	39,99%	16,84%
Всього	13468,7	26506,8	28297,1	18,72%	30,35%	27,93%

Середній рівень виплат у регіоні становить від 18,72 % у 2017 р. до 27,93 % у 2019 р., що в абсолютному значенні відображає коливання від 13 468,7 тис. грн до 28 297,1 тис. грн, тобто збільшується у 2,1 рази за три роки. Така тенденція зумовлюється збільшення страхової суми, кількості транспортних засобів на території регіону, кількості ДТП та зростання вартості ремонтно-відновлювальних робіт і запас-

них частин на транспортні засоби. У розрізі страховиків лідируючу позицію за рівнем виплат у абсолютному розмірі посідає ПАТ «НАСК «ОРАНТА», рівень виплат у якій становить від 6 234,5 тис. грн до 11 032,1 тис. грн, а у відносному значенні лідером є СГ «ТАС», де рівень виплат коливається від 37,94 до 29,46 % при абсолютному значенні від 2 724,8 тис. грн до 4 114,6 тис. грн, що є у тричі нижчим за обсяг виплат ПАТ «НАСК ОРАНТА». Перше місце за рівнем виплат у 2019 р. посідає Арсенал страхування при абсолютному значенні виплат 3 625,5 тис. грн або 41,36 % від загального розміру страхових премій. Найнижчий рівень виплат припадає на СК Глобус 18,98 % при абсолютному значенні лише 1 179,2 тис. грн. За даних обставин слід розуміти, що якісним показником виплат є не їх рівень, а абсолютне значення, оскільки саме цей показник дає змогу страхувальнику бути впевненим у якісному супроводженні під час виникнення страхового випадку.

Одним з ключових показників ефективності діяльності регіонального страхового ринку є сформований страховий портфель (рис. 1).

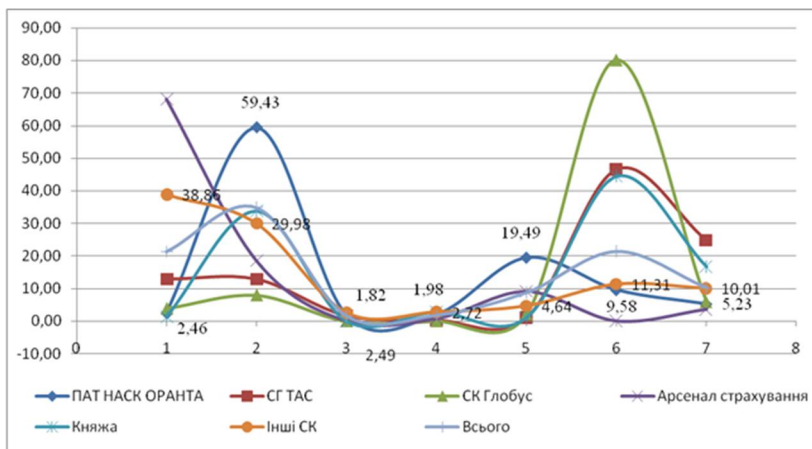

Рисунок 1. Структура регіонального страхового портфеля за 2019 р.

За даними спостерігається превалювання у структурі страхового портфеля у середньому по регіону страхування ОСАГО, на яке припадає 34,85 %, з пріоритетністю цього виду страхування у компаніях ПАТ НАСК ОРАНТА (59,43 %) та СК Княжа (33,76 %). Наступним за середнім показником питомої ваги 21,41 % є страхування Зелена картка, з виокремленням трьох лідерів за цим видом страхування СГ ТАС (46,56 %), СК Глобус (80,1 %) та СК Княжа (44,46 %). Останнє

місце у структурі страхового портфеля припадає на добровільне медичне страхування 1,6 % від загального обсягу страхових премій з пріоритетністю у страхуванні ПАТ «НАСК ОРАНТА» та СГ «ТАС».

За результатами проведеного вивчення специфіки функціонування регіонального ринку страхування за останні три роки можна зробити низку узагальнюючих висновків. Позитивним є збільшення обсягів страхових премій за усіма видами страхування та усіма страховиками, що є свідченням зростання свідомості страхувальників щодо необхідності забезпечення страхового захисту за різними об'єктами страхування. Отримані високі значення індексу ННІ свідчать про стабільність регіонального страхового ринку, на якому ТОП-5 страховиків останніми роками залишаються незмінними, тобто такими, що здобули довіру страхувальників та підтвердили свою надійність. Структура формування страхового портфеля викликає занепокоєння, оскільки все ж таки населення регіону віддає перевагу обов'язковим видам страхування, не замислюючись про форсайтність процесів реформування, які нині відбуваються в нашій країні, і не звертають уваги на значущість застосування інших видів страхового захисту, наприклад, саме такого як добровільне медичне страхування.

Список використаних джерел

1. Про страхування: Закон України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws> (дата звернення: 01.03.2020).
2. Інформація про стан і розвиток страхового ринку України. URL: www.dfr.gov.ua (дата звернення: 01.03.2020).
3. Рейтинг страхових компаній України. *Insurance TOP*. URL: <http://forinsurer.com/ratings/nonlife/> (дата звернення: 01.03.2020).

Лісова Марина Анатоліївна,

викладач вищої категорії Коледжу транспорту та комп'ютерних технологій
Національного університету «Чернігівська політехніка»

ЕМПІРИЧНИЙ МАРКЕТИНГ ЯК РІЗНОВИД ІННОВАЦІЙНОГО МАРКЕТИНГУ

Непомітно маркетинг увірвався в усі сфери нашого життя. Важко уявити повсякденне життя без вибору того чи іншого продукту. І на цей вибір завжди впливає реклама продуктів, їх популярність. Що ж залишається в пам'яті покупця? Що закріплюється в свідомості клієнта? Чому він вибирає тільки одного з декількох виробників одного і того ж товару? На ці запитання може дати відповіді емпіричний маркетинг, мета якого полягає в тому, щоб зрозуміти, як дійсно працює

мозок споживачів під час покупки товарів та перегляду рекламних звернень.

Як показує практика, традиційний маркетинг останнім часом йде на другий план. В умовах сучасної економіки виробники змушені шукати нові підходи та методи впливу на вибір і переваги споживачів. Інноваційні підходи маркетингу дозволяють обійти людський раціоналізм і звернутися прямо до підсвідомості. До таких методів належать «сенсорний маркетинг» і «емпіричний маркетинг». Вони спираються на результати досліджень нейромаркетингу [2, с. 37–42].

Емпіричний маркетинг передбачає відмову від звичної нав'язливої реклами з посиланням «Купи», мотивуючи клієнта взяти участь, отримати позитивний досвід взаємодії, «відчути» продукт і випробувати щирі емоції від цих дій.

Яскравий приклад – кампанія «Share a Coke» (в Україні «Розділи радість з Coca-Cola»). З 2011 по 2014 роки компанія Coca-Cola, вдало зігравши на глобальному тренді персоналізації, забезпечила зростання продажів у доларах на 2,5 %. Влітку компанія продавала напій Coca-Cola в баночках і пляшках, на яких були вказані найпопулярніші в країні (регіоні) імена або слова (наприклад, «друзі», «сім'я», «любов») із закликком «Share a Coke». Для цього було вибрано 250 популярних імен. Підлітки купували персоналізовані баночки, або ж замовляли їх через сайт компанії і поспішали поділитися контентом в соціальних мережах. У підсумку за літо в Instagram з'явилося понад 500 000 фотографій з тегом #shareacoke. В Україні молодь також робила селфі. Спочатку кампанія «Share a Coke» була розрахована на три місяці, а в підсумку тривала три роки. Залучення на 100 %!

Ще один приклад – ПриватБанк в Instagram. Кожен день вони втягують передплатників в розіграші, конкурси та опитування, і це працює на збільшення лояльності клієнтів.

Тому застосування в практичній діяльності емпіричного маркетингу, в якому маркетологи акцентують увагу на переживаннях клієнта, є нині дуже актуальним.

Під емпіричним маркетингом розуміють створення зв'язків між брендом і споживачами шляхом надання останнім емоційного та інтелектуального досвіду зі споживання чи використання продукції [1, с. 60–68].

Кінцевою метою емпіричного маркетингу є формування у споживача комплексних, цілісних переживань за допомогою «провідників переживань», до яких відносять комунікації, засоби візуальної і

вербальної ідентифікації, сам продукт, спільний брендинг, просторове оточення, веб-сайти та інші електронні засоби, а також персонажі [3, с. 38–43].

На сьогодні компанії активно використовують емпіричний маркетинг в мережі Інтернет, особливо в соціальних мережах. Є кілька видів контенту, що залучає: опитування, конкурси, вікторини. Найбільше емоцій очікувано викликають конкурси. Головна хитрість у тому, щоб усе крутилося навколо споживача, а не самого бренду. Потрібно вибудувати такий процес взаємодії, щоб споживач у результаті ставав другом бренду на довгий час. Часто компанії балують своїх споживачів подарунками (проводять розіграші), демоверсіями (місяць безкоштовного навчання, сім днів підписки), яскравими заходами. Інтерактив, креативний посил допомагають залучити навіть покоління Z, яке, як ми всі добре знаємо, терпіти не може звичайну рекламу.

Резюмуючи, можна виділити два ключові чинники емпіричного маркетингу. По-перше, споживач особисто бере участь в організованій брендом дії як потенційний чи наявний клієнт. По-друге, дія супроводжується хоча б одним з перерахованих нижче явищ:

- він відчуває емоції;
- він відчуває що-небудь незвичайне. Ці відчуття пов'язані з конкретним продуктом. Мова може йти про смак кави, відчуття польоту, аромат парфумів, комплекс відчуттів учасника тест-драйву гоночного авто і т. п.;
- він сам активно діє. Наприклад, він куштує каву, тестує нову операційну систему, відправляється в подорож в Африку;
- а ще він думає, аналізує, порівнює [3, с. 72–84].

Отже, розуміння людських емоцій відіграє важливу роль для розуміння споживчої поведінки покупців. Емпіричний маркетинг зосереджується на створенні позитивного та незабутнього впливу в розумі клієнтів. Він оцінює ці впливи та налаштовує свої продукти чи послуги так, щоб відобразити підсвідомі потреби споживачів.

Список використаних джерел

1. Емпіричний маркетинг: чотири основні характеристики. URL: <https://marketing.dovidnyk.info/index.php/marketing/> (дата звернення: 19.03.2020).
2. Тимошук І. В. Емпіричний маркетинг як новітній вид маркетингу. URL: <https://stud.com.ua/67249/marketing/> (дата звернення: 19.03.2020).
3. Що таке емпіричний маркетинг і як його використовувати в Інтернеті URL: <http://slaidik.com.ua/shho-take-empirichnij-marketing-i-yak-jogovikoristovuvati-v-interneti/> (дата звернення: 19.03.2020).

Любич Олександр Анатолійович,

кандидат історичних наук, доцент кафедри економіки
та соціальних дисциплін Академії Державної пенітенціарної служби

РЕФОРМУВАННЯ ТА УПОРЯДКУВАННЯ АРМІЇ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА ПОЧАТКУ ХІХ СТ.

З початку ХІХ ст. Російська імперія перебувала у стані перманентної війни (1806–1812 рр. з Туреччиною, 1806–1813 рр. з Персією, 1808–1809 рр. зі Швецією, 1812–1815 рр. з Францією, а крім цього, Кавказ, Польща тощо). Війська постійно рухались по територіям губерній і цей процес потрібно було упорядкувати. 28 січня 1808 р. чернігівський цивільний губернатор К.В. Фрезендорф отримав інструкцію від графа Аракчеєва про допомогу військовим начальникам під час перетину території губернії військовими підрозділами. Одночасно на території Чернігівської губернії вступив у силу наказ імператора від 21 грудня 1807 р., згідно з яким під час маршу хворі солдати і офіцери мали залишатися у шпиталях міст під особливою опікою губернських начальників. Чернігівській казенній палаті було наказано виділяти кошти на лікування військових. Ці заходи значною мірою вирішили проблему, що постійно супроводжувала пересування значної кількості військ, хворих раніше везли в обозі полку до місця призначення і вони часто помирили, або ставали постійною причиною епідемій як серед військових, так і серед цивільного населення.

На початку 1808 р. російським урядом було прийнято як оголошення війни те, що шведський король Густав повернув російському імператору Олександрю І орден Андрія Першогозванного. Шведський володар заявив, що не може носити той же орден, що і Наполеон, який був нагороджений вищою відзнакою Російської імперії у Тильзі. 21 лютого 1808 р. російська армія увійшла на територію Фінляндії, що на той час належала Швеції. Шоста дивізія Барклая де Толлі стала резервом експедиційного корпусу. Командир отримав наказ рухатись через Чернігівську губернію у Білорусь, а звідти у Фінляндію. Згідно із спеціальною інструкцією: 1) піхотні полки дивізії мали отримати нові накази, що регулювали пересування військ по території Росії; 2) перед відправкою командири полків мали перевірити полкове спорядження, особовий склад, обоз, коней, зброю і набої, вив'язити, чи все у хорошому стані; 3) у випадку некомплекту особового складу полку у похід мали відправитись тільки два батальйони, які повністю всім забезпечені; 4) маршові батальйони повинні були мати повну штатну комплектацію: штаб, обер-офіцерів, унтер-офіцерів,

стройових і нестройових нижніх чинів. Рядові повинні були забезпечуватись усім необхідним для маршу і ведення бойових дій. За все відповідав особисто командир дивізії. Але незважаючи на те, що у більшості полків залишилось замість трьох тільки два батальйони, особовий склад забезпечити на належному рівні не вдалося. Імператор знайшов з цього становища вихід: було скорочено штатну кількість рядових у роті на 12 чоловік, загалом полк став меншим на 144 рядових. Стройовий батальйон з цього часу нараховував 764 солдати, унтер-, обер- і штаб-офіцери. Третій батальйон мав стати резервом полку на «старій квартирі». Там зберігалися запаси амуніції та зброї для всієї дивізії. Підлеглими командира цього батальйону були хворі та поранені, які залишилися: шість обер-офіцерів, 24 унтер-офіцери і 240 солдат похилого віку. Вони стали викладачами військової справи для рекрутів, які прибували у батальйон. Термін навчання тривав дев'ять місяців, після чого новобранців відправляли до діючої армії. Таким чином у 1808 р. у Росії додатково було сформовано дві рекрутські піхотні дивізії [1, с. 29]. З метою моральної підготовки рекрутів до військової служби для них ввели однострої. Замість сільського «кофтану» і сиром'ятних штанів запровадили «кофтани» солдатського крою з обтяжними гудзиками і панталони із простого селянського сукна з підкладкою, обов'язковими стали солдатські краватки з манишками із простого сукна і суконні ранці (сумки для рекрутського багажу). Замість шапок видавали кашкети із простого селянського сукна, «чирики» і «упоки» замінили на пару простих селянських чобіт із твердої шкіри, змащеної дьогтем, панчохи міняли на зимові та літні онучі, також видавали дві сорочки, рукавиці, порти і шубу. Одяг і взуття мали шити солдати-кравці та місцеві ремісники за наказом губернатора. Готова продукція зберігалася у городового. Родина, з якої до армії брали чоловіка, отримувала грошову компенсацію. Провіант і сіль на дорогу рекрути отримували натурою, крім цього, додатково за шість «чвертків» борошна, три чарки круп, шість фунтів солі їм видавали гроші. Згідно з наказом від 23 травня 1808 р. кошти на рекрутські потреби виділялись із Казенної палати. Після прибуття на полкову квартиру новоприбулі не мали права самовільно залишати місце розташування. Це вважалося військовим злочином, за який передбачалося побиття різками. Смертна кара в Росії офіційно була скасована за наказом цариці Єлизавети. Але уряд неодноразово застосовував цю міру покарання. У таких випадках доводилось видумувати різні довідки. Коли одного разу Миколі I дали на

підпис смертний вирок за військовий злочин, він зі словами: «В Росии, слава богу, казнь отменена» – приговорив винуватого до 10 тис. ударів палками.

На марші батальйон мав два дні рухатись, третій відпочивати. Маршрут заздалегідь був узгоджений у військовому міністерстві. Полки рухались двома колонами, по різних шляхах, це робилося для того, щоб не завдавати місцевим мешканцям значних незручностей. Пересування відбувалося побатальйонно, не дозволялося розпускати особовий склад по ротах. Командир батальйону мав слідкувати за дотриманням порядку, тиші, спокою. Командир дивізії повинен був повідомляти військового міністра та цивільного губернатора про час і місце зупинки полків на відпочинок і необхідну їм кількість продовольства. Після проходження дивізії по території губернії дивізійний начальник мав з'ясувати, чи дотримувались його підлеглі під час маршу правил, субординації, устрою, чи не нанесли шкоди місцевому населенню, чи справно сплачували за взяті у обивателів вози. Якщо виявлялися такі порушення, то вони терміново компенсувалися за рахунок командира дивізії та командирів полків. Дивізійне керівництво мало знати точну кількість хворих, які залишалися у містах губернії під наглядом поліцмейстера і городского. У випадку, коли в одному місті збиралося багато хворих солдат, з ними залишали офіцера, який мав «підкуватися» про підлеглих. Після їх одужання він збирав рядових у одну колону і з нею вирушав на з'єднання з дивізією.

Велике значення для поповнення російської армії відіграв наказ від 14 липня 1810 р. про ліквідацію привілеїв поміщикам, у яких були взяті рекрути під час наборів 1715, 1720, 1765, 1780, 1786, 1788, 1789, 1790, 1796 і 1799 рр. [2, с. 252–253]. Усі заліки скасовувались. 28 вересня 1810 р. вийшов наказ про додатковий набір трьох з кожних 500 душ податкового населення Росії. За набором 1811 р. призвали ще по чотири, а 10 квітня 1812 р. ще по два рекрути з тієї ж кількості чоловік. Таким чином, за три набори було взято до армії і на флот по десять рекрутів з кожних 500 душ. Загалом до збройних сил країни взяли 350 тис. чоловік. У березні 1811 р. для них працювало 40 рекрутських депо, з яких 36 розташовувались у західних губерніях.

Росія посилено готувалась до великої війни. «Таким путём, – писав М.Б. Барклай де Толлі, – находя себя в необходимости готовиться к войне, успели мы в продолжение 1810 и 1811 годов усилить почти

вдвое армию» [3, с. 69]. Указом від 29 березня 1812 р. проголошувалася додатковий рекрутський набір по два чоловіки від 500 душ, з них було сформовано 12 піхотних і чотири кавалерійські полки.

Список використаних джерел

1. Бескровный Л. Г. Русская армия и флот в XIX в. Москва: Наука, 1973. 349 с.
2. Полное собрание законов Российской империи. Т. 31. Санкт-Петербург: Тип. 2-го отд-ния собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830. 1520 с.
3. Русское военно-историческое общество. Труды императорского Русского военно-исторического общества. Т. 6. Ч. 1. Санкт-Петербург, 1912. 450 с.

Мірошниченко Катерина Максимівна,
курсант Академії Державної пенітенціарної служби

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Необхідною передумовою розвитку економіки є підвищення інвестиційної активності інвесторів у країні, збільшення інвестиційних ресурсів та ефективне їх використання. Тому дослідження тенденцій розвитку ринку інвестицій є актуальним і має важливе практичне значення. Саме інвестиції формують виробничий потенціал на новій науково-технічній базі й визначають конкурентні позиції країн на світових ринках. Інвестиційна діяльність, а також сукупність практичних дій з реалізації інвестицій є одним з основних засобів зростання національного доходу. Усе це зумовлює необхідність аналізу інвестиційної діяльності, її форм, видів та сучасного стану розвитку в Україні для подальшого виявлення основних напрямів розвитку інвестиційної сфери в економіці країни.

Відповідно до Закону України "Про інвестиційну діяльність" інвестиціями можуть бути всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток або досягається соціальний ефект. Інвестиції можуть існувати в грошовій або матеріальній формах, у формі майнових прав та інших цінностей. Інвестиції у грошовій формі включають грошові кошти, цільові банківські вклади, паї і цінні папери [1, с. 1].

У вітчизняній економічній науці поняття «інвестиції» з'явилося приблизно у 80-х роках ХХ століття. Проте, незважаючи на те, що останніми десятиліттями економічні дослідження в Україні розвивались стрімкими темпами, детального вивчення таких

економічних понять, як «інвестиція», «інвестиційний ресурс», «інвестиційна діяльність», не знайшли повного відображення та розкриття у працях науковців.

Інвестиція, капітальні вкладення (від лат. invest, вкладення коштів) – це господарська операція, яка передбачає придбання основних фондів, нематеріальних активів, корпоративних прав та цінних паперів в обмін на кошти або майно [2, с. 3].

З точки зору фінансової науки, інвестиції – це всі види активів, що вкладаються у господарську діяльність з метою отримання доходу.

В економічній теорії інвестиції трактуються як видатки на створення, розширення, реконструкцію та технічне переозброєння основного капіталу, а також не пов'язані з цим зміни оборотного капіталу, оскільки зміни у товарно-матеріальних запасах здебільшого залежать від руху видатків на основний капітал [3, с. 1–3].

Інвестиції в об'єкти підприємницької діяльності здійснюються в різноманітних формах. З метою врахування аналізу і планування інвестиції класифікуються за багатьма ознаками.

Загальновизнаною класифікацією інвестицій є:

- за об'єктами вкладання коштів (реальні і фінансові);
- за характером участі в інвестуванні (прямі й непрямі);
- за періодом інвестування (короткотермінові, середньотермінові, довготермінові, безтермінові);
- за формами власності інвестора (приватні, державні, спільні);
- за територією інвестування (внутрішньодержавні, закордонні).

Управління інвестиційною діяльністю – це сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб та держави щодо реалізації інвестицій, тобто воно здійснюється на основі: інвестування недержавним коштом, державного інвестування, іноземного інвестування, спільного інвестування.

Метою управління інвестиційною діяльністю є:

- відображення майбутнього стану економіки завдяки обсягам інвестицій у виробництво;
- забезпечення потрібної прибутковості та терміновості досягнення цілей;
- розробка стратегій інвестиційної діяльності;
- аналіз економічного стану підприємства та доцільність залучення інвестицій;
- визначення слабких і сильних сторон підприємства;

- визначення шляхів розвитку підприємства, що займається певним видом діяльності, характерних саме йому [5, с. 82].

Розглядаючи головну мету економічної ефективності інвестиційної діяльності, варто підкреслити, що вона нерозривно пов'язана з цілями, інтересами учасників проєкту. Єдності в науковій економічній літературі щодо цілей інвесторів немає, але тут слід виділити кілька підходів [4, с. 1–5]:

1. Класична економічна теорія (А. Сміт, А. Курно) затверджувала, що головною метою інвесторів є максимізація прибутку. Соратники цієї ідеї стверджують, що підприємець, який прагне дістати прибуток, поліпшує добробут суспільства. Власники фірм, що прагнуть максимізувати прибуток, хочуть досягти найбільшого перевищення доходів над витратами. Однак прагнення до максимізації прибутку відбиває інтереси тільки тих, хто має гроші й ігнорує важливі соціальні проблеми. Воно спрямовано на зниження витрат, а отже, на прагнення заощаджувати на оплаті праці, на витратах, спрямованих на оздоровлення навколишнього середовища.

2. Сучасна економічна теорія як головну мету фінансової діяльності підприємства висуває максимізацію добробуту акціонерів. Акціонери зацікавлені в доходах на свої інвестиції (прибуток, віднесений до ринкової вартості акції). Ця мета також зазнала критики. Вона будується на факті відчуження між власниками і менеджерами, власниками і найманими робітниками, власниками, споживачами і постачальниками. Кожний з учасників цієї коаліції повинен одержати деякий мінімум переваг, що вступають у конфлікт із завданням максимізації добробуту акціонерів.

3. Однією з цілей, що розглядається економістами, є максимізація доданої вартості, тобто максимізацію валового доходу за винятком матеріальних витрат і амортизації.

4. За основну мету інвесторів також приймається виконання місії підприємства, спрямованої на випуск такої продукції, що задовольняє вимоги споживачів, а також вимоги ринку.

Прибуток є дуже важливим показником, який свідчить, що виторг перевищує витрати на виробництво. Прибуток має бути отриманий у розмірі не нижче норми. Однак одержання прибутку, його максимізація – це внутрішня справа організації.

Усі цілі організації повинні бути спрямовані на виконання її місії. Це значить, що оцінка економічної ефективності інвестиційної діяльності повинна переслідувати головну мету – випуск продукції, що

задовольняє потреби ринку, працювати на досягнення місії організації. Оцінка інвестиційної діяльності спирається на методiku оцінювання інвестиційних проєктів, які в свою чергу пов'язані з рухом інвестиційних проєктів у часі та з фазами інвестиційного проєкту.

Фази життєвого циклу інвестиційного проєкту	Цілі інвесторів
Фаза підготовки і забезпечення фінансування	Підготовка попереднього інформаційного меморандуму
Фаза проєктування	Підготовка проєктної документації
Фаза будівництва	Виконання будівельних, монтажних і пуско-налагоджувальних робіт
Фаза експлуатації	Випуск продукції (виконання робіт, послуг), що задовольняє вимоги ринку

Аналіз стадій життєвого циклу інвестиційного проєкту дозволив сформулювати основні принципи і підходи для оцінки ефективності інвестиційної діяльності [6, с. 17–23]:

- моделювання потоків продукції, ресурсів і коштів;
- визначення ефекту та ефективності за допомогою співставлення майбутніх інтегральних результатів і витрат з орієнтацією на досягнення необхідної норми прибутковості на капітал;
- приведення майбутніх різночасових платежів і надходжень однаковим умовам їх порівняння (облік тимчасової цінності грошей);
- принцип економічної самостійності суб'єктів ринку, які здійснюють інвестиційне проєктування.

Оцінка економічної ефективності повинна працювати на досягнення місії організації. Інвестиції вважаються головною передумовою суспільного розвитку, але на шляху процесу інвестування стоять багато перепон та проблем, що не дозволяють зробити цей процес ефективним та впорядкованим. Саме тому дослідження ефективності інвестиційного процесу, його впливу на соціально-економічну стійкість підприємства є актуальним завданням для менеджменту підприємства, оскільки лише за його вирішення підприємство стане ефективним.

Інвестиції здійснюються тільки у високоефективні проєкти, результатом яких є прибуток, дохід, дивіденди. Тому створення та розробка оптимальних методів та механізмів управління інвестиційною діяльністю підприємства сприятиме активізації та покращенні не лише соціально-економічних показників діяльності підприємства, а й впливатиме на стан економіки країни у цілому.

Список використаних джерел

1. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 12.10.2019 № 1560-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15>.
2. *Інвестиції: практика та досвід*. ТОВ «ДКС-центр», 2010. № 2. С. 3.
3. Дяконова І. І. *Теоретичні та економічні основи інвестиційної діяльності*. Суми: Вісник УАБС, 1998. № 5. С. 1–3.
4. Кирилова Л. І. Принципи оцінки економічної ефективності інвестиційних проєктів. Запоріжжя, 2015.
5. Керанчук Т. Л. Фінансова стабільність підприємства і методичні аспекти її оцінки. 2000.
6. Карпович А. И. Оценка инвестиционной деятельности, Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2018.

Попружна Алла Василівна,

кандидат історичних наук, доцент кафедри економіки та соціальних дисциплін Академії Державної пенітенціарної служби

Личик Олександр Володимирович,

курсант Академії Державної пенітенціарної служби

ДО ПИТАННЯ ПРО ЄВРОПЕЙСКУ ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНИ

Коли починаємо розмірковувати про європейську ідентичність України, то згадується гасло Миколи Хвильового: «Геть від Москви, даєш Європу», яке коштувало йому життя в середині 20-х рр. ХХ ст. Так, хто ж така та Європа, до якої прагне Україна сьогодні, адже за просторовими ознаками ми таки до неї належимо.

Європейський вибір України – це не питання ХХІ ст. Адже протягом своєї історії Україна сама була одним з її «творців», ставала «брамою Європи».

Європейська ідентичність формувалась через зв'язки з європейськими країнами протягом усієї історії України. Європа починала «потрапляти» до нас через грецькі міста північного Причорномор'я, через просування вікінгів, через династичні шлюби руських князів з європейськими володарями (ба ми, навіть мали «тестя Європи»), через коронацію Данила Галицького у 1253 р., за допомогою якої Данило сподівався спільно з християнами Чехії, Моравії, Сербії, Помор'я та Пруссії піти хрестовим походом проти татар (це було відкритим викликом Золотій Орді, бо як васал хана Данило Романович не мав права цього робити), через європейський «саміт» у Луцьку 1429 р. – дипломатичну зустріч, скликану за згоди короля угорського,

німецького та чеського – імператора Священної Римської імперії Сигізмунда за ініціативою Великого князя литовського Вітовта з метою вирішення низки політичних та економічних питань Центрально-Східної Європи (османської загрози для Європи, гуситської проблеми та питання коронації Вітовта в статусі короля Литви), через Річ Посполиту з її демократією, Магдебурзьким правом, через Відень 1683 р., де завершився тривалий період військово-політичного протистояння між європейськими країнами та Османською імперією, який розпочався з першої спроби турків завоювати Відень у 1529 р., визначилася подальша геополітична доля всієї Європи на кілька сотень років уперед, через обрання Богданом Хмельницьким, а згодом Іваном Мазепою, союзника, який б став запорукою державності, а саме Швецію... Цей перелік можна продовжувати ще довго.

І головний висновок – Україна не тільки одна з європейських країн, а один з суб'єктів творення самої Європи. Разом з цим Європа продовжує відігравати вирішальну роль у формуванні та підтримці національної ідентичності України.

Ми ж від самого світанку нашої історії завжди були з Європою, Україна – частина Європи. Ці гасла стали нарижним каменем у боротьбі за орієнтацію на Захід та закріпили у свідомості людей орієнтир, до якого слід рухатися, відходячи від соціалізму, за який, як зазначає, все ще тримається Україна, будуючи власну країну [2, с. 109].

Відриваючись від «радянської ідентичності», «відмахуючись руками від Москви», маємо усвідомити власну ідентичність з мовою, релігією, культурною спадщиною. Не просто заявляти: «ми йдемо в Європу», а справами впроваджувати ті європейські цінності, які сформувалися в Європейському Союзі. Як слушно зазначає Є. Тихомирова, європейська економіка потребує культурного та соціально-політичного середовища та головне «європейського» громадянина, тобто людини, яка відчуває себе частинкою Європи [3, с. 60].

Сьогодні, коли ми ідентифікуємо Україну з Європою, то «повертаємо штурвал» від того, що «українці й росіяни є одним народом», від наполовину азійської Росії з її тоталітаризмом, колоніальною політикою, корупцією, вимиванням національної ідентичності. Натомість, беручи курс на Європу та ідентифікуючи себе з нею, Україна, обирає сім'ю, в якій чують голоси всіх, де кожен має права й обов'язки, де кожен має права незалежно від віку, статусу, заможності.

Саме в Європі виникло розуміння європейської ідентичності як спільності таких цінностей, як вірність основам демократії, схильність до правової держави, толерантність. Найвищою соціальною

цінністю в Європі є людина, а все державне й соціальне життя спрямовані на забезпечення максимальної зручності її існування та комфорту. Тому в масовій свідомості Європа почала ототожнюватися з усім прогресивним в історії людства, джерелом універсальних цінностей, еталоном і взірцем світобуття, та як вважає Р. Офіцинський – «культурним центром усього світу» [1, с. 111].

На думку багатьох авторитетних спеціалістів, шлях до європейської ідентичності лежить через усвідомлення своєї національної ідентичності. Так само як для людини геть важливо знати, хто вона є, хто її рідні, ким були предки, так не менш важливою є ідентифікація нації – де вона, хто поряд, з кого складається, звідки і куди йде. Від розуміння власної ідентифікації залежить майбутнє як особистості, так і країни. Отже, європейська ідентичність має починатися з національної ідентичності, бо людина без самоідентифікації з конкретною територією, мовою, культурою і традицією втрачає себе.

Список використаних джерел

1. Офіцинський Р. Політичний розвиток незалежної України (1991–2004) в аспекті європейської ідентичності (на матеріалах періодики Заходу). Київ: Інститут історії України Національної академії наук України. Ужгород: Гражда, 2005. 468 с.
2. Барановський Ф. Європа у пошуках ідентичності: висновки для України. *Політичний менеджмент*. 2007. № 4. С. 109–111.
3. Тихомирова Є. Б. Формування європейської ідентичності як чинник європейської інтеграції. *Наукові записки*. Том 45. Політичні науки. 2005. С. 56–60.

Чорний Ігор Віталійович,

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українознавства
Харківського національного університету внутрішніх справ

АЛПШЯ ГОЛОСІЇВСЬКА ЯК «ЛЮДИНА СИЛИ» В СПРИЙНЯТТІ ЛАДИ ЛУЗИНОЇ

Питання незвіданого, таємничого, містичного, що існує навколо людини, гостро цікавлять сучасну київську письменницю Ладі Лузіну. Причому не тільки стосовно найвідомішого серед її художніх творів фентезійного циклу «Київські відьми», а й щодо книжок, які належать до категорії «нон фікшн». Особливе місце посідає тут питання щодо так званих «місць сили».

Поняття це було запропоноване американським письменником-містиком Карлосом Кастанедою, який у своєму творі «Подорож до Ікстлану» (1972) писав про так звані «сприятливі» та «ворожі» плями. Одні допомагають людині відновлювати сили, отримувати живлення

та енергію, інші, навпаки, висмоктують в неї життєві соки. За походженням ці плями бувають природними або штучними й по-різному впливають на різних людей. Важливо знайти саме «свою» пляму, яка допомагатиме тобі здобути потрібні наслідки.

Таким «своїм» місцем сили, наприклад, для героїнь «Київських відьом» Катерини Дображанської, Дарини Чуб та Марії Ковальової є їх власне помешкання – так звана «Вежа киевиць» на Ярославовому валу, 1, де дівчата відпочивають, відчувають себе затишно й комфортно. Персональним місцем сили Маші Ковальової є Володимирський собор. Так само в киевиць є й «ворожі» місця, які авторка називає «проваллями». Проте всі три героїні мають й спільне величезне місце сили – рідне місто Київ, берегинями якого вони стали з волі Долі.

За переконаннями Лади Лузіної, Київ взагалі дуже містичне місто, сповнене надприродних явищ та чудес. Це письменниця постійно відзначає в інтерв'ю, особистих інтернет-блогах, художніх та нон фікшн творах (насамперед, книзі «Незвичайний Київ» (2018), незавершеній «Абетці київських чудес», уривки з якої друкуються в Інтернеті тощо). Письменниця запевняє, що може вказати принаймні сімнадцять місць української столиці, які можна вважати місцями сили. Серед них й Деміївка, де розташована Голосіївська пустинь – Свято-Покровський Голосіївський чоловічий монастир.

Деякі з місць сили отримують свої властивості завдяки людям, особистостям, що мали певні духовні якості, енергетику, частина якої збереглася там, де вони мешкали. Голосієво знамените тим, що тут прославилася матінка Аліпія, яка була черницею Києво-Печерської лаври й подвизалася на терені юродства. Лузіна ставить її до одного ряду з Іваном Босим, Феофілом Київським та Ісаакієм Печерським. Сутність подвигу юродства письменниця вбачає в можливості робити те, що заборонено чинити «нормальним» людям. Подвиг юродивого схожий з діяльністю старозавітних пророків, які не боялись казати правду просто в очі сильним світу цього. Зникнення в сучасному житті християнських юродивих письменниця вважає ознакою хвороби суспільства.

Постать матінки Аліпії неодноразово згадується Лузіною, переважно в її дописах у інтернет-блогах. За словами письменниці, це ескізи до великого розділу, присвяченого київським юродивим. Також Лузіна є організаторкою регулярних екскурсій до Голосієва, які потім жваво обговорюються на сторінках Facebook. Аналізуючи запитання дописувачів та відповіді на них письменниці, можна отримати уяву щодо сприйняття Лузіною особи Аліпії Голосіївської й ширше

щодо так званого «народного християнства», яке поєднує елементи християнської канонічної, апокрифічної та фольклорної традицій.

Власне Голосієво змальовується Лузіною в нарисі «Голосіївська пустинь. У гостях у чудотвориці матінки Аліпії» як одне з дивних місць української столиці, оповите таємницею й спроможне наділяти прочан частками благодаті. Наводяться численні свідчення людей, яким допомогла поїздка до Голосіївської пустині, й робиться натяк, що й особисто авторці також допомогла ця проща. Підкреслюється казковість місця сили. І сама чудотвориця постає в розповіді схожою радше на якогось фольклорного персонажа, аніж на героїню агіографічної історії: невеличка бабця-чародійка, що живе біля стародавніх руїн, оточених лісовою хащею, розуміє мову пташок і часто розмовляє з ними. Навколо неї склався народний культ, який має свої форми та традиції: підношення дарів у вигляді чорного хліба, крупи, масла та солодощів (печива, цукру, цукерок), що почасти нагадує давні язичницькі ритуали.

Докладніше описано Аліпію в нарисі «Про чудеса матінки Аліпії», вже цілковито присвяченому народній святій. Ця риса, народність, підкреслюється від самого початку оповіді як антитеза переказам сивої давнини. Письменниця знову акцентує увагу на дуалізмі стариці, кажучи про неї й як про напівказкову істоту, й нашу сучасницю, й людину, яка залишила безліч пророцтв щодо майбутнього, які ще чекають на тлумачення.

У короткому біографічному нарисі матінки, поданому Лузіною, поєднуються чудо з повсякденністю. Факти біографії стариці показано на історичному тлі, що сприяє поглибленому розумінню непересічності особи Аліпії, дивовижності подій, які відбувались з нею й навколо неї. Поведінка стариці почасти нагадує життя святої блаженної Ксенії Петербурзької (манера казати про себе в чоловічому роді), хоча київська юродива ближча до природи. У цьому вона схожа з такими відомими православними святими як Сергій Радонезький та Серафим Саровський. Лузіна називає її казковою Бабою Ягою не від язичництва, а від Бога, не злостивою відьмою, а мудрою жінкою, яка завжди може нагодувати і прихистити подорожнього й нужденного. Причому невеличкий будиночок матінки готовий прийняти скільки завгодно гостей, а в казанку Аліпії завжди знайдеться зайва ложка каші, щоб нагодувати несподіваного візитера. Таким чином постать чудотвориці уподібнюється Христові, який міг нагодувати п'ятьма

хлібинами й двома рибинами п'ять тисяч людей. Аналогічними є й історії щодо чудесних зцілень матінкою важких хворих.

Сутність дару Аліпії Голосіївської, робить висновок письменника, полягає в умінні вгадати саме те, що необхідно кожній конкретній людині, яка звертається до стариці за допомогою. Це глибинна, природно-материнська, навіть хтонічна (а не набута книжна) сила. Саме таким постатям, як матінка Аліпія, ми завдячуємо тим, що зберігається духовність нашого народу.

Список використаних джерел

1. Кастанеда К. Путешествие в Икстлан. Киев: София, 2014. 288 с.
2. Лузіна Л. Неймовірний Київ. Диявол на пенсії. Харків: Фоліо, 2019. 224 с.
3. Лузіна Л. О чудесах матушки Алипии. URL: <https://www.segodnya.ua/opinion/ladaluzinacolumn/o-chudesah-matushki-alipii--708247.html> (дата звернення: 11.03.2020).
4. Лузіна Л. Голосеевская пустынь. В гостях у чудотворицы матушки Алипии. URL: <https://tv.ua/trend/travel/933141-lada-luzina-goloseevskaya-pustyn-v-gostyah-u-chudotvoricy-matushki-alipii> (дата звернення: 11.03.2020).

Шуба Олена Ігорівна,

студентка Бердянського державного педагогічного університету

Несторенко Тетяна Петрівна,

кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, підприємництва та фінансів

Бердянського державного педагогічного університету

ПРОГРАМНА ПІДТРИМКА МАЛОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

На сьогоднішньому етапі розвитку економіки значущу роль як в Україні, так й в усьому світі відіграє малий бізнес. Саме він сприяє швидкій структурній перебудові економіки, насичує ринок товарами та послугами, максимізує зайнятість усього працездатного населення. Але, на цей момент, розвиток малого підприємництва в Україні гальмується через мінливу економіко-політичну ситуацію, тому для вирішення цієї проблеми держава розробила програми підтримки малого бізнесу.

Перспективи розвитку малого бізнесу в Україні досліджували такі вітчизняні науковці, як В.В. Білик, З.С. Варналій, К.О. Ващенко, В.С. Воротін, В.М. Гесць, Л.А. Колеснікова, О.В. Кужель, Ю.Б. Іванов, О.В. Лібанов, О.Ю. Мазур, Ю.О. Ольвінська, О.В. Поліщук,

Л.В. Таратута, В.В. Цимбал та інші. Але питання програмної підтримки малого бізнесу з боку держави не отримали широкого висвітлення в науковій літературі.

Метою цього дослідження є визначення перспективних шляхів розвитку малого бізнесу в Україні за допомогою державних та недержавних програм підтримки підприємництва. Під час проведення дослідження були використані такі методи, як індукція, дедукція, аналіз, синтез.

Державна підтримка малого бізнесу – це комплекс заходів держави, спрямованих на створення сприятливих умов підприємницької діяльності за допомогою податкової, фінансово-кредитної, інноваційної, кадрової політики тощо. Фінансово-кредитна підтримка передбачає надання цільових субсидій прямих і гарантованих позик, дотацій, податкових пільг і кредитів, амортизаційних пільг тощо [1].

Формування державної політики розвитку малого підприємництва, створення цілісної системи його державно-громадської підтримки – це складний і тривалий процес. Однак уже сьогодні можливо і необхідно закласти організаційно-правові та економічні засади відповідної державної політики.

Міністерством економіки, відповідно до положень «Концепції державної політики розвитку малого підприємництва», розроблена і затверджена постановою Кабінету Міністрів України державна Програма розвитку малого підприємництва в Україні на 2020 рік [2]. Серед програм підтримки підприємців можна виділити такі:

- програми ЄС підтримки приватного сектору в Україні – EU SURE (EU Support to Ukraine to Re-launch the Economy);
- програма наукових досліджень та навчання Європейського співтовариства з атомної енергії Горизонт 2020;
- програма ЄС "Конкурентоспроможність підприємств малого і середнього бізнесу (COSME)";
- програма для управлінських кадрів сфери підприємництва України (Fit for partnership with Germany);
- Unlimit Ukraine by EBA – Програма розвитку та підтримки малого українського бізнесу;
- підтримка малого і середнього підприємництва на міжнародному рівні (міжнародні кредитні лінії);
- банківські продукти та програми допомоги малому і середньому підприємству;

– підтримка малого і середнього підприємництва на регіональному рівні.

На сьогодні малий бізнес може отримати фінансову підтримку в українських банках у рамках проєктів міжнародних кредитних ліній. Так, Німецько-український фонд (НУФ) надає кредити відібраним українським банкам-партнерам для подальшого кредитування мікро-, малих і середніх підприємств, що відповідають вимогам, які висуваються в рамках Програм та Проєктів НУФ. Головна мета діяльності Німецько-Українського фонду – посилення конкурентоспроможності українських мікро-, малих та середніх підприємств (ММСП) шляхом надання їм кредитів для фінансування інвестицій та обігових коштів через обрані банки-партнери. Німецько-Український фонд надає фінансові кредити за рахунок власних коштів прийнятним банкам-партнерам для подальшого кредитування суб'єктів мікро-, малого та середнього підприємництва.

Також на сьогодні в Україні існує певний позитивний досвід підтримки малого і середнього підприємництва на регіональному рівні. Так, з метою сприяння регіональному розвитку Вінницької області та її окремих територій за рахунок залучення інвестиційних та додаткових ресурсів, а також здійснення комплексу заходів, направлених на покращення іміджу області та розвиток бізнес-середовища у 2016 році було утворено небюджетну організацію «Агенція регіонального розвитку Вінницької області». Агенція здійснює організаційне забезпечення конкурсного відбору інвестиційних проєктів для часткового відшкодування з обласного бюджету відсоткових ставок за кредитами, залученими суб'єктами малого і середнього підприємництва в рамках реалізації Регіональної програми розвитку малого і середнього підприємництва.

У багатьох регіонах України на сьогодні на підставі рішень місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування розроблено низку програм фінансової підтримки підприємств, серед яких варто зазначити:

– часткове відшкодування суми кредиту (тіла кредиту) без урахування відсотків за умови створення нових робочих місць – Полтавська область;

– фінансово-кредитна підтримка суб'єктам малого і середнього підприємництва та розвиток інфраструктури його підтримки – Івано-Франківська область;

– часткова компенсація відсоткових ставок за кредитами, залученими у державних банках для реалізації інвестиційних проєктів – Сумська область.

Активну участь у стимулюванні підприємницької діяльності в Україні беруть установи фінансового сектору. Державними банками України передбачена низка фінансових та консалтингових продуктів для малого і середнього підприємництва.

Так, Ощадбанком була створена програма підтримки підприємництва «Будуй своє», основною метою якої є надання малому і середньому підприємству таких можливостей: навчання та консалтинг для підприємців і стартапів; швидке відкриття рахунку, миттєва картка та зручний інтернет-банк; інструменти для ведення бізнесу від партнерів програми на привабливих умовах; отримання фінансової підтримки.

У свою чергу, Укргазбанк – як соціально орієнтований банк – особливу увагу приділяє представникам малого та середнього бізнесу, діяльність яких пов'язана з впровадженням екологічних та енергоефективних проєктів, «зелених технологій», проєктів з використанням вторинної сировини, альтернативних видів енергії, збереженням навколишнього середовища тощо [3].

Таким чином, реалізація програм підтримки підприємництва за умов економічної стабілізації створить умови для збільшення в Україні кількості діючих малих підприємств у 1–2 рази, що дозволить забезпечити значний (близько 1 млн) приріст нових робочих місць, зростання частки малих підприємств у валовому внутрішньому продукті (10–15 %). Це дозволить забезпечити додаткові надходження до бюджету від діяльності суб'єктів малого підприємництва, отримати додаткові товарні ресурси, підвищити рівень конкуренції серед вітчизняних товаровиробників.

Виконання заходів щодо забезпечення розвитку малого підприємництва допоможе вирішенню соціально-політичних завдань; формуванню широкого прошарку дрібних власників (середнього класу), який є основою соціально-економічних реформ, гарантом політичної стабільності та демократичного розвитку суспільства, і, відповідно, послаблення тенденції до соціальної диференціації населення.

Список використаних джерел

1. Васильєва Д. В. Актуальні проблеми розвитку малого бізнесу в Україні *Механізм регулювання економіки*. 2017. № 3. С. 188–196.
2. Офіційний вебсайт Мультимедійної платформи іновлення України. URL: <https://www.ukrinform.ua/> (дата звернення: 19.03.2020).

3. Офіційний вебсайт Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: <https://www.me.gov.ua/> (дата звернення: 19.03.2020).

Krawczyk Dariusz,

dr, członek Polskiego Towarzystwa Komunikacji Społecznej,
członek Komisji Nauk Organizacji i Zarządzania oddziału
Polskiej Akademii Nauk w Katowicach

ZASADNOŚĆ WYKORZYSTANIA NARZĘDZI CSR I NOWOCZESNYCH TECHNIK REKLAMOWYCH W JEDNOSTKACH SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO

Istnieje wiele dóbr, w przypadku których podstawowym źródłem decyzji zakupowych jest przekonanie nabywców o ich szlachetnym rodzaju, doskonałej trwałości, właściwej zawartości, innowacyjnym składzie, najlepszym gatunku itd. Konsumenty są wówczas w stanie zapłacić więcej za produkty o lepszej jakości, a cena przestaje być głównym kryterium dokonanego wyboru. Podobnie jest w przypadku wizerunku ich producentów lub dystrybutorów. Odpowiednie działania komunikacyjne zmierzające do kształtowania zaplanowanej społecznej renomy mogą przynosić wymierne efekty. Dlatego m.in. „zgodnie z ideą Społecznej Odpowiedzialności Biznesu, przedsiębiorstwa są jednostkami społecznymi, które w swojej strategii uwzględniają nie tylko interesy udziałowców, ale także potrzeby społeczeństwa i wymogi środowiska” [7]. „Organizacje, dla których CSR jest istotnym, konsekwentnie rozwijanym elementem strategii zarządzania, mogą kreować wyrazisty wizerunek swej marki, a tym samym także umacniać fundamenty przewagi konkurencyjnej” [9]. Dotyczy to nie tylko podmiotów komercyjnych, lecz także organizacji działających w przestrzeni publicznej, a w tym administracji terenowej.

Jednostki samorządu terytorialnego nie tylko świadczą usługi publiczne, lecz realizują również działania ze sfery marketingu. Odnosi się to do różnych grup docelowych zarówno wewnętrznych (mieszkańców) jak też zewnętrznych, czyli np. pozyskiwania inwestorów tworzących nowe miejsca pracy, studentów rozpoczynających naukę w wyższych uczelniach zlokalizowanych na terenie danej miejscowości czy gości ją odwiedzających w celu konsumpcji produktu turystycznego.

Samorządy mogą w tym celu wykorzystywać i odpowiednio raportować działania ze sfery CSR tworzące reputację gminy lub powiatu społecznie odpowiedzialnego, lecz także techniki reklamy wzorowane na

zasadach wynikających z innowacyjnych teorii zarządzania. I tak np. „Industry 4.0 jest nowoczesnym podejściem do procesu wytwarzania. Jego celem jest osiągnięcie możliwości elastycznego sterowania produkcją wyrobów spersonalizowanych pod życzenie konkretnego klienta, przy jednoczesnym zachowaniu niskich kosztów wytwarzania, które są porównywalne z wytwarzaniem masowym czy seryjnym. W koncepcji przemysłu 4.0 zmianie ulega paradygmat wytwarzania, wprowadzając możliwość produkcji elastycznej, spersonalizowanej i efektywnej kosztowo” [11]. Inżynierskie podejście może zostać wykorzystane w działalności public relations jednostki samorządu terytorialnego. W sytuacji, gdy dotychczas działania reklamowe administracji publicznej koncentrowały się na tradycyjnych nośnikach, jak prasa, radio, telewizja czy prezentacje internetowe, to przyszłością może być daleko posunięty proces indywidualizacji przekazu perswazyjnego poprzez zastosowanie urządzeń mobilnych, które wykorzystują np. geolokalizację i zjawisko rzeczywistości rozszerzonej, która „pozwała nanosić interaktywne obiekty wirtualne na obraz świata fizycznego w czasie rzeczywistym” [2]. Zmiana praktyki komunikacyjnej w warunkach zbiurokratyzowanej administracji publicznej stanowi zadanie ambitne i niełatwe. Ukierunkowanie na uzyskiwanie przewagi konkurencyjnej powinno jednak generować wolę do wdrażania tych przekształceń.

Reklama to treść aktu komunikacyjnego, specyficzna ze względu na cel i charakter, która definiowana jest przez Dyrektywę Parlamentu i Rady Unii Europejskiej jako „przedstawienie w jakiegokolwiek formie w ramach działalności handlowej, gospodarczej, rzemieślniczej lub wykonywania wolnych zawodów w celu wspierania zbytu towarów lub usług, w tym nieruchomości, praw i zobowiązań” [4] Warto zaznaczyć, że już „samo pojęcie reklamy ma szeroki zakres, co umożliwiłoby klasyfikowanie jej za pomocą różnych kryteriów. Wyróżnia się reklamę dozwoloną i niedozwoloną (ze względu na przedmiot reklamy, miejsce i zamieszczenia lub wyczerpanie znamion czynu nieuczciwej konkurencji)” [6]. Wspomniane rozróżnienie stanowić musi nieprzekraczalną granicę dla jednostek samorządu terytorialnego w kreowaniu nowych form przekazu pożądaných treści. To również swoisty znak ostrzegawczy, który wskazuje, że obok skuteczności działania równie istotny powinien być dla samorządu jego etyczny wymiar. Większość innowacyjnych narzędzi komunikacyjnych wykorzystuje potencjał sieci komputerowej. Obok bezsprzecznych korzyści pamiętać trzeba o zagrożeniach, gdyż

cyberprzestrzeń jest wprost stworzona do pielęgnacji różnych odmian postprawdy, a „umieszczając ludzi w wykreowanym i medialnie wyreżyserowanym otoczeniu kulturowym najsilniejsi gracze sceny politycznej i medialnej tworzą rzeczywistość chwilową, pozwalającą im na czerpanie zysków ekonomicznych bądź wizerunkowych poza zasięgiem prawa, moralności, możliwości rozliczenia potencjalnie wyrządzonych krzywd” [3]. Kierując się zasadami etyki administracja publiczna wdrażać więc może innowacyjne działania komunikacyjne zmierzające nie tylko do kształtowania odpowiedniego wizerunku gminy lub powiatu, lecz także zwiększania zainteresowania odbiorców aspektem produktowym. Dla jednostek samorządu terytorialnego może być to np. produkt turystyczny.

Oczywistą jest aktywność promocyjna miejscowości położonych w atrakcyjnych lokalizacjach, jak np. góry, morze, jeziora, lasy itd. Tymczasem władze lokalne dawnych ośrodków przemysłowych coraz efektywniej inwestują w tzw. turystykę weekendową udostępniając odpowiednio zaadaptowane obiekty postindustrialne. Gdy niegdysiejsze monokultury węgla i stali, zostały dotknięte społecznie dotkliwym procesem restrukturyzacji przemysłu ciężkiego, bywa to zresztą jedno z ważnych narzędzi zmiany oblicza miast. Tym bardziej, że do dziedzictwa postindustrialnego odnosi się również, sformułowane z myślą o szerszym pojęciu dziedzictwa kulturowego, wskazanie, że jego ochrona „wyłącznie w odniesieniu do przyszłości nie ma najmniejszego sensu, w tym wymiarze liczy się przede wszystkim „tu” i „teraz”. Dziedzictwo autentycznie potrzebne dzisiaj będzie potrzebne również w przyszłości. Należy przestać traktować je jako zasób, a zacząć postrzegać jako wielowymiarową, wieloaspektową konstrukcję o istotnym znaczeniu społecznym” [5]. Stąd wydatkowanie funduszy budżetowych oraz aplikowanie o zewnątrz źródła finansowania na ten cel ma racjonalne uzasadnienie. Przewidywany jeden z głównych nurtów nowoczesnej turystyki „będzie dotyczył osób młodych, żyjących zgodnie ze współczesnymi standardami (koncentracja na karierze, późne zakładanie rodzin), wśród których zyskają na popularności wyjazdy krótkoterminowe, często podejmowane spontanicznie. Promocja będzie do nich kierowana przede wszystkim za pośrednictwem najnowszych technologii i Internetu, a otrzymywane przez nich komunikaty będą zindywidualizowane. Grupa ta będzie podróżowała wielokrotnie w roku, często wybierając nowy cel swojej podróży. Najskuteczniejsze powinny się tu okazać oferty last minute na wyjazdy organizowane w weekend do miejscowości oferujących możliwość indywidualnego zwiedzania i

poznawania lokalnej kultury. Na znaczeniu zyskają w tej grupie nowo powstające obszary o bogatej infrastrukturze turystycznej, niekoniecznie posiadające tradycyjne walory turystyczne” [8]. Segmentacja audytorium reklamy jednostek samorządu terytorialnego obok turystów wyłania też inwestorów prowadzących działania rewitalizacyjne w odniesieniu do obiektów postindustrialnych, bezpośrednio lub pośrednio przyczyniających się do zwiększenia majątku gminy czy powiatu oraz stabilizacji rynku zatrudnienia. Realizowanie przez przedsiębiorców indywidualnych projektów ze sfery CSR jest dodatkowym atutem dla społeczności lokalnej.

Obok odbiorców zewnętrznych głównym adresatem przekazów perswazyjnych samorządu są jednak mieszkańcy, będący interesariuszami administracji terenowej. Nowoczesna reklama skierowana do nich ma integrować i aktywizować wspólnotę samorządową na kwestiach dla niej najistotniejszych. Stanowi to urzeczywistnienie założeń Przemysłu 4.0, gdzie „zarządzanie projektami stanie się głównym czynnikiem sukcesu. Implementacja tej idei wymagać bowiem będzie od przedsiębiorstw wdrażania projektów o różnym charakterze, jednak w głównej mierze otwiera nowe możliwości dla rozwoju innowacji, które będą przedmiotem tzw. projektów innowacyjnych” [10]. Efektywna reklama to poważne wyzwanie dla samorządów, ale też prosty przegląd nakładów w zakresie klasyfikacji budżetowej „*promocja jednostek samorządu terytorialnego*” ujawnił, że w okresie trzech kolejnych lat (2016, 2017 i 2018 rok) spadek wydatków na ten cel odnotowano tylko w przypadku 13 proc. badanych jednostek samorządu terytorialnego. Stały wzrost notowały natomiast budżety 40 proc. miast wojewódzkich. Oznacza to, że środki budżetowe na promocję są dostępne, a ich wydatkowanie powinno wiązać się z optymalizacją procesu komunikacji perswazyjnej samorządów.

Bibliografia

1. Badaniu dokonany przez autora w 2020 roku podlegały nakłady budżetowe największych 15 polskich samorządów miast wojewódzkich (bez stolicy) zawarte w rozdziale 75075 klasyfikacji budżetowej.

2. Bekus T. (2018), "Wykorzystanie rzeczywistości rozszerzonej w marketingu", *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Zarządzanie*, z. 3, s. 293.

3. Bogacz M., Pieniążek M. (2019), "Postprawda jako narzędzie konstruowania rzeczywistości: przykład Amber Gold", *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis*, nr 1, s. 110.

4. Dyrektywa 2006/114/WE Parlamentu Europejskiego i Rady Europejskiej z dnia 12 grudnia 2006 roku dotycząca reklamy wprowadzającej w błąd i reklamy porównawczej (wersja ujednolicona). Opublikowana w Dzienniku Urzędowym Unii Europejskiej z 27 grudnia 2006 roku. (CELEX:32006L0114).

5. Gawęł Ł. (2013), "Zarządzanie dziedzictwem kulturowym - w stronę nowej metodologii", *Problemy Zarządzania*, nr 4, s. 98.
6. Grzybczyk K. (2012), *Prawo reklamy*, Warszawa, s. 19.
7. Kuzior A. (2014), *Aksjologia zrównoważonego rozwoju*, Bańska Bystrzyca, s. 97.
8. Naramski M., Herman, K., Szromek A. R. (2014), "Instrumenty promocji produktu turystycznego i ich rola w promowaniu aktywności turystycznej", *Rozprawy Naukowe AWF we Wrocławiu*, nr 45, s. 128.
9. Roztocka K. (2018), "CSR w kreowaniu wizerunku marki", *Refleksje*, nr 18, s. 234.
10. Świętoniowska J., Warzybok A. (2018), "Projekty innowacyjne motorem wdrażanych zmian w koncepcji Przemysł 4.0", *Przedsiębiorczość i Zarządzanie*, z. 5, s. 54.
11. Zagajewski A., Saniuk S. (2018), "E-commerce w dobie rozwoju koncepcji Przemysł 4.0", *Systemy Wspomagania w Inżynierii Produkcji*, nr 2, s. 86.

Krannich Marek,

dr inż. Adiunkt w Katedrze Zarządzania i Logistyki
Wydział Organizacji i Zarządzania Politechnika Śląska

KODEKSY ETYCZNE W JEDNOSTKACH GOSPODARCZYCH SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO

Idea zarządcza „społecznej odpowiedzialności biznesu” (CSR) staje się coraz silniej nośna nie tylko w środowiskach akademickich, ale również staje się popularna wśród przedsiębiorców w Polsce. Społeczna odpowiedzialność biznesu może koncentrować się na wielu aktywnościach wewnętrznych organizacji, wśród których umiejscowione są także relacje wewnątrzorganizacyjne i sprawy pracownicze. Wypracowanie przez przedsiębiorstwo sukcesu konkurencyjnego, w dobie globalizacji, w ogromnej części uzależnione jest od kapitału intelektualnego zawartego w kompetencjach pracowników.

Można przyjąć - prawie aksjomatyczne - założenie, że opracowywane, wdrażanie i praktyka stosowania kodeksów etycznych w przedsiębiorstwach, oddziałuje pozytywnie na pracowników, a także na wizerunek organizacji w relacjach wzajemnych z innymi podmiotami z otoczenia. Artykuł jest ukierunkowany na zaprezentowanie podstawowych argumentów na rzecz kształtowania kodeksów etycznych w podmiotach gospodarczych samorządu terytorialnego, jako ważnego narzędzia społecznej odpowiedzialności biznesu.

Etyka stanowi obecnie jeden z istotnych elementów rozważań nad możliwościami rozwoju korporacyjnego oraz nad kształtowaniem stosunków ekonomicznych między ludźmi. Etyka biznesu stanowi dynamicznie rozwijającą się dziedziną wiedzy oraz układ odniesień do działań korporacyjnych w różnych sferach ich aktywności, przede

wszystkim w obszarze zarządzania potencjałem społecznym organizacji. Etyka biznesu, podobnie jak etyka ogólna, traktując o wartościach moralnych, regulujących relacje pomiędzy ludźmi i przyjmuje założenie ogólne, że człowiek jako istota społeczna tworzy interakcje z innymi osobami, i w związku z tym, nie można stosować odmiennych reguł postępowania dla porządku gospodarczego oraz życia społecznego. Nowe formy zatrudnienia, systemy motywacyjne, systemy wartościowania stanowisk pracy, zarządzanie talentami, nie są funkcjonalnościami autonomicznymi, ale służą najczęściej wypracowaniu innych wartości, które później przekładają się na kształt i charakter w miarę trwale obowiązujących w przedsiębiorstwie orientacji kulturowych. W przypadku podmiotów gospodarczych samorządu terytorialnego nacisk na etykę biznesu powinien być szczególnie istotny ze względu na działanie w sferze publicznej, dostęp do publicznego finansowania oraz nieodzowną transparentność działania w przestrzeni lokalnej.

Reguły i zasady postępowania oparte o normy etyczne oraz o reguły budowania relacji wzajemnych pomiędzy ludźmi, zasądzające się na zaufaniu, w sposób zasadniczy mogą ograniczyć wzrost kosztów transakcyjnych w przedsiębiorstwach. Nie istnieje jedna ogólnie akceptowana definicja zaufania. Zaufanie rozpatrywane jest najczęściej na poziomie relacji psychologicznych lub socjologicznych, zwłaszcza w odniesieniu do działań grupowych. Wymiar zaufania jest istotny w relacjach interpersonalnych - wynik, jaki chce osiągnąć jedna osoba zależy przynajmniej częściowo od zachowania drugiej osoby. Ten typ relacji występuje powszechnie we wszystkich dziedzinach życia społecznego. Zaufanie wpływa na cele jednostek i na jakość ich bieżących i przyszłych kontaktów z innymi ludźmi.

Ekonomista i laureat nagrody Nobla K. Arrow uważa, że: „Obecnie zaufanie ma bardzo wymierną wartość pragmatyczną. Zaufanie to środek zmniejszający tarcie wewnątrz systemu społecznego. Jest to niezwykle wydajny instrument, możliwość polegania na słowie partnera w interesach pozwala oszczędzić wielu problemów. Niestety nie jest to towar, który można łatwo kupić. Zaufanie oraz pokrewne wartości, takie jak lojalność i prawdomówność stanowią przykład czegoś, co ekonomiści nazywają <<wartościami ubocznymi>> - *externalities*. Każda z tych wartości jest towarem, każda ma realną, praktyczną, ekonomiczną wartość; każda zwiększa wydajność systemu, pozwala produkować więcej dóbr. Jednak nie są to towary, których wymiana na wolnym rynku jest technicznie możliwa, czy nawet uzasadniona” [2].

Zaufanie interpersonalne coraz powszechniej uważane jest za jeden z ważnych czynników determinujących charakter stosunków międzyludzkich, a przez wielu obserwatorów życia społecznego uważane jest jako niezbędny, warunek racjonalnego funkcjonowania organizacji społecznych. Zaufanie interpersonalne przekształcane w potencjał zaufania organizacyjnego stanowi determinantę wielu procesów wewnątrzorganizacyjnych i zachowań ludzkich w przedsiębiorstwach. Zainteresowanie tym konstruktem pojęciowym wzrosło nie tylko w związku z rozprzestrzenianiem się idei humanizacji pracy i kształtowaniem procedur zarządzania zasobami ludzkimi, ale także z narastającymi problemami alienacji w środowisku pracy, konfliktami społecznymi, zmniejszaniem się poczucia satysfakcji z pracy, patologicznymi zmianami charakteru stosunków między kierownikiem i podwładnymi (często poruszane ostatnio zagadnienie mobbingu), preferowaniu nadmiernie sformalizowanej i bardzo kosztownej kontroli. Wszystkie te zjawiska oddziałują negatywnie na sposób funkcjonowania i efektywność organizacji.

Zaufanie jest głównym produktem dodatkowym norm społecznego współdziałania, zakotwiczonych w kulturze narodowej i grupowej, które składają się na kapitał społeczny [5]. W przypadku polegania na ludzkich deklaracjach co do wywiązywania się ze swoich zobowiązań, przestrzegania norm wzajemności oraz unikania oportunistycznych i cynicznych zachowań, grupy i organizacje będą się łatwiej tworzyć i te, które powstaną będą sprawniej osiągać postawione sobie cele.

Jak zatem można - bez głębszej refleksji antropologicznej - konstruować wiarygodne modele organizacyjnego rozwoju? Jak trzeba podejść do motywowania pracowników, jak oczekiwać od nich lojalnych zachowań bez wiwisekcji docelowej wizji człowieka w organizacji? Pytania tego rodzaju powinny implikować namysł u analityków zarządzania i teoretyków prakseologii [8].

Pisząc o kodeksach etycznych, można mówić o pewnym typie dokumentu zawierającego założenia, zasady postępowania, reguły i zachowania podmiotów gospodarczych wobec otoczenia zewnętrznego, w szczególności interesariuszy przedsiębiorstwa oraz w stosunku do grup wewnętrznych, szczególnie w odniesieniu do pracowników [9].

Kodeksy etyczne stanowią sformalizowane standardy funkcjonalne, których przestrzegania przedsiębiorstwo wymaga od zarządzających i pracowników. Normy skonfigurowane w kodeksach odnoszą się do wszystkich pracowników organizacji, niezależnie od zajmowanej przez nich pozycji w hierarchii służbowej [7].

We współczesnych gospodarkach, z uwagi na fakt, że coraz większe znaczenie przypisuje się etycznym regulacjom prowadzenia działalności, stosuje się narzędzia wdrażania reguł „good government”, w skali organizacji, właśnie poprzez kodeksy etyczne. Z coraz większym natężeniem można znaleźć także, silnie przebijające się dyskusjach naukowych, pytanie: czy kodeksy etyczne to niezbędnosc zarządcza, naukowa moda, potrzeba chwili, czy zwyczajna hipokryzja przewrotnych elit biznesowych, kreowana dla poprawy wizerunku tego środowiska w otoczeniu zewnętrznym?

Odpowiedź na tak postawione pytanie nie jest łatwa. Jednak, zasadzając się na założeniu, iż współcześnie ekonomiczna wartość dodana koncentruje się na wysokim stopniu korporacyjnego przetworzenia unikatowej i branżowo wyróżniającej wiedzy, to można stwierdzić, że im bardziej organizacja opiera się na wiedzy, tym większą rolę w generowaniu jej sukcesów i wizerunku w otoczeniu zaczynają odgrywać czynniki społeczne, w tym etyczne zachowania. W zarządzaniu przedsiębiorstwem silnie uwypukla się także takie czynniki, jak:

- odpowiedzialność społeczna - przedsiębiorstwa widzą swoją rolę jako trybik w mechanizmach społecznych, wypełniając swoiste zobowiązanie będące kontraktem społecznym, ujętym zarówno w ramy formalnie obowiązującego prawa, jak i w normatywy autonomicznych ograniczeń własnych, w postaci dedykowanych regulacji. Równie istotne jak zysk jednostkowy jest kreowanie masy zysku w długiej perspektywie działania poprzez kształtowanie korzystnego wizerunku w silnie turbulentnym otoczeniu. Dlatego przedsiębiorstwa nie tylko usiłują wywiązywać się ze swoich zobowiązań prawnych, lecz również inwestować w kapitał intelektualny, relacje ze wszystkimi współuczestniczącymi w sukcesie organizacji podmiotami [3].

- orientacja na ludzi – wartość kulturowa zakładająca, że pracownicy powinni partycypować w postępie. Rozumie się ją poprzez podnoszenie wynagrodzeń, doskonalenie metod zarządzania personelem i współuczestnictwo w decyzjach zarządczych - „Strategia Błękitnego Oceanu”, której istotą jest innowacja wartości, a celami szczegółowymi się na wytwarzaniu nowych wartości dla klientów i własnego przedsiębiorstwa [12].

- wewnętrzny konsensus, bazujący na kontrakcie psychologicznym, rozumianym jako zbiór wzajemnych, niepisanych oczekiwań, istniejących pomiędzy poszczególnymi pracownikami a ich zarządzającymi, odnoszonych do stosunków między pracownikami. Składają się na niego

wzajemne zobowiązania i oczekiwania pracodawcy i pracownika. Charakter kontraktu psychologicznego wpływa na warunki współdziałania. Specyficzne oczekiwania każdej ze stron kontraktu wykraczają poza ramy formalnoprawnych uzgodnień [1].

Kodeks etyczny, w podmiotach gospodarczych administracji samorządowej, dotyczy najczęściej następujących zagadnień:

- określenia grupy docelowej;
- obowiązków pracowników wobec organizacji i społeczeństwa;
- zachowania w sytuacji powstania konfliktu interesu;
- nadużywania władzy wynikającej z zajmowanej pozycji hierarchicznej;
- wykorzystania zasobów spółki publicznej dla korzyści prywatnych;
- definiowania sytuacji i zachowań naruszających kodeks;
- stosowania sankcji - w przypadku naruszenia zapisów kodeksu.

Kodeksy etyczne, w swojej najbardziej powszechnej postaci, przybierają formę kodeksów ogólnych, opisujących fundamentalne cele organizacji i jej relacji z otoczeniem, jak również kodeksów szczegółowych, zawierających doprecyzowane zasady i operacyjne reguły zachowań dla określonej grupy interesariuszy wewnętrznych i zewnętrznych, np.: dla pracowników, właścicieli, czy udziałowców [6]. Wyróżnionymi typami kodeksu etycznego szczegółowego są kodeksy etyki zawodowej, tworzące normatywy działania osób wykonujących zawody o szczególnej roli społecznej. Kodeksy etyczne z reguły nie są konstruowane w postaci imperatywnej, ale w układzie i treści charakteryzującej kierunki działań.

Do podstawowych korzyści, wynikających z tworzenia kodeksów etycznych, w przedsiębiorstwach samorządu terytorialnego, można zaliczyć:

1. Utrwalenie silnych i spójnych kulturowo więzi z organizacją,
2. Ukształtowanie wartości godnościowych w procesie pracy.
3. Wzmocnienie procesów ugruntowywania długofalowej satysfakcji z pracy.
4. Tworzenie pozytywnego klimatu organizacyjnego.
5. Wsparcie procesów samokontroli.
6. Kreowaniu pozytywnego wizerunku przedsiębiorstwa w kręgu interesariuszy.

Nieodpowiednio skonstruowane kodeksy etyczne pracowników, w podmiotach gospodarczych samorządu terytorialnego, mogą, poprzez swoje wady, doprowadzić do niewypracowania pozytywnych zmian lub stworzyć możliwości nasilenia zjawisk negatywnych w organizacjach.

Skonstruowanie kodeksu jako li tylko zbioru zakazów ogranicza integrację interesariuszy z jego zasadami, prowadzi do generowania postaw minimalistycznych wśród zatrudnionych, to znaczy koncentracji pracowników jedynie na wypełnianiu przepisów, niwelując ich samodzielność myślenia i refleksję osobistą oraz skłaniając do nieetycznych zachowań, w sferach nieobjętych przepisami kodeksu.

Bibliografia

1. Armstrong, M. (2007), *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, Warszawa.
2. Arrow K. (1974), *Limit of Organization*, New York.
3. Bazzichi O. (2003), "Społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstwa", *Społeczeństwo*, nr 3–4.
4. Filek J (red.) (2004), *Etyczne aspekty działalności samorządu terytorialnego*, MSAP AE Kraków, Kraków.
5. Fukuyama F. (2000), *Social Capital and Civil Society*, IMF Paper, New York.
6. Gasparski W., Lewicka-Strzałecka A., Rok B., Szulcewski G. (2002), *Rola i znaczenie programów i kodeksów etycznych*. W: *Etyka biznesu w zastosowaniach praktycznych - inicjatywy, programy, kodeksy*. Red. W. Gasparski, A. Lewicka-Strzałecka, B. Rok, G. Szulcewski. Warszawa.
7. Gasparski W. (red.) (2012), *Biznes, etyka, odpowiedzialność*, Wydawnictwo Profesjonalne PWN, Warszawa
8. Krupa M. (2003), *Zarządzanie w perspektywie aksjologicznej*. W kierunku doskonałości organizacyjnej. Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa.
10. Kryk B. (2001), *Czy kodeks przedsiębiorstwa może stanowić rozwiązanie problemów firmy*. W: *Etyka biznesu w działaniu - doświadczenia i perspektywy*. Red. W. Gasparski, J. Dietl. Warszawa.
11. Kuzior A. (2006), *Deontologia biznesu*, w: *Współczesne problemy hotelarstwa, gastronomii, turystyki i rekreacji*. Pod red. W. Siwińskiego, R. D. Taubera, E. Muchy-Szajek. Poznań, s. 233–243.
12. Kuzior A. (2017), *Etyka zarządzania i etyka biznesu. Zagadnienia podstawowe*. W: *Wokół podstawowych zagadnień współczesności*. Pod red. A. Kuzior. Śląskie Centrum Etyki Biznesu i Zrównoważonego Rozwoju. Zabrze, s. 69–85.
13. Mauborgne R., Chan Kim W. (2018), *Strategia błękitnego oceanu*. Wydanie rozszerzone. MT Biznes.

Wornalkiewicz Władysław,

Wyższa Szkoła Zarządzania i administracji w Opolu, Polska

SYSTEMY NA AUTOSTRADACH MOTORWAY SYSTEMS

Coraz bardziej wzmaga się ruch samochodowy, zwłaszcza na autostradach. W pogoni dotarcia do celu, każdy użytkownik tej drogi nie chce mieć zatrzymań oraz możliwie szybko przejeżdżać punkty kontroli odpłatności za użytkowanie autostrady lub innej odpłatnej drogi

szybkiego ruchu. W tym celu w wielu krajach wprowadzono różnego typu systemy pobierające opłaty za korzystanie z tego typu dróg. Dotyczy to zarówno samochodów ciężarowych jak i osobowych. Problematyka zastosowania do tego systemów teleinformatycznych było celem mego szerszego opracowania. Podałem przykłady systemów elektronicznego pobierania opłat przede wszystkim na autostradach występujące w Polsce, jak również w innych krajach Unii Europejskiej, Stanach Zjednoczonych, Rosji, Wielkiej Brytanii oraz w Chinach. Stopniowo następuje udoskonalanie elektronicznych systemów pobierania opłat oraz ich standaryzacja w ramach Unii Europejskiej. Przyniesione informacje dotyczące wprowadzonych systemów elektronicznego poboru opłat mogą być stosowane nie tylko na autostradach. Rozwiązania kontrolne sprawdzające posiadanie uprawnień przejazdowych mogą być z powodzeniem stosowane również w komunikacji miejskiej, międzymiastowej, a więc takimi środkami jak metro, autobus, czy też kolej.

Większość krajów Europy wprowadziło opłaty za korzystanie z autostrad oraz dróg krajowych. Regulowanie opłat odbywa się w różny, charakterystyczny dla każdego kraju sposób. Opłaty mogą być pobierane bezpośrednio przy bramkach wjazdowych na dany odcinek drogi lub w innej formie np. winietek okresowych. Na autostradach w Polsce obowiązują dwa systemy opłat dla samochodów osobowych, a mianowicie otwarty oraz zamknięty. System otwarty to płatność na bramkach ustawionych w poprzek drogi. Na płatnych autostradach, gdzie ustawione są bramki, zazwyczaj tworzą się korki, które w szczycie sezonu potrafią osiągnąć nawet kilka kilometrów. Ta forma płatnych autostrad jest możliwie tania, gdyż koszt wiąże się z postawieniem i utrzymaniem bramek wyłącznie na autostradzie. Natomiast system zamknięty polega na tym, że kierowcy wjeżdżając na autostradę pobierają bilet, a płacąc zjeżdżając z niej. Opłata pobierana jest nie tylko w zależności od wielkości pojazdu, ale znaczenie ma także przebyta trasa. Na każdej autostradzie obowiązują inne stawki, występują więc w Polsce różne taryfikatory. I tak np. opłata za przejazd autostradą A1 uzależniona jest od rodzaju pojazdu oraz długości przejechanego odcinka drogi.

W ostatnim okresie niektórzy koncesjonariusze autostrad wprowadzają promocje za korzystanie z określonych odcinków autostrad w celu rozpropagowania określonych systemów elektronicznego pobierania opłat [1]. I tak jeśli np. płacimy za pomocą systemu Autopay to przysługuje nam tańszy przejazd. Aby przejechać autostradą bez zatrzymywania się przy bramkach, należy na stronie autopay.pl lub w aplikacji Autopay założyć

swoje konto. Promocje są okresowe, od stycznia 2020 przez co najmniej trzy miesiące można płacić mniej za przejazd autostradą A4 Katowice-Kraków, jeśli skorzysta się z płatności automatycznych Autopay. Celem jest upłynnienie ruchu na placach poboru opłat, gdyż korki przy punktach poboru opłat na autostradzie bywają uciążliwe dla kierowców. Płatność automatyczna poprzez *videotolling* sprawiła, że na bramkach udało się uzyskać trzy razy większą przepustowość w porównaniu do punktów z tradycyjną obsługą. Trzeba jeszcze przybliżyć to nowe pojęcie [4]. *Videotolling* jest metodą płatności opartą o identyfikację numeru rejestracyjnego pojazdu, przeznaczoną dla pojazdów osobowych oraz dostawczych (kategorie 15, z wyłączeniem motocykli). Żeby korzystać z *videotolling*, wystarczy zainstalować w telefonie bezpłatną aplikację Autopay, dostępną w sklepach Google Play lub App Store. Zakładając konto w aplikacji, należy podać numer rejestracyjny, a także wprowadzić dane aktywnej karty kredytowej lub płatniczej. Trzeba dodać, że preferencyjne ceny za przejazd dotyczą opłat dokonanych za pośrednictwem Autopay, a także elektronicznego poboru opłat A4Go i Telepass. Zależy to od rodzaju pojazdów samochody osobowe lub ciężarowe.

Bramki na autostradzie to problematyczna kwestia, nie tylko w Polsce, ale także w wielu krajach Europy Zachodniej o dłuższej tradycji budowy autostrad. W niektórych krajach rozwiązano to obowiązkowymi winietami. Winieta to najczęściej nalepka na szybę samochodu, stanowiąca dowód wniesienia opłaty rejestracyjnej, drogowej, ubezpieczeniowej lub autostradowej [3]. Obecnie w Polsce system zbierania opłat za korzystanie z autostrad nie wykorzystuje rozwiązania z winietami. Opłaty zbierane są bezpośrednio na "bramkach" wjazdowych i wyjazdowych, czyli miejscach poboru opłat, poprzez opłatę elektroniczną *viaToLL*, albo wcale jak na odcinku autostrady A4 (Gliwice-Katowice Mysłowice). Jednak system winiet jako dowodów wniesienia opłat za przejazd pojazdami jest lub był stosowany między innymi w następujących krajach:

- Francja (tylko dla pojazdów użytkowanych przez przedsiębiorstwa),
- Szwajcaria (do 3,5 t dmc),
- Austria (na autostrady, do 3,5 t dmc),
- Czechy (na autostrady i drogi ekspresowe, do 3,5 t dmc),
- Słowacja (do 3,5 t dmc),
- Słowenia (do 3,5 t dmc),
- Węgry,
- Bułgaria (za wszystkie drogi krajowe poza terenem zabudowanym),
- Czarnogóra (do 31.12.2011).

W Polsce rozwiązano problem jedynie w stosunku do samochodów ciężarowych, poprzez wprowadzenie obowiązkowego elektronicznego systemu rejestrowania opłat. Użytkownicy przejeżdżają przez kolejne punkty kontrolne i system nazwany viaToLL odpowiednio nalicza opłaty. Aby korzystać z systemu ViaToLL wystarczy zamówić urządzenie na dedykowanej stronie internetowej. Jednak użytkownik systemu musi mieć środki na swoim koncie, podobnie jak w przypadku telefonów komórkowych na doładowanie. viaToLL zastąpił pobieranie opłat za pomocą kart opłaty drogowej (winiet). Urządzenie viaBOX może być używane tylko w jednym, konkretnym pojeździe, dla którego została dokonana rejestracja. Dodam, że system viaTOLL oparty jest na technologii komunikacji bezprzewodowej krótkiego zasięgu.

Warto zwrócić uwagę na jeszcze inne rozwiązania systemowe służące ułatwianiu poboru opłat na drogach szybkiego ruchu. Opłata elektroniczna AutoPass w Norwegii polega na fotografowaniu numerów rejestracyjnych pojazdów przekraczających bramki oraz na automatycznym pobieraniu środków bezpośrednio z konta bankowego. W Portugalii zdecydowano się na system elektronicznej identyfikacji tablic rejestracyjnych oraz czytania sygnału Via Verde. Pozwalają na to kamery i czytniki zainstalowane w specjalnych strukturach bramownic umieszczonych nad autostradą. Via Verde jest portugalskim systemem automatycznego poboru opłat, wymagającym umieszczenia na przedniej szybie pojazdu specjalnego urządzenia identyfikującego. Emitowany przez nie sygnał pozwala na automatyczny pobór opłaty z konta bankowego powiązanego z danym pojazdem.

W Stanach Zjednoczonych niektóre drogi umożliwiają wykupienie przez Internet prawa do przejazdu jednorazowego, co jest najlepszą opcją dla turystów w wypożyczonych samochodach. Zasady wnoszenia opłat drogowych są opracowane pod kątem mieszkańców danej aglomeracji, która ma swój system opłat za drogi i mosty w zależności od charakterystyki ruchu samochodowego na danym terenie. Często spotykanym rozwiązaniem na amerykańskich autostradach są wydzielone pasy *carpool* lub *HOV (High Occupancy Vehicles)*. Przeważnie jest to jeden albo dwa lewe pasy na autostradzie, wydzielone podwójną białą linią. Mogą się nimi poruszać tylko te samochody, w których jedzie określona liczba osób. Obecnie w Czechach obowiązuje nowy system poboru opłat drogowych dla pojazdów o dopuszczalnej masie całkowitej ponad 3,5 tony [5]. Dotychczasowe urządzenia do poboru opłat trzeba zastąpić nowymi boksami opartymi na technologii satelitarnej. We Włoszech opłaty

naliczane są według długości trasy, wymiarów pojazdu i liczby osi oraz podlegają opodatkowaniu VAT. Opłaty za przejazd można uregulować za pomocą Viacard lub urządzenia pokładowego Telepass. Na określonych drogach federalnych Federacji Rosyjskiej obowiązuje system opłat drogowych Platon dla samochodów ciężarowych o dopuszczalnej masie całkowitej powyżej 12 t [2]. Sposoby rozliczania opłat drogowych w Rosji są w formie biletu lub urządzenia pokładowego. W Wielkiej Brytanii opłatę za winietę Levy należy uiścić przed wjazdem na terytorium brytyjskie [6].

Poszukując nowych rozwiązań w zakresie doskonalenia elektronicznego poboru opłat natrafiłem na wpis internetowy dotyczący skanowania twarzy pasażerów komunikacji miejskiej w chińskim Shenzhen [7]. Wspomniana technologia rozpoznawania twarzy wykorzystywana jest Pekinie oraz w Szanghaju do zarządzania ruchem drogowym oraz identyfikowania kierowców popełniających wykroczenia drogowe. Jeszcze nadmienię, że ekspansja narzędzi informatycznych elektronicznego regulowania płatności nie tylko występuje na drogach szybkiego ruchu, ale także coraz w szerszym zakresie w przewozach pasażerskich liniami kolejowymi.

Bibliografia

1. *Dziennik zachodni*, available at: <https://dziennikzachodni.pl/promocja-na-autostradzie-placisz-za-pomoca-autopay-zapewnisz-sobie-tanszy-przejazd/ar/c3-14729238>, pobrano: 25.01.2020.

2. *Euroservice*, available at: <https://www.dkv-euroservice.com/pl/us%C5%82ugi/op%C5%82aty-drogowe/op%C5%82aty-drogowe-wg-kraju/inne-kraje/rosja/>, pobrano: 5.02.2020.

3. *Eurowinieta zamawianie*, available at: https://www.google.pl/search?ei=j8sqXuzoFa7nrgTsrZ-4BA&q=winieta&oq=winieta&gs_l=psy-ab.3..0l2j0i131j0l7.32860.32860..34968...0.2..0.94.94.1.....0....1..gws-wiz.....0i71.10EfqbzUMfo&ved=0ahUKEwis7NCEiJznAhWus4sKHezWB0cQ4dUDCAo&uact=5, pobrano: 25.01.2020.

4. *Motocaina*, available at: <https://www.motocaina.pl/artykul/co-to-jest-videotolling-i-jaki-ma-wplyw-na-czas-naszej-podrozy-na-autostradzie-35949.html>, dostęp: 25.01.2020.

5. *Nowy system elektronicznego poboru opłat drogowych w Czechach*, available at: <http://ttg.com.pl/novy-system-elektronicznego-poboru-oplat-drogowych-w-czechach/>, pobrano: 1.02.2020.

6. *Oferta opłat za przejazdy as 24 w Wielkiej Brytanii*, available at: <https://www.as24.com/pl/oferty/op%C5%82aty-za-przejazdy/wielka-bytania>, dostęp: 6.02.2020.

7. *Skanowanie twarzy w Chinach posłuży do opłacania przejazdów metrem*, available at: <https://businessinsider.com.pl/technologie/nowe-technologie/skanowanie-twarzy-w-chinach-do-oplaty-za-metro/1s78h1k>, pobrano: 6.02.2020.

СЕКЦІЯ 3.

ЕМЕРДЖЕНТНІСТЬ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ В РЕФОРМАТИВНОМУ ПОЛІ

Єрмак Олексій Вікторович,

кандидат юридичних наук, головний науковий співробітник відділу наукової діяльності та міжнародного співробітництва Академії Державної пенітенціарної служби;

Дем'яненко Юлія Олександрівна,

кандидат психологічних наук, доцент старший науковий співробітник відділу наукової діяльності та міжнародного співробітництва Академії Державної пенітенціарної служби;

Шпортюк Олена Миколаївна,

старший науковий співробітник відділу наукової діяльності та міжнародного співробітництва Академії Державної пенітенціарної служби

ДО ПИТАННЯ ПРО МЕТУ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ

5 лютого 2015 року Верховною Радою України прийнято Закон України № 160-VIII «Про пробацію», який набув чинності 27 серпня 2015 року. У цьому Законі визначено мету, завдання, підстави, види пробації, правовий статус персоналу органу пробації та суб'єктів пробації (ст. 1 Закону України «Про пробацію»). Орган пробації – центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері пробації. Таким органом в Україні є Державна установа «Центр пробації». Видами пробації є: досудова пробація; наглядова пробація; пенітенціарна пробація.

Пенітенціарна пробація полягає в підготовці осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання.

Також Законом України «Про пробацію» визначено перелік конкретних заходів, що вживаються органами пробації спільно з державними органами та органами місцевого самоврядування і сприяють засудженим, які готуються до звільнення, у визначенні місця проживання після звільнення; влаштуванні до спеціалізованих установ для звільнених; госпіталізації до закладів охорони здоров'я осіб, які потребують стаціонарної медичної допомоги; працевлаштуванні працездатних осіб.

Сутність досудової пробації полягає у забезпеченні суду формалізованою інформацією, що характеризує обвинуваченого, з метою

прийняття судом рішення про міру його відповідальності. Наглядова пробація ж – це здійснення наглядових та соціально-виховних заходів щодо засуджених до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, осіб, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт, осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, а також направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів.

Закон України «Про пробацію», крім розкриття понять досудової, наглядової і пенітенціарної пробації, також визначає мету пробації в Україні:

1) забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених;

2) запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень;

3) забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинувачених, з метою прийняття судом рішення про міру їхньої відповідальності.

Аналізуючи положення ст. 4 Закону України «Про пробацію», на перший погляд здається, що законодавець адекватно визначив «орієнтир», до якого слід прагнути органам пробації. Разом з цим окремі положення згаданої статті вочевидь виглядають занадто міфічно. Не зрозуміло, чому законодавець вважає, що забезпечити безпеку суспільства можливо лише шляхом виправлення засуджених? Пробація в Законі представлена як «панацея» від усіх деструктивних для суспільства явищ і процесів. Не зрозуміло тільки, яким чином «система наглядових і соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених» у змозі протистояти таким сучасним соціальним проблемам, як: вірогідне знищення людства у разі світової війни з використанням усього ядерного потенціалу держав світу; рівень життя населення України; голод і нестача води в країнах Африки; смертність; соціальна нерівність та поляризація; атомізація суспільства та багато інших. На нашу думку, в цьому разі мова може йти лише про підвищення рівня безпеки суспільства, а не про забезпечення його безпеки. Також слід згадати і про те, що виправлення злочинців як мета покарання багатьма експертами сприймається як казка. Успішне виправлення засудженого в першу чергу буде залежати від нього

самого, на скільки він прагне стати правосвідомим громадянином, а вже потім від ефективності реалізації щодо нього відповідних заходів представниками органів пробації.

Стосовно такої мети пробації, як запобігання вчиненню повторних кримінальних правопорушень, то слід зазначити, що законодавцем вжито словосполучення «кримінальні правопорушення», яке свідчить про його послідовність і прогресивність, тому що кримінально-правова категорія «кримінальне правопорушення», що охоплює кримінальний проступок і злочин, остаточно закріпиться в КК України та буде доступною для офіційного правозастосувача лише з 1 січня 2020 року.

Запобігання вчиненню повторних кримінальних правопорушень засудженими – це без сумнівів мета корисна і висока, але чому законодавець забув згадати про інші різновиди множинності кримінальних правопорушень? Повторність злочинів – це вчинення двох або більше злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини Кримінального кодексу України (ч. 1 ст. 32 КК України). Розділом VII КК України «Повторність, сукупність та рецидив злочинів» також визначено такі форми множинності, як сукупність і рецидив злочинів. Так, відповідно до ст. 35 КК України повторність, сукупність та рецидив злочинів враховуються: 1) при кваліфікації злочинів; 2) при призначенні покарання; 3) при вирішенні питання щодо можливості звільнення від кримінальної відповідальності; 4) при вирішенні питання щодо можливості звільнення від кримінальної відповідальності. Отже, на нашу думку, пробація повинна сприяти не лише запобіганню повторних кримінальних правопорушень засудженими, а іншим видам множинності кримінальних правопорушень.

Наостанок хотілось би також зазначити, що таку мету пробації, як забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинувачених, з метою прийняття судом рішення про міру їхньої відповідальності також законодавцем сформульовано дещо некоректно. Суд вправі не лише застосувати до особи заходи кримінально-правового характеру, що реалізуються в межах кримінальної відповідальності, а й інші заходи кримінально-правового реагування на кримінальні правопорушення.

Звірко Олександр Євстафійович,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права
та методики викладання правознавства Навчально-наукового
інституту історії та філософії Сумського державного
педагогічного університету імені А. С. Макаренка

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ЗАХОДІВ ПРИМУСОВОГО ХАРАКТЕРУ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ОБМЕЖЕННЯМ ОСОБИСТОЇ СВОБОДИ ГРОМАДЯН

У законодавстві України, що регулює правовідносини прокурорського нагляду та діяльності органів виконання покарань, фігурує термінологічне словосполучення «інші заходи примусового характеру, пов'язані з обмеженням особистої свободи громадян».

Так, у пункті 9 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України сказано, що прокуратура продовжує виконувати відповідно до чинних законів функцію нагляду за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, – до набрання чинності законом про створення подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій (у редакції Закону № 1401-VIII від 02.06.2016) [1].

У пункті 4 ч. 1 статті 2 «Функції прокуратури» Закону України «Про прокуратуру» (в редакції від 4 жовтня 2014 року) зазначено, що на прокуратуру поряд з іншими покладаються така функція, як нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [4].

Згідно з ч. 1 статті 22 «Нагляд за додержанням законів під час виконання кримінальних покарань» Кримінально-виконавчого кодексу України (далі КВК) прокурор відповідно до Закону України "Про прокуратуру" здійснює нагляд за додержанням законів в органах і установах виконання покарань під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [2].

Разом з тим у жодному із наведених законів не надано визначення поняття «заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян», що породжує труднощі і розбіжності в його тлумаченні, розумінні та застосуванні. Дійсно, порівняльний аналіз наведених норм Конституції України, КВК України та Закону України "Про прокуратуру" дає підстави зробити висновки, що граматична конструкція наведених норм не ідентична, що приводить до суттєвих відмінностей їх семантичного смислу.

Так, у пункті 9 Перехідних положень Конституції України між словами «при виконанні судових рішень у кримінальних справах» та «при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян» стоїть кома, а значить треба розуміти, що нагляд прокурора охоплює не тільки сферу виконання покарань, а й усі будь-які інші відносини, пов'язані з примусовим обмеженням особистої свободи громадян, поза кримінально-виконавчою сферою (адміністративне затримання та арешт, застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру тощо). Саме таке розуміння предмета прокурорського нагляду викладене в наказі № 161 Генерального прокурора України від 20 квітня 2016 року «Про організацію діяльності прокурорів з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян» [5].

Таким чином, Конституція визначає дві порівняно самостійні сфери прокурорського нагляду, які об'єднує в одну функцію саме поняття примусового обмеження особистої свободи громадян. У той же час у пункті 4 ч. 1 статті 2 Закону України «Про прокуратуру» та ч. 1 статті 22 КВК України між словосполученнями «при виконанні судових рішень у кримінальних справах» та «при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян», поставлений сполучник «а також», що можна розуміти їх як дві частини одного цілого – сфери виконання судових рішень у кримінальних справах і тільки. Такий підхід обмежує прокурорський нагляд винятково сферою виконання кримінальних покарань, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Зміст поняття «обмеження особистої свободи громадян» у кримінально-виконавчій сфері становить позбавлення можливості вільного пересування і спілкування з іншими особами (ізоляція), знаходження під вартою і наглядом. До них можна віднести арешт (гауптвахта для військовослужбовців), позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі. Їх об'єднує тримання засуджених в установах закритого типу в умовах ізоляції.

Що стосується обмеження волі та тримання в дисциплінарному батальоні, КВК України розглядає їх у розділі виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. Засуджені тримаються в установах відкритого типу без ізоляції від суспільства. Але, безумовно, певні обмеження особистої свободи засуджених мають місце.

Згідно із Законом № 2227-VIII від 06.12.2017 року Загальну частину Кримінального кодексу України доповнено розділом XIII-1, що передбачає застосування обмежувальних заходів щодо осіб, які вчинили домашнє насильство. Серед них є заборона перебувати в певних місцях, наблизитися на визначену відстань до постраждалої особи та спілкуватися з нею [3]. Такі заходи також до певної міри обмежують особисту свободу осіб, які вчинили домашнє насильство, призначаються судом одночасно з призначенням покарання, контроль за поведінкою засуджених, до яких застосовано обмежувальні заходи, здійснює орган пробації за місцем проживання засудженого, і тому такі заходи слід віднести до сфери виконання судових рішень у кримінальних справах.

Таким чином, примусові заходи, пов'язані з обмеженням особистої свободи громадян, за сферою правовідносин можна поділити на дві групи: у сфері виконання судових рішень у кримінальних справах та поза цією сферою.

На підставі проведеного системного аналізу можна стверджувати про нагальну потребу у приведенні формулювань пункту 4 ч. 1 статті 2 Закону України «Про прокуратуру» і ч. 1 статті 22 КВК України у відповідність з текстом положень пункту 9 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України та наданні законодавчого визначення терміна «примусові заходи, пов'язані з обмеженням особистої свободи громадян».

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n5259> (дата звернення: 19.03.2020).

2. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 липня 2003 року № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 19.03.2020).

3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3410> (дата звернення: 19.03.2020).

4. Про організацію діяльності прокурорів з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян: наказ ГПУ від 20 квітня 2016 року № 161. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0161900-16> (дата звернення: 19.03.2020).

5. Про прокуратуру: Закон України від 4 жовтня 2014 року № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення: 19.03.2020).

Коваленко Валентин Васильович,
доктор юридичних наук, професор
ПВНЗ «Європейський університет»

ЩОДО АКТУАЛЬНОСТІ ПРОБЛЕМ ЧИННОЇ СИСТЕМИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ РІШЕНЬ СУДІВ СТОСОВНО ОСІБ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ ІЗ ЗАКОНОМ

Зазначимо, що проведення в лютому конференції «Актуальні проблеми захисту прав людини, яка перебуває в конфлікті із законом, крізь призму правових реформ» відбулося за сприяння Національної академії правових наук України, Центру досліджень проблем кримінальної юстиції, Національної академії внутрішніх справ, ДУ «Центр пробації» та Всеукраїнської ГО «Пенітенціарна асоціація України».

У той же день захід, який відбувався, став визнаний у правоохоронних органах, викликав зацікавленість як у практичних, так і наукових працівників.

Не секрет, що конференція проходила за сценарієм голови конференції – професора Бараша Євгена Юхимовича, і він з цим завданням справився.

У роботі конференції взяли участь провідні фахівці сучасності, практики, вчені у сфері діяльності пенітенціарної системи України – це Василик Віталій Валентинович, Гриченюк Сергій Костянтинівич, Галинський Олександр Іуліянович, Гумін Олексій Михайлович, Денисова Тетяна Андріївна, Іларіонов Віктор Олександрович, Кирилюк Анатолій Васильович, Колб Олександр Григорович, Кривуша Віктор Іванович, Максимова Наталія Юріївна, Мостицький Валентин Сигизмундович, Музика Анатолій Ананійович, Синьов Віктор Миколайович, Скоков Сергій Іванович, Степанюк Анатолій Хомич, Фаренюк Сергій Якович, Чернявський Сергій Сергійович, Шакун Василь Іванович, Яковець Ірина Станіславівна, Янчук Олег Борисович, Ярмиш Олександр Назарович та інші.

Важливо, що учасники конференції віддали належне пам'яті практиків та вчених, які зробили вагомий внесок у роботі системи та науки: Мелентьєв Михайло Петрович, Сєвєров Олександр Петрович, Львовчкін Володимир Анатолійович, Маліченко Олександр Григорович, Радов Георгій Опанасович, Чинчик Григорій Михайлович, Мельниченко Олександр Іванович.

Учасники конференції зазначили, що нині система Державної кримінально-виконавчої служби України є розбалансованою. Відсутня єдина

вертикаль прийняття управлінських рішень в установах по організації та взаємодії в новостворених органах у системі виконання покарань.

Департамент з питань виконання кримінальних покарань має статус міжрегіонального органу. Водночас реалізувати організаційно-управлінські кадрові функції стосовно регіональних управлінь не може. Напрями діяльності, які забезпечували функціонування системи, установ виконання покарань як основної ланки системи, також передані окремим державним установам. Це «Генеральна дирекція ДКВС України», «Центр охорони здоров'я ДКВС України» та Центр пробації не призвели до покращення роботи установ, координації дій, а внесли незлагодженість, розбалансованість та безвідповідальність.

У цей же час закономірно, що негативно відобразилось на ефективному управлінні діяльності системи укрупнення – це злиття обласних управлінь у п'ять міжрегіональних управлінь.

І головна помилка в діяльності Міністерства юстиції України по змінах та вдосконаленню роботи в системі – це виконання не власних функцій щодо здійснення кадрових призначень та звільнень персоналу ДКВС України.

На конференції значною мірою акцентували увагу питанню щодо наявного та майбутнього законодавчого забезпечення, яке визначає правові основи організації та діяльності системи. Водночас зазначили, що Закон України «Про державну кримінально-виконавчу службу України» від 2005 року не діє, а чинний Кримінально-виконавчий кодекс України 2004 року потребує доповнень у зв'язку з прийняттям за часів незалежності України Кабінетом Міністрів постанов, відомчих нормативно-правових актів.

Підсумовуючи, зазначимо, що нині є нагальні запитання як у практиків, так і науковців: **«Що робити?»**, **«Які заходи проводити?»**, **«Яка система повинна функціонувати?»**, **«Які кадри повинні забезпечувати функціонування системи?»**, **«Яка повинна бути нормативно-правова база?»**.

Важливо зазначити, що є певні кроки напрямів відпрацювання щодо вдосконалення системи – це насамперед, освітянин Іван Григорович Богатирьов, яким опрацьована «Національна програма трансформації кримінально-виконавчої системи» [1].

Внесені також пропозиції від громадськості, яким не байдужа доля системи та осіб, які в конфлікті із законом, та осіб, які забезпечують виконання рішень судів – це опублікована стаття «Сім кіл пекла пенітенціарної системи» [2] Сергієм Колесником та Євгеном Єніном.

Також заслуговує на увагу позиція В'ячеслава Абкоськіна щодо наявності та дії «ворів у законі» на Україні.

Моє суб'єктивне бачення: по-перше, кримінально-виконавча система в Україні була, є і буде. Вона повинна існувати, але ефективно реалізовуватись може тільки в структурі Кабінету Міністрів України (це чи окреме Міністерство чи Головне управління на правах Міністерства, чи окремий Департамент, але в структурі Кабінету Міністрів України).

По-друге, на сьогодні реалізація кримінально-виконавчої політики Кабінету Міністрів України повинна здійснюватись шляхом проведення аудиту діяльності всієї системи за участі практичних працівників установ, науковців.

По-третє, враховуючи стан чинної системи, наявність установ, структур, осіб, що перебувають у конфлікті із законом, осіб, що забезпечують реалізацію діяльності системи, наявну нормативно-правову базу, і те, що заходи щодо вдосконалення діяльності кримінально-виконавчої системи в державі будуть проходити в складних політичних, соціально-економічних умовах та залежно від криміногенної обстановки, потрібно:

а) отримані пропозиції від проведеного аудиту винести на громадське обговорення;

б) урахувати матеріали аудиту та пропозиції практиків, учених, громадськості після обговорення узагальнити та підготувати Національну програму кримінально-виконавчої системи України (стратегію, концепцію), яка повинна включити запропоновані вище пропозиції щодо обов'язкової цілісної структури кримінально-виконавчої системи України.

І по-четверте, реформу (оновлення, реорганізацію) системи можливо і необхідно розпочинати в державі тільки за наявності забезпечення державного фінансування.

Список використаних джерел

1. Богатирьов І. Г. Національна програма трансформації кримінально-виконавчої системи в пенітенціарну систему України. *Юридичний вісник України*. 2020. № 3. С. 24–29.

2. Калетнік С., Єнін Є. Сім кіл пекла пенітенціарної системи. *Зеркало неділи*. 2019 № 12. URL: https://m.zn.ua/internal/sem-krugov-ada-penitenciarnoy-sistemy-340048_.html (дата звернення: 12.03.2020).

ПРОБАЦІЙНІ ПРОГРАМИ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ У ВИПРАВЛЕННІ ЗАСУДЖЕНОГО

На сьогодні в Україні існує актуальна проблема щодо ефективності виправлення засуджених під час відбування покарань з позбавленням волі. Якщо поглянути на сучасні реалії вітчизняної пенітенціарної системи, може з'явитися думка про необхідність реформування її як у цілому, а як мінімум «дошліфовування» законодавства, зокрема орієнтуючись на міжнародні стандарти та європейський досвід. Застосування до особи покарання як інструменту виправлення, на сучасному етапі діяльності виправної системи, вимагає перегляду сутності самого покарання та його цілей. Саме тому Закон України «Про пробацію» від 05.02.2015 зобов'язав суб'єктів пробації виконувати встановлені законом та покладені на них рішенням суду обов'язки, зокрема проходження пробаційних програм [1]. Які передбачають алгоритм проведення комплексу заходів, спрямованих на зміну прокримінальної моделі поведінки суб'єкта та формування просоціальних навичок у суспільстві.

Нині наказами Міністерства юстиції України від 11.06.2018 № 1797/5 «Про затвердження пробаційних програм для неповнолітніх суб'єктів пробації», № 1798/5 «Про затвердження пробаційних програм для повнолітніх суб'єктів пробації» та наказами Міністерства юстиції України від 23.10.2019 № 3234/5 «Про затвердження Пробаційної програми «Формування життєвих навичок» для повнолітніх суб'єктів пробації», № 3235/5 «Про затвердження Пробаційної програми «Формування життєвих навичок» для неповнолітніх суб'єктів пробації» затверджено 8 пробаційних програм:

- Пробаційна програма для неповнолітніх суб'єктів пробації «Зміна прокримінального мислення»;
- Пробаційна програма для неповнолітніх суб'єктів пробації «Подолання агресивної поведінки»;
- Пробаційна програма для неповнолітніх суб'єктів пробації «Попередження вживання психоактивних речовин»;
- Пробаційна програма «Формування життєвих навичок» для неповнолітніх суб'єктів пробації;
- Пробаційна програма для повнолітніх суб'єктів пробації «Зміна прокримінального мислення»;

- Пробаційна програма для повнолітніх суб'єктів пробації «Подолання агресивної поведінки»;
- Пробаційна програма для повнолітніх суб'єктів пробації «Передження вживання психоактивних речовин»;
- Пробаційна програма «Формування життєвих навичок» для повнолітніх суб'єктів пробації.

Єдиною підставою застосування до особи, яка звільнена від відбування покарання з випробуванням, та покладення на неї обов'язку виконання заходів, передбачених пробаційною програмою є ч. 2 ст. 76 Кримінального кодексу України [2]. Тому це є визначним фактором щодо обов'язковості її проходження. Однак слід зазначити, що у рішенні суду не вказується, яку саме пробаційну програму повинна пройти особа, що дає персоналу органу пробації після проведення повної оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення самостійно визначитись, яку з вищенаведених пробаційних програм слід застосувати. Це ще раз підкреслює ефективність у використанні пробаційної програми як дієвого інструменту для виправлення засуджених.

Реалізація пробаційної програми, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 28.03.2018 № 926/5 «Про затвердження Переліку заходів щодо реалізації пробаційних програм», чітко регламентує порядок проходження пробаційної програми, зокрема:

- складання графіка реалізації пробаційної програми;
- виконання заходів, передбачених пробаційною програмою;
- оцінку результатів проходження пробаційної програми;
- підготовку висновку про виконання заходів, передбачених пробаційною програмою.

Таким чином, застосування такого виду покарання, як зобов'язання проходження пробаційної програми, може бути ефективним як у аспекті того, що особа знаходиться на волі, так і в особливості використання методик виправлення поведінки особи шляхом проходження програм, які конкретно націлені на криміногенні фактори.

Список використаних джерел

1. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. URL: [http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/160-19_\(дата_звернення:_19.03.2020\)](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/160-19_(дата_звернення:_19.03.2020)).
2. Кримінальний кодекс: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14_\(дата_звернення:_19.03.2020\)](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14_(дата_звернення:_19.03.2020)).

Колодчин Володимир Васильович,
кандидат юридичних наук, докторант ПрАТ «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

КЛАСИФІКАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ У МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ УКРАЇНИ

Проблема забезпечення прав засуджених відповідно до міжнародних стандартів на сьогодні є особливо гострою, оскільки практика виконання кримінальних покарань свідчить про порушення прав засуджених з боку персоналу місць несвободи.

У науковій літературі існує широкий поділ міжнародних стандартів, який, крім універсальних, регіональних, передбачає ті, що приймаються спеціально стосовно окремих видів кримінальних покарань. До речі, вони формувалися здебільшого не цілеспрямовано, а скоріше як реакція на ті виклики, джерелом яких стала практика виконання покарань у виді позбавлення волі.

Зарубіжний учений В. О. Уткін, вивчаючи міжнародні стандарти поведінки із засудженими до позбавлення волі, поділяє їх на: спеціальні; міжнародно-правові документи щодо застосування смертної кари; міжнародно-правові стандарти при покараннях та інших кримінально-правових заходах, не пов'язаних із позбавленням волі.

Окремо вчений виділяє міжнародні стандарти щодо окремих категорій злочинців або застосовуються до певних професійних груп з числа персоналу пенітенціарної системи: міжнародні стандарти поведінки з жінками-злочинницями та неповнолітніми злочинцями; міжнародні стандарти, які стосуються певних професійних груп [1, с. 6].

Вітчизняний учений О. В. Краснокутський, досліджуючи класифікацію міжнародно-правових механізмів забезпечення прав засуджених до позбавлення волі і їх правове регулювання, дійшов висновку, що міжнародні механізми забезпечення прав засудженого – це спеціальні засоби впливу на кримінально-виконавчі правовідносини на національному рівні, передбачені міжнародними нормативно-правовими актами, які мають на меті створення умов для максимально ефективної реалізації прав засудженого і застосовуються, як правило, після використання всіх національних засобів [2, с. 7].

З огляду на вищевикладене, ми пропонуємо класифікацію винятково тих міжнародних стандартів, які стосуються захисту прав засуджених у місцях несвободи, серед яких ми виділяємо:

Універсальні міжнародні стандарти, які стосуються захисту прав засуджених у місцях несвободи:

1. Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання (1975 р.); 2. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання (1975 р.): передбачає створення Комітету проти катувань; 3. Мінімальні стандартні правила поведження з ув'язненими (Правила Мандели) (2015 р.); 4. Звід принципів захисту всіх осіб, затриманих чи ув'язнених у будь-якій формі (1988 р.); 5. Основні принципи поведження з ув'язненими (1990 р.); 6. Керівництво з ефективного розслідування і документування тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження чи покарання (Стамбульський протокол) (1999 р.);

Регіональні міжнародні стандарти, які стосуються захисту прав засуджених у місцях несвободи: 1. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню і покаранню (1989 р.); 2. Європейські пенітенціарні правила (2006 р.);

Спеціальні міжнародні стандарти щодо окремих категорій злочинців (жінок, неповнолітніх) та певних професійних груп з числа персоналу пенітенціарної системи: 1. Правила ООН щодо поведження з жінками-в'язнями і заходів покарання для жінок-злочинниць (Бангкокські правила) (2010 р.); 2. Правила ООН, які стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі (1990 р.); 3. Принципи медичної етики, що стосуються ролі медичних працівників, особливо лікарів, у захисті ув'язнених та затриманих від катувань та іншого жорстокого, нелюдських або такого, що принижує гідність, ставлення чи покарання (1982 р.); 5. Конвенція про права інвалідів та Факультативний протокол до неї (2006 р.).

Таким чином, робимо висновок, що найбільше за формою юридичного вираження серед міжнародних стандартів, які стосуються захисту прав засуджених у місцях несвободи, є саме стандартні правила, конвенції та зводи принципів, які відносяться до універсальних і спеціальних міжнародних стандартів.

Список використаних джерел

1. Уткин В. А. Международные стандарты обращения с осужденными и проблемы их реализации: учебное пособие. Томск: Изд-во НТЛ, 1998. 88 с.

2. Краснокутський О. В. Міжнародно-правові механізми забезпечення прав засуджених до позбавлення волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2019. 20 с.

Колодчина Алла Леонідівна,
аспірантка ПрАТ «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

НАУКОВЕ БАЧЕННЯ РЕЖИМУ ЯК ЗАСОБУ ВПЛИВУ НА ЗАСУДЖЕНОГО З МЕТОЮ ЗАПОБІГАННЯ ВЧИНЕННЯ НИМ НОВОГО ЗЛОЧИНУ

Режим як засіб впливу на засудженого з метою запобігання вчинення ним нового злочину завжди був і залишається одним із найважливіших у кримінально-виконавчому праві. Цю думку поділяє і вітчизняний вчений О. В. Щербина, який, досліджуючи режим у виправних колоніях, стверджує, що сплеск досліджень питань забезпечення встановленого порядку виконання і відбування покарання (режиму) припав на другу половину ХХ століття і пояснюється прийняттям Виправно-трудового кодексу України, який посів пріоритетне місце у становленні та подальшому розвитку режиму в місцях позбавлення волі, сконцентрувавши у главі 5 основні вимоги та особливості режиму [1, с. 10].

Інша вітчизняна вчена К. В. Бондарева вважає, що умови режиму і його вимоги до засуджених у місцях позбавлення волі пов'язані з розподілом законодавця установ виконання покарань за рівнем безпеки. Саме цей розподіл визначив, що умови і вимоги до режиму відбування засудженими кримінального покарання не можна вважати однаковими, тому що в них різні рівні охорони засуджених, різна конфігурація об'єкта УВП, ступеня обладнання інженерними і технічними засобами охорони та нагляду, суворі та полегшені умови тощо [2, с. 112].

Зарубіжний учений О. П. Деткова суттєвою стороною режиму в місцях позбавлення волі вважає дотримання його основних вимог з метою забезпечення життєдіяльності та керованості установи виконання покарань [3, с. 106].

Вітчизняні вчені І. Г. Богатирьов і О. В. Лісіцков переконані, що режим в установах виконання покарань має зводити до мінімуму різницю між умовами життя в місцях позбавлення волі і на свободі, що повинно сприяти підвищенню відповідальності засуджених за свою поведінку і усвідомленню людської гідності. Режим створює умови

для застосування інших засобів впливу на осіб, які відбувають покарання за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань [4, с. 106].

Таким чином, відповідно до норм кримінально-виконавчого законодавства до засобів забезпечення режиму слід віднести і технічні засоби нагляду і контролю, які адміністрація установи виконання покарань має право використовувати (аудіовізуальні, електронні й інші технічні засоби для запобігання втеч та інших злочинів, порушень встановленого законодавством порядку відбування покарання, отримання необхідної інформації про поведінку засуджених) [5].

До речі, вдосконалюючи режим в установах виконання покарань, слід також враховувати і режим особливих умов відбування засудженими покарання. Тому що саме запобігання вчинення засудженим в місцях позбавлення нового злочину, як показує дослідження, найбільш прогресивно діє саме в цих умовах.

На це звертає увагу у власних дослідженнях і вітчизняний учений І. М. Копотун, який вважає, що у випадках стихійного лиха, епідемій, аварій важливих для життєзабезпечення систем, масових заворушень, виявів групової непокори засуджених або в разі виникнення реальної загрози збройного нападу на колонію чи у зв'язку із введенням надзвичайного або воєнного стану в районі розташування колонії посилюється охорона, нагляд за засудженими, здійснюються інші додаткові режимні заходи [6, с. 365].

Таким чином, узагальнюючи вищевикладене, наголосимо, що режим як засіб впливу на засудженого з метою запобігання вчинення ним нового злочину в установах виконання покарань Міністерства юстиції України передбачає вживання до таких засуджених заходів стягнення, які за своєю природою виконують завдання виправлення і ресоціалізації засуджених та мають діяти відповідно до чітких процедур, визначених кримінально-виконавчим законодавством, іншими законами та підзаконними нормативними актами, з обов'язковим дотриманням принципу верховенства права.

Список використаних джерел

1. Богатирьов І. Г., Щербина О. В. Режим у виправних колоніях Державної пенітенціарної служби України (теорія і практика): монографія. Київ: Дакор, 2015. 164 с.

2. Бондарєва К. В. Режим як засіб впливу на осіб, які відбувають покарання за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*: наук. журн. Ірпінь: УДФСУ. 2017. Вип. 4–5 (8–9). С. 110–116.

3. Детков А. П. Сверхдлительные сроки свободы: уголовные и уголовно исполнительные аспекты. *Уголовное право*. 2014. № 2. С. 105–107.

4. Богатирьев І. Г., Лісіцков О. В. Кримінально-виконавче право України: підручник. 2-ге вид. Київ: Дакор, 2014. 376 с.

5. Кримінально-виконавчий кодекс України: прийнятий 11.07.2003 р.; станом на 07 квіт. 2017 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/page5> (дата звернення: 15.02.2020).

6. Копотун І. М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях: монографія. Київ: Золоті ворота, 2013. 472 с.

Красковський Євгеній Михайлович,

старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки
Академії Державної пенітенціарної служби;

Леоненко Олексій Анатолійович,

старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки
Академії Державної пенітенціарної служби;

Павлик Віталій Юрійович,

студент 6-го курсу Академії Державної пенітенціарної служби

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ЗАКРИТОГО ТИПУ З НЕУРЯДОВИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ

У багатьох країнах світу поширена практика вирішення органами державної влади і, зокрема, установами виконання покарань, низки питань функціонування пенітенціарної системи та захисту прав засуджених у співпраці з громадськими організаціями. Кожна з держав має власну модель участі громадськості в діяльності органів та установ виконання покарань, розбудови відносин взаємодії з недержавними інституціями у вказаній сфері, проте загальним здобутком світового співтовариства є тенденція до гуманізації пенітенціарної системи через здійснення громадського контролю щодо належних умов відбування покарання і забезпечення дотримання прав і свобод людини, що, безумовно, є ознаками демократичних перетворень у державі.

Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими, прийняті 30 серпня 1955 року на першому Конгресі Генеральної Асамблеї ООН, зокрема, заклали основи взаємодії органів та установ виконання покарань з громадськими організаціями. Так, п. 61 передбачає, що «У спілкуванні з в'язнями слід підкреслювати не їхню ізоляцію від суспільства, а ту обставину, що вони продовжують лишатися його членами. Тому треба всюди, де це можливо, заохочувати громадські організації до співробітництва з персоналом закладів з метою повернення

в'язнів до життя в суспільстві. При кожному закладі повинні бути соціальні працівники, які піклувалися б про підтримання і зміцнення бажаних стосунків в'язня з його сім'єю та соціальними організаціями, що могли б зберегти за собою максимум сумісних із законом і умовами вироку прав у галузі їхніх громадянських інтересів та інших соціальних пілг». Тобто метою залучення громадськості до участі у процесах виконання покарань, зокрема, пов'язаних із позбавленням волі, вказується забезпечення підтримання соціальних зв'язків засуджених із суспільством [1].

Проте іншим важливим аспектом взаємодії установ виконання покарань з неурядовими організаціями є також необхідність здійснення громадського контролю за діяльністю органів та установ кримінально-виконавчої системи, дотриманням прав та свобод засуджених до позбавлення волі, забезпечення належних умов відбування покарання. Так, відповідно до ч. 2 ст. 25 КВК України [2] громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань у виправних колоніях, арештних домах, виправних центрах та слідчих ізоляторах здійснюють спостережні комісії. У визначених законом випадках громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань можуть здійснювати громадські об'єднання. При цьому Положення про спостережні комісії [3], у складі яких не менше половини членів є представниками громадських організацій та окремими громадянами, закріплює досить широкі повноваження цих комісій для виконання покладених на них завдань. Зокрема, завданнями спостережних комісій є: організація та здійснення громадського контролю за дотриманням прав, основних свобод і законних інтересів засуджених осіб та осіб, звільнених від відбування покарання; сприяння органам і установам виконання покарань у виправленні і ресоціалізації засуджених осіб та створенні належних умов для їх тримання, залучення до цієї діяльності громадських організацій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та громадян; організація виховної роботи з особами, умовно-дostroково звільненими від відбування покарання, та громадського контролю за їх поведінкою протягом невідбутої частини покарання; надання допомоги у соціальній адаптації особам, звільненим від відбування покарання. Відповідно, до повноважень цих комісій входить низка функцій: погодження питань зміни умов тримання засуджених осіб у межах

однієї виправної колонії, якщо передбачається збільшення обсягу встановлених обмежень і більш суворі умови тримання; переведення засуджених осіб до виправної колонії з вищим рівнем безпеки; внесення разом з органами й установами виконання покарань до суду подання за місцем відбування покарання засудженими особами тощо.

Слід звернути увагу, що на рівні національного кримінально-виконавчого законодавства закріплено модель участі громадських організацій у різноманітних формах та щодо широкого кола питань функціонування пенітенціарної системи. Зокрема, участь громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань визнано одним із базових принципів кримінально-виконавчого законодавства, процесу виконання і відбування покарань (ст. 5 КВК України). Крім того, низка питань процесу виконання покарань вирішуються із залученням громадськості, зокрема, законодавець окремо вказує на важливу роль громадського впливу як одного із засобів виправлення та ресоціалізації засуджених (ч. 3 ст. 6 КВК України). Так, об'єднання громадян і засоби масової інформації, релігійні та благодійні організації, окремі особи у визначеному порядку можуть надавати допомогу органам та установам виконання покарань у виправленні засуджених і проведенні соціально-виховної роботи (ч. 1 ст. 25 КВК України); програми диференційованого виховного впливу на засуджених повинні враховувати можливості виховної функції, в тому числі, громадських, благодійних і релігійних організацій (ч. 5 ст. 123 КВК України) тощо.

Крім того, низка питань взаємодії виправних установ із неурядовими інституціями як суб'єктами соціального патронажу врегульована Законом України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» [4] та відомчими нормативними актами.

Отже, аналіз національного кримінально-виконавчого законодавства демонструє застосування та розвиток Україною моделі активної взаємодії органів та установ пенітенціарної системи з громадськістю, за якої неурядові інституції в різноманітних формах здійснюють громадський контроль за діяльністю, зокрема, установ виконання покарань закритого типу, дотриманням прав та свобод людини, беруть участь у виправленні засуджених і проведенні соціально-виховної роботи, залучаються до механізмів соціальної адаптації осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді позбавлення волі на певний строк, тощо.

Список використаних джерел

1. Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими: Міжнародний документ ООН від 30.08.1955 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212 (дата звернення: 07.02.2020).
2. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. Дата оновлення 16.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 07.02.2020).
3. Про затвердження положень про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах: постанова Кабінету Міністрів України від 01.04.2004 р. № 429. Дата оновлення 16.05.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/429-2004-%D0%BF#n11> (дата звернення: 07.02.2020).
4. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: Закон України від 17.03.2011 р. № 3160-VI. Дата оновлення 20.01.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17#n7> (дата звернення: 07.02.2020).

Кубрак Тетяна Олександрівна,

старший інспектор сектору по роботі з персоналом державної установи «Кременчуцька виховна колонія»,
Аспірантка Академії Державної пенітенціарної служби

ОКРЕМІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ПЕРСОНАЛУ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ» В СУЧАСНИХ УМОВАХ

В умовах сучасного реформування Державної кримінально-виконавчої служби України особливого значення набуває теоретико-методичне дослідження адміністративно-правового статусу персоналу ДКВС України.

Процес реформування кримінально-виконавчої служби показує про необхідність детального та глибокого вивчення правового статусу як кримінально-виконавчої служби загалом, так і адміністративно-правового статусу співробітників ДКВС України, як підґрунтя існування і реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань.

Серед досліджень питань, що стосувалися персоналу кримінально-виконавчої служби, слід виділити роботи таких авторів: В.Б. Авер'янова, М.І. Ануфрієва, О.М. Бандурки, О.Г. Боднарчука, А.О. Галая, Т.Г. Гончарука, О.М. Джузи, Г.Г. Забарного, С.В. Зливка, М.В. Клімова, В.В. Кобзар, А.В. Костецького, В.Ф. Кузнецової, Г.А. Туманова, О.С. Фролова, В.В. Цветкова та інших.

Розглядаючи адміністративно-правовий статус персоналу ДКВС України, доцільно розпочати з розгляду загального поняття терміна "status" та окреслити поняття "персонал ДКВС України".

У довідковій літературі термін "status" з латинської мови перекладається як становище індивіда або групи осіб щодо інших індивідів або груп у соціальній системі, а відтак, у правовій науці він позначає певне місце суб'єкта правовідносин серед інших [2, с. 58]. Тлумачний словник української мови характеризує поняття "статус" як зведення правил, що визначають завдання, структуру, функції та порядок діяльності якоїсь установи [3, с. 1387].

Разом з цим, здійснюючи аналіз чинного законодавства та бази наукових досліджень, можна спостерігати за неоднозначністю визначення терміна "персонал" ДКВС України.

У науковій літературі існує безліч підходів до визначення узагальнюючого терміна, що характеризує статус "тюремного співробітника". Час та практика призвели до того, що найбільш поширеними в практичному застосуванні є поняття "кадри" та "персонал" ДКВС України.

Під кадрами Державної кримінально-виконавчої служби України слід розуміти всю сукупність штатного складу осіб, які виконують службово-трудова функції в її органах і установах на професійній основі та отримують за це грошову винагороду, а також наділені в межах своєї компетенції правом ухвалювати рішення у сфері оперативно-службової і виробничо-господарської діяльності і нести відповідальність за їхнє належне виконання [8, с. 253].

Як зазначає М. В. Клімов, однією із специфічних особливостей поняття персоналу є його узагальнюючий характер. Слово "персонал" завжди означає певну сукупність особового складу. Така сукупність може бути однотипною або різноматнітною. Впровадження і застосування поняття персоналу як альтернативи іншим термінам (працівники, співробітники тощо) суттєво упорядковує і систематизує термінологію стосовно суб'єкта виконання покарання. Воно дає змогу зберегти системну цілісність під час визначення всієї широкої сукупності персоналу, а також кожного окремого його виду, підвиду та категорій [9, с. 344].

На нашу думку, розглядаючи поняття "кадри" та "персонал", можна говорити про їх однотипність, взаємозалежність, а, звідси, і тождність.

Для здійснення своєї діяльності персонал будь-якої установи, підприємства чи організації наділений правовим статусом.

За допомогою правового статусу персонал має здатність створювати реальні та належні умови для виконання своїх соціальних функцій як суб'єкти права. Загалом зміст правового статусу визначає сектор діяльності однієї особи, як суб'єкта права, стосовно інших осіб (колективу), самої установи, підприємства чи організації, а тому і держави вцілому. Самоствердження суб'єкта права та усвідомлення особою свого адміністративно-правового статусу є запорукою правопорядку в колективі, установі і, відповідно, в державі.

Спостерігаючи за подіями, що відбуваються в процесі реформування пенітенціарної системи України протягом останніх років, можна дійти до висновку, що вагомий вплив на адміністративно-правовий статус кримінально-виконавчої системи мала саме ліквідація Державної пенітенціарної служби України з подальшим покладанням функцій виконання кримінальних покарань та пробації на Міністерство юстиції України. Це мало значний вплив не лише на правовий статус персоналу ДКВС України, а й на правовий статус самої Державної кримінально-виконавчої служби вцілому.

Саме кадровий потенціал ДКВС України є фундаментом функціонування кримінально-виконавчої служби, що здійснюється на засадах законності та професіоналізму, під час виконання своїх службових повноважень та сприяє зменшенню рівня корупції в органах та установах виконання покарань, що безпосередньо впливає на підвищення рівня службової діяльності в межах кримінально-виконавчої системи.

Загалом адміністративно-правовий статус співробітника Державної кримінально-виконавчої служби України являє собою категорію, яка включає в себе права та обов'язки такого співробітника, систему гарантій його діяльності та юридичну відповідальність, яка передбачена у разі невиконання чи неналежного виконання своїх функціональних завдань та обов'язків.

Беручи до уваги той факт, що останнім часом кримінально-виконавча служба перебуває на стадії "постійного реформування", доцільно говорити про необхідність дослідження адміністративно-правового статусу персоналу ДКВС України в сучасних умовах, так як це є передумовою будь-якої реформи та підґрунтям для завершення процесу кардинальних змін.

Отже, на нашу думку, надання визначення категорії "адміністративно-правовий статус персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України" є фундаментом для досліджень, які характеризують ДКВС України як один із складових елементів державної політики з точки зору адміністративного права України.

Список використаних джерел

1. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23 червня 2005 р. № 2713-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 30. Ст. 409. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2713-15> (дата звернення: 12.03.2020).
2. Словничок юридичних термінів: навч. посіб. / уклад. В. П. Марчук. Київ: МАУП, 2003. 128 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / гол. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
4. Боднарчук О. Г. Кадрове забезпечення діяльності пенітенціарної системи в Україні: адміністративно-правовий аспект: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2009. 22 с.
5. Галай А. О. Організаційно-правові засади формування та функціонування персоналу установ виконання покарань: дис. .... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2003. 215 с.
6. Галай А. О. Поняття персоналу пенітенціарних установ. *Проблеми пенітенціарної теорії та практики. Бюлетень КІВС*. 2000. № 5. С. 79–91.
7. Зливко С. В. Правові та організаційні засади діяльності державної кримінально-виконавчої служби України в сучасних умовах: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2010. 19 с.
8. Зливко С. В. Деякі аспекти формування кадрової політики Державної кримінально-виконавчої служби України. *Університетські наукові записки*. 2008. № 4 (28). С. 251–255.
9. Клімов М. В. Персонал установ виконання покарань як предмет науково-педагогічного дослідження. *Проблеми пенітенціарної теорії та практики. Бюлетень КІВС*. 2001. № 6. С. 340–347.

Кузнєцов Олександр Олександрович,

старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки
Академії Державної пенітенціарної служби

Пузиревський Максим Вячеславович,

аспірант Академії Державної пенітенціарної служби

Старинець Віталій Васильович,

студент 6-го курсу Академії Державної пенітенціарної служби

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ВИДАЧІ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНИЛИ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ (ЕКСТРАДИЦІЯ)

Сучасні процеси, які відбуваються в світі, глобально впливають на розвиток усіх сфер життєдіяльності суспільства. На фоні цих трансформацій глобального та інтернаціонального характеру набуває також і злочинність. Тому в боротьбі зі світовою злочинністю важливе значення має міжнародне співробітництво держав, метою якого є вироблення

єдиної стратегії і узгодженості дій у запобіганні злочинності і безпосередній боротьбі з нею, а також у забезпеченні виконання покарань.

Проголошений Україною курс на євроінтеграцію та здійснювана судово-правова реформа обумовлює необхідність вирішення принципового завдання наповнення новим змістом традиційних положень кримінально-процесуального права і появу нових інститутів, які мають безпосередньо практичне значення. Одним з них є інститут екстрадиції, який порівняно недавно був закріплений на законодавчому рівні. Цей процес вимагає від судових інституцій виваженого підходу до процесуального здійснення покарань, пов'язаних з екстрадицією. У той же час правоохоронна і судова системи повинні забезпечувати дієвий механізм кримінального провадження у рамках міжнародного співробітництва. У зв'язку з цим актуальність правової регламентації механізму та процесуального порядку видачі осіб, що вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиція), набуває як теоретичного, так і практичного значення.

Окремим питанням екстрадиції приділяли увагу такі вчені, як А. І. Бойцова, О. І. Виноградова, І. О. Кащук, І. В. Озерський, А. В. Озерська, В. Ш. Табалдієва, В. М. Тертишник, С. П. Щерба та ін.

У кримінальному провадженні міжнародне співробітництво відіграє важливу роль, яка полягає у належній реалізації його завдань, оскільки лише за допомогою спільних дій різних держав-членів міжнародного співтовариства відбувається ефективне забезпечення невідворотності покарання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Боротьба зі злочинністю належить до пріоритетних напрямів міжнародного співробітництва. Її зростання та інтернаціоналізація перетворили цю боротьбу на одну з головних соціальних проблем і обумовили необхідність взаємодії держав у справі її вирішення [1, с. 192].

На сьогодні Україною підписано близько шістдесяті договорів з різними країнами світу щодо співпраці у вирішенні зазначених проблем.

Одним із напрямів міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні є міжнародна правова допомога. Підставою для звернення до сторони запиту є необхідність у проведенні певних процесуальних дій, пов'язаних з неможливістю їх виконання на території України. Сфера міжнародної правової допомоги виходить із змісту та обсягу цього напрямку співробітництва, що визначається передусім міжнародними зобов'язаннями України. Міжнародну правову допомогу необхідно спрямовувати на отримання правової допомоги за кордоном та надання правової допомоги в Україні [2, с. 91].

У співробітництві держав у сфері охорони правопорядку і боротьби зі злочинністю серед інших інститутів екстрадиція посідає особливе місце. Практика екстрадиції злочинців існує дуже давно і, не зважаючи на історичні зміни, до сьогодні інститут зберігає свої основні риси. Здійснення процесуальних дій у частині видачі осіб, які здійснили кримінальне правопорушення, відбувається на основі принципів екстрадиції, які закріплені в нормах спеціальних міжнародних договорів (конвенцій).

В українському законодавстві були прийняті поправки, зокрема до статей 575, 576, 581, 583-585, 589, 591, 593, а також до статті 208 Кримінального процесуального кодексу України, та викладено в новій редакції статтю 588. Відповідно до ч. 4 ст. 574 КПК процедура екстрадиції розпочинається із офіційного запиту про видачу особи, яка знаходиться на території іншої держави, та перевіряються всі обставини, які можуть перешкоджати видачі особи. На основі вищеперахованих чинників, за запитом приймається рішення щодо фактичної передачі такої особи компетентним органам іншої держави, які склали запит про видачу.

Процесуальні дії, які входять до процедури екстрадиції визначені ст.ст.582, 583, 584, 587 КПК України, а саме: затримання особи, яка вчинила злочин на території іншої держави; тимчасовий арешт; екстрадиційний арешт; екстрадиційна перевірка. Законом надано право особі просити про застосування щодо неї спрощеного порядку видачі одразу ж після затримання у зв'язку з перебуванням у міжнародному розшуку, не очікуючи надходження формального запиту про екстрадицію [3].

Відповідно до ч. 3 ст. 574 КПКУ до Міністерства юстиції як центрального органу в період з 2014 по 2019 роки надійшло 323 запити компетентних органів іноземних держав про видачу осіб, за результатами розгляду яких екстраговано 118 осіб. Протягом зазначеного періоду Міністерство юстиції України направило до компетентних органів іноземних держав 252 запити українських судів про видачу осіб, за результатами розгляду яких екстраговано 76 осіб [4].

Ми вважаємо, що сучасна практика здійснення екстрадиції не досить успішна, а механізм правового регулювання потребує вдосконалення. Хоча важливе значення має і бажання самої держави, до якої надіслано запит про видачу особи, сприяти її видачі. Як приклад, у розрізі останніх подій, таке небажання сприяти допомозі можемо спостерігати в діях РФ як реакцію на запити України щодо видачі

осіб злочинців, звинувачених у вчиненні злочинів у період Майдану 2014 р. Як результат, бачимо, що екстрадиція злочинців з території РФ як на територію України, так і до інших держав не виконується, тобто Міжнародне співробітництво, засноване на положеннях Європейської конвенції, не здійснюється та нехтуються права і свободи громадян іноземних держав.

Підсумовуючи, наголосимо, що принципове значення під час здійснення екстрадиції осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, мають загальновизнані міжнародні стандарти в галузі прав людини та суворе дотримання норм права країнами-учасниками міжнародного співробітництва, що є важливою гарантією забезпечення прав осіб у кримінальному судочинстві.

У ході дослідження процесуального порядку видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, маємо зробити такі пропозиції щодо змін у ч. 2 ст. 587 КПК України «Проведення екстрадиційної перевірки», а саме зменшення меж проведення екстрадиційної перевірки з 60 до 50 днів.

Також пропонуємо встановити додаткові повноваження слідчого судді під час розгляду клопотання щодо здійснення дослідження питання про винуватість та перевірку законності процесуальних рішень, прийнятих компетентними органами іноземної держави у справі стосовно особи, щодо якої надійшов запит про видачу, оскільки існує ризик винесення несправедливого вироку.

Список використаних джерел

1. Нестеренко С. С. Міжнародно-правовий захист прав людини при здійсненні екстрадиції: монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 192 с.
2. Грицаєнко Л. Л. Органи Європейського Союзу з боротьби зі злочинністю та правові засади їх співробітництва з Україною. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 1. С. 91–95.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-V. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. Дата оновлення: 14.01.2020. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 28.01.2020).
4. Щодо екстрадиції громадян України та іноземців: лист Міністерства юстиції України від 15.01.2019 року №1723/ПІ-Б-24/12.1.4 / Глуценко С. URL: <https://dostup.pravda.com.ua/request/44358/response/99517/attach/3/.pdf> (дата звернення: 28.01.2020 р.).

Левицький Володимир Вікторович,
старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки
Академії Державної пенітенціарної служби
Єсипенко Олександр Григорович,
старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки
Академії Державної пенітенціарної служби
Острик Галина Валеріївна,
студентка 6-го курсу Академії Державної пенітенціарної служби

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ: ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Після прийняття в 1996 році Конституції України держава взяла та себе обов'язок дотримуватись світових стандартів та цінностей у сфері захисту прав людини, а для цього необхідно створити ефективну законодавчу базу та впровадити належну правозастосовну практику. Інструментом для досягнення правосуддя у найбільш складних правових конфліктах суспільства виступає кримінальне процесуальне законодавство. Воно повинно гарантувати здійснення кримінального судочинства на демократичних засадах та втілювати у життя принцип верховенства права в поєднанні з повагою до невід'ємних прав людини.

Важливою складовою державної політики України та її стратегічним пріоритетом є охорона дитинства, про що свідчить прийняття Закону України «Про Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2016 року», Указу Президента України «Про План заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливають з її членства в Раді Європи» та Державною соціальною програмою Кабінету Міністрів України «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року.

Кримінальне провадження щодо неповнолітніх здійснюється в загальному порядку з урахуванням особливостей, передбачених главою 38 КПК України, та із дотриманням принципу забезпечення реалізації неповнолітніми особами права користуватись додатковими гарантіями, установленими вітчизняним законом та міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України. Згідно із ч. 4 ст. 9 КПК України, якщо норми КПК України суперечать такому міжнародному договору, то застосуванню підлягають положення відповідного договору [1].

На повноту й об'єктивність досудового провадження щодо неповнолітніх негативно впливає невиконання вимог кримінального процесуального законодавства, що в свою чергу призводить до порушення прав і законних інтересів підлітків.

Відповідно до ст. 484 КПК України досудове розслідування щодо неповнолітніх здійснюється слідчим, який спеціально уповноважений керівником відповідного слідчого підрозділу на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх.

Також судове провадження стосовно неповнолітньої особи та щодо декількох осіб, одна з яких є неповнолітньою, відповідно до ч. 10 ст. 31 КПК України, здійснюється винятково суддями, уповноваженими зборами суддів відповідних судів у порядку ст. 115 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Порівняно із загальним порядком досудового розслідування кримінальне провадження щодо неповнолітніх має особливість, а саме законодавцем збільшено перелік обставин, що підлягають встановленню (ст. 485 КПК України), крім визначених у ст. 91 КПК України обставин (події кримінального правопорушення, винуватості особи в його вчиненні, виду й розміру завданої шкоди, обставин, що впливають на ступінь тяжкості злочину, обтяжують чи пом'якшують покарання, виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження), також передбачено встановлення повних і всебічних відомостей про особу неповнолітнього, умов життя та виховання, ставлення до вчиненого ним діяння, наявності дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення. Якщо звернути увагу на те, що з'ясування умов життя й виховання неповнолітнього підозрюваного потребує також встановлення складу сім'ї неповнолітнього, обстановки в ній, взаємин між дорослими й дітьми та дорослими членами сім'ї, ставлення батьків до виховання, форм контролю за поведінкою дитини, обстановки в школі чи іншому навчальному закладі або на виробництві, де навчається або працює неповнолітній, взаємин із вихователями, учителями, однолітками, характеру й ефективності виховних заходів, які раніше застосовувалися до нього, зв'язків і поведінки неповнолітнього поза домом, навчальним закладом та роботою (ст. 487 КПК України), не виникатиме сумнівів у повноті проведеного досудового розслідування [2]. Для встановлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину, конкретизації заходів, які доцільно вжити для їх усунення, така деталізація є необхідною.

Під час здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх суд, слідчий суддя, прокурор, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані забезпечувати неухильне додержання вимог Конституції України, КПК України, інших правових

актів чинного законодавства, а також вимог міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. До таких міжнародних договорів відносяться: Мінімальні стандартні правил ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (1985 р.) («Пекінські правила»), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), Конвенція про права дитини (1989 р.), Керівні принципи ООН із запобігання злочинності серед неповнолітніх (1990 р.), Правила ООН, які стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі (1990 р.), Європейська конвенції про здійснення прав дітей (1996 р.), Рекомендації № R (2003) 20 КМ РЄ «Про нові підходи до злочинності серед неповнолітніх і про значення правосуддя у справах неповнолітніх» (2003 р.), а також згідно з ч. 5 ст. 9 КПК України кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Ще однією особливістю здійснення кримінального провадження щодо дитини є подвійне представництво інтересів неповнолітнього його законним представником (ними можуть бути батьки чи усиновлювачі, а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки й піклування, установ та організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній), наділеним широкими повноваженнями, і захисником (адвокатом), участь якого в таких провадженнях є обов'язковою (п. 1, 2 ч. 2 ст. 52 КПК України). Відповідно до ст. 489 КПК України будь-які виклики слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом неповнолітнього здійснюються через його батьків або законних представників.

Звертаючи увагу на ст. 226 КПК України, можемо виділити таку особливість здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх, а саме часові обмеження стосовно проведення допиту неповнолітнього, який не може тривати понад одну годину, а загалом – більше як дві години на день.

Не залишились без процесуальних особливостей запобіжні заходи, які можуть застосовуватися до неповнолітнього. Зокрема, затримання й тримання під вартою можуть застосовуватися до неповнолітнього лише в разі, якщо він підозрюється або обвинувачується у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, за умови, що застосування іншого запобіжного заходу не уможливить спроби: пере-

ховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; знищити, сховати або спотворити будь-що з речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста в цьому ж кримінальному провадженні; перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; здійснити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, в якому його підозрюють. Додатково, крім запобіжних заходів, передбачених ст. 176 КПК України, до неповнолітніх підозрюваних чи обвинувачених може застосовуватися також передання їх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, – передання їх під нагляд адміністрації цієї установи [3].

Статтею 497 КПК України передбачено, що звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру належить до виключної компетенції суду і є його правом, а не обов'язком, та може мати місце за наявності одночасно трьох умов: неповнолітній учинив злочин уперше; це злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості; виправлення неповнолітнього можливе без застосування покарання.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ зазначає, що в разі перекваліфікації органом досудового розслідування або прокурором дій неповнолітнього на менш тяжкий злочин, а також у разі виникнення сумнівів щодо правильності такої кваліфікації слідчий суддя за клопотанням неповнолітнього або його законного представника чи захисника, або суд під час судового розгляду так само за клопотанням зазначених осіб чи з власної ініціативи має невідкладно розглянути питання зміни неповнолітньому підозрюваному (обвинуваченому) запобіжного заходу [2].

Список використаних джерел

1. Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх: лист Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18 липня 2013 р. № 223-1134/0/4-13. *Закон і бізнес*. 2013.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 №4651-УІ. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/Laws/show/4651-17> (дата звернення: 10.02.2020).
3. Чернявський С. С. Оновлення кримінального процесуального законодавства як чинник удосконалення протидії злочинності неповнолітніх. *Боротьба з молодіжною злочинністю: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 27 верес. 2013 р.). Одеса, 2013. С. 213–220.

Легенький Артем Миколайович,
аспірант Академії Державної пенітенціарної служби

ДО ПИТАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-УПРАВЛІНСЬКОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

На сучасному етапі розвитку державності України пенітенціарна система є структурним елементом Міністерства юстиції. Подібна ситуація по-різному оцінюється дослідниками і фахівцями в галузі юриспруденції та пенітенціарії. Оптимальність статусу служби повністю включеної чи навіть розпорошеної в структурі Міністерства юстиції (як це є нині) в порівнянні зі статусом самостійного державного органу, діяльність якого координується Кабінетом Міністрів через Міністра юстиції, видається багатьом фахівцям далеко не оптимальною.

Однозначну підтримку повного включення пенітенціарної служби до складу Міністерства юстиції висловлює В. О. Човган. Посилаючись на позицію Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо вступу України до Ради Європи та європейський досвід підпорядкування в'язничної служби Міністерству юстиції, автор зазначає: «Підпорядкування Державної пенітенціарної служби безпосередньо Мін'юсту необхідно для перетворення ДПтС із відомства із квазівійськовою філософією у відомство цивільного типу» [1].

Бараш Є. Ю. обґрунтовує необхідність підтримання Україною виробленої міжнародними організаціями (ОБСЄ, Європейський Союз, Рада Європи), позиції, яка визначає як оптимальну інституційну модель системи виконання покарань пенітенціарної системи, яка керується і спрямовується Міністерством юстиції, та звертає увагу на необхідність розгортання організаційно-управлінського та адміністративно-правового забезпечення реалізації зазначеної моделі у вітчизняній правовій системі та правозастосовчій практиці [2].

Сидоренко С. М. також вважає необхідним підпорядкування Державної пенітенціарної служби Міністерству юстиції України, що, на думку автора, має сприяти підвищенню ефективності та гуманізації виконання покарань, дотриманню прав і свобод засуджених, забезпеченню ефективної системи контролю та моніторингу в пенітенціарній сфері, поліпшенню міжнародного співробітництва тощо [3].

Ягунов Д. В. ще до здійснення реформування управлінського забезпечення системи виконання покарань підкреслював, що «... доцільність повного підпорядкування вітчизняної пенітенціарної системи Міністерству юстиції ще не доведена. Сьогодні не існує доказів того, що

Мін'юст буде тією «чарівною паличкою», яка вирішить або частково вирішить проблеми як пенітенціарної системи в цілому, так засуджених й осіб, які працюють у цій сфері» [4]. Автор підкреслював актуальність багатоаспектного дослідження, результати якого б стали підставами для прийняття рішення щодо доцільності такої реформи.

Мельничук І. І. зазначає, що попри різноманітність підпорядкування пенітенціарних систем у країнах Європи, певна їх частина передала свої в'язниці у підпорядкування міністерств юстиції. Проте, підкреслює автор, і у випадку такої передачі система виконання покарань зберігає доволі широку автономію. Від себе додамо, що в багатьох країнах навіть назви міністерства юстиції доповнюються терміном із галузі пенітенціарії. Дослідник переконаний, що система виконання покарань, яка донедавна існувала в Україні, була унікальною публічною агенцією, яка діючи в загальній системі юстиції, зберігала інституційну автономію, що надавало їй можливості вирішення дуже й дуже важливих для суспільства завдань, а ліквідацію Державної пенітенціарної служби України вважає непродуманою і вкрай поспішною [5].

Муравйов К. В. також вважає ліквідацію Державної пенітенціарної служби України поспішним кроком, оскільки механічне перенесення повноважень одного державного органу на інший не вирішує комплексу проблем, які існують у системі управління органами й установами виконання покарань. Більше того, на думку дослідника, таке поспішне реформування негативно вплинуло на функціонування управлінської системи пенітенціарної служби. Особливо негативним, вважає автор, непродуманість політики нормативно-правового забезпечення, яка виявилася у скасуванні нормативних актів, що регламентували відповідний управлінсько-правовий аспект пенітенціарії без ухвалення нового нормативно-правового акта, що призводить до відсутності правового регулювання у відповідній сфері суспільних правовідносин [6].

Скоков С. І. переконаний, що «розчинення» структурних підрозділів, які здійснюють управління та забезпечення функціонування органів і підрозділів виконання покарань у структурі Міністерства юстиції, привело до помітного розбалансування адміністративно-управлінських механізмів пенітенціарної системи. Вирішення проблеми автор вбачає у поверненні до ідеї цілісної та самодостатньої управлінсько-організаційної системи виконання покарань через удо-

сконалення організаційно-функціональної структури та системи управління кримінально-виконавчою службою шляхом відновлення системи централізованого управління та структури її територіальних органів на обласному рівні [7].

Повною мірою поділяючи сумніви вчених щодо доцільності включення пенітенціарної системи в структуру Міністерства юстиції та її розпорощення у зазначеній структурі, підкреслюємо необґрунтованість посилянь прихильників такого підпорядкування на необхідність дотримання вимог євроінтеграційних стандартів. Адже Висновок Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи передбачав передання Міністерству юстиції відповідальності за управління пенітенціарною системою [8] і система управління системою виконання покарань, що функціонувала до 2016 року, таким вимогам відповідала. Крім того, варто зауважити, що Європейські пенітенціарні правила не містять прямої вимоги підпорядкування системи виконання покарань органам юстиції. Є лише вимога, яка міститься в п. 71 частини V, яка передбачає, що за пенітенціарні установи повинні відповідати органи державної влади, не підпорядковані військовому відомству, поліції або карного розшуку [9], а вказана норма в Україні безумовно дотримується.

Таким чином, реформування національної системи виконання покарань має бути продуманим та виваженим, спиратися на досягнення вітчизняної науки та враховувати унікальність напрацьованого Україною пенітенціарного досвіду.

Список використаних джерел

1. Човган В. О. Ключові напрями пенітенціарної реформи як складові національного Плану дій у сфері прав людини. *Права Людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи*. 22.01.2016. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1453461065> (дата звернення: 16.01.2020).
2. Бараш С. Ю. Адміністративно-правові засади управління державною кримінально-виконавчою службою України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2012. 474 с.
3. Сидоренко С. М. Зарубіжний досвід виконання правоохоронних функцій пенітенціарними установами та можливості його використання в Україні. *Вісник ХНУВС*. 2013. № 3 (62). С. 130–138.
4. Ягунов Д. В. Моделі державного управління пенітенціарними системами: міжнародний досвід та європейські стандарти. URL: <https://dmytro-yagunov.at.ua/news/models/2010-02-23-122> (дата звернення: 20.01.2020).
5. Мельничук І. І. Удосконалення системи виконання покарань в Україні на основі міжнародного досвіду. *Молодий вчений*. 2018. № 5 (57). С. 255–259.

6. Муравйов К. В. Удосконалення системи управління органами й установами виконання покарань. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 244–248.

7. Скоков С. І. Реформування кримінально-виконавчої системи України: ретроспективний огляд. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 4 (6). С. 155–161.

8. Висновок № 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи. Страсбург, 26 вересня 1995 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590 (дата звернення: 21.01.2020).

9. Європейські пенітенціарні правила. Рекомендація № R (2006) Комітету Міністрів держав-учасниць: прийнято Комітетом Міністрів 11 січня 2006 року на 952-й зустрічі Заступників Міністрів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 21.01.2020).

Олійник Олександр Іванович,

кандидат юридичних наук, доцент,

перший проректор Академії Державної пенітенціарної служби

ЗЛІСНА НЕПОКОРА ВИМОГАМ АДМІНІСТРАЦІЇ УСТАНОВИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У Руській Правді згадуються лише окремі види злочинів проти князя, особи, власності тощо. Класифікація злочинів у цьому нормативно-правовому акті була відсутня. Аналогічні злісній непокорі вимогам адміністрації установи виконання покарань склади злочинів ні в Короткій [1, с. 47–64], ні в Поширеній редакції [1, с. 64–80] цієї визначної правової пам'ятки не передбачені. Основою Руської Правди були вітчизняні юридичні джерела. Після занепаду Київської Русі ця стародавня правова пам'ятка продовжувала діяти в Галицько-Волинському князівстві, Великому князівстві Литовському, Новгородській республіці, Московському великому князівстві та інших територіях, що свого часу входили до складу Київської Русі, аж до 1497 року [2, с. 7].

Правонаступником Київської Русі стало Галицько-Волинське князівство, що зберегло риси права, які були притаманні Давньоруській державі. Формами права, що діяло в Галицько-Волинському князівстві, були грамоти, заповіти, статути, договори тощо [3, с. 124–125]. Джерелами права у Великому князівстві Литовському, Речі Посполитій, Гетьманщині були Литовські статути (1529, 1566 і 1588 рр.) [4, с. 15–16; 5, с. 12–13]. На частині сучасної території України, що входила до складу Російської імперії, діяли Соборне уложення 1649

року [6] і Військовий статут 1715 року. Слід погодитися з Ю. В. Орлом [7, с. 230; 8, с. 14] і К. В. Бондаревою [9, с. 30], які досліджували кримінальне законодавство цього періоду на дисертаційному рівні, що покарання у вигляді позбавлення волі отримало своє правове обґрунтування в Зводі законів Російської імперії, який розроблявся комісією під керівництвом професора М. М. Сперанського.

Дослідники вказують, що в 20–40-і рр. XIX ст. у Російській державі було прийнято перші спеціальні законодавчі акти про позбавлення волі (Тюремна інструкція 1828 року, Звід установ і статутів 1832 року), які довгий час визнавалися правилами тюремного розпорядку в державі. Форми і місця позбавлення волі були різноманітні [10, с. 4]. Так, В. В. Россіхін зазначає: «Перше спеціальне й офіційне видання пенітенціарних правових актів відбулося лише в XIX ст. і пов'язується зі Зводом законів Російської імперії 1832 р., де в XIV томі був поміщений Звід установлень і статутів про утримуваних під вартою. У період імперії законодавчі акти публікувалися насамперед у Зводі законів» [11, с. 37].

Статут про засланих 1858 року і Статут про утримуваних під вартою 1890 року не регулювали питання про застосування покарання у вигляді позбавлення волі. У цих нормативно-правових актах передбачалися інші види злочинних діянь, за вчинення яких могла наставати кримінальна відповідальність. Статутом про утримуваних під вартою 1890 року стосовно засуджених, які злісно порушували вимоги режиму відбування покарання, було передбачено можливість продовження строку позбавлення волі [9, с. 30].

У Російській імперії другої половини XIX – початку XX століття була розроблена законодавча база пенітенціарної системи, в тому числі закладені основні цілі і завдання кримінально-виконавчої системи, а також визначені засади для її подальшого становлення та вдосконалення [12, с. 4].

Реформування системи юстиції в Україні в період Гетьманату зводилось до адаптації колишнього царського апарату до зменшеної за територією юрисдикцією його діяльності. Перебудова тюремного апарату в часи правління П. Скоропадського не змінило умов утримання ув'язнених, що суперечило проголошеним принципам побудови Української Держави як правової. Відновлення тюремної моделі Російської імперії у в'язницях України в порівнянні з часами Тимчасового уряду і Центральної Ради зробило режим тримання засуджених більш суворим [13, с. 15].

У період 1917–1983 рр. норми, що регулюють питання кримінальної відповідальності, порядку та умов відбування різних видів покарань, стрімко розвивалися. Перший Виправно-трудоий кодекс УРСР 1925 року передбачав 5 видів місць ув'язнення (будинки ув'язнення, виправно-трудоі будинки, трудові колонії ізолятори спеціального призначення, перехідні виправно-трудоі будинки). ВТК УРСР 1925 року визначив основні принципи виправно-трудоі політики і створив чітку систему виправно-трудоих установ [14, с. 444].

У КК УРСР 1922 року і КК УРСР 1927 року склади злочинів, що посягали на нормальну діяльність установ виконання покарань, радянський законодавець розмістив у розділі «Злочини проти порядку управління» Особливої частини [15, с. 56]. КК УРСР 1922 року, КК УРСР 1927 року і КК УРСР 1960 року до 1983 року не містили норм, що передбачали б кримінальну відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації виконання покарань.

Орел Ю. В. стосовно закріплення в КК УРСР 1960 року кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарання зазначає, що: «Результатом багатьох дискусій з цього питання стало доповнення Указом Президії Верховної Ради УРСР від 23 листопада 1983 року КК УРСР статтею 183³, яка встановила кримінальну відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації виправно-трудоі колонії. У подальшому українське кримінальне законодавство набуло ще одного самостійного акту, який давав тлумачення поняттям, що використовувалися в тексті ст. 183³ КК УРСР. Таким актом стала постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 26 березня 1993 року «Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі», яка і досі є чинною, незважаючи на те, що як у кримінальному, так і кримінально-виконавчому законодавстві відбулися суттєві зміни» [16, с. 10].

Крім цього, потрібно зазначити, що покарання у виді обмеження волі в кримінальному законодавстві дореволюційної Росії, а далі і в нормативних актах СРСР були відсутні. Цей вид покарання вперше на законодавчому рівні було закріплено в Кримінальному кодексі України (далі – КК України) від 5 квітня 2001 року.

Відповідно до ст. 391 чинного КК України злісна непокоря законним вимогам адміністрації установи виконання покарань або інша протидія адміністрації у законному здійсненні її функцій особою, яка відбуває покарання у виді обмеження волі або у виді позбавлення волі, якщо ця особа за порушення вимог режиму відбування

покарання була піддана протягом року стягненню у виді переведення до приміщення камерного типу (одиначної камери) або переводилася на більш суворий режим відбування покарання.

Враховуючи вищевикладене, вбачається можливим здійснити періодизацію розвитку кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань на території, що входять до сучасної території України.

Якщо підійти до здійснення періодизації, використовуючи метод формальної логіки і з позицій чинного закону про кримінальну відповідальність, та визначити як критерій періодизації нормативне регулювання питання про кримінальну відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань, то такими періодами, на нашу думку, є: 1) радянський період (1983–1991 рр.); 2) пострадянський перехідний період (1991–2001 рр.); 3) сучасний період (з 5 квітня 2001 року).

Аналогічну періодизацію було запропоновано Бондаревою К. В., яка в своєму дисертаційному дослідженні на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право на тему: «Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань: кримінально-правова та кримінально-виконавча характеристика» виокремлює три історичні періоди, критеріями яких стало законодавче регламентування кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань: 1) радянський (1983–1991 рр.); 2) незалежності України (1991–2009 рр.); 3) сучасний (з 2009 року по теперішній час) [17, с. 4].

Періодизація Бондаревої К. В. з питання розвитку кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання виглядає досить дискусійною тому, що: 1) сучасний період охоплюється періодом незалежності України тому, що наша держава з 1991 року незалежності не втрачала; поняття періодів «незалежності України» і «сучасного» співвідносяться як загальне і часткове; 2) в 2009 році до ст. 391 КК України було внесено лише «косметичні» зміни (слова «виправна установа» замінено словами «установа виконання покарань»). На наше переконання, такі незначні зміни не повинні «породжувати нові історичні періоди», якщо при цьому сутність кримінально-правової конструкції, якою є склад злочину, передбаченого ст. 391 КК України, залишається незмінною.

Отже, запропонована нами періодизація, на думку автора, є більш переконливою.

Список використаних джерел

1. Российское законодательство X–XX веков: в девяти томах. Том 1. Законодательство Древней Руси / отв. ред. О. И. Чистяков. Москва: Юрид. лит. 1984. 432 с.
2. «Правда Руська» Ярослава Мудрого: початок вітчизняного законодавства: навч. посіб. / уклад.: Г. Г. Демиденко, В. М. Єрмолаєв; вступ. сл. В. Я. Тація. 2-ге вид., змін. та доповн. Харків: Право, 2017. 392 с.
3. Іванов В. М. Історія держави і права України: підручник. Київ: КУП НАНУ, 2013. 892 с.
4. Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України: навч. посіб. Львів: Ліга-Прес, 2007. 92 с.
5. Макаренко О. В. Злочини і покарання в праві Української Гетьманської держави 1648–1657 рр.: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2011. 22 с.
6. Тихомиров М. Н., Епифанов П. П. Соборное уложение 1649 года: учебное пособие. Москва: Изд-во Московского ун-та, 1961. 444 с.
7. Орел Ю. В. Історія розвитку кримінального законодавства з питань відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації виправної установи. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2006. № 4. С. 230–233.
8. Орел Ю. В. Кримінальна відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації виправної установи: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетров. держ. ун-тет внутр. справ. Харків, 2009. 210 с.
9. Бондарєва К. В. Злісна непокоря вимогам адміністрації установи виконання покарань: кримінально-правова та кримінально-виконавча характеристика. Київ, 2018. 289 с.
10. Григор'єв О. М. Пенітенціарна теорія та практика в Російській імперії в кінці XVIII – на початку XX століття: історико-правове дослідження (на прикладі українських губерній): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків. націон. ун-т внутр. справ. Харків, 2007. 20 с.
11. Россіхін В. В. Пенітенціарна система Російської імперії в XIX – на початку XX ст. (на матеріалах українських губерній): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. НЮАУ ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2005. 219 с.
12. Кокаревич В. В. Правовые основы деятельности уголовно-исполнительной системы Российской империи во второй половине XIX – начале XX столетия. *Правовая политика государства: теория, история, практика*. 2013. № 1. С. 1–5. URL: https://esj.pnzgu.ru/files/esj.pnzgu.ru/kokarevich_vv_13_1_12.pdf (дата звернення: 25.02.2020).
13. Тимошук О. В. Охоронний апарат Української Держави (квітень–грудень 1918 р.): історико-правове дослідження: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2000. 39 с.
14. Кирило О. М. Розвиток виправно-трудової системи в Україні в 20-ті роки XX століття. *Форум права*. 2012. № 1. С. 442–445.
15. Орел Ю. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти нормальної діяльності органів і установ пенітенціарної служби України: монографія. Харків: В справі, 2016. 416 с.

16. Орел Ю. В. Кримінальна відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації виправної установи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетров. держ. ун-тет внутр. справ. Дніпропетровськ, 2008. 22 с.

17. Бондарєва К. В. Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань: кримінально-правова та кримінально-виконавча характеристика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Націон. академія внутр. справ. Київ, 2018. 20 с.

18. Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України щодо діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України: Закон України від 14.04.2009 р. № 1254-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1254-17> (дата звернення: 02.03.2020).

Омельчук Олег Миколайович,

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
ректор Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова

ПОЗИТИВНО-ПРАВОВЕ РОЗУМІННЯ ВПЛИВУ ПРАВΟΣВІДОМОСТІ НА ПОВЕДІНКУ ЛЮДИНИ

Найбільш поширеним у сучасній філософсько-правовій літературі є визначення правосвідомості як сфери суспільної свідомості, що відображає правову дійсність у формі правових знань і оціночного ставлення до права та практики його реалізації, соціально-правових установок і ціннісних орієнтацій, які регулюють поведінку людей у сфері права [3]. На думку Н. М. Юрашевича, правова свідомість – це система відчуттів, звичок, уявлень, оцінок, поглядів, теорій, ідей суб'єктів права (носіїв правосвідомості), які відображають правову дійсність і оціночне ставлення до неї (до соціально-правових настанов і ціннісних орієнтацій суспільства, до минулого, сучасного або очікуваного права) і виконують завдяки цьому роль своєрідного регулятора (саморегулятора) їх поведінки в юридично важливих ситуаціях [8].

Останнім часом у правознавстві дослідження правосвідомості має здебільшого методологічний характер. Правосвідомість розглядається в контексті правового регулювання; визначається як сфера свідомості, що відображає правову дійсність у формі юридичних знань, оцінок, установок і ціннісних орієнтирів, що регулюють поведінку людей у юридично значущих ситуаціях (В.В. Копейчиков, А.М. Колодій, В.О. Котюк). Разом з цим слід погодитись, що така інтерпретація правосвідомості обмежує її активність як регулятора поведінки лише сферою юридично значущих ситуацій. Однак у рамках огляду філософського бачення проблеми правосвідомість органічно

вплетена не лише у правову, але й інші сфери людського буття. Крім того, у правосвідомості відображається не лише правова реальність, а й уявлення про ідеальну правову систему, про ті правові норми, які будуть у майбутньому, тощо. Така позиція пов'язана з тим, що правознавці часто концентрують увагу саме на правових феноменах як об'єктах відображення правосвідомості, а не на суб'єктах правосвідомості [6]. Однак науковці акцентують увагу на тому, що правосвідомість є суб'єктивним явищем, а у зв'язку з цим розглядають психологічні аспекти досліджуваного феномена.

У процесі нормативно-правового регулювання поведінки людини виникає явище легітимації, що виявляється у ціннісному прийнятті чи неприйнятті самої ідеї права. На думку Гавриловської Г.П., у процесі перцепції права задіяний переважно конвенційний аспект правових норм, а суб'єктивна легітимація передбачає визнання виправданості існування системи юридичних норм. Якщо образ права може бути спільним для багатьох людей, то визнання суб'єктивної легітимності системи правових норм є процесом індивідуальним. Психологічний механізм нормативно-правового регулювання поведінки людини вчена визначає як сукупність станів та процесів, усвідомлених та неусвідомлених, із яких складається структурно-функціональна організація життєдіяльності людини у контексті системи юридичних норм. Психологічними механізмами нормативно-правового регулювання поведінки людини є перцептивний (соціальна перцепція системи правових норм особистості), мотиваційний (мотивація активності особистості у системі правових норм) та легітимаційний (психологічна суб'єктивна легітимація правових норм). Легітимація правових норм у свідомості особистості пов'язана з комплексом переживань і внутрішніх установок людей, з уявленнями особистості про відповідність конкретної правової норми нормам соціальної справедливості [1].

Суб'єктивна легітимація правових норм включає в себе такі психічні процеси, як відображення правової норми, певні мислительні операції, спрямовані на співвіднесення цієї норми з реально наявними інтересами, установками, цінностями, життєвими планами людини. Вона пов'язана з такими психічними станами, як стан задоволення (якщо правова норма відповідає уявленням особистості про соціальну справедливість і готовність виконувати цю норму) або ж стан когнітивного дисонансу (якщо наявна правова норма заперечує уявлення особистості про соціальну справедливість). Легітимація

правових норм держави є необхідним компонентом функціональної організації життєдіяльності людини, оскільки у повсякденному житті людина постійно змушена контактувати з правовою системою і співвідносити свої дії у нормативних ситуаціях із правовими нормами. Рівень легітиматії правових норм обумовлює поведінку людини в правовому полі [1]. Норми права впливають не на поведінку людей, а на їхню свідомість і через неї регулюють поведінку.

Усі чинники, що впливають на формування правосвідомості та правомірної поведінки, поділяються на об'єктивні та суб'єктивні. До об'єктивних належать такі, що не мають на меті формування правової культури, проте тим чи іншим способом здійснюють вплив на процес правової соціалізації. На нього впливають соціально-економічна та соціально-політична ситуація в країні, рівень добробуту населення, характер політичного режиму, особливості національної культури тощо. Суб'єктивний чинник втілюється в діяльності, яка має на меті формування правосвідомості та правомірної поведінки і виявляється у правовому вихованні [2]. Універсальним показником ефективності правового виховання є правомірна поведінка людини.

Підсумовуючи, слід погодитись, що наявність двох форм нормативного регулювання людської спільноти обумовлена своєрідністю природи самої людини, яка одночасно виступає як особистість і як особа. Особистість розглядається як одинична біосоціальна істота, природний елемент людського суспільства як такого, носій власної індивідуальності. Особа розглядається як одиниця певної функціональної єдності, носій рольових навантажень та властивостей. «У першій субстанційній якості людина виступає суб'єктом моральної поведінки, у другій – правової. Тобто мораль є законом єдності людей як «Божих створінь», право ж – законом політичної функціональної доцільності [5]. Моральна поведінка орієнтована на свідоме добровільне (навіть превентивне) врахування іншого інтересу за рахунок обмеження власного. Право, навпаки, виступає зовнішнім регулятором (примусовим обмежувачем) приватних домагань у випадку конфлікту чи конкуренції інтересів. Таким чином, мораль орієнтує на «твою» користь, право відстоює «мою». Отже, моральність є внутрішньою «програмою», на ґрунті якої повинні діяти учасники стосунків, вільно обираючи напрям, форму і зміст власної поведінки у різноманітних конкретних обставинах.

Список використаних джерел

1. Гавриловська К. П. Суб'єктивна легітиматія правових норм як психологічний механізм нормативно-правової регуляції поведінки особистості. URL:

http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pspl/2010_8/173-182.pdf (дата звернення: 15.03.2020).

2. Коваленко І. Правова соціалізація як процес формування правової культури. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vkp/2011_6/st11.pdf (дата звернення: 15.03.2020).

3. Коваль А. Формування та вдосконалення правосвідомості. *Юрид. газета*. 2006. № 1 (61). С. 12–14.

4. Коробка В. М. Сучасна правосвідомість слідчих (теоретико-соціологічний аспект). Донецьк, 2002. 256 с.

5. Макушев П. В. Професійна правосвідомість і права культура дільничного інспектора міліції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2004. 18 с.

6. Миронова Г. Метафізичний реалізм – актуальна парадигма сучасного право розуміння. *Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)*: статті учасників Другого всеукраїнського “круглого столу” (м. Львів, 1–2 грудня 2006 року). Львів: Край, 2007. С. 189.

7. Панченко Т. С. Правова свідомість як міждисциплінарний феномен. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchdpu/psy/2011_94/Panch.pdf (дата звернення: 15.03.2020).

Петрик Дмитро Петрович,
старший викладач кафедри фізичної підготовки
Академії Державної пенітенціарної служби

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У процесі виконання кримінального покарання в органах та установах виконання покарань виникає питання забезпечення ефективності здійснення професійної діяльності працівниками Державної кримінально-виконавчої служби України. Ефективність професійної діяльності персоналу ДКВС України значною мірою залежить від рівня розвитку психологічної компетентності та володіння навичками, пов'язаних із застосуванням заходів фізичного впливу відповідно до вимог чинного законодавства. Проблемами професійної підготовки персоналу установ та кримінально-виконавчої служби й застосуванням заходів фізичного впливу у своїх наукових дослідженнях займалися Є. Ю. Бараш, Н. Г. Калашник, О. С. Третяк, О. Г. Колб, І. О. Колб, І. М. Копотун та ін. Проблематикою психологічної компетентності займалися В. А. Костенко, В. С. Медведєв, О. В. Сахнік, В. М. Синьов, О. С. Третяк, В. І. Цюх, М. М. Чичуга, О. В. Тімченко та інші.

Професійна діяльність працівників ДКВС України проходить в особливих умовах. Проходження служби здійснюється у постійних стресах, з психічним та фізичним перевантаженням. У законі України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23 червня 2005 року [1] акцентовано на характерну специфіку професійної діяльності співробітників.

Особливості професійної діяльності працівників ДКВС України зумовлені:

1) специфічними умовами службової діяльності, а саме: робочий день проходить «за великим парканом», фактор ізоляції тисне на психологічний стан працівника. Яскравим прикладом є те, що більшість будівель установ виконання покарань збудовані більше 50 років тому, відсутність належного ремонту в приміщеннях, де перебувають засуджені, на додачу незадовільному санітарному стану, характерні принципи та правила роботи в закритій системі. На співробітників також впливає відсутність вільного часу у зв'язку з некомплектom працівників (за штатним розписом передбачено 23 282 атестованих посад, а станом на 01.01.2019 року наявна кількість 20 187 працівників) [2]. Приміром, такі екстремальні ситуації, як бунт або втеча з-під варти відбуваються не кожного дня, тому можуть бути для працівників досить незвичними. Такі ситуації вимагають виявляти винахідливість, гнучкість, вмить приймати правильні рішення, а не діяти за шаблоном;

2) недоліками в організації службової діяльності. Це, наприклад, відсутність престижу до професії, низька заробітна плата, географічне розташування установи (селище, яке віддалене від міста), тривалі навантаження, ненормований робочий день;

3) тривожність та інші негативні психічні стани, зумовлені наявністю ризику, що викликає страх;

4) незмінним спілкуванням із засудженими, яке, як правило, негативно впливає на особистість співробітника ДКВС України;

5) браком взаємодії між різними службами установ виконання покарань;

6) поява невпевненості, заниження самооцінки, професійна деформація працівників ДКВС України.

Екстремальні ситуації, що виникають у службовій діяльності працівників ДКВС України, можуть бути:

– швидкоплинними. Потрібно бути готовим до негайних дій у винятково швидкому темпі. Для таких ситуацій характерні раптовість, несподіваність (наприклад, напад засудженого);

– тривалими. У таких умовах співробітнику потрібно бути витривалим, відповідальним, дисциплінованим, самостійним);

– з елементом невизначеності, тобто працівнику ДКВС України потрібно обрати єдине правильне рішення з декількох можливих варіантів;

– такими, що потребують готовності до екстремальних дій (вимагають високого рівня пильності, швидкості переключення психічних процесів);

– такими, що одночасно включають у себе несподіваність і дефіцит часу (вимагають негайного прийняття правильного рішення, відповідальності, результативності);

– з надходженням помилкової інформації (тут залучаються досвід, час і відповідні рішення);

– домінантного стану. Працівник ДКВС України може бути повністю поглинутим якимось видом діяльності, його потрібно вивести з такого стану;

– критичними, які передбачають перемогу або повну психологічну поразку. У такій ситуації розкриваються адаптаційні можливості пенітенціарного працівника [3].

Отже, вищезазначене дає можливість стверджувати, що професійна діяльність співробітників пов'язана з екстремальними ситуаціями, що характеризуються наявністю загрози фізичної або моральної шкоди, соціальних загроз та загрози життю.

Список використаних джерел

1. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23 чер. 2005 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2713-15> (дата звернення: 15.02.2020).

2. Лист адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби України від 20.06.2019 року № 1/2-479.

3. Тімченко О. В. [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%A2%D1%96%D0%BC%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E\\$](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%A2%D1%96%D0%BC%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E$) Психологічний аналіз екстремальних ситуацій у професійній діяльності працівників Державної кримінально-виконавчої служби України. *Право і Безпека*. 2018. № 4. С. 139–143.

Пузирьов Михайло Сергійович,
доктор юридичних наук, заступник начальника кафедри
кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології
Академії Державної пенітенціарної служби

Олефір Людмила Іванівна,
кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри
кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології
Академії Державної пенітенціарної служби

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ ЗАСАД ЗАСТОСУВАННЯ ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ

Пропонуючи шляхи вдосконалення кримінально-виконавчих засад застосування пробації в Україні, ми ставимо за мету запропонувати зміни та доповнення у законодавчі акти з питань пробації, звядяким орган пробації набуде повноцінного правового статусу.

До таких відносимо Кримінальний, Кримінальний процесуальний та Кримінально-виконавчий кодекси України, а також деякі інші закони України, а саме: «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», «Про чисельність Державної кримінально-виконавчої служби України», «Про волонтерську діяльність», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про охорону дитинства», «Про соціальні послуги», «Про психіатричну допомогу», «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та «Про місцеве самоврядування в Україні».

Зважаючи на вимоги до обсягу цієї публікації, розкриємо лише деякі із шляхів удосконалення кримінально-виконавчих засад застосування пробації в Україні.

Натомість варто зауважити, що проведений нами правовий аналіз вищеназаних нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини в сфері застосування пробації в Україні, показав наявність низки проблем у їх провазастосуванні.

На сьогодні, як зазначає Є. Ю. Бараш, ці проблеми наповнені конкретним змістом. Класифікуючи їх, він виділяє такі проблемні питання: визначення відповідного органу виконавчої влади, який би взяв на себе функцію реалізації державної політики у сфері пробації; створення відповідної організаційно-управлінської структури органу пробації у межах відповідного органу виконавчої влади, на який покладені повноваження з реалізації пробаційних програм; визначення відповідного порядку реалізації функцій пробації органом пробації

та його структурними підрозділами і закріплення його у відповідних нормативно-правових актах Міністерства юстиції України; розробка та реалізація відповідних пробаційних програм щодо різних категорій засуджених; розробка національних інструментів пробації (оцінювання ризиків і потреб засуджених), а також методик їх підготовки; організація та проведення системи підготовки та навчання персоналу пробації; сприяння штатному та матеріально-технічному забезпеченню органу пробації [1, с. 132].

Навіть нетривала правозастосовна практика підтвердила наявність прогалин та колізій у законодавчих актах з питань пробації та засвідчила потребу вдосконалення наявного механізму правового регулювання у сфері пробації, внесення змін до низки законів України з питань правосуддя, а також до вирішення проблем, пов'язаних із соціальною допомогою засудженим, волонтерською діяльністю, підготовкою персоналу пробації та деяких інших.

З огляду на вищевказане пропонуються такі зміни та доповнення у законодавчі акти України.

Так, у зв'язку з прийняттям Закону України «Про пробацію» відповідних змін, у першу чергу, потребують нормативно-правові акти, які згідно із Законом формують правову основу пробації. До таких, відповідно до ст. 3 Закону, разом з Конституцією України відносяться Кримінальний, Кримінальний процесуальний та Кримінально-виконавчий кодекси України, інші закони України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [2].

Зокрема, у Кримінальному кодексі (далі – КК) України [3] внесення змін і доповнень потребують низка його положень. Хоча після прийняття Закону України «Про пробацію» до КК України Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» від 7 вересня 2016 р. № 1492-VIII [4] вже були внесені зміни, які стосувалися пробації. Незважаючи на це, проведений нами аналіз відповідних норм законодавства України про кримінальну відповідальність дозволив виявити досі наявні прогалини у правовому регулюванні системи пробації.

Так, здійснене дослідження засвідчило необхідність доповнити ч. 1 та ч. 2 ст. 75 та ч. 1 ст. 79 КК України в їх кінці таким словосполученням – «та встановлення заходів пробації». Тоді нова редакція вказаних статей буде мати такий вигляд:

«Стаття 75. Звільнення від відбування покарання з випробуванням

1. Якщо суд, крім випадків засудження за корупційний злочин, у разі призначення покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, враховуючи тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням та встановлення заходів пробації.

2. Суд приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку затвердження угоди про примирення або про визнання вини, якщо сторонами угоди узгоджено покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, позбавлення волі на строк не більше п'яти років, а також узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням та встановлення заходів пробації».

«Стаття 79. Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років

1. У разі призначення покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі вагітним жінкам або жінкам, які мають дітей віком до семи років, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкі і особливо тяжкі злочини, а також за корупційні злочини, суд може звільнити таких засуджених від відбування як основного, так і додаткового покарання з встановленням іспитового строку у межах строку, на який згідно з законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною семирічного віку та встановленням заходів пробації».

Що ж стосується ч. 3 ст. 75 КК України, то пропонується викласти її у такій редакції: «У випадках, передбачених частиною першою, другою цієї статті, суд ухвалює звільнити засудженого від відбування призначеного покарання, якщо він протягом визначеного іспитового строку не скоїть злочину, не вчинятиме правопорушень, виконає обов'язки, покладені на нього вироком суду, а також дотримуватиметься вимог пробації та пробаційної програми».

Зазначені доповнення до статей КК України мають особливо велике значення, оскільки вони спрямовані, перш за все, на виправлення засуджених та на запобігання вчиненню ними злочинів у майбутньому.

Крім цього, як показало наше дослідження, у ст. 76 КК України доцільно розширити перелік обов'язків, покладених судом на засуджених, які звільнені від відбування покарання з випробуванням, що дозволить посилити соціально-правовий контроль за ними.

Стосовно цього вважаємо за потрібне доповнити ч. 1 ст. 76 КК України пунктом 3, виклавши його в такій редакції: «відшкодувати потерпілому (чи потерпілим) матеріальні збитки від злочину». Тоді запропонований нами варіант аналізованої норми буде мати такий зміст:

«Стаття 76. Обов'язки, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням

1. У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням суд покладає на засудженого такі обов'язки:

1) періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації;

2) повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання;

3) відшкодувати потерпілому (чи потерпілим) матеріальні збитки від злочину».

Вказане доповнення є особливо важливим, оскільки воно стосується однієї із найважливіших проблем, а саме захисту прав потерпілого, права якого, як показує кримінальна практика, є найменш захищеними. Адже в більшості випадків засуджені ігнорують відшкодування збитків, завданих злочинними діями. Тому обов'язкове відшкодування матеріальних збитків потерпілому під час пробації є виправданим.

Список використаних джерел

1. Бараш Є. Ю. Організаційно-правові засади становлення інституту пробації в Україні: сучасний стан і шляхи вдосконалення. *Право України*. 2016. № 5. С. 130–135.

2. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 93.

3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених: Закон України від 07.09.2016 р. № 1492-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 43. Ст. 736.

Самофалов Леонід Прохорович,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права

Академії Державної пенітенціарної служби

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ ЗА АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОСТУПКИ

Питанням адміністративної відповідальності різних категорій осіб, які мають спеціальний статус (військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів, а також особи рядового і

начальницького складів Державної кримінально-виконавчої служби України, служби цивільного захисту і Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, поліцейські), присвячено низку праць вітчизняних науковців, зокрема, Ковалю М. В., Колпакова В. К., Шкарупи В. К., Оленченко Т. Л. та інших.

Проблема правового регулювання відповідальності осіб рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України потребує подальшого дослідження.

У теорії права під правовим регулюванням розуміється дія права на суспільні відносини за допомогою відповідних юридичних засобів і методів, зокрема норм права. Регулюючий вплив права на суспільні відносини полягає в тому, що воно в своїх нормах конструє модель обов'язкової або дозволеної поведінки різних суб'єктів цих відносин [1, с. 217].

Конкретні ознаки правового регулювання досліджені в багатьох підручниках з теорії держави і права та окремих наукових працях. Основою правового регулювання є його механізм, який виражає діяльнісний бік процесу, що складається з певних стадій.

Так, під час вирішення проблем правового регулювання адміністративної відповідальності працівників кримінально-виконавчої служби можливі такі стадії:

Перша стадія пов'язується з правовою регламентацією суспільних відносин, які потребують упорядкування (матеріальна сторона).

Друга стадія відображає суб'єктивні права та юридичні обов'язки суб'єктів правовідносин, які виникли на підставі норм права (норм закону) та за наявності юридичних фактів, що у нашому випадку є правопорушеннями.

На *третьій* стадії відбувається реалізація вказаних прав і обов'язків. На цьому етапі правове регулювання досягає своєї мети, тобто дає можливість використати права та виконати обов'язки. Фактично здійснюється особлива форма реалізації норм права – застосування. На цій стадії правопорушник, у межах правоохоронних відносин, набуває спеціального статусу, який полягає в можливості зазнати примусових заходів.

Правове регулювання адміністративної відповідальності працівників кримінально-виконавчої служби здійснюється на підставі конституційно-правових норм, що зазначено в статті 92 Конституції України [2].

В юридичній літературі та законодавстві трапляються поняття «адміністративний проступок» і «адміністративне правопорушення».

В одному випадку можна стверджувати, що ці поняття тотожні, а в іншому, довести, що проступок – це порушення, за яке передбачена адміністративна відповідальність, водночас настає не за кожне вчинене адміністративне правопорушення.

Відповідно до чинного законодавства особи рядового і начальницького складу кримінально-виконавчої служби за вчинення адміністративних проступків за загальним правилом підлягають дисциплінарній відповідальності. Адміністративні стягнення у цьому випадку відсутні, хоча сам факт проступку залишається адміністративним.

З цього виходить, що за вчинення адміністративного проступку рядовим і начальницьким складом кримінально-виконавчої служби діють норми як адміністративного, так і дисциплінарного законодавства.

Водночас адміністративне законодавство передбачає притягнення зазначених категорій до адміністративної відповідальності на загальних підставах. До таких проступків належать: порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, санітарних норм, правил полювання, рибальства та охорони рибних запасів, митних правил, вчинення правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушення тиші в громадських місцях, неправомірне використання державного майна, незаконне зберігання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, невжиття заходів щодо окремої ухвали суду, ухилення від виконання законних вимог прокурора, порушення законодавства про державну таємницю, порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію [3, с. 212].

Державний статус працівників кримінально-виконавчої служби визначається Законом України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» [4].

Дисциплінарний статут рядового і начальницького складу кримінально-виконавчої служби, незважаючи на те, що ця служба входить до структури Міністерства юстиції України, не прийнятий, а тому на вказаних осіб поширюється дія Закону України «Про дисциплінарний статут Національної поліції України» [5].

На сьогодні не передбачено законодавством облік адміністративних проступків, за які настала відповідальність за дисциплінарним статутом. Така інформація існує тільки в конкретному підрозділі, але розподіл по вчиненим проступкам не ведеться.

Також необхідно зазначити, що під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, за вчинення яких несуть відповідаль-

ність особи рядового і начальницького складу кримінально-виконавчої служби, на загальних підставах суди додатково можуть враховувати як позитивні, так і негативні характеристики несення служби цією категорією службовців.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що питання нормативно-правового регулювання відповідальності працівників кримінально-виконавчої служби за адміністративні проступки потребують удосконалення. Важливим напрямом у вирішенні цієї проблеми було б прийняття Дисциплінарного статуту Державної кримінально-виконавчої служби України.

Список використаних джерел

1. Колодій А. М., Копейчиков В. В., Лисенков С. Л. Теорія держави і права: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 1997. 320 с.
2. Конституція України від 28.06.1996. Дата оновлення 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 23.03.2020).
3. Бородин І. Л. Адміністративне право України: підручник. Київ: Алерта, 2019. 548 с.
4. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23 червня 2005 р. № 2713-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 34. Ст. 254.
5. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України: Закон України від 15 березня 2018 року № 2337-VIII. Дата оновлення 27.12.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19> (дата звернення: 23.03.2020).

Ульянов Олексій Іванович,

кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри тактико-спеціальної, вогневої та фізичної підготовки Одеського державного університету внутрішніх справ;

Дулгер Володимир Валентинович,

кандидат юридичних наук, завідувач кафедри тактико-спеціальної, вогневої та фізичної підготовки Одеського державного університету внутрішніх справ

ВЗАЄМОДІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ У ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ

Проблема тероризму сьогодні стала однією із самих актуальних для безпеки держави.

Підвищення стійкості держави та суспільства до терористичної загрози є важливим елементом забезпечення національної безпеки в цілому. Антитерористична система може вважатися стійкою, якщо у

її складі є всі необхідні елементи, спроможна передбачати й оцінювати ризики й загрози, прогнозувати їх характер і можливі масштаби, формує резерви та альтернативні стратегії (плани) на випадок надзвичайних ситуацій, здатна швидко й адекватно реагувати на загрозу, адаптуватися до умов, що швидко змінюються, забезпечувати безперервність процесу управління і відновлюватися після руйнівних наслідків кризи. Підвищення стійкості України до терористичної загрози потребує певного вдосконалення антитерористичного законодавства України, оновлення моделі взаємодії спеціальних служб і правоохоронних органів з населенням з питань запобігання і протидії тероризму, а також мінімізації наслідків вчинення терактів [1, с. 4.].

Без комплексного підходу, який включає систему взаємопов'язаних об'єднаних єдиною метою заходів, що реалізуються як державою та окремими його суб'єктами, так і суспільством у цілому, неможлива організація ефективної протидії тероризму. Боротьба з тероризмом являє собою стратегічне, довгострокове і важливе завдання, вирішення якого потребує багатосторонніх зусиль, концентрації всіх можливих ресурсів, фінансових, матеріальних та людських.

Для успішної боротьби з тероризмом важливе значення має взаємодія та координація діяльності всіх органів влади та управління, громадських і політичних структур, дієздатної системи правоохоронних органів і спецслужб.

Перелік суб'єктів протидії тероризму визначений у Законі України «Про боротьбу з тероризмом», у ст. 4 якого серед суб'єктів, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом у межах своєї компетенції, зазначено Національну поліцію та центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань [2].

Відповідно до ст. 5 зазначеного Закону Міністерство внутрішніх справ України спільно з Національною поліцією організовує боротьбу з тероризмом шляхом запобігання, виявлення та припинення злочинів, вчинених з терористичною метою, розслідування яких віднесене законодавством України до компетенції Національної поліції; надає Антитерористичному центру при Службі безпеки України необхідні сили і засоби; забезпечує їх ефективне використання під час проведення антитерористичних операцій.

Слід звернути увагу на те, що в Законі України «Про Національну поліцію» серед основних завдань не зазначено боротьбу з тероризмом, хоча у ст. 97 щодо одноразової грошової допомоги в разі загибелі

(смерті) чи втрати працездатності поліцейського йдеться про загибель, поранення та інвалідність поліцейського, що настала внаслідок протиправних дій третіх осіб, або під час учинення дій, спрямованих на рятування життя людей або усунення загрози їхньому життю, чи в ході участі в антитерористичній операції [3].

На наш погляд, завдання боротьби з тероризмом повинно бути зазначено в Законі України «Про Національну поліцію», як це зроблено щодо Державної кримінально-виконавчої служби України. Відповідно до Закону «Про Державні кримінально-виконавчі органи України» посадові та службові особи органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів зобов'язані брати участь у боротьбі з тероризмом у межах своїх повноважень [4].

У зазначеному Законі передбачено створення воєнізованих формувань – підрозділів, які відповідно до закону діють у складі органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, призначені для їх охорони та запобігання і припинення дій, що дезорганізують роботу виправних установ.

Наказом Міністерства юстиції України від 06.02.2017 № 292/5 затверджено Положення про територіальне (міжрегіональне) воєнізоване формування Державної кримінально-виконавчої служби України, що діє відповідно до статті 12 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», призначений для охорони об'єктів ДКВС України, запобігання і припинення дій, що дезорганізують роботу УВП і СІЗО, а також згідно зі статтею 5 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» здійснює заходи щодо запобігання та припинення злочинів терористичної спрямованості. На командира підрозділу покладено обов'язок щодо здійснення взаємодії з органами, на які покладено правоохоронні функції, їх спеціальними підрозділами щодо участі в антитерористичних операціях, навчаннях, заняттях та тренуваннях [5].

Наказом МВС України від 31.10.2016 № 1129 затверджена Інструкція про порядок взаємодії територіальних органів поліції та міжрегіональних територіальних органів Національної поліції України під час реагування на надзвичайні ситуації, у випадку уведення правового режиму воєнного чи надзвичайного стану, в якій серед основних завдань органів і підрозділів поліції є забезпечення реалізації спеціального перепускного режиму на межах районів виникнення надзвичайних ситуацій (пожеж, радіоактивного, хімічного, бактеріологічного (біологічного) зараження), районів проведення антитерористичних

заходів, а також під час їх ліквідації і супроводження аварійно-рятувальної та іншої спеціальної техніки до осередків зон надзвичайних ситуацій [6].

З наведеного можна дійти висновку, що і Державна кримінально-виконавча служба України, і Національна поліція України тією чи іншою мірою врегульовують питання взаємодії між структурними підрозділами, які входять до тієї чи іншої системи, розкривають механізм та завдання суб'єктів такої взаємодії в тих чи інших ситуаціях службової діяльності.

Разом з тим питання взаємодії між суб'єктами, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом, залишаються не врегульованими, хоча діяльність кожного із зазначених суб'єктів врегульовано на законодавчому рівні.

Так, відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» поліція у процесі своєї діяльності взаємодіє з органами правопорядку та іншими органами державної влади, а також органами місцевого самоврядування відповідно до закону та інших нормативно-правових актів, здійснює інформаційну взаємодію з іншими органами державної влади України, органами правопорядку іноземних держав та міжнародними організаціями.

Питання взаємодії Державної кримінально-виконавчої служби України врегульовано Законом України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», у ст. 5 якого зазначено, що Державна кримінально-виконавча служба України взаємодіє з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями відповідно до законодавства.

Разом з тим питання взаємодії між Національною поліцією та Державною кримінально-виконавчою службою України в питанні протидії тероризму не врегульовано жодним нормативно-правовим актом.

Враховуючи ситуацію в державі, необхідно вжити додаткових заходів, спрямованих на профілактику тероризму, вдосконалення антитерористичного законодавства, покращити взаємодію та обмін інформацією між уповноваженими органами, які ведуть боротьбу з тероризмом.

З цією метою вважається необхідним прийняття закону, в якому чітко було б прописано мета, завдання та порядок взаємодії між суб'єктами, які ведуть боротьбу з тероризмом.

Список використаних джерел

1. Войтовський К. Є., Дрьомов С. В., Резнікова О. О., та ін. Актуальні питання протидії тероризму у світі та в Україні: аналіт. доповідь. Київ: НІСД, 2017. 60 с.

2. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 .03. 2003 р. № 638-IV. Дата оновлення: 04.11.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15> (дата звернення: 19.03.2020).

3. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.205 р. № 580 -VIII. Дата оновлення: 13.02.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 19,03.2020).

4. Про Державні кримінально-виконавчі органи України: Закон України від 23.06.2005 № 2713-IV. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15> (дата звернення: 18.03.2020).

5. Положення про територіальне (міжрегіональне) воєнізоване формування Держ. кримінально-виконавчої служби України: затв. наказом М-ва юстиції України від 06.02.2017 р. № 292/5. *Офіційний вісник України*. 2017. № 15. Ст. 458.

6. Інструкція про порядок взаємодії територіальних органів поліції та міжрегіональних територіальних органів Національної поліції України під час реагування на надзвичайні ситуації, у випадку уведення правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: затв. наказом МВС України від 31.10.2016 № 1129. *Офіційний вісник України*. 2017. № 14. Ст. 400.

Устюжанінова Ольга Тарасівна,

викладач кафедри професійних та спеціальних дисциплін
Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ

ЗАКОНОДАВЧІ АКТИ В СИСТЕМІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ ЗАСАД ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Під кримінально-виконавчими засадами функціонування Державної кримінально-виконавчої служби (далі – ДКВС) України ми розуміємо вихідні нормативно-керівні положення, які забезпечують реалізацію завдань ДКВС України за різними функціональними напрямками шляхом застосування норм кримінального, кримінально-виконавчого та кримінального процесуального законодавства, а також відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів, що регулюють порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань і пробації.

У свою чергу, зміст кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України утворюють такі елементи, як: 1) правова основа функціонування ДКВС України; 2) дуалізм суб'єктів виконання кримінальних покарань і пробації й відповідно суб'єктів відбування цих заходів державного примусу; 3) правовий статус суб'єктів виконання/відбування кримінальних покарань і пробації; 4) соціально значущий результат у виді виправлення і ресоціалізації засуджених й запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень під час

відбування покарань; 5) міжнародне співробітництво в пенітенціарній сфері.

У межах цієї публікації ми зупинимося на такому елементі кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України, як передбаченість їх нормами кримінально-виконавчого права, чільне місце серед яких відводиться саме законодавчим актам.

Виділення цієї групи джерел впливає із зазначеного ст. 2 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України, із тією лише особливістю, що міжнародно-правові акти розглядаються нами окремо в силу особливої юридичної природи. Зрозуміло, що провідне місце в системі законодавчих актів, що регламентують кримінально-виконавчі засади функціонування ДКВС України, посідає Конституція – Основний Закон України. Він визначає фундаментальні засади всіх сфер правовідносин, не оминаючи увагою і кримінально-виконавчу. Заслужують на увагу засади законності, закріплені в ст. 19, за яких правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством (ч. 1). Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ч. 2) [1]. За наведених обставин дія ч. 1 ст. 19 Конституції поширюється на засуджених, а ч. 2 ст. 19 – на персонал ДКВС України.

Разом з тим Основним Законом встановлено, що винятково законами України визначаються організація й діяльність органів і установ виконання покарань (п. 14 ч. 1 ст. 92), тільки законом України оголошується амністія (ч. 3 ст. 92); здійснення помилування віднесено до компетенції Президента України (п. 27 ч. 1 ст. 106). Відмітною ознакою Конституції України, як законодавчого джерела кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України, є втілення в її положеннях дуалізму предмета кримінально-виконавчого права, тобто передбачення норм, що поширюються як на суб'єктів виконання, так і відбування кримінальних покарань. Тому доречно наголосити, що більшість прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, які передбачені розділом II Конституції України, повною мірою поширюється і на засуджених. Зокрема, ч. 3 ст. 63 Конституції України встановлює, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встано-

влені вироком суду [1]. Це невичерпний перелік конституційних положень, до яких також належать і ст. 3, 8, 9, 28, 61, 62 та ін. Основного Закону України.

У контексті галузевих законодавчих актів щодо визначення кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України варто відзначити положення профільного кодифікованого акта – КВК України. Цей акт вирізняється якісною своєрідністю, порівняно зі своїм попередником – Виправно-трудоим кодексом (далі – ВТК) України 1970 р., оскільки:

- по-перше, регламентує порядок і умови виконання та відбування всіх 12 видів кримінальних покарань, які передбачені у ст. 51 Кримінального кодексу України 2001 р. Натомість ВТК України 1970 р. регулював порядок і умови виконання та відбування тільки двох видів кримінальних покарань: позбавлення волі та виправних робіт. Порядок і умови виконання та відбування інших видів кримінальних покарань регулювалися низкою інших підзаконних нормативно-правових актів;

- по-друге, закріплює систему установ ДКВС України за загально-визнаною міжнародною класифікацією з розподілом на рівні безпеки (мінімального, середнього, максимального) залежно від кримінально-правових, кримінологічних та кримінально-виконавчих ознак;

- по-третє, визначає сучасний перелік засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, оскільки в 2003 р. із прийняттям КВК України до вітчизняного правового поля було вперше запроваджено такий засіб, як громадський вплив, а в 2016 р. (після прийняття відповідного профільного закону 2015 р. [2]) – пробацію;

- по-четверте, КВК України містить низку інших положень, яких не було у ВТК України, а також по-новому чи більш детально регулює окремі питання виконання та відбування кримінальних покарань (у тому числі й нових їх видів, а також питання визначення правового статусу засуджених, відвідування установ виконання покарань тощо).

У контексті цього наукового пошуку не можемо не відмітити й відповідний статусний законодавчий акт – Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», який вперше в історії України, починаючи з 2005 р., закріпив законодавчі гарантії для діяльності пенітенціарного персоналу [3]. Тому на сьогодні законодавчо забезпечено дуалізм суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин (виконання – персонал і відбування – засуджених) як невід'ємної ознаки кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України.

Проте вищенаведеними законодавчими актами не вичерпується правова основа кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України, до якої також входять закони України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» [4], «Про застосування амністії в Україні» [5], «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» [6], «Про пробацію» [2] та ін.

Окремий блок законодавчих актів становлять закони України, прийняті в різні роки, спрямовані на вдосконалення окремих положень КВК України, спираючись на гуманістичні, міжнародно-правові критерії врегулювання правового статусу різних категорій засуджених. Це закони України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань» від 21.01.2010 р. № 1828-VI, «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання» від 05.09.2013 р. № 435-VII, «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» від 08.04.2014 р. № 1186-VII, «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо гуманізації порядку та умов виконання покарань» від 06.09.2016 р. № 1488-VIII, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення доступу до правосуддя осіб, які утримуються в установах попереднього ув'язнення та виконання покарань» від 07.09.2016 р. № 1491-VIII, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» від 07.09.2016 р. № 1492-VIII.

Натомість у контексті розвитку нормативно-правової основи функціонування ДКВС України в XXI ст. вітчизняні вчені-пенітенціаристи (у межах наукової діяльності, здійснюваної науковою школою «Інтелект» [7; 8; 9, с. 305]) пропонують такі нормативно-правові акти інноваційного характеру, що ґрунтуються на пенітенціарній доктрині, як: Пенітенціарна доктрина України; Закон України «Про засади пенітенціарної політики України»; Закон України «Про пенітенціарну систему України»; Основи пенітенціарного законодавства України; Пенітенціарний кодекс України; Закон України «Про пенітенціарну та постпенітенціарну діяльність інститутів громадянського суспільства»; Загальнодержавна програма сприяння суб'єктам, залученим до пенітенціарної та постпенітенціарної діяльності (у межах якої варто

передбачити систему організаційно-правових, соціально-економічних, фінансових, податкових та інших гарантій і пільг, адресованих відповідним суб'єктам).

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 93.
3. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23.06.2005 р. № 2713-15. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 30. Ст. 409.
4. Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі: Закон України від 01.12.1994 р. № 264/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 52. Ст. 455.
5. Про застосування амністії в Україні: Закон України від 01.10.1996 р. № 392/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 48. Ст. 263.
6. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: Закон України від 17.03.2011 р. № 3160-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. Ст. 380.
7. Богатирьов І. Г., Пузирьов М. С., Шкута О. О. Доктрина пенітенціарного права України: монографія. Київ: Дакор, 2017. 236 с.
8. Трансформація кримінально-виконавчого законодавства України (пенітенціарна доктрина) / І. Г. Богатирьов та ін. Київ: Дакор, 2014. 156 с.
9. Шкута О. О. Пенітенціарна система України: теоретико-прикладна модель: монографія. Херсон: Гельветика, 2017. 366 с.

Яковець Ірина Станіславівна,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
перший заступник директора Державної установи «Центр пробації»;

Суботенко Олена Олександрівна,

заступник директора Державної установи «Центр пробації»;

Клишя Владислав Іванович,

начальник відділу міжнародного співробітництва
Державної установи «Центр пробації»

РЕЗУЛЬТАТИ ВАЛІДАЦІЇ ІНСТРУМЕНТУ ОЦІНКИ РИЗИКІВ ВЧИНЕННЯ ПОВТОРНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВопорушення

Відповідно до Закону України «Про пробацію» та відомчих нормативних актів ключовим інструментом в організації роботи з суб'єктами пробації нині є відповідна анкета – Оцінка ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення (далі – Оцінка), затверджена наказом Міністерства юстиції України від 26.06.2018 р.

№2020/5. Натомість впровадження у практику означеного інструменту потребує постійного аналізу отриманих результатів та внесення певних корективів в анкету. З цією метою Державною установою «Центр пробації» спільно з міжнародними експертами проводиться вже третя валідація названого інструментарію, за результатами чого в Оцінку вносяться відповідні зміни та доповнення.

Оновлену модель Оцінки сформовано, спираючись на криміногенний портрет суб'єкта пробації, який вчинив новий злочин, за результатами дослідження даних 32 матеріалів на суб'єктах пробації, що вчинили нові злочини, у загальній кількості Оцінок (1414). Для формування зазначеного криміногенного портрету дослідження даних здійснювалося у Статистичному пакеті для соціальних наук (SPSS) після опрацювання даних Оцінок, що надійшли до Центру пробації у вересні 2019 року. У ході дослідження встановлено, що 1414 Оцінок мають за своєю абсолютною кількістю 5353 динамічні фактори, у т. ч. 32 Оцінки суб'єктів пробації, які вчинили нові злочини, – 172. Застосувавши підхід аналізу SPSS "Матриця структури" динамічних факторів 32 Оцінок, тобто аналіз частоти присутності конкретних динамічних факторів щодо інших у загальній кількості виявлених динамічних факторів (усього 172), можна дійти висновку, що найбільш впливовим є фактор "матеріальне становище". Іншими словами, найчастіше у Оцінках суб'єктів пробації, які вчинили нові злочини (32 особи), трапляється саме зазначений вище динамічний фактор, аніж інші.

На другому місці за частотою присутності є "контроль над поведінкою та мисленням", третьому – "робота" і далі не так часто трапляються за порядком зменшення: стосунки у суспільстві, ставлення до правопорушення, готовність до змін, психічний стан, стосунки з рідними та близькими, вживання алкоголю, вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, житло, освіта. Сутність підходу аналізу SPSS "Матриці структури" полягає в тому, що застосовується діапазон умовних коефіцієнтів від нуля до одиниці, де "0" означає відсутність динамічних факторів взагалі, а "1" абсолютно найбільша присутність факторів. На практиці нижня або верхня межа ніколи не досягаються.

Отже, дослідивши масив даних 32-х оцінок суб'єктів пробації, які вчинили нові злочини, встановлено, що діапазон умовних коефіцієнтів обмежується нижньою межею коефіцієнта 0,273 (найменша частота присутності факторів), найвищою – 0,723. Тобто це означає, що є динамічні фактори, які мають більший вплив на ймовірність вчинення повторного правопорушення, і менший вплив.

Методичними рекомендаціями щодо оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення повнолітніми особами, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 26.06.2018 №2020/5, передбачено Таблицю визначення рівнів ризику вчинення повторного кримінального правопорушення та криміногенних потреб правопорушника (далі – актуальна Таблиця), в якій діапазон меж балів за кожним із 12 динамічних факторів має максимальний бал 22, мінімальний – 6. Таким чином, у випадку констатації 22 балів це означає максимальний вплив на ймовірність повторного правопорушення, 6 – найменший.

Застосовуючи метод порівняльного аналізу між результатами валідації у Таблиці № 1 впливу динамічних факторів на ймовірність повторного правопорушення та актуальною Таблицею, то можна побачити відмінність між пріоритетністю динамічних факторів, які частіше або рідше впливають на ймовірний "повтор".

Можна припустити, що зазначена відмінність може свідчити про необхідність застосування іншого підходу під час формування більш актуальних і менш актуальних динамічних факторів, що впливають на "повтор", аніж той, що застосовувався під час підготовки Методичних рекомендації щодо оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення повнолітніми особами, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 26.06.2018 р. № 2020/5. Іншими словами відмічається відхилення між криміногенними портретами за результати валідації і тим, що передбачений актуальною Таблицею.

Зазначене припущення має бути перевірене під час четвертої валідації інструменту оцінки ризиків і потреб за умови тестування пілотного інструменту після перерозподілу балів між динамічними факторами відповідно до криміногенного портрету суб'єкта пробації, який вчинив новий злочин.

Враховуючи зазначене вище, оновлена модель – пілотна Таблиця визначення рівнів ризику вчинення повторного кримінального правопорушення та криміногенних потреб правопорушника відповідає криміногенному портрету суб'єкта пробації, який вчинив нові злочини, від чого залежить і оновлене бальне навантаження в розрізі кожного динамічного фактору. Цей розподіл бального навантаження динамічних факторів на ймовірність повторного правопорушення у пілотній Таблиці здійснювався з таким підходом, що має у своїй сукупній сумі відповідати орієнтовним межам максимальної суми балів динамічних факторів, передбачених актуальною Таблицею – 157 балів.

Це означає, що якщо в пілотній Таблиці фактору "матеріальне становище" (найактуальніший фактор після третьої валідації) умовно присвоїти максимальний бал "22" з подальшим зменшенням балів у розрізі інших одинадцяти динамічних факторів залежно від коефіцієнта їх впливу на "повтор", то найменші динамічні фактори "житло і освіта" будуть мати по 10 балів відповідно.

При цьому арифметична сума максимальних балів динамічних факторів пілотної Таблиці буде становити 168 балів, що майже відповідає даним актуальної Таблиці – 157 балів і не порушує баланс балів, якщо співвіднести їх із статичними факторами – 58. Отже, діапазон дванадцяти динамічних факторів балів актуальної Таблиці становить від 22-ти до 6-ти балів і має у своїй сукупній сумі 157 балів, а діапазон пілотної Таблиці – від 22-ти до 10-ти балів та сукупною сумою 168 балів.

Для розподілу бального навантаження у розрізі кожного із дванадцяти динамічних факторів на ймовірність повторного правопорушення пілотної Таблиці застосовано підхід, коли темп зменшення від максимального балу (22), починаючи з найактуальнішого фактору "матеріальне становище", логічно відповідає темпу зменшення їх коефіцієнтів. За умови присвоєння 50 одиницям значення коефіцієнта динамічних факторів одного балу, то кратний 50 одиницям темп зменшення коефіцієнтів впливу динамічних факторів на ймовірність повторного правопорушення буде відповідати кратності зменшення і кількості балів. Приміром, якщо фактор "матеріальне становище" має коефіцієнт 0,723, а фактор "контроль над поведінкою та мисленням" – 0,667, то різниця між ними становить 56 одиниць, що за своєю кратністю до балів має різницю у 2 бали. Іншими словами, якщо фактор "матеріальне становище" має 22 бали, то фактор "контроль над поведінкою та мисленням" – має бути зменшений на два бали і становити 20 балів у пілотній Таблиці.

За рекомендаціями міжнародних експертів розподіл діапазонів динамічних факторів має відповідати оптимальному підходу у розподілі максимальної суми балів: 0–20 %, 21–50 % та 51–100 %. Інакше кажучи, якщо пілотна Таблиця передбачає максимальний бал 168 балів, то діапазон низького рівня ризику повторного правопорушення становить 0–33 бали, середній – 34–88, високий – 89–168.

На основі пілотної таблиці Державною установою «Центр пробації» проводиться перегляд бального навантаження за переліком запитань у кожному із дванадцяти динамічних факторів Розділу III Оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення.

СЕКЦІЯ 4

СОЦІАЛЬНА ТА ПСИХОЛОГІЧНА РОБОТА: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Борець Юлія Василівна,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Академії Державної пенітенціарної служби

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ТА ГУМАНІСТИЧНОЇ РЕЛІГІЙНОЇ МОРАЛІ ОСОБИСТОСТІ

Сучасний світ знаходиться в умовах екологічної кризи. Людство це знає, але продовжує свою життєдіяльність у звичайному для себе ритмі: воно продовжує експлуатувати надра, створювати штучні споруди, здійснювати масштабні геолітарні проекти для задоволення власних потреб і продовжує тим самим наносити шкоду довкіллю.

Саме з таких, на перший погляд, неістотних фактів, починається глобальне винищення природи, руйнування цілісної екосистеми, і найголовніше – загибель духовності. Для вирішення проблеми бережливого (духовного) ставлення до природного довкілля, починаючи з наймолодшого віку, створено безліч програм, підручників, посібників. Проте аналіз екологічної виховної роботи свідчить про незадовільність її ефективності. Виникає питання: чому «не працюють» наявні педагогічні розробки? Відповідь можна отримати, лише з'ясувавши, які психологічні механізми становлять основу гуманного ставлення до природи, на які з них слід спиратися в екологічному вихованні, сподіваючись на позитивний результат?

Таким чином коло замикається на іншій, досі не вирішеній проблемі – формування любові до природи. Любов – це складне почуття, як правило, виникає до іншої людини, істоти, об'єкта чи явища, які мають такі властивості, якості, особливості (або їх комплекс), які задовольняють певні духовні потреби: у визнанні, спілкуванні, красі, пізнанні тощо. З цієї тези випливає *еколого-педагогічне завдання*: перетворити природу на об'єкт духовних потреб учнів, тобто потреб, вільних від корисливих або шкідливих намірів, бажань, прагнень.

Попередні міркування закономірно підштовхують до висновку: проблема бережливого ставлення до природи якнайтісніше пов'язана з проблемою духовності в цілому.

Питання про духовне життя – основне не тільки для науки, релігії, суспільства, а й для кожної людини, оскільки, врешті-решт, стан

духу визначає характер, капризи і саму розумність усієї людської діяльності. Духовна атмосфера – це своєрідний маточний розчин, який народжує відповідні кристали: філософські, політичні та інші системи й моделі, ідеї, настрої, ставлення до людей, до навколишнього світу, почуття, бажання, переживання тощо. Дійсно, висока духовність несе в собі здорове з усіх боків життя, здорову діяльність, тобто є джерелом добробуту, до якого природно прагне кожна людина і кожне суспільство [4, с. 10–11]. Навпаки, спотворення духу так само невідворотно приводить до руйнування життя на всіх його рівнях – особистому, сімейному, громадському, екологічному.

Ще давні мислителі різних держав намагалися дати відповідь на одвічне запитання: «Що таке духовність, духовне життя?»

Питання про причини та про сутність релігії постійно привертало увагу Зигмунда Фрейда. Перша спроба вирішення цього питання була зроблена в «Тотемі і табу», а остання книга Фрейда «Людина Мойсей і монотеїстична релігія» присвячена йому повністю.

Популярний сучасний американський екофілософ Холмс Ролстон III (книга «Гени, генезис і Бог») одним з базових елементів екологічної етики вважає альтруїзм. Він є як у звірів, так і у людей. За думкою автора, до еволюції всього живого на Землі не можна підходити тільки з точки зору дарвінського відбору. Цікавий аналіз автором етичних поглядів християнства. За його думкою, «релігія є міфом, який допомагає переборювати життєві проблеми» [1, с. 130–136].

Серед інших літературних джерел одним з найбільш цінних та актуальних є книга відомого російського екопсихолога В.А. Ясвіна «Історія і психологія формування екологічної культури». Вона присвячена деяким аспектам екопсихології та формуванню екологічної культури. Ясвін В.А. – активний прибічник гуманістичної екології, за його думкою, «формування гуманного ставлення до природи, якому до теперішнього часу приділялося набагато менше уваги, ніж формуванню наукових екологічних знань, повинно зайняти найважливіше місце в змісті діяльності щодо формування екологічної культури» [5, с. 54–58]. І тут особливе значення, за думкою автора, повинно відігравати етико-естетичне екологічне виховання. Серйозно відпрацьоване питання формування екологічної культури в таких розділах книги, як «Світ природи в архаїчній свідомості» та «Погляд на світ природи в християнстві».

Основної уваги заслуговує аналіз змін у духовній сфері, як одній з базових у понятті «екологічна свідомість». Процес переходу від тоталітарної ідеології до демократичного суспільства в Україні, як і в

інших пострадянських державах, супроводжується зміною масової свідомості з тенденцією до ірраціонального сприйняття дійсності та з включенням механізмів аутистичного та архаїчного мислення [3, с. 24–25]. «Цей процес торкається екологічної свідомості сучасної людини та приводить до виникнення різноманітних синтетичних концептів, які органічно з'єднують цінності західної та східної цивілізацій, покладення новомодних і прадавніх вірувань, раціональні ідеї та неомістичні одкровення, результати наукового пошуку та ідеї богопошуку» [2, с. 21].

Прийнято вважати, що сучасна психологія переживає кризу. Таке враження, що це її перманентний стан, адже ці думки супроводжують її майже від самого початку існування як самостійної наукової дисципліни. Усе частіше говорять і пишуть про те, що психології необхідна допомога ззовні. Але далі думки розходяться, різні автори шукають цю допомогу в різних сферах: соціології, філософії, методології, культурології і т. ін. На Заході все частіше з цієї метою звертаються до містики, окультизму, різних «духовних учень». Замість цього було б краще звернутися до християнства.

Духовні та релігійні впливи на психіку людей ще недостатньо вивчені й самі по собі, вже не кажучи про їх комплексні, сумісні та сполучені впливи. Вони, здебільшого, є не вивченими і практично не вивчаються. Проте життя наприкінці ХХ століття поставило це специфічне коло проблем, а екологічний стан планети висунув їх у ранг пріоритетних.

Отже, з вищесказаного ми можемо зробити висновки, що в усі віки виховання духовно багатой людини було завжди важливим, навіть найважливішим, і таким залишається. Бо, як учить історія, саме залежно від стану людської духовності процвітали й занепадали держави, царства та імперії. Саме від екології людської душі залежить екологія природи, що нині стало актуальною проблемою, саме від цього фактора залежить, чи процвітає суспільство – чи воно занепадає або зовсім гине у війнах та революціях.

Список використаних джерел

1. Абрамова Ю. Г. Психология среды: источники и направления развития. *Вопросы психологии*. 1995. Вып. № 2. С. 130–136.

2. Косуха П. Релігійна ситуація в Україні в контексті нової світоглядної парадигми: людина, суспільство, природа: тези наук. конф. Київ: Вид-во НаУКМА, 1995. 21 с.

3. Полтавець В. І. Вікові характеристики розповсюдженості вірувань серед населення України: людина, суспільство, природа: тези наук. конф. Київ: Вид-во НаУКМА, 2005. С. 24–25.

4. Скребець В. О. Екологічна психологія у віддалених наслідках екотехногенної катастрофи: монографія. Київ: Слово, 2004. 440 с.

5. Ясвин В. А. История и психология формирования экологической культуры. Центр экологической политики России. Москва: Наука, 2001. 110 с.

Василенко Ірина Анатоліївна,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри загальної та диференціальної психології,

Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АГРЕСИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ (ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ)

Метою цього повідомлення є висвітлення результатів емпіричного дослідження гендерних особливостей агресивності в осіб різного типу міжособистісних стосунків.

Наявність надзвичайно високої концентрації агресивності в суспільстві і відсутність однозначного й адекватного наукового визначення цього складного феномена роблять проблему дослідження агресивності та її особливостей однією з найбільш актуальних проблем сучасного світу, важливим теоретичним та практичним завданням.

Дослідження вчених показали, що відмінності за гендером виявляються не на рівні агресії, а скоріше в формах її вияву. Різниця в агресивній поведінці чоловіків і жінок може бути обумовлено як спадковими біологічними факторами, так відмінностями в соціальному статусі і статево-рольової позиції.

Людина є суб'єктом численних і різноманітних стосунків, тому проблема міжособистісних стосунків є однією із пріоритетних у психології. Міжособистісні стосунки – це взаємозв'язки між окремими людьми, що об'єктивно виявляються в характері і способах взаємних впливів людей один на одного в процесі різних видів спільної діяльності, зокрема спілкування, і суб'єктивно переживаються і оцінюються ними.

Встановлено, що існує зв'язок між агресивністю особистості та міжособистісними стосунками у групі. Агресивність особистості впливає на її сприйняття оточенням. Досліджено, що особи чоловічої статі в міжособистісних взаєминах сприймаються більш агресивними, ніж особи жіночої статі. Тобто сприйняття агресивності оточенням знаходиться в прямому зв'язку з маскуліністю сприйнятих ними суб'єктів: чим більше виражена у суб'єктів маскуліність, тим більш агресивними вони

оцінюються оточенням. І навпаки, чим більше у суб'єктів виражена фемінність, тим менша агресивність їм приписується. Залежно від маскулінності та фемінності можна спостерігати різні вияви агресивної поведінки в міжособистісних стосунках: у першому випадку – це підозрілість, наступальність, непоступливість, безкомпромісність, а в другому – це запальність, образливість і підозрілість. Значною проблемою є вияв агресивності чоловіків та жінок в міжособистісних стосунках, оскільки є причиною ескалації конфліктів, формування психотравмувальних ситуацій і ініціювання антисоціальних вчинків.

Проблемі агресії та агресивності присвячені роботи таких зарубіжних авторів, як: Л. Берковіца, А. Бандури, А. Басса, Д. Річардсона, Е. Фромма, Д. Майерса та ін. [1]. Питання вивчення агресії та агресивної поведінки привертало увагу багатьох авторів, знайшовши відображення в низці робіт Т. Г. Румянцевої, І. А. Фурманова, Г. М. Андреевої, у тому числі і тих, що розглядали особливості агресивності та міжособистісних стосунків – Л. М. Семенюк, О. Ю. Дроздов, Т. П. Авдулова та ін. [2, 3]. Проблемами гендерних особливостей, в тому числі й особливостям вияву агресивності, займалися Т. Бендас, Є. Ільїн, Н. Сухарева, А. Реан, Є. Іванова та ін.

Актуальність обраної теми полягає в тому, що проблема гендерних особливостей агресивності є однією з найважливіших проблем, яка насамперед виявляється у міжособистісних стосунках особистості.

Дослідження припускає використання теоретичних та емпіричних методів. Обробка отриманих даних здійснювалася методами кількісного (за допомогою комп'ютерної програми SPSS 13.0 for Windows) та якісного (метод «асів», «профілів») аналізу.

У емпіричному дослідженні були використані психодіагностичні методики: - FPI (Фрайбургський багатофакторний особистісний опитувальник); Опитувальник Басса-Даркі; Тест Лірі (Діагностика міжособистісних стосунків).

Вибірку становлять дорослі досліджувані: студенти (у віці від 18 до 22 років) та слухачі ФПО «Психологія» Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Усього в дослідженні взяло участь 65 людей.

Емпіричне дослідження, спрямоване на вивчення гендерних особливостей агресивності в осіб різного типу міжособистісних стосунків, включало три етапи: підготовчий, діагностичний, аналітичний, послідовна реалізація яких дозволила вирішити поставлені завдання.

У ході дослідження встановлено значущі додатні та від'ємні кореляційні зв'язки на 1% та 5% рівнях між більшістю показників агресивності й типами міжособистісних стосунків, що надало можливість подальшого якісного дослідження цих закономірностей.

Наступним етапом емпіричного дослідження стало вивчення та співставлення зв'язків між типом міжособистісних стосунків представників різного рівня агресивності, що різняться за гендером. Це є одним з основних питань нашого дослідження. Так, за допомогою методів «асів» та «профілів», що дозволили виявити групи досліджуваних осіб з рисами маскулінності та фемінності, з високим та низьким рівнями вияву агресивності, були сформовані окремі підвибірki за такими ознаками: ФВа (фемінність-висока агресивність), ФНа (фемінність-низька агресивність), МВа (маскулінність – висока агресивність) та МНа (маскулінність – низька агресивність). Аналіз профілів та їх порівняння уможливив виявлення провідної тенденції типів міжособистісних стосунків у представників різного рівня агресивності за параметрами фемінності та маскулінності. Ці профілі дозволяють виявити найбільш характерні відмінності типів міжособистісних стосунків у осіб різного рівня агресивності, що різняться за гендером.

На основі якісного аналізу емпіричних даних установлено гендерні особливості агресивності осіб різного типу міжособистісних стосунків. Визначено, що в осіб з фемінними рисами та високою агресивністю найбільш виражений альтруїстичний тип стосунків. Для цих досліджуваних притаманна авторитарність, а також підозрілість щодо оточення. Найменш характерний тип стосунків – дружелюбність.

У досліджуваних з вираженою фемінністю та низькою агресивністю спостерігаються високі показники за такими типами міжособистісних стосунків, як доброзичливість, залежність та альтруїстичність. Це виражається в орієнтації на прийняття та соціальне схвалення. Вони гнучкі та компромісні. Через деяку невпевненість у собі такі люди можуть бути залежними від інших та чужої думки до оточення. Це може виявлятися у відповідальності щодо людей, делікатності, доброти. Певною мірою в деяких представників групи може виявлятися авторитарність у стосунках. Найнижчим показником для цієї групи є такий тип міжособистісних стосунків як домінування.

Визначено, що осіб з вираженими маскулініними рисами та високим рівнем агресивності характеризує авторитарний, агресивний та егоїстичний типи стосунків до оточення, не характерно для них дружелюбність Представники з маскулініними рисами та низьким рівнем

агресивності демонструють доброзичливий та альтруїстичний тип стосунків, не виявляють егоїстичний тип. Найнижчі показники щодо вияву дружелюбності.

Встановлено, що у досліджуваних високою агресивністю з фемінними рисами та високою агресивністю з маскулініними рисами в міжособистісних стосунках виявляється авторитарний тип, який демонструє диктаторський, владний, деспотичний характер, тип сильної особистості. Встановлено відмінності між означеними групами, а саме у досліджуваних високої агресивності з фемінними рисами виявляється альтруїстичний тип стосунків та підозрлість щодо оточення.

Представники з низьким рівнем агресивності з фемінними рисами та низьким рівнем агресивності з маскулініними рисами демонструють наявність доброзичливого та альтруїстичного типу стосунків. З'ясовано відмінності між профілями означених груп, так для досліджуваних низького рівня агресивності з фемінними рисами притаманний залежний тип міжособистісних стосунків. Таким чином, проведене дослідження засвідчило наявність характерних відмінностей типів міжособистісних стосунків у представників різного рівня агресивності за параметрами фемінності та маскуліності.

Список використаних джерел

1. Бендас Т. В. Гендерная психология: учебное пособие. Санкт-Петербург: Питер, 2006. 431 с.
2. Качанова Ю. В. Агресивність: аналіз теоретичних підходів. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Соціологія*. 2011. Т. 156, Вип. 144. С. 29–32.
3. Обозов М. М. Психологія міжособистісних відносин. Київ: Либідь, 1990. 520 с.

Вдовиченко Оксана Владимировна,

доктор психологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і методики практичної психології ГУ
«Южноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ОПТИМАЛЬНОГО УРОВНЯ РИСКА

В настоящее время актуальность исследования риска приобрела особую значимость в связи с тем, что в мире происходят социально-политические, социально-экономические и другие виды преобразований. Техногенная сфера в XXI веке имеет более высокие темпы развития по сравнению с предыдущими столетиями. Это привело к позитивным изменениям: были получены результаты в электронной,

атомной, космической, энергетической технике, в химии, биологии, генной инженерии, которые продвинули человечество на принципиально новые рубежи во всех сферах жизнедеятельности, но, с другой стороны, были также созданы потенциальные и реальные угрозы как для *Homo sapiens*, так и для окружающей среде.

Риск рассматривался с философской, правовой, психологической, политической, социологической и других точек зрения. В современной психологической науке данный феномен выступает важным предметом исследования и выделяется в самостоятельную проблему (С. В. Быкова, О. П. Санникова, А. Я. Чебыкин, D. C. Berry, P. Slovic, R. Trimpор и др.).

В психологическом плане интересны работы, в которых раскрывается четыре условно выделенных аспекта: а) почему личность рискует (С. Занюк, J. T. Barr, C. Starr и др.); б) эмоционально-волевой компонент риска (С. В. Быкова, О. П. Санникова и др.); в) специфика проявления риска в онтогенезе (Л. Н. Абсалямова, О. В. Вдовиченко, Т. Б. Хомуленко, А. Я. Чебыкин и др.); г) профилактика и его коррекция (О. В. Вдовиченко, К. I. Лепеха, Н. В. Лунченко, В. Г. Панок и др.).

Данная работа раскрывает теоретические наработки относительно выделения оптимального уровня риска для дальнейшей разработки диагностического аппарата с целью более четкого выделения типов и эффективной его профилактико-коррекционной программы (системы).

Оптимальным является присутствие у человека равновесия между стремлением к риску и к безопасности, к изменениям и к сохранению стабильности, к допущению неопределенности и к контролю событий [1, с. 67]. Только такое равновесие позволит человеку развиваться, изменяться, с одной стороны, и предотвращать саморазрушение – с другой. Как можно заметить, описанные В. А. Бодровым личностные предпосылки стрессоустойчивости перекликаются со структурными компонентами психологического здоровья: самопринятием, рефлексией и саморазвитием, что еще раз доказывает их необходимость. Соответственно личностными предпосылками пониженной устойчивости к стрессу можно назвать негативное самоотношение, недостаточно развитую рефлексию и отсутствие стремления к росту, развитию [3, с. 14].

В нашем понимании, каждый человек имеет свой порог риска, который является оптимальным для него (то, что удобно, и то, что

полезно для личности) и также позволяет показывать наилучший результат в межличностно-профессиональном аспекте.

Следует понимать свой оптимальный уровень риска, быть к нему готовым. Так, например, в спорте именно достижение индивидуально предельного напряжения является сущностью соревнования [2, с. 126].

Гипотетичные уровни риска:

- дезадаптивный;
- творческий;
- адаптивный;
- рациональный;
- пессимистический (табл.).

Таблица

Психологическая характеристика уровней риска

Уровни риска				
Дезадаптивный	Творческий	Адаптивный	Рациональный	Пессимистический
Умеют хладнокровно выпутаться из опасной ситуации. Выбирают в качестве отдыха или работы деятельность, связанную с опасностью для здоровья и жизни, нуждаются в «экстриме». Причем, будет ли это скейт, парашют, акваланг или дрессировка крокодилов имеет вторичное значение. Главное получения определенного эмоционального удовлетворения (острые ощущения, новые впечатления)	Характеризуется высоким уровнем творчества и креативностью, который стимулирует личность, придает ей определенный тонус. Однако в неопределенной или опасной ситуации предпочитает сначала ее осознанию и анализа, прежде чем принимать решения, связанные с опасностью	Личности, которые выбирают «золотую середину». Как правило, находятся «в нужное время – в нужном месте». Стараются не делать необдуманных поступков, но одновременно смотрят в будущее, продумывая новые пути решения по реализации собственных жизненных планов	Личности данного уровня не стремятся вносить особых изменений в свою жизнь. Оказывают большое преимущество оптимальным поведением разрешения опасной ситуации, а именно избегание	Часто уклоняются от решения любых ситуаций, в том числе опасных, так как, по их мнению, это может привести к неблагоприятным последствиям. Также преувеличивают сложность опасных ситуаций. Такой подход лишает возможности самореализации, сужая кругозор

Таким образом, можно сделать следующие выводы:

– во-первых, проблема риска в психологическом аспекте является достаточно актуальной, особенно на современном этапе и рассматривается с четырех основных сторон: ценностно-мотивационной, эмоционально-волевой, возрастной и профилактико-коррекционной;

– во-вторых, каждый человек имеет свой порог риска, т. е. тот, который удобен и полезен для личности, также позволяет показывать наилучший результат в межличностно-профессиональном аспекте;

– в-третьих, условно нами выделены основные уровни риска – дезадаптивный, творческий, адаптивный, рациональный и пессимистический, определяя их, в процессе диагностики, сможем более четко выделить типы и разработать эффективную профилактико-коррекционную программу риска для каждого из них.

Список использованных источников

1. Вдовиченко О. В. Психологія ризику особистості: монографія. Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2019. 456 с.

2. Фискалов В. Д., Черкашин В. П. Теоретико-методические аспекты практики спорта: учебное пособие. Москва: Спорт, 2016. 640 с.

3. Хухлаева О. В. Основы психологического консультирования и психологической коррекции: учеб. пособ. для студентов высш. пед. учеб. заведений. Москва: Академия, 2001. 208 с.

Висоцький Павло Геннадійович,

аспірант Академії Державної пенітенціарної служби

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ АНТИСОЦІАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ

У ХХ–ХХІ столітті різко поширилась антисоціальна поведінка серед груп підлітків. У країнах, які були соціально благополучні, різко збільшились показники злочинів, що вчинялися підлітками, і саме на цю категорію припав найбільший відсоток самогубств. Така ситуація, яка виникла в суспільстві, змушує замислитись, що саме впливає на молодого індивіда і за допомогою яких факторів здійснюється формування антисоціальної особистості. На нашу думку, потрібно звернути увагу на осмислення поняття природи людини, а також проаналізувати чинники, завдяки яким особа протягом довгого часу формувала людське в самій собі. Прогрес, який відбувається кожного дня в умовах морального вакууму, ставить під загрозу унікальність кожної людської особистості, а також її духовну ідентифікацію, обраність, онтологічну незамінність, яка шукає можливості до самоактуалізації у такий викривлений спосіб.

Швидкий період трансформації почав непомітно здійснювати маніпуляцію свідомістю, а також поведінкою людей, роблячи її однотипною. Прогрес наблизився до впливу на сутність особистості, а саме до нашого неповторного «Я».

Соціальна психологія появу антисоціальної поведінки пояснює порушенням соціальних стосунків між особою та суспільством, що призводить до негативного стану особи. У зв'язку з цим виникає антисоціальна поведінка, яка виражається в постійному напруженні в стосунках особи з суспільством. Через це буде спотворюватись розуміння особою ставлення тих, хто її оточує, і самої себе. Саме через це особам, що оточують таку людину, слід докласти зусиль щодо покращення стосунків між особою та суспільством, та поверненням її, а точніше саме поведінки особи, до нормального стану.

У процесі становлення та розвитку особи виділяють соціально-психологічний механізм соціалізації, який відіграє роль наслідування, коли індивід частково або можливо неусвідомлено переймає поведінку інших осіб, які можуть вести асоціальний спосіб життя і є негативним прикладом поведінки в суспільстві. Тут головним мотивом є бажання отримати визнання або підтримку в середовищі, що оточує. На практиці становлення девіантної особистості зазвичай відбувається поступово, часто непомітною для людини, з якою це трапляється і може бути помічено в деяких ситуаціях оточення особи. На початковому етапі змін перехід відбувається на основі ситуацій, які є незначними, але негативно впливають на почуття та емоційний стан індивіда, а також перевіряють на надійність його ціннісно значущої сфери.

На перехідному етапі людини її стан поєднує в собі соціальну та асоціальну поведінку, антисоціальні дії на такому рівні ще не здійснюються, такі вчинки ще не є характерними для перехідного стану.

Асоціалізація виникає в ті ж періоди, що й соціалізація. Найчастіше виникають негативні реакції на зміну соціальних умов у неповнолітніх. Основні злочини виникають на фоні гри або намагання зробити кумиром чи авторитетом асоціальну особу, і як наслідок, копіювання її дій, імпульсивності, схильності до групового впливу тощо. Поява негативної поведінки в підлітка може відбуватися через втрату впливу батьків, внаслідок чого стає неможливим показ соціально позитивного прикладу та передання власного досвіду. У сім'ях, де панують конфлікти, жорстокість, пияцтво та інші аморальні вияви, формуються негативні почуття в особі як до батьків, так і до суспільства. Вони можуть посилюватись під час формування особистості.

У дітей в таких сім'ях з'являються вади характеру та морального розвитку, значною мірою розвиваються страх, тривога, що мають негативний наслідок на їх успішність. Неповнолітній з такої родини з недовірою ставиться до старших, не має нормальних моделей взаємостосунків і поведінки в суспільстві. Відсутність позитивних емоцій у

міжособистісному спілкуванні спонукає до їх пошуку у вуличних компаніях. Втікаючи з дому, підлітки намагаються знайти комфорт та односторонніх друзів.

Девіантна поведінка може виникати під впливом таких факторів:

1) Біологічні фактори. Є дуже багато даних на користь генетичних причин антисоціальної поведінки, коли негативна поведінка біологічних батьків передається їх дітям. Адаже результат дослідження усиновлення показує, що кримінальні справи усиновлених дітей більше схожі зі справами їх біологічних батьків.

2) Соціальні фактори. Дослідження впливу зовнішнього середовища показують, що на формування особистості впливає її оточення, що може сприяти й антисоціальній поведінці. Одним з найкращих індикаторів порушень у поведінці дітей є рівень батьківського нагляду: у дітей, які часто залишаються самі або за якими погано доглядають протягом довгого часу, набагато частіше розвивається злочинна поведінка. Батьківська байдужість має великий вплив на дітей, адже не беручи участі в їх повсякденному житті, дорослі спонукають до антисоціальної поведінки.

3) Особистісні фактори. У дітей з порушеннями поведінки обробка інформації про соціальні взаємодії відбувається так, що в них формуються агресивні реакції на ці взаємодії.

Отже, для уникнення девіантної поведінки підлітків необхідна відповідна нормам моралі ситуація в родині, можливість брати приклад з близьких родичів, а під час формування характеру дитини в школі її активна участь в тренінгах для пояснення дітям, яка поведінка є допустимою в суспільстві, не обмежувати її у виборі розвитку і показувати власний приклад правильної поведінки.

Волеваха Ірина Борисівна,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології
Академії Державної пенітенціарної служби;

Пономаренко Катерина Олександрівна,

курсант Академії Державної пенітенціарної служби

УПРАВЛІННЯ КОНФЛІКТАМИ МІЖ ЗАСУДЖЕНИМИ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ПРАЦІВНИКАМИ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

В умовах ізоляції засуджених від суспільства у місцях позбавлення волі, посиленої регламентації життєдіяльності, накладених обмежень

у задоволенні потреб, примусового включення до одностатевих соціальних груп існує високий ступінь імовірності виникнення конфліктних ситуацій у їх середовищі.

Конфлікти між засудженими можна визначити як зіткнення протилежних поглядів, думок, інтересів і прагнень, в основі яких лежить загострення суперечностей між ними, що характеризуються протидією, найчастіше відкритими діями один проти одного. Як правило, конфлікт – це психологічно яскравий вияв у поведінці окремої особистості засудженого або спільності, що вирішується за допомогою індивідуального або групового, фізичного або психологічного насильства х [5, с. 320].

У місцях позбавлення та обмеження волі дослідники виділяють такі групи основних причин конфліктів серед засуджених:

1. Конфлікти, пов'язані з недоліками в організаційній і виробничій діяльності установ виконання покарань, несприятливими умовами праці та побуту засуджених.

2. Конфлікти, зумовлені помилками, які допущені під час комплектування колективу засуджених, підборі й розстановці активу, а також послабленням виховної роботи серед засуджених.

3. Конфлікти, пов'язані з індивідуально-психологічними особливостями окремих особистостей засуджених.

4. Конфлікти і групові ексцеси, викликані існуванням негативних соціально-психологічних явищ: злочинської (тюремної) субкультури, стратифікації, тюремних традицій і звичаїв, криміногенного спілкування та ін. [1; 2; 4; 5].

Також слід зазначити, що для більшості ув'язнених притаманні специфічні емоційні стани, які дуже часто стають причиною виникнення конфліктів серед засуджених. До таких станів можна віднести: недовірливість, підозрілість, тривожність, дратівливість, збудливість, агресивність, пригніченість, почуття власної неповноцінності та ін. [3].

Нормами виявів конфліктів у середовищі засуджених є: образи, погрози, нецензурна лайка; поширення неправдивих чуток: висміювання (прізвиська); відмова розмовляти один з одним та ін. Активні позиції в конфліктах засуджених посідають друзі, авторитетні засуджені, члени бригади, малі неофіційні групи, їхні лідери.

До способів управління конфліктами відносяться: бесіди для впливу на учасників конфлікту, медіація з метою їх примирення, санкції щодо порушників, невтручання, профілактичні заходи, примусова ізоляція.

Для нейтралізації напружених і конфліктних стосунків співробітники пенітенціарних установ:

- застосовують організаційні та психологічні засоби;
- надають психологічну підтримку особам, які прибувають до виправної установи, особливо в період їхнього перебування в карантині;
- орієнтують засуджених на свідомий вибір позитивного кола спілкування і своєчасно блокують неформальні зв'язки з асоціальною частиною засуджених. Для цього важливо навчити їх раціональним способам встановлення конструктивних взаємин у найближчому оточенні і показати перспективи в разі прийняття соціальних цінностей, носіями яких є малі групи;

- знімають у довірчих бесідах негативні емоційні стани, безпідставну тривогу. Особлива увага приділяється залученню до групи організованого спілкування осіб молодіжного віку, оскільки саме вони для розрядки агресивності і підняття свого статусу в субкультурі нерідко використовують так звані компенсуючі форми взаємодії (засновані на вживанні наркотиків, алкоголю, вчиненні гомосексуальних актів та інших дискримінаційних дій, що призводять до конфліктних ситуацій);

- залучають медичних працівників та психотерапевтів до роботи із зазначеними категоріями осіб через наявність у них психічних розладів.

Велике значення для вирішення і профілактики конфліктів і групових ексцесів засуджених має позиція співробітників щодо них, яка може бути:

- вичікувальною (співробітники втручаються в хід конфлікту тільки тоді, коли він починає негативно впливати на оперативно-режимну обстановку);

- пасивною (співробітники намагаються не втручатись, обмежуючись передачею інформації про конфлікт);

- авторитарною (співробітники намагаються авторитарно придушити конфлікт шляхом застосування каральних заходів впливу);

- негативною (своїми діями співробітники сприяють розвитку конфлікту);

- раціонального втручання (співробітники планують і впроваджують систему заходів, спрямовану на конструктивне вирішення конфлікту).

Залежно від позиції співробітники застосовують ті чи інші засоби вирішення і профілактики конфліктів.

Діяльність співробітників виправних установ під час вирішення групових ексцесів серед засуджених включає у себе: аналіз групового ексцесу (приводу і причини); визначення його зони; з'ясування

місця, кількості учасників, прогноз можливих наслідків; прийняття рішення про вибір оптимальних засобів впливу; реалізацію прийнятих рішень. Важливо інформувати засуджених про ймовірні наслідки конфлікту і застосовувати санкції до правопорушників, припиняти різного роду дезінформацію, чутки, якими вміло маніпулює негативна частина засуджених для «відновлення» соціальної справедливості або виправдання своїх дій.

З метою профілактики конфліктів працівникам психологічної служби закладу виконання покарань необхідно:

а) діагностувати соціальні групи засуджених і окремих індивідів шляхом вивчення їх цінностей і стандартів поведінки;

б) здійснювати психотерапевтичні програми, що регулюють способи організації спілкування, паралельно з іншими формами впливу;

в) спонукати засуджених вступати в інші позитивно спрямовані неформальні групи з метою обмеження стосунків з колишнім колом спілкування.

Таким чином, практика пенітенціарних установ щодо управління конфліктами серед засуджених включає широкий спектр методів і підходів. Єдиного універсального методу не існує, працівникам необхідно володіти всім різноманіттям засобів і технік, вибір яких зумовлюється характером і типом конфлікту, складом та індивідуально-психологічними особливостями учасників, фазою протікання конфлікту, соціально-психологічною ситуацією у колективі засуджених та ін.

Список використаних джерел

1. Алієв Р. В. Роль персоналу відділу соціально-виховної та психологічної роботи установ виконання покарань щодо мінімізації міжгрупових і особистісних конфліктів серед засуджених. *Держава та регіони. Сер.: Право*. 2014. № 1. С. 89–94.

2. Збірник нормативних документів і методичних рекомендацій з питань організації виховної та соціально-психологічної роботи серед осіб, засуджених до позбавлення волі / укл.: С. Скоков, Ю. Олійник, О. Янчук. Київ: Леся, 2002. 312 с.

3. Слепов А. П. Предупреждение насильственных преступлений, совершаемых осужденными в исправительных колониях: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Рязань, 2008. 22 с.

4. Соціально-психологічний мікроклімат у середовищі засуджених та персоналу установ виконання покарань України. Результати соціологічного дослідження. Біла Церква, 2011. 88 с.

5. Сухов А. Н. Социальная психология преступности: учебное пособие. Москва: Московский психолого-социальный институт, 2007. 568 с.

Волинчук Олена Валеріївна,
аспірантка ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

НАВЧАЛЬНА ГРУПА ЯК СЕРЕДОВИЩЕ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕЖ ПІДЛІТКІВ

Проблема психологічних меж особистості є досить новою у сучасних дослідженнях. Раніше певним чином її торкалися під час вивчення взаємостосунків людей, дистанційованості чи різного роду психологічних перепон у досягненні цілей, однак потреба глибше пізнати ці феномени привела до появи понять «психологічний простір» та «психологічні межі» особистості.

Деякі дослідники і досі розглядають останні як певні рамки, обмеження чи навіть бар'єри, вкладаючи в них негативний підтекст, хоч очевидно, що кожна людина має і власний простір, і межі цього простору, і вивчати їх не означає намагатися якимось з ними боротися чи навіть руйнувати. Психологічні межі – це те, що не лише обмежує нас від чогось корисного, це ще й ті рамки, які оберігають особистість від негативу, захищають від різних видів насилля чи маніпуляцій.

Психологічні межі обрамлюють психологічний простір особистості, проявляючись при взаємодії з оточенням у різного виду стосунках (дружніх, сімейних, ділових тощо).

В останніх дослідженнях психологічні межі розглядаються з точки зору вікових особливостей індивідуумів (дошкільнята (Ю. А. Сіліна), підлітки (Т.С. Леві, О.В. Краснова), у зв'язку з національною належністю учасників взаємодії (К.О. Шамшикова), з боку тілесності (Т.С. Леві, О.Ш. Тхостов), з точки зору співзалежних стосунків (А.С. Яроцька), у зв'язку із захисними механізмами (К.О. Шамшикова) та копінг-стратегіями (А.О. Буханець, О.О. Байєр) тощо.

Актуальною та новою нам видається спроба розглянути особливості психологічних меж особистості у педагогічній взаємодії як з боку стосунків учень-учень, так і з боку взаємин учень-вчитель. На нашу думку, таке дослідження дозволить глибше вивчити вплив особливих психологічних обмежень, дистанціювання чи інших пов'язаних з межами характеристик і власне самих меж на побудову педагогічної діяльності в цілому.

Мета роботи – дослідити особливості психологічних меж в учнівському середовищі.

Завдання: вивчити психологічні межі учнів методами спостереження, соціометрії, опитувальника Е. Хартмана «Психологічні межі»

особистості» і рівня психологічної дистанції та схильності порушувати межі оточення за допомогою методики Н. Браун «Межі Я».

Вибірку дослідження становлять студенти першого року навчання спеціальності «Туризм» Коледжу нафтогазових технологій, інженерії та інфраструктури сервісу Одеської національної академії харчових технологій (17 осіб 15–16 років).

До комплексу діагностичних методик увійшли: опитувальник «Психологічні межі особистості» (Е. Хартман, адаптація К. О. Шамшикової та В. І. Волохової); методика «Межі Я» (Н. Браун, адаптація К. О. Шамшикової); метод соціометрії (Д. Морено); їх результати доповнювались методом спостереження.

За результатами використання методу соціометрії встановлено структуру малої групи, яку становили аутсайтери (2 особи), «недолюблювані» (6 осіб), авторитетні (5 осіб) та лідери (4 особи). За нашим припущенням, особливості комунікації з однолітками є важливим чинником психологічних меж у підлітковому віці, адже саме інтимно-особистісне спілкування є провідною діяльністю цього періоду життя.

Результати методики «Межі Я» (Н. Браун) дозволили виявити рівень психологічної дистанції студентів. Незважаючи на індивідуальну варіативність, практично всі отримані результати знаходяться в межах середніх показників, які автором методики визначено як середній рівень психологічної дистанції, який можна вважати оптимальним. Один результат демонструє низький рівень дистанції. За нашими спостереженнями, ця студентка доволі товариська та комунікабельна. Рівень психологічної дистанції обернено пропорційний частоті порушення меж оточення.

З використанням методики Е. Хартмана «Психологічні межі особистості», адаптованої К. О. Шамшиковою та В. І. Волоховою, встановлено, що межі всіх студентів досить тонкі з градацією на дуже тонкі – тонкі – тонкі з наближенням до середньої товщини. Товстих меж і меж середньої товщини у колективі виявлено не було. Такий результат свідчить про чутливість і вразливість підлітків, їх високу сензитивність.

Зіставлення становища підлітка в групі, специфіки його психологічних меж та дистанційованості показало, що груповий статус практично не позначається на дистанції, яка фактично майже однакова у всіх членів групи, незалежно від рівня прийняття їх групою.

Це інтерпретується нами як характерна вікова особливість підлітків, адже їх прагнення до спілкування, бажання його здійснювати дозволяють не дистанціюватися від групи незалежно від прийняття

себе і власного становища в групі. Саме у цьому контексті І.С. Кон зауважував: «Належність до компанії підвищує впевненість підлітка в собі і дає додаткові можливості самоствердження» [2, с. 124].

Метод спостереження підтвердив отримані результати та показав індивідуальну своєрідність навіть приблизно однакових результатів. Поділ на мікрогрупи здійснюється на основі різних показників: успішність-неуспішність у навчанні, спільні позанавчальні інтереси, зовнішній вигляд, місце проживання тощо.

У результаті проведеного дослідження можна зробити такі загальні висновки:

- Соціальне середовище відіграє значну роль у формуванні особистісних меж. В онтогенезі особистості наявні періоди превалювання соціальних чинників у становленні специфіки психологічних меж людини.

- Особистісні межі та дистанційованість є взаємопов'язаними феноменами, але їх співвідношення є складним і неоднозначним, що потребує більш ґрунтовного дослідження із залученням розлогої вибірки.

- Встановлено, що особистісні межі підлітків дуже тонкі – тонкі – тонкі з наближенням до середньої товщини, що свідчить про чутливість і вразливість підлітків, їх високу сензитивність.

- У підлітковому віці особливості психологічних меж не залежать від положення в групі, хоча наша гіпотеза не підтверджується таким висновком. Цей результат пояснюється особливістю колективу, сформованого не одразу з настанням шкільного віку його учасників, а пізніше, як у випадку вступу до іншого навчального закладу після закінчення 9 класу. Імовірно, що за умови іншої організації дослідження (участі школярів; проведення дослідження у колективі, що тривалий час є групою; більша чисельність вибірки та ін.) можна було б отримати відомості щодо залежності особистісних меж та групового статусу. Зазначений факт потребує більш глибокого дослідження.

Список використаних джерел

1. Буханець А. О., Байер О. О, Зв'язок суверенності психологічного простору із типом копінг-стратегій і наявністю внутрішньоособистісних конфліктів в юнацькому віці. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія «Психологія». 2016. Вип. 22. С. 37–44.

2. Кон И. С. Психология ранней юности. Москва, 1989. 256 с.

3. Леви Т. С. Телесно-энергийный подход к пониманию психологической границы человека. *Научные труды Московского гуманитарного университета*. 2017. № 2. С. 68–72.

4. Леви Т. С., Краснова О. В. Взаимосвязь психологической границы и самосознания личности (на примере подросткового возраста). *Знание. Понимание. Умение*. 2013. № 4. С. 232–235.

5. Методика «Границы Я» Н. Браун (N. Brown, 1998) в адаптации Е. О. Шамшиковой, 2010.

6. Опросник «Психологические границы личности» Э. Хартмана в адаптации О. А. Шамшиковой, В. И. Волоховой, 2013.

7. Силина О. В. Формирование психологических границ у детей 2–7 лет. *Современное дошкольное образование*. 2018. № 1. С. 19–29.

8. Тхостов А. Ш. Психология телесности. Москва, 2002. 287 с.

9. Шамшикова Е. О. Особенности взаимосвязи типов психологических границ и защитных механизмов личности в старшем подростковом возрасте (межнациональные различия). *Сибирский педагогический журнал*. 2014. № 6. С. 178–185.

10. Яроцька А. С. Особливості психологічних меж особистості у співзалежних стосунках в парі. *Наука освіта*. 2013. №1–2. С. 112–115.

Гарець Надія Олексіївна,

викладач кафедри педагогічної психології
Дніпровського гуманітарного університету

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ТЕХНІЧНОЇ ПІДТРИМКИ У ІТ-СФЕРІ

В умовах стрімкого розвитку сфери інформаційних технологій у світі та в Україні актуальним питанням є дослідження, з одного боку, психологічного змісту викликів, що висувуються до працівників ІТ-сфери, а з іншого – дослідження психологічних особливостей особистості, що пов'язані з успішним функціонуванням в певних умовах діяльності. За наявності розробок, присвячених вивченню психології програмування, існує необхідність вивчення інших видів роботи у цій сфері, а саме працівників технічної підтримки, чия діяльність полягає у спілкуванні за допомогою технічних засобів. Таким чином, робота у сфері технічної підтримки включає в себе не тільки технічні знання і вміння, а і консультативні навички (емпатія, вміння встановити контакт з людиною, регулювання емоцій), що поєднує риси професій «людина-знак» та «людина-людина» [2, с. 18]. За таких умов поєднання різноманітних викликів з боку діяльності існує потреба у дослідженні особистісних чинників, що пов'язані із виникненням зниження ефективності праці, стресу, порушеннями психічного і фізичного здоров'я, а отже, емоційного вигорання.

За умов існування низки розробок щодо вивчення психологічних особливостей програмістів, недостатньо розглянутими залишаються

особливості інших представників робітників ІТ-сфери: інженерів, тестувальників, працівників HR відділів тощо. Дослідженнями особливостей емоційної сфери працівників технічної підтримки займалися Alicia A. Grandey, David N. Dickter, A. C. Соколова, М. М. Стасюк, О. В. Шнайдер.

Дослідження емоційного вигорання представлено у роботах М. Агапової, І. Аронсона, В. Бойко, К. Маслач, А. Пайнс, Г. Сельє, Г. Фрейденбергера, А. Чиром тощо.

Мета статті полягає в теоретичному розгляді психологічних чинників емоційного вигорання працівників технічної підтримки у ІТ-сфері.

Дослідження феномена емоційного вигорання має багату історію. Так, вперше термін «burnout» було запропоновано у 1974 р. для опису психологічного стану людей, що супроводжується станом тривоги та фрустрації та виникає в умовах інтенсивного спілкування з людьми в емоційно навантаженій атмосфері (Г. Фрейденбергер). Розвиток цього стану спостерігався в представників тих професій, що пов'язані з допомогою людям. Пізніше до характеристик стану «burnout», що почав розумітися як синдром емоційного та фізичного виснаження, додалися такі показники, як розвиток негативної самооцінки, негативне ставлення до роботи, втрата співчуття щодо клієнтів або пацієнтів (К. Маслач). Розуміння синдрому емоційного вигорання як одномірної конструкції прослідковується у роботах, що розглядають його як стан фізичного й психічного виснаження, який викликаний тривалим перебуванням в емоційно переобтяжених ситуаціях (А. Пайнс, І. Аронсон), комбінацію фізичного, емоційного та когнітивного виснаження чи стомлення (А. Чиром).

З позиції теорії стресу емоційне вигорання розглядається як вияв дистресу, що виникає внаслідок накопичення негативних емоцій та відсутності їх розрядки, безвідносно до професійного середовища (Р. Сельє).

Розгляд емоційного вигорання як механізму психологічного захисту вказує на деструктивність не самого феномена, а його наслідків (погіршення якості виконання професійних завдань, стосунків з колегами) (В. Бойко). З точки зору самоактуалізації особистості емоційне вигорання пояснюється як наслідок перевищення психоемоційних витрат над очікуваними результатами (М. Агапова).

Отже, з огляду на теоретичні розробки можна зробити висновок, що спільним для визначення емоційного вигорання є його розгляд у

зв'язку з особливостями діяльності людини, а саме з необхідністю інтенсивного спілкування, допомоги, когнітивного та емоційного навантаження. З іншого боку, важливим чинником емоційного вигорання є психологічні особливості особистості – а саме здатність людини до регуляції негативних емоцій. Важливо, що емоційне вигорання залишається міждисциплінарним питанням та може впливати не тільки на стан одного працівника, а на роботу організації в цілому.

Говорячи про специфічні особливості роботи працівників технічної підтримки, що відрізняються від інших представників ІТ-сфери, А. С. Соколова виділяє такі відмінності:

- виконання ролі «зв'язуючої ланки» між користувачами та іншими працівниками сфери ІТ;
- наявність високих вимог до їх знань у сфері ІТ;
- високе навантаження у сфері комунікації, що включає до себе не тільки комунікацію з користувачами, а й з колегами та керівництвом.

До інших складностей А. С. Соколова віднесла незадоволеність умовами праці, високий рівень стресу, високий рівень проблемності завдань, що вирішуються та відповідальність за їх вирішення [3, с. 14].

На унікальність вимог до професії та психологічних особливостей її працівників вказує і Є. С. Павлова. Так, вивчаючи працівників контакт-центру технічної підтримки, вона відзначає такий рівень емоційного інтелекту, що відповідає представникам комунікаційних професій та рівень емпатії, притаманний представникам ІТ-сфери. Таким чином, працівники технічної підтримки мають цілу низку специфічних професійних якостей, що обумовлено особливостями їх роботи [2, с. 56–57].

Розглядаючи чинники емоційного вигорання працівників ІТ-сфери, а саме програмістів, виявлено зв'язок між здатністю керувати своєю поведінкою та емоційним вигоранням, особливо сильно це простежується у зв'язку між редукцією професійних обов'язків, бажанням їх обмежити та нездатністю керувати власною поведінкою [5, с. 147–148].

У зарубіжних дослідженнях механізмів, пов'язаних із здатністю впоратися із стресом, що виникає у процесі роботи представника технічної підтримки, можна виділити роботу Alicia A. Grandey та David N. Dickter, що розглядають здатність до емоційного регулювання як копінг-стратегії у зв'язку з реакцією на стрес. Виділено два шляхи, якими працівники можуть регулювати емоційний стан: поверхнева активність (як зміна поведінкових виявів) та глибока активність (як зміна когнітивних функцій). Якщо перший супроводжується придушенням або фальсифікацією виявів, то другий стосується внутрішніх

змін: пізнання через прийняття іншої точки зору або позитивна переорієнтація. Дослідники пов'язали перший тип реагування із ризиком емоційного вигорання і навпаки, глибока активність розглядається як пов'язана з меншим ризиком емоційного вигорання [1, с. 7].

Таким чином, на цьому етапі теоретичного аналізу можна зробити висновок про складність і унікальність вимог, що висувуються до працівника технічної підтримки в ІТ-сфері. За таких умов основними психологічними чинниками емоційного вигорання можна вважати рівень здатності особистості до самоконтролю, особливості регулювання негативних емоцій (у тому числі агресії), особливості надання переваги тим чи іншим стратегіям подолання стресу.

Список використаних джерел

1. Alicia A. Grandey, David N. Dickter, Hock-Peng Sin (2004), "The customer is not always right: customer aggression and emotion regulation of service employees". *Journal of Organizational Behavior J. Organiz. Behav*, № 25, pp. 1–22.
2. Павлова Е. С. Психологические особенности сотрудников контакт-центров технической поддержки, available at: <http://vital.lib.tsu.ru/vital/access/manager/Repository/vital:4798> (дата звернення: 16.03.2020).
3. Соколова А. С. Психологическое сопровождение повышения профессиональной успешности специалистов службы технической поддержки: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.03. Тверь, 2013. 27 с.
4. Стасюк М. М. Особливості емоційної сфери ІТ-спеціалістів. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2017. № 134. Р. 82–86.
5. Шнайдер О. В. Психологічні особливості емоційного вигорання працівників сфери інформаційних технологій. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Психологія і педагогіка». 2014. № 26. С. 144 – 148.

Гетта Василь Григорович,

кандидат педагогічних наук, професор,

професор кафедри технологічної освіти та інформатики

Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка;

Єрмак Сергій Миколайович,

кандидат педагогічних наук, доцент,

учений секретар Академії Державної пенітенціарної служби

ЗАСОБИ ЗАПОБІГАННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ

Проблема девіантної поведінки молоді не нова. Її досліджували як зарубіжні психологи і педагоги (З. Фройд, Е. Фромм, К. Хорні), так і вітчизняні (Н. Алікіна, В. Погребняк, Д. Шахмаєва та ін.). Проте ця проблема залишається актуальною і на сьогодні. Фактори, що впливають на поведінку молодого покоління, молоді, з часом зміню-

ються, одні втрачають свій вплив, інші, навпаки, посилюють, з'являються нові. Тобто девіантна поведінка молоді, як і завжди, потребує уваги.

Під виявами девіантної поведінки ми розуміємо грубість у ставленні до оточення, недисциплінованість, бродяжництво, хуліганство, пияцтво, агресивність та ворожі вияви. Перелік негативних виявів доволі великий, однак, як правило, вони виявляються не поодинокі, а у взаємозв'язку. Досвід показує, що, наприклад, п'яниця є злодієм, бо треба за щось пити, в стані сп'яніння він стає агресивним тощо. Це певною мірою полегшує запобігання девіантної поведінки молоді людини. Так у цьому прикладі, поборовши пияцтво, є вірогідність подолати інші недоліки. Тому в «букеті» недоліків важливо знайти складову, від якої залежить вияв інших недоліків. Не менш важливо з'ясувати вплив спадковості на поведінку молоді людини, за свідченням багатьох дослідників найбільш складними є спадкові недоліки, генетично закладені в код людини. Ми визнаємо, що деякі хвороби є спадковими, то чому ж не можуть бути спадковими недоліки в поведінці. Неоднозначними є недоліки, пов'язані з віковими особливостями молоді. Так недоліки, пов'язані, наприклад, з потягом, (З. Фрейд) можуть з часом зникнути, або, навпаки, зрости, перейти в хворобу. Найбільш небезпечними для суспільства є агресивні та ворожі вияви молоді людини. Водночас вони найважче піддаються виправленню, хоча багатьма дослідниками вважається, що агресія є набутою моделлю соціального поведіння (Л. Берковитцу, А. Бандура).

Для запобігання вияву девіантної поведінки молоді важливо знати основні теорії агресії. Найбільш обґрунтованими серед відомих є такі: теорія потягу (З. Фрейд, К. Лоренц), фрустраційна теорія агресії (Дж. Доллард, Н. Міллер) та теорія соціального навчання (А. Бандура) [1].

Особливої уваги заслуговує теорія соціального навчання, відповідно до якої агресія та інші негативні вияви вважаються набутою моделлю соціального поведіння. Вона відкриває простір для усунення недоліків шляхом педагогічного впливу. Отже, вияв девіантної поведінки буде ослаблений і навіть усунутий, якщо усунути причини й умови її виникнення.

Важливо також знати основні причини девіантної поведінки молодих людей. Як показують проведені нами дослідження [2], найбільш суттєвою причиною є недостатній, а то й низький рівень їх самостійності. Останнім часом надмірна опіка дітей батьками

спричиняє їх інфантильність. Поширення мобільного зв'язку призвело до тотального контролю дітей батьками. У дітей зникла потреба самостійно приймати будь-яке рішення. За них усе вирішують батьки. У школі теж немає особливої потреби самостійно приймати рішення. Вчителі, класні керівники (вони теж, у деякому розумінні, є батьками) привчають учнів до виконавської діяльності. Надмірна опіка приводить до розвитку схильності підпадати під вплив лідерів з негативною соціальною спрямованістю. Така схильність з часом стає рисою характеру. Виникає запитання: «Чому вони підпадають під вплив негативних, а не, так би мовити, лідерів з позитивною спрямованістю»? Відповідь проста. Позитивні лідери спілкуються з самостійними, творчими, активними молодими людьми.

Не менш важливою, за нашими спостереженнями, є друга причина – це необ'єктивна самооцінка, максималізм. Вона спричиняє завищені вимоги до оточення (друзів, батьків, суспільства). Відчувши незадоволення своїх потреб, молода людина звинувачує не себе, шукає причину не в собі, а в оточенні. Неадекватний рівень вимог спричиняє пошук їх реалізації будь-яким шляхом, переважно злочинним.

Можливий варіант і навпаки – відсутність вимог до оточення, байдужість. Таких у простолюдді називають «божа корівка». Усі ним опікуються, задовольняють потреби, забаганки. Проте настає час, коли це закінчується, треба задовольнити свої потреби самому. Ось тут і виявляється негатив. Усі навколо винуваті, тільки не я. Критицизм, озлобленість беруть верх над здоровим глуздом. Такі молоді люди схильні до агресивних та ворожих виявів.

Ще одна, на наш погляд, важлива причина девіантної поведінки молоді – відсутність чітко виражених життєвих цілей. Часті суспільні зміни політичних настроїв, економічні труднощі спричиняють у молоді професійну невизначеність. Опанувати затребувану професію більшість з них не може, тому доводиться виконувати «чорнову» роботу, яка звичайно не дає задоволення та оплачується не так високо, як хотілось би. Виникає явище трудової міграції. Пошук роботи за кордоном пов'язаний з великими труднощами, з фізичною виснаженістю, відірваністю від сім'ї. Як наслідок, для зняття цієї напруги починають вживатись психоактивні речовини, що переходить в алкогольну чи наркотичну залежність.

Отже, причин девіантної поведінки молоді є багато – низький рівень самостійності, завищена самооцінка, професійна невизначеність, соціальна незрілість, несформованість світогляду, відсутність

конкретних життєвих цілей, незадоволеність собою тощо. Кожна з них для запобігання відповідного вияву девіантної поведінки потребує відповідної реакції сім'ї, школи, суспільства. У цьому і полягає складність вирішення цієї проблеми. Для підвищення результативності треба шукати узагальнений підхід впливу на дитину, юнака, молоду людину.

Звичайно найбільший вплив на особистість здійснює середовище, в якому вона знаходиться. Здорове середовище – найкращий вихователь. Хоч це й звучить як лозунг, але так воно і є. Проте проблема в тому, як його створити. В ідеальному варіанті здорове середовище – це таке, в якому панує справедливість, доброзичливість, зразковість поведінки, взаємодопомога, добробут. Отже, нам треба наблизитись до реального середовища, подібного до ідеального, і тоді багато проблем виховання молоді перестануть бути проблемою.

У реальних умовах важливо намагатись впливати на свідомість дитини, учня чи молодого людини. Свідомість – це внутрішній регулятор поведінки людини. Сучасна педагогіка має багато засобів ефективного впливу на свідомість учнівської і студентської молоді. Великі надії в цьому плані покладаються на новий підхід до навчання – компетентнісний. Він передбачає поряд з формуванням знань та умінь виховування світоглядних, загальнолюдських якостей.

Величезне значення, на наш погляд, у запобіганні девіантної поведінки молоді має діяльнісний підхід до виховання. Діти, учні, студенти повинні повсякденно бути зайнятими позитивними справами – спортом, технічною, художньою творчістю, екологічними, природозберігаючими справами, домашньою роботою тощо. Свого часу К. Ушинський зазначав, що бездіяльність буває причиною безлічі аморальних вчинків. Якщо в якомусь закладі діти страждають від нудьги, то слід неодмінно чекати, що з'являться і злодюжки, і брехуни, і зіпсовані сластолюбці, і капосні пустуни.

Не менш важливим засобом запобігання девіантної поведінки молоді, як уже говорилось, має обґрунтований рівень їх самостійності, щоб у молоді формувалося почуття причетності до суспільного життя, розуміння свого місця в житті. Необхідно, щоб у кінцевому результаті освітній і виховний процес підвищував рівень відповідальності та впевненості в собі.

Важливим засобом запобігання девіантної поведінки молоді є дотримання справедливості в усьому і завжди. Ніщо так не обурює молоду людину як несправедливість, це стосується й дорослих людей.

Проте вони вже адаптовані до неї, знають як реагувати на неї. А молодь на несправедливість реагує бурхливо, часто злісно, в пориві гніву може вчиняти навіть злочин.

Зазначені засоби запобігання девіантної поведінки молоді не нові, проте в умовах швидких суспільних змін їх треба застосовувати по-новому з урахуванням тих подій та обставин, що виникають в суспільстві.

Список використаних джерел

1. Руденко Л. М. Біхевіоральний підхід до вивчення агресивної поведінки розумово відсталих дітей. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. Київ, 2014. Вип. 28. С. 332–337. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2014_28_72 (дата звернення: 13.03.2020).
2. Єрмак С. М. Напрями профілактики соціально негативних форм девіантної поведінки неповнолітніх. *Кримінальне право: традиції та новації*: матеріали III Міжнар. круглого столу, присвяченого вшануванню пам'яті видатного вченого, Героя України, академіка В.В. Сташиса (м. Чернігів, 7–8 верес. 2017 р.). Чернігів: Десна Поліграф, 2017. С. 125–127.

Данильченко Тетяна Вікторівна,

доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри психології
Академії Державної пенітенціарної служби

ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТІСНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ СТУДЕНТІВ У СПЕЦИФІЧНИХ УМОВАХ НАВЧАННЯ

Проблема благополуччя є дуже актуальною в наш час. Однак до сьогодні вчені не можуть визначитись, що все ж таки є основою для благополуччя особистості, із чого воно складається, на основі чого з'являється, як регулюється, а найголовніше, яким чином можна допомогти особистості в досягненні благополуччя в повсякденному житті.

Проблема дослідження поняття «благополуччя особистості» полягає в тому, що, незважаючи на всі теоретичні та емпіричні дослідження, в такій науці як психологія не існує однозначного загальноприйнятого визначення. Низка наукових доробків, що зачіпають зазначену проблематику, не дають однозначної відповіді. Тому в ході дослідження ми виходили з таких теоретичних позицій. Особистісне благополуччя – специфічне поєднання властивостей темпераменту, особистості і позитивних рис характеру, що забезпечують умови здійснення позитивних вчинків, підтримки благополучних міжосо-

бистісних стосунків. Складовими особистісного благополуччя є емоційне, психологічне та соціальне благополуччя. Емоційне благополуччя – збіг очікувань і життєвих подій, на основі чого виникає задоволення власним життям. Психологічне благополуччя – потенціал людини вести змістовне життя та справлятися з проблемами. Суб'єктивне соціальне благополуччя – оцінка соціального функціонування на основі співвідношення рівня домагань і ступеня задоволення соціальних потреб.

У ході дослідження було використано такі методи: Шкала задоволеності життям Е. Дінера, Шкала суб'єктивного соціального благополуччя Т.В. Данильченко, Шкала психологічного благополуччя К. Ріфф. У дослідженні взяли участь студенти Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка (спеціальність «Психологія»: 12 юнаків і 18 дівчат; спеціальність «Правознавство»: 15 юнаків і 15 дівчат) і студенти Академії Державної пенітенціарної служби (спеціальність «Психологія»: 15 юнаків і 15 дівчат; спеціальність «Правознавство»: 15 юнаків і 15 дівчат).

Згідно з отриманими даними рівень особистісного благополуччя студентів обох навчальних закладів середній. Так, діапазон показників суб'єктивного благополуччя становить від 21 до 24. Це рівень задоволення життям незначною мірою вище середнього. Загальні показники психологічного благополуччя знаходяться в межах 183–194 балів, що відповідає 4 стеном – нижче середнього. Рівень суб'єктивного соціального благополуччя знаходиться в діапазоні 107–120 балів, що відповідає 6–7 стеном – вище середнього. Таким чином, у студентів обох закладів суб'єктивне соціальне та емоційне благополуччя вище середнього рівня, а психологічне благополуччя – нижче середнього.

Між студентами Академії ДПТС були виявлені статистично значущі відмінності за показниками компетентності ($U=287,50$; $p\leq 0,05$), соціальної помітності ($U=278,0$; $p\leq 0,05$) і соціального схвалення ($U=217,50$; $p\leq 0,01$). Таким чином, можемо зробити висновок, що показники особистісного благополуччя не відрізняються у студентів НУЧК, тоді як у студентів Академії ДПТС компетентність, соціальна помітність і соціальне схвалення вище у студентів спеціальності «Правоохоронна діяльність». Можемо припустити, що у потенційних охоронців законності має бути виражена моральна складова, пов'язана з соціальною нормованістю. Оскільки соціальне схвалення відображає наслідки соціального порівняння, цілком очевидно, що у

студентів цієї спеціальності воно вище. Припускаємо, що для студентів історичного факультету захист законності є уможливленим, теоретичним, тоді як для студентів у специфічних умовах навчання більш актуальним є практичний аспект, пов'язаний із взаємодією з людьми.

У ході дослідження було виявлено, що більш яскраво виражені відмінності у студентів однієї спеціальності, що навчаються у різних вишах. Так, у психологів НУЧК більш виражені окремі компоненти суб'єктивного соціального благополуччя: позитивна оцінка міжособистісних стосунків ($U=314,50$; $p \leq 0,05$) і вищий рівень соціального схвалення ($U=311,50$; $p \leq 0,05$). Тоді як у студентів спеціальності «Правоохоронна діяльність» вище виражена соціальна помітність ($U=310,50$; $p \leq 0,05$). Цікавий факт: студенти НУЧК у цілому більше вірять у порядність людей ($U=318,0$; $p \leq 0,05$), що можемо пояснити специфікою Академії ДПтС, де передбачається праця з людьми, що порушили закон.

Отже, можемо зробити висновок, що психологи НУЧК більш соціально орієнтовані: схильні до соціального порівняння і вище оцінюють близькі стосунки. Психологи Академії ДПтС більш соціально відсторонені, в них найнижчий рівень суб'єктивного соціального благополуччя з усіх груп, однак рівень емоційного благополуччя в них найвищий з усіх груп (хоча і не на статично значущому рівні).

Одним з наших припущень є існування відмінностей у рівні особистісного благополуччя курсантів різної статі, оскільки стройова підготовка і проживання за чітко визначеним розпорядком дня вважається атрибутами чоловічої підготовки до служби в лавах Збройних сил. Для перевірки цього припущення ми порівняли юнаків і дівчат кожної спеціальності.

Між студентами спеціальності «Правознавство» і «Правоохоронна діяльність» статистично достовірних виявлено не було. Між студентками тих же спеціальностей була виявлена тільки одна відмінність за показником позитивності соціальних суджень ($U=41,0$; $p \leq 0,05$) на користь студенток історичного факультету. Останні більше схильні довіряти людям і вірять в їх чесність та доброту.

Серед усіх груп між групами різної статі, що навчаються на спеціальності «Психологія», виявлено найбільше відмінностей. Так, юнаки, що вивчають психологію в специфічних умовах, мають найнижчі показники особистісного зростання ($U=32,0$; $p \leq 0,01$), позитивних стосунків ($U=36,0$; $p \leq 0,01$) і соціальної помітності ($U=41,0$;

$p \leq 0,05$). Зазначимо, що період 18–25 років вважається найбільш продуктивним для вияву потенціалу особистості. Тому, на нашу думку, тенденція щодо низького рівня особистісного зростання свідчить про психологічне неблагополуччя цієї категорії, зокрема, може бути ознакою стереотипності і ригідності. Рівень оцінки позитивних стосунків у юнаків досить низький (тільки на один бал перевищує показник неблагополуччя в цій сфері).

Рівень соціальної помітності – активна участь в діяльності групи, бажання впливати на процеси, що відбуваються в групі – у юнаків-психологів Академії ДПтС найнижчий з усіх досліджуваних груп. Це свідчить про прагнення до «соціальної мімікрії», бажання покластися в групових рішеннях на думку інших її членів. Юнаки вважають, що у них відсутні важелі впливу на процеси, що відбуваються в групі. Це може призвести до вияву феномена вивченої безпорадності (термін М. Селігмана) – людина нічого не робить, навіть якщо є об'єктивні можливості для досягнення мети, оскільки вона не вірить в ефективність своїх дій.

Найвищий рівень психологічного благополуччя як у цілому ($U=65,0$; $p \leq 0,05$), так і за такими його характеристиками, як автономія ($U=80,0$; $p \leq 0,05$), особистісне зростання ($U=57,5$; $p \leq 0,01$), життєві цілі ($U=77,5$; $p \leq 0,05$), мають дівчата спеціальності «Психологія» Академії ДПтС. Автономія відображає здатність протистояти груповому тиску та здійснювати саморегуляцію поведінки, що є надзвичайно важливими якостями для спеціаліста в професійній сфері «людина – людина». Життєві цілі описують переконання, що надають життю сенс, відчуття осмисленості минулого і теперішнього. На нашу думку, вищевказана тенденція не стільки стосується переживання психологічного благополуччя, скільки свідчить про різний темп дозрівання юнаків і дівчат. Відомо, що дівчата випереджають у психологічному і соціальному розвитку хлопців на 2–3 роки. Тому криза 20 років, коли молода людина активно визначає життєві орієнтири на майбутні 20 років життя, може наступати раніше у дівчат і пізніше у хлопців. Таким чином, така тенденція є віковою нормою і не свідчить про низький рівень психологічного благополуччя юнаків-психологів.

У дівчат найнижчий рівень позитивності соціальних уявлень ($U=60,0$; $p \leq 0,01$). Ця характеристика відображає рівень довіри – недовіри до людей. Соціальні переконання є результатом життєвого досвіду. Оскільки ми не знаємо мотивації, якою керувалися студенти під час обрання спеціальності, важко визначити напрямок причинно-

наслідкових зв'язків. У дівчат низький рівень довіри до людей і тому вони звернулися до психологічної спеціальності (щоб отримати знання про людську природу), чи знання людських слабкостей і практичний досвід взаємодії з недоброчесними людьми зумовили недовіру до людей, що оточують.

У цілому можемо зробити висновок, що рівень особистісного благополуччя дівчат, що навчаються на спеціальності «Психологія» Академії ДПтС, вищий за низкою показників, ніж дівчат аналогічної спеціальності Національного університету. Тоді як стосовно хлопців, ситуація зворотна: за низкою показників хлопці аналогічної спеціальності, що навчаються в Академії, мають нижчі показники особистісного благополуччя, ніж студенти Національного університету.

Таким чином, наше припущення про вплив специфічних умов навчання не підтвердилося для студентів спеціальності «Правоохоронна діяльність», але підтвердилося для студентів спеціальності «Психологія». Причому для юнаків і дівчат були виокремлені різні особливості переживання особистісного благополуччя.

Отже, на протигагу усталеним стереотипам, дівчата, що навчаються в специфічних умовах навчання на спеціальності «Психологія», мають вищий рівень особистісного благополуччя, ніж хлопці.

У подальших дослідженнях цікавим питанням є з'ясування причин розбіжностей переживання особистісного благополуччя у студентів (курсантів), що навчаються на різних спеціальностях.

Єхалова Людмила Василівна,

психолог КЗ «СЗШ № 5 ім. Г. Романової» Кам'янської міської ради;

Мала Поліна Олегівна,

учениця КЗ «СЗШ № 5 ім. Г. Романової» Кам'янської міської ради,

дійсний член Малої академії наук України

ПСИХОФІЗИЧНИЙ РОЗВИТОК ПІДЛІТКІВ ТА ФАКТОРИ, ЩО ЙОГО ФОРМУЮТЬ

Проблема дослідження психофізичного здоров'я молодого покоління України пов'язана з вивченням тенденцій щодо зниження рівня здоров'я підлітків, обумовлених різними соціально-екологічними факторами, серед яких звички щодо здорового образу життя, харчування підлітків та здорові екологічні умови, в яких вони проживають.

Тому *метою цієї роботи* є аналіз наявних психофізичних проблем розвитку підлітків, визначення показників, які впливають на формування здорового покоління.

У результаті проведених досліджень визначено фактори середовища, які можуть впливати на психофізичний розвиток підлітків; проведено дослідження впливу факторів середовища (спосіб життя та цінність харчування) на психофізичний розвиток підлітків.

Підлітковий вік є першим перехідним періодом від дитинства до зрілості. Якісні зміни, що відбуваються в інтелектуальній та емоційній сферах особистості підлітка (інтенсивний, нерівномірний розвиток і ріст організму, особистісні новоутворення та ін.), породжують новий рівень його самосвідомості, потреби у самоствердженні, рівноправному і довірливому спілкуванні з ровесниками і дорослими [6, с. 34–38]. Інтенсивний статевий розвиток зумовлює виникнення статевого потягу і пов'язані з ним переживання й інтереси. Усе це є підставою для виокремлення підлітків в особливу соціально-психологічну, демографічну групу з характерними для неї настановами, цінностями, нормами і манерами поведінки, які утворюють специфічну субкультуру. Важливим є дослідження впливу якості харчування на розвиток та становлення підлітків [5, с. 134].

Проаналізовано наявні психофізичні проблеми фізичного розвитку підлітків, визначено показники, які впливають на формування здорового покоління [3].

З метою визначення ступеня фізичної підготовки і стану здоров'я підлітків, якості і способу їх життя, наявності шкідливих звичок та ставлення до свого здоров'я проведено аналітичний тест серед учнів трьох вікових груп (2002, 2004 та 2006 років народження) КЗ «СЗШ № 5 ім. Г. Романової» Кам'янської міської ради. За узагальненими результатами аналітичного тесту отримано позитивну оцінку, що свідчить про достатню високу обізнаність учнів щодо турботи про стан свого здоров'я.

З метою вивчення ступеня фізичної підготовки і стану здоров'я тих самих підлітків, проведено тест на визначення Проби Руф'є. Отриманий узагальнений результат вказує на задовільну оцінку вимірювання проби Руф'є, що свідчить про недостатній рівень фізичної підготовки учнів та низький опірний рівень організму підлітків щодо впливу на нього різних соціально-екологічних факторів [4].

Для оцінювання усередненої цінності харчування та його складових, що потрапляють до організму підлітка, проаналізовано склад харчових продуктів, що вони вживають. Узагальнюючи складові

їжі, яку вживають діти протягом доби, підсумована надмірна кількість калорій, у т. ч. для дорослої вікової групи підлітків перевищення від добової норми незначне, а найменшої вікової групи дітей становить 20–30 %. Це обумовлене надмірним вживанням їжі, що містить значну кількість білків, жирів та вуглеводів, та негативно може вплинути на стан їх здоров'я. Але враховуючи, що наймолодші підлітки ведуть активний спосіб життя (результати аналітичного тесту), багато займаються фізкультурою і спортом (результати проби Руф'є), вживання їжі із значною кількістю енергії дозволяє їм залишатися бадьорими протягом усього дня та тільки за цих умов витратити цю енергію [1].

Для інтерпретації за методикою «Інтегральна самооцінка особистості» були проаналізовані 10 семибальних ліній, що позначають досить важливі якості людини. Ми визначили, що досліджувані вважають себе не досить гарними, не досить здоровими та не досить щасливими. Проте маємо результати і зворотного [2].

1. Несприйняття своєї зовнішності призводить до того, що підлітки вдаються до різних способів її корекції, наприклад, дотримання дієт. Ми вважаємо, що саме несприйняття себе є руйнівним моментом (ми маємо на увазі зміни зовнішності тіла). Підліток замість збалансованої дієти обирає відмову від їжі взагалі, що призводить до погіршення здоров'я: часті вірусні захворювання, погіршення стану шкіри, волосся, нігтів. Має місце надмірна втомлюваність, проблеми з пам'яттю тощо.

2. Дитина будь-якого віку (особливо якщо це стосується молодшого віку) не усвідомлює зв'язок між якістю і культурою харчування.

3. Культура харчування (що їсти, де шукати продукти, як приготувати) закладається вдома.

4. Ще є досить важливим той момент, що український менталітет говорить нам про те, що здорова дитина – сита дитина, щоб бути здоровим, треба їсти. І дуже часто забувається, що бути ситим – це не споживати абсолютно все у великих кількостях. Потрібно розуміти, що організму потрібно саме в цей момент. Тобто все закладається в родині. «Нікому ще не вдалося піти від бабусі голодним».

5. Якщо дитину спитати, чим би він (вона) хотіли харчуватись, то відповідь була б такою – тим, що відрізняється від здорового харчування.

6. Школа, уроки біології не здатні закласти достатньої культури харчування.

7. Дитина їсть те, що пропонують батьки, вона повністю матеріально залежить від них.

8. Усвідомлене споживання їжі приходиться до молоді особи вже коли є проблеми зі здоров'ям або не приходиться взагалі.

Список використаних джерел

1. Народна освіта. URL: <http://narodna-osvita.com.ua/601-rven-fzichnogo-rozvitku-pdltkv-oznaki-garmonynogo-rozvitku-hlopchikv-dvchatok.html> (дата звернення: 10.02.2020).

2. Розвиток підлітків. Фізичний розвиток людини. URL: <https://disted.edu.vn.ua/courses/learn/2253> (дата звернення: 10.02.2020).

3. Фізичний розвиток підлітків. URL: <http://poradumo.pp.ua/sport-i-yiza/1349-fzichniy-rozvitok-pdltkv.html> (дата звернення: 10.02.2020).

4. Вплив харчування на фізіологічні показники підлітків. URL: <http://medbib.in.ua/vliyanie-pitaniya-psihofiziologicheskie.html> (дата звернення: 10.02.2020).

5. Психологічна служба: підручник Київ: Ніка Центр, 2016. 362 с.

6. Выготский Л. С. Психология развития человека. Москва: Смысл; Эксмо, 2005. 1136 с.

Іванова Олена Сергіївна,

аспірантка ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського»

ЗНАЧЕННЯ СМІХУ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ

Сміх – це взагалі найбільш природне з усього, що існує; необхідний елемент когнітивних, соціальних і емоційних функцій людини; комунікативна діяльність, яка зміцнює соціальні зв'язки, згладжує конфліктні ситуації, знижує рівень тривожності і стресу. Сміх також дозволяє миттєво перемкнутися з одного емоційного стану на інший, адже ми не в змозі гніватися і злитися сміючись, так як наше горло і лицьові м'язи огортають приємні емоції, які пробуджують внутрішню радість. У сміху також є і темна сторона, але незважаючи на це, сміх усе ж частіше викликає теплі почуття.

Внутрішній духовний світ показує нам, що навколишній світ не впливає на сміх із глибини серця, а пов'язаний лише зі здатністю всюди віднаходити зернятка радості. Щастя, яке не народжується у серці, насправді не існує, таке щастя нікому не належить. Мир у серці – це індивідуальна, оригінальна риса кожної людини, вона особиста.

Народна мудрість гласить, що сміх зцілює людину. Оздоровлює тіло, стосунки, дух. Психологи, вишукуючи особливості гармонізації

сімейних пар, дійшли висновку, що найбільш привабливою рисою сімейної комунікації є здатність її учасників сприйняти з гумором і звести до жарту усі конфлікти та чвари, обсміяти «незручну» правду про себе та стосунки. Не менш цілющим, як показує практика, є сміх і в ситуаціях хвороби чи депресивних настроїв. Він гарантує бойовий настрій і надію на щасливе майбутнє [1, с. 11].

Сприймаючи сміх інших людей, сміючись з кимось, ми відчуваємо велику емоційну глибину і приємну взаємодію. Дійсно, наш мозок, піддаючись емоційному впливу, приймає сигнали «щирої радості». Таким чином, можна сказати про високу ефективність терапії сміхом. Вона включає в себе роботу м'язів, поліпшення дихання, зниження рівня стресу і тривожності, підвищення настрою та емоційної стійкості. Ефект терапії сміхом можна порівняти з дією антидепресантів – у результаті зростає рівень серотоніну, найважливішого нейротрансміттера, необхідного для благополуччя і безтурботності [2].

Спіноза розглядав любов і задоволення, сміх і жарти як чисту радість, яка може стати корисною для людини, її тіла й духу, насолоджуючись тим що вже існує. Сміх ототожнюється з вираженням радості й задоволення, які пізнає людина, з ознакою душевної сили та розквіту людського буття, а отже, з модусами духовної природи людини [3], таким чином для Спінози і сміх, і радість перебувають у Бозі.

Сухомлинський В. О. був переконаний, що навчити дітей виявляти сміх є одним з найважливіших і трудомістких процесів у формуванні культури, моральних цінностей, смаків, традицій і переконань. Також великий педагог-гуманіст зазначав, що показником морального здоров'я колективу та особистості є здатність правильно виявляти сміх [4]. Дійсно, сміх і усмішка є найпростішою формою комунікації, яка виконує певні функції та пронизує весь життєвий шлях особистості. Первинна функція сміху – передача інформації про комфорт, відсутність болю, страху і незручностей. Комунікативна роль сміху виявляється в спілкуванні з іншими – в умовах своїх обмежених вербальних можливостей дитина координує свої дії з іншими за допомогою сміху. Ігрова ситуація – досить важливий елемент виникнення сміху. За результатами спостереження спроб дитини зібрати розрізнені частини іграшок встановлено взаємозв'язок виявів творчості та розуміння з центральними елементами сміху. Таким чином, уже на ранніх етапах людського життя можна виділити соціальні функції сміху і культури його вияву. До них можна віднести, перш за все, комунікативну та ігрову функції, а також соціальну

та пізнавальну. Комунікативна функція сміху формується на досить ранніх етапах розвитку суспільства.

Соціальні функції сміху можна пояснити з урахуванням інших термінів системи, до якої він належить. Наведемо деякі з них: спроба уникнути негативної ситуації та покарання шляхом підкорення, примирення агресивності інших; спосіб захисту проти тривоги; інструмент позбавлення й афективного пошуку партнера [1, с. 123].

Сміх є специфічним виразом розуміння. При цьому більшість умов сміху є приватними висновками з базових характеристик розуміння і, таким чином, притаманні самому процесу розуміння. При цьому сміх має і свою специфіку, що стосується характеру емоційної атмосфери – страх існує на негативному емоційному тлі, сміх – тільки на радісному, позитивному. Відповідно сміх є не просто розумінням, а особлива його якість – радість розуміння. Можна відзначити, що під час сміху людина розслабляється – ніби втрачаючи частину енергії. Сміх дозволяє вирішувати навіть надзвичайно складні проблеми, адже вирішення проблеми виявляється часто незмірно простішим, ніж витрачені на нього зусилля.

Сміх також можна розглядати як форму пізнання. Сміючись, людина пізнає світ, долаючи ілюзії, помилки та негарзди, наближається до розуміння істини. Комічне можна також розглядати як духовний розвиток, творчість людини і суспільства щодо осягнення явищ навколишнього світу і створення значущого концептуального цілого. Сміх пронизує різні сфери суспільного життя, проте найбільшою мірою він себе виявляє у сфері моральних відносин, адже, як і мораль, включений, прямо або побічно, в процес соціальної комунікації. При цьому комунікація завжди опосередкована суспільною оцінкою з позиції наявних норм. Сміх, як і моральні норми, спирається на неофіційні санкції – перш за все, на реакцію інших і громадську думку. Будучи частиною спілкування, сміх задовольняє низку соціальних потреб, сприяючи консолідації суспільства і розвитку культурного розуміння; він по своїй суті являє собою радість надлишкового розуміння [5].

Також відомо, що фізичне здоров'я особистості пов'язано з її психологічним станом і його виявом: сміхом, сумом, сльозами, усмішками та ін. Коли людина знаходиться в хорошому настрої, її організм добре функціонує, як тільки з'являється сторонній вплив, який призводить до зневіри і депресії, можна відзначити, що сповільнюються потоки енергії, людина стає слабкою, млявою, її увага розфокусо-

вана, що впливає на розумові здібності та пам'ять. Пояснити це можна тим, що тіло у людини, яка сміється, розслаблено і кровообіг в нормі. У разі погіршення настрою тіло людини напружується, таким чином викликає уповільнення кровообігу в організмі, блокується потік крові до важливих органів, тому необхідно більше енергії, а значить, і втома настає швидше.

Міське метушливе життя, постійний поспіх, грошові проблеми, затори, тиснява, черги не покращують самопочуття. Звідси і виникають хвороби шлунку, печінки, вегето-судинна дистонія. Наша міміка здатна впливати на наше фізичне самопочуття. Як відомо, люди з усмішкою на обличчі почуваються щасливішими.

Важливо розуміти, що ліки знаходяться зовсім поруч, всередині нас. Якщо людина задоволена своїм життям, то вона здорова. У кожного з нас буває пригнічений стан і зустрічаючись із знайомою людиною, яка світиться від радості і сміється від щирого серця, наша увага перемикається і настрої покращується, проблеми здаються вже не такими глобальними, а самопочуття нормалізується. Ми начебто заряджаємося її радістю.

Про користь сміху для тіла тепер пишуть навіть у медичних публікаціях: він прискорює ритм серця, покращує кровообіг, тренує м'язи обличчя та шлунку, поліпшує роботу легень тощо. Сміх зменшує напруження м'язів від стресу, провокує виділення ендорфінів, які мають протибільову та заспокійливу дію.

На основі наукових пояснень можна стверджувати: страждання виникає з нашої життєвої позиції, розумового налаштування, а сміх змінює підхід до життя, додає сил змагатися з життєвими труднощами, є потужним джерелом енергії та сил [6, с. 24].

Таким чином, значення сміху в житті людини є безсумнівним, а наукових досліджень цього феномена насправді є надзвичайно мало, тож перспективу подальшої роботи вбачаємо у виявленні структурно-функціональних особливостей та специфічних характеристик феномена сміху, його емпіричне дослідження та можливість застосування коректувальних впливів.

Список використаних джерел

1. Ерік Смаджа. Сміх: біологія, психіка, культура. Київ, 2017. 160 с.
2. Исследование смеха: что норма и патология могут рассказать о нас. URL: <https://monocler.ru/nauka-smeha-tyomnaya-storona/> (дата звернення:10.03.2020).
3. Spinoza B. (1988), *Ethique, partie IV*, proposition 45, Le Seuil, Paris.
4. Сміх як найзагадковіша людська здібність. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/psychology/10154/> (дата звернення:10.03.2020).

5. Редкозубова О. С., Ромах О. В. Смех как основа понимания в человеческом общении. Тамбовский государственный университет имени Державина Г. Р. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/smeh-kak-osnova-ponimaniya-v-chelovecheskom-obschenii/viewer> (дата звернення:10.03.2020).

6. Валеріо Альбісетті. Сміятися від усього серця. Львів, 2012. 144 с.

Казанжи Марія Йосипівна,

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри загальної та диференціальної психології
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ЗНАЧЕННЯ КОНТЕКСТНОСТІ У ВИЗНАЧЕННІ ФАСИЛЯТИВНОСТІ-ІНГІБІТНОСТІ

Визначення, точна ідентифікація, діагностика та оцінка певного явища чи факту є складним та завжди актуальним дослідницьким завданням. У психології є безліч феноменів, які пронизані суб'єктивністю сприйняття та інтерпретації, у визначенні яких на передній план виходить контекст їх виникнення, смислоутворення та розуміння. Часто вони породжені винятково суспільним середовищем або ж соціально-особистісний фактор є надзвичайно важливим в їх ототоженні. Фасилятивність та інгібівність як грані впливу на особистість, що взаємопов'язані, переплетені, інколи важко та хибно диференційовані, оцінка яких часто відтермінована у часі та опосередкована множинністю факторів, безпосередньо пов'язані з контекстністю, значення якої в їх ідентифікації може бути визначальним.

Незважаючи на те, що категорія контекстності є ще недостатньо вивченою в психології, дослідження, що ґрунтуються на цьому підході, з її безпосереднім зазначенням чи без проводяться здавна. Зокрема, особливо цінним його використання є в дослідженнях, що не позбавлені суб'єктивізму в оцінках та в процесі взаємодії, вчинків, діяльності, розуміння смислу яких часто саме і породжується контекстністю.

Розгляд сутності поняття «контекст» показало наявність структурного та процесуального його розуміння – як фрагмента певної системи, що задає значення та смисл іншого фрагмента, а також як семантичний психічний механізм, що здійснює взаємодію психічних функцій і процесів для вирішення семіотичних завдань – породження смислів шляхом співвіднесення різних психічних характеристик [2].

Нині встановлено умови, принципи та ін. у використанні категорії контекстності як конкретного принципу, умови, підходу інструменту тощо. Так, Т. Д. Дубовицькою сформульовано та використано в дослідженні такі принципи використання контексту саме як інструменту. Мова йде про багатомірність сприймання явища, що вивчається – контекст залежить від інших контекстів, вкладений один в один, породжується іншим контекстом /контекстами (принцип розширення контексту); досліджуване явище, причому будь-яке є багатоаспектним, тому немає єдиного контексту для його розгляду, а всі контексти, в яких його можна розглядати завжди взаємопов'язані (принцип взаємозв'язку контекстів); контекст змінюється залежно від зміни кута зору, точки спостереження, тому часто науковці виділяють певний контекст і з цієї вже точки зору вивчають елементи психіки (принцип варіативності контексту) [3].

Щодо цього К. Уїлбер зазначає, що кожен факт, який існує об'єктивно, має суб'єктивні та інтерсуб'єктивні складові. Контекстуалізм означає, що так звані «холони» утворюють нескінченну вкладену ієрархію. Власне філософ стверджує, що в модель пізнання будь-якого об'єкта можна включити чотири його репрезентації. Створення інтегральної моделі передбачає застосування «всесекторного» підходу, а повний опис явища включає феноменологічний огляд потоку свідомості самої особистості (як вона безпосередньо переживає це); діалогічну взаємодію окремих фактів, що включені в світогляд, фонові контексти, конкретні лінгвістичні структури тощо (рівень іншої особи); науковий опис конкретних механізмів, систем і мереж – як на рівні окремих структур головного мозку, так і шаблі соціальних систем взагалі (з точки зору третьої особи) тощо. Тож важливим у розумінні контекстуальності є як внутрішнє чи суб'єктивне, так і зовнішнє або ж об'єктивно задане, як одиничне або ж індивідуальне, так і колективне, яке можна розглядати як системне та досить розлоге [4].

Таким чином, саме контекст відіграє найважливішу змістовотвірну функцію у всіх процесах психіки, діяльності, свідомості. І саме контекст як сукупність зовнішніх та внутрішніх умов поведінки та діяльності людини впливає на сприйняття, розуміння та перетворення нею конкретної ситуації, надаючи їй сенс та значення, причому як ситуації загалом, так і її компонентів зокрема. Отже, як внутрішній контекст варто розглядати індивідуально-психологічні особливості, знання та досвід людини, а як зовнішній – характеристики ситуації, в яких діє цей контекст (соціокультурні, просторово-часові, предметні тощо) [1].

Таким чином саме контекст, якщо його розглядати в широкому сенсі, є умовою, необхідною для врахування при інтерпретації ситуації з точки зору здійснення фасилітації чи інгібіції (або ж їх відсутності взагалі), саме на основі контекстності здійснюються узагальнення щодо спрямованості впливів особистості (сприяння розвитку або ж протидія йому) для вирішення ситуації доцільності, наприклад, втручання тощо. Варто зауважити, що незважаючи на очевидність та прозорість значущості контекстуальності в оцінці фасилітативності чи інгібітності, така категорія часто залишається поза розглядом і не враховується (або ж побіжно акцентується) дослідниками. Тож напрямком подальшої роботи вбачаємо у визначенні та описі значущих індивідуально-своєрідних та соціально обумовлених маркерів контекстуальності фасилітації-інгібіції, їх множинності та ієрархичності, складнощях у розумінні та передбаченні вікових, гендерних, статевих, професійних, рольових та інших особливостей тощо.

Список використаних джерел

1. Албегова Д. У. Контекстный подход в системе высшего профессионального образования. Современные проблемы науки и образования. URL: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=22213> (дата звернення 20.03.2020).
2. Вербицкий А. А., Калашников В. Г. Контекстный подход в психологии. *Психологический журнал*. 2015. Том 36. № 3. С. 5–14.
3. Дубовицкая Т. Д. Развитие самоактуализирующейся личности учителя: контекстный подход: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07. Москва, 2004. 349 с.
4. Уилбер К. Интегральная психология. Сознание, Дух, Психология. Терапия: пер. с англ. Москва: АСТ, 2004. 416 с.

Каргіна Наталія Вікторівна,

кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри практичної психології
Одеського національного морського університету

ІНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГІЇ ТА МОБІЛЬНІ ДОДАТКИ: МОЖЛИВОСТІ ВІДНОВЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ

Незважаючи на стрімкість розвитку й неоднозначність впливу на особистість досягнень інформаційного суспільства з його глобалізацією та технологізацією, поза науковою увагою не можуть залишатися ці досягнення як ресурс психологічної допомоги. У країнах Західної Європи та США ефективно використання електронних

гаджетів і відповідних сервісів здійснюється спеціалістами зі збереження психічного здоров'я ще починаючи з середини 90-х років ХХ століття. Мова йдеться про електронне листування з пацієнтами та клієнтами, специфічні комп'ютерні програми для оцінки та моніторингу стану психологічного здоров'я та благополуччя користувачів, а також онлайн-консультування та терапія з аудіо, відео, мультимедіа для ліпшого ефекту присутності [1].

Отже, зупинимо окрему увагу на інтернет-технологіях та консультуванні, що, безперечно, має вплив на психологічне благополуччя людини в цілому. Такі технології можуть допомогти психологу в роботі з особами з низьким рівнем психологічного благополуччя, будучи додатковим допоміжним інструментарієм.

Наприклад, пропонуються онлайн-опитування чи консультування, вебсайти, де надаються огляди й наукові результати з проблем психологічного благополуччя, на які варто спиратися практичним психологам у своїй роботі. Зазначимо такі найбільш авторитетні вебресурси: www.authenticchappiness.org; www.selfdeterminationtheory.org.

У сучасному світі мобільні гаджети посідають велике місце в житті кожної людини. Смартфони та інші електронні засоби сьогодні допомагають успішно людині стежити за власним психологічним благополуччям. Мобільний додаток надає можливість відкривати нові методи моніторингу та допомоги людині під час роботи з негативним емоційним станом і стресом. Проте різноманіття мобільних додатків не обмежується додатками, що зорієнтовані на рахування кількості пройдених кроків, щоденної спортивної активності людини, є вже й такі, що допомагають стежити за своїм психологічним станом за допомогою смартфона чи іншого гаджета. Безумовно, додатки не можуть замінити кваліфіковану допомогу спеціаліста, однак вони допомагають контролювати стан людини та передбачити момент, коли необхідно звернутися їй за допомогою.

Крім того, мобільні додатки є хорошим інструментом, що доповнює роботу психолога й є варіантом самостійної роботи клієнта з проблемою тривожності, депресивних станів та стресу, що заважають людині бути по-справжньому психологічно благополучною. Ще однією перевагою мобільних додатків є те, що ті особи, які важко ідуть на контакт зі спеціалістами, можуть власноруч опановувати методи релаксу та заспокоєння [1].

Існує додаток для iPhone «The Live Happy», що базується на результатах досліджень С. Любомирські [2] та має вісім позицій:

1) смакування; 2) спогади; 3) журнал добрих справ; 4) просування соціальних взаємозв'язків; 5) оцінка цілі та її досягнення; 6) журнал вдячності; 7) вираження вдячності; 8) оптимістичне мислення. Також є корисні додатки «Мое благополучие», «ITF Wellbeing», «My Well-Being Index», «Well-Being for Kids and Teens», «Well-Being for Adults», «AJG Wellbeing Zone», «Live Happy», «Thrally Well Being», «myHealth and Well Being».

Також зазначимо, що є додатки для Android: «Whil: well-being and mindfulness»; «Happy Being – Mindfulness, wellness coach»; «Moodpath – Depression and Anxiety Test»; «Headspace», «Pacifica», «My Well-Being Index», «Cigna Wellbeing», «Breathe Well-being», «MindCare: mental well-being analytics made easy».

На наш погляд, саме комбінація методик різних психокорекційних напрямлень дозволить дотриматися принципу індивідуального підходу до кожного клієнта, а також створити необхідні умови для повноцінного особистісного розвитку та діагностики психологічного благополуччя людини. Тому необхідними є подальше наукове обґрунтування ефективності та всебічне розповсюдження інформації щодо реальних можливостей застосування психологічних мобільних додатків.

Список використаних джерел

1. Apolinario-Hagen J. Public acceptability of E-mental health treatment services for psychological problems: A scoping review. *JMIR Mental Health*. 2017. P. 117–119.
2. Lyubomirsky S., Lepper H. S. A measure of subjective happiness: Preliminary reliability and construct validation. *Social Indicators Research*. 1999. Vol. 46 (2). P. 137–155.

Кернякевич-Танасійчук Юлія Володимирівна,

доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри судочинства ДВНЗ
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНА РОБОТА ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: ЗМІЩЕННЯ АКЦЕНТІВ

Створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених є однією з цілей кримінально-виконавчої політики [1, с. 219]. При цьому слід зауважити, що серед арсеналу основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених важливе місце посідає соціально-виховна робота. Більше того, як слушно зазначає І. С. Яковець, на перший план під час роботи із засудженими має виступати не каральна сторона позбавлення волі, а запровадження адекватного рівня нагляду в поєднанні з необхідними соціально-виховними та психологічними заходами [2, с. 99].

Питання соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі є предметом аналізу численних наукових досліджень.

Так О. В. Таволжанський під соціально-виховною роботою із засудженими пропонує розуміти цілеспрямовану професійну діяльність відповідних суб'єктів, яка полягає у здійсненні зовнішнього впливу на поведінку засудженого з метою її подальшої позитивної зміни [3, с. 13].

Розглядаючи соціально-виховну роботу із засудженими до позбавлення волі на певний строк як форму диференціації та індивідуалізації виконання покарання, М. С. Пузирьов підкреслює, що характер соціально-виховної роботи залежить від виду установи виконання покарань та рівня безпеки. Зокрема, у ст. 124 КВК України зазначені лише основні форми і методи цієї діяльності щодо засуджених у місцях позбавлення волі (моральне, правове, естетичне, фізичне та інше виховання). В окремо взятій дільниці установи виконання покарань ці форми й методи конкретизуються з урахуванням особи засудженого, тяжкості вчиненого злочину та інших обставин, що мають суттєве значення для виправлення і ресоціалізації об'єктів соціально-виховного впливу [4, с. 176].

Василенко К. І. сформульоване авторське визначення соціально-виховної роботи у виправних колоніях середнього рівня безпеки в системі основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених, під якою слід розуміти інтегровану правову категорію кримінально-виконавчого законодавства, що втілена в систему засобів виправлення та ресоціалізації з метою надання зазначеним особам соціальної допомоги і підтримки, здійснення соціального захисту, сприяння у трудовому і побутовому їх влаштуванні після відбування покарання у виді позбавлення волі [5, с. 7].

Водночас автор пропонує виокремлювати у виховному процесі із засудженими у виправних колоніях середнього рівня безпеки такі складові:

а) соціальну роботу (надання засудженим допомоги у вирішенні соціальних проблем, сприяння відновленню й розвитку соціально корисних зв'язків та реінтеграція їх у суспільство);

б) виховну роботу (вплив на духовний і фізичний розвиток засуджених, корекція їх поведінки з метою досягнення позитивних змін особистості; це засіб духовного впливу на особистість засудженого, відновлення або прищеплення навичок правильної орієнтації в системі моральних цінностей, загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві);

в) психологічну роботу (надання засудженим психологічної допомоги, зниження психотравмуючого впливу умов позбавлення волі на особистість) [6, с. 245–246].

На основі проаналізованого соціально-виховну роботу можна визначити як діяльність персоналу органів і установ виконання покарань та інших соціальних інституцій, яка полягає в наданні не лише соціальної, а й психологічної допомоги засудженому, а також, яка пов'язана зі здійсненням педагогічного (виховного) впливу на засудженого з метою його виправлення та подальшої ресоціалізації. Тому, видається, що у системі основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених, передбачених ч. 3 ст. 6 КВК України, слід закріпити «соціально-виховну та психологічну роботу» замість «соціально-виховної роботи».

На думку І. С. Яковець, К. А. Автухова та О. В. Таволжанського, основною метою соціально-виховної роботи із засудженими є створення за допомогою засобів зовнішнього впливу необхідних умов для формування у засуджених основних компетенцій соціально адаптованої людини у сферах самостійної пізнавальної, цивільно-громадської, соціально-трудової, культурно-дозвільної діяльності та побутової сфері. Для цього потрібно вирішити такі завдання: вивчити потреби засуджених, визначити відсутні компетенції, обрати необхідні засоби зовнішнього впливу для створення умов їх набуття та зменшення негативних наслідків позбавлення волі [7, с. 139].

Одночасно варто наголосити, що під час організації соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими до позбавлення волі слід дотримуватися принципу здійснення цілеспрямованого та безперервного впливу на засудженого, а також диверсифікації форм (групова, індивідуальна) та методів (бесіда, лекція, дискусія, переконання, консультування тощо) такої діяльності, враховуючи специфіку окремих груп засуджених, рівень їхньої соціальної та педагогічної занедбаності.

Саме пошук нових форм соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими до позбавлення волі є актуальним питанням в умовах триваючого нині процесу реформування кримінально-виконавчої системи України. При цьому перевагу слід надавати індивідуальній роботі із засудженими, оскільки, як показала практика, негативними рисами масових форм соціально-виховного впливу на засуджених є їх формальний характер та малоефективність. Крім

того, важливим аспектом у веденні соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими до позбавлення волі має бути максимальне залучення громадських організацій до такої роботи.

Список використаних джерел

1. Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Кримінально-виконавча політика України: монографія. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. 336 с.
2. Яковець І. С. Міжнародні методики оцінки ризиків і потреб засуджених: щодо їх ролі у процесі виконання покарань. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 28. С. 99–106.
3. Таволжанський О. В. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2014. 20 с.
4. Пузирьов М. С. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі на певний строк як форма диференціації та індивідуалізації виконання покарання. *Юридична психологія та педагогіка*. 2013. № 1. С. 174–183.
5. Василенко К. І. Соціально-виховна робота в системі основних засобів виховання та ресоціалізації засуджених у виправних колоніях України середнього рівня безпеки: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 22 с.
6. Василенко К. Про деякі змістовні елементи соціально-виховної роботи із засудженими у виправних колоніях середнього рівня безпеки. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 244–248.
7. Яковець І., Автухов К., Таволжанський О. Виправлення засуджених через застосування кримінальних покарань: реалії та перспективи. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані*: монографія. Миколаїв: Гліон, 2016. С. 126–162.

Королева Анастасія Олександрівна,

студентка Дніпровського гуманітарного університета;

Корсунська Вікторія Валентинівна,

преподаватель кафедри педагогічної психології, факультета психології,
Дніпровського гуманітарного університета

ПОНИМАНИЕ ТРЕВОЖНОСТИ КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ФЕНОМЕНА

Изучением тревоги, тревожности занимались с давних времен. Первое описание тревоги как функции «Эго» мы встречаем в работах Зигмунда Фрейда. В дальнейшем, к изучению этой темы прибегали представители как зарубежных стран, так и наши соотечественники: В. М. Астапов, Л. И. Божович, К. Гольдштейн, К. Э. Изард, И. В. Имедадзе, Д. А. Леонтьев, Р. Мэй, И. П. Павлов, Е. И. Погорелова, Т. А. Полшакова, А. М. Прихожан, Г. С. Салливэн, Ч. Д. Спилберг, Дж. Тейлор, А. Фрейд, Ю. Л. Ханин, К. Хорни, А. Эллис и др. Активным периодом изучения тревожности является период 70-х начало 90-х годов XX столетия и продолжается до сегодняшнего времени.

Актуальность темы состоит в том, что тревожность или «беспокойство», присуще каждому человеку независимо от возраста. Однако мы заметили, что не в достаточной мере понимается сама суть тревожности, причины ее возникновения и последствия, существующие способы работы с тревожным состоянием.

В ходе изучения научных исследований мы заметили, что большинство ученых подходят к рассмотрению тревожности дифференцированно – как к ситуативному явлению и как к личностной характеристике с учетом переходного состояния и динамики. Многие из них в своих работах личностную тревожность рассматривали как черту личности. Ситуативная же тревожность рассматривалась как реакция в данный момент времени, в зависимости от ситуации.

Прихожан А. М. считала, что тревожность – это «переживание эмоционального дискомфорта, связанное с ожиданием неблагополучия, с предчувствием грозящей опасности» [3, с. 143]. В статье «Причины, профилактика и преодоление тревожности» Прихожан А. М. обращает внимание на то, что «тревожность имеет ярко выраженную возрастную специфику, обнаруживающуюся в ее источниках, содержании, формах проявления компенсации и защиты». Говоря о тревоге и тревожности, Прихожан А. М. замечает связь с развитием общества, которая, по ее мнению, «отражается в содержании страхов, в характере «возрастных пиков» тревоги, частоте, распространенности и интенсивности переживания тревоги...» [16, с. 1].

По определению Петровского А. В.: «Тревожность – склонность индивида к переживанию тревоги, характеризующаяся низким порогом возникновения реакции тревоги; один из основных параметров индивидуальных различий...» [11, с. 354].

Коломенский Я. Л. акцентирует внимание на двух видах тревожности: «открытая – сознательно переживаемая и проявляемая в поведении и деятельности в виде состояния тревоги; скрытая – в разной степени неосознаваемая, проявляющаяся либо в чрезмерном спокойствии, нечувствительности к реальному неблагополучию и даже в отрицании его, либо косвенным путем – через специфические способы поведения» [7, с. 46].

Более подробно рассмотрела психологические исследования тревожности автор статьи Полшкова Т. А. «Проблема ситуативной тревожности в психолого-педагогических исследованиях» [11].

В статье автора Сидорова К. Р. [15, с. 42] мы нашли такое разъяснение термина «тревожность»: «...происходит от латинского термина «anxiety» или «angusto» («узость», «сужении»), иногда «anxiousness», что в переводе на русский язык означает «беспокойство» или «тревога» [10].

Как мы уже выяснили, у каждого автора есть свое представление о сути тревоги или тревожности. Тревожность или тревога – психическое и индивидуальное состояние, которое проявляется в склонности к переживанию состоянию тревоги. Мы заметили, что в данное состояние входит не только сам страх, но и другие виды эмоций: вина, гнев, интерес, стыд, а также чувства и состояния. Но сам страх остается доминирующим. И это действительно так.

В соответствии с этим термином, нам также следует рассмотреть и такие понятия как «фобия» и «страх». Ведь многие психологи говорят о том, что тревожность – это разновидность страха. А как мы знаем, фобия является также страхом.

Следовательно, фобия – это воображаемый страх в настоящем или же это не прошедший страх в детстве.

Страх – защитная эмоциональная реакция, которая побуждает замереть, убежать или атаковать. Проще говоря, страх – это то, что пугает в данный момент времени. И его можно рассматривать как воображаемый страх, так и реальный страх.

А тревожность – это реальный или воображаемый страх будущего.

Таким образом, тревожностью можно назвать то, что предмет страха чаще всего отсутствует, но при этом человек обдумывает различные вариации будущих событий, тем самым подкрепляет свой страх неопределенности. Иными словами, тревожность является страхом будущих событий, которые неясны самому человеку.

Теперь рассмотрим, какие психологические модели возникновения тревоги.

Автор книги Линде Н. Д. [8] рассматривает несколько иные причины тревоги, но он также опирается на то, что первопричина – это родители.

Какие существуют методы работы с тревогой?

В своей книге Карнеги Д. [6] рассматривает разные пути преодоления тревожности. В эти методы входит:

1. Собираение фактов: чем больше мы знаем о своей проблеме, тем проще нам приспособиться к ней.

2. Анализ и осмысление: О чем я беспокоюсь? Чем вызвана проблема? Что я могу предпринять?;

3. Реализация – начинаем действовать через страх (по принципу: «клин клином»).

Далее рассмотрим методы, которые рекомендуются проводить в сопровождении профессионала и описаны в книге автора Линде «Психологическое консультирование» [8]:

1. Метод доведения до абсурда.

2. Метод возвращения в «здесь и теперь».

3. Метод усиления симптомов тревоги.

4. Метод парадоксальной интенции В. Франкла.

5. Метод отмены родительских предписаний.

6. Метод разведения эмоций и ожиданий.

7. Метод созерцания тревоги и контакта с тревогой.

8. Метод десенсибилизации тревоги – метод расслабления в ситуации тревожности [9, 132–133].

Таким образом, тревожность присуща почти всем людям. Тревожность – это состояние неопределенности. Первопричина тревоги – личностные особенности субъекта деятельности, которые начинают формироваться в детстве и продолжают функционировать на протяжении жизни в виде сформированных паттернов.

Список использованных источников

1. Бассет Л. Только без паники. Санкт-Петербург, 1997.
2. Гулдинг М., Гулдинг Р. Психотерапия нового решения. Москва, 1997.
3. Дети с аффективным поведением / под ред. Л. С. Славина. Москва: Просвещение, 1966. 150 с.
4. Имедадзе И. В. Тревожность как фактор учения в дошкольном возрасте. *Психологические исследования*. Тбилиси: Мецнисреба, 1960. С. 54–57.
5. Кирьянова О. Н. Причины возникновения высокого уровня тревожности у детей дошкольного возраста. *Психология в России и за рубежом*: материалы междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, октябрь 2011 г.). Санкт-Петербург: Реноме, 2011. С. 23–25.
6. Карнеги Д. Как преодолеть чувство беспокойства. Москва, 2004. 125 с.
7. Коломенский Я. Л. Психология личных взаимоотношений в детском коллективе. Минск, 1969. 240 с.
8. Линде Н. Д. Психологическое консультирование, теория и практика. 2010. С. 126–132.
9. Левитов Н. Д. Психическое состояние беспокойства, тревоги. *Вопросы психологии*. 1969. № 1. С. 131–137.
10. Макшанцева Л. В. Тревожность и возможности ее снижения у детей. *Психологическая наука и образование*. 1988. № 2. С. 15.

11. Полшкова Т. А. Проблема ситуативной тревожности в психолого-педагогических исследованиях. *Актуальные вопросы современной психологии: материалы II Междунар. науч. конф.* (г. Челябинск, февраль 2013 г.). Челябинск: Два комсомольца, 2013. С. 107–110.

12. Прихожан А. М. Причины, профилактика и преодоление тревожности. *Психологическая наука и образование*. МГППУ. 1998. № 2 (11–17).

13. Прихожан А. М. Психологический справочник, или как обрести уверенность в себе: кн. для учащихся. Москва: Просвещение, 1994. 191 с.

14. Психология: словарь / под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Политиздат, 1990. 494 с.

15. Сидоров К. Р. Тревожность как психологический феномен. *Вестник Удмуртского университета. Серия «Философия. Социология. Психология. Педагогика»*. 2013. Вып. 2. С. 42–46.

16. Хмельницкая Э. Г. Особенности личности при генерализованных тревожных и панических расстройствах. *Журнал Гродненского государственного медицинского университета*. 2003. № 1. С. 13–16.

Корсунська Вікторія Валентинівна,

викладач кафедри педагогічної психології
ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ ПСИХОЛОГІЧНОГО СПОСТЕРЕЖЕННЯ

У житті кожна людина проходить певні етапи становлення як особистості. Сучасне суспільство наголошує про створення умов для виховання й розвитку дитини як особистості. Цей процес важкий та тривалий. Але ми можемо зазначити деякі ознаки проростання відповідальності як паростка майбутньої особистості.

Нині в країні посяяні паростки безвідповідальності як з боку дорослих до дітей, так й безвідповідальність суспільства до людини.

Щодня ми спостерігаємо процес перекладання відповідальності на іншого незалежно від того, хто стає об'єктом. Ми можемо спостерігати як суб'єкт, особливо якщо це доросла людина, перекладає свою відповідальність на дітей. Наприклад, це відбувається під час розлучень, коли батьки позбавлені почуття гідності та особистої відповідальності, перекладають відповідальність за ситуацію на своїх дітей. І не важливо, скільки дитині років – 5 чи 16. Постійно йде звинувачення когось (чоловіка чи дружини, батьків чи родичів, сусідів чи колег), або чогось (обставин, ситуації тощо). Кожен захищає себе та вважає свої дії правильними, завищує свої можливості, уникає вирішення проблемної ситуації. Дорослі не здатні поставити собі запитання: «хто ж я» та «що я

роблю», «що я повинен зробити», «що буде, якщо...». Ці запитання залишаються без відповіді. Дорослі їх уникають та стають безвідповідальними не тільки до дітей, але й до самих себе.

Поняття відповідальності має різне тлумачення. Так, у Словнику із соціальної роботи ми бачимо, що «відповідальність – необхідність виконання об’єктивних вимог суспільства до особистості та особистості до суспільства» [3].

Козлов Н. І. у своїй статті «Що таке відповідальність і відповідальний підхід» зазначає, що «відповідальність – це здатність суб’єкта (людини, групи людей чи організації) адекватно відповісти за те, що йому доручено, або за те, що він взяв на себе сам. Якщо чоловік сказав, що зробить – і зробив, він відповідальна людина. Якщо він може пообіцяти і не зробити – це людина невідповідальна» [3].

Хотілося б зазначити, що у суспільстві спостерігається процес нагромадження та інформаційного перенасичення особистості. Людина не має можливості та ресурсу подолати негативний вплив, швидко зорієнтуватися у великому інформаційному потоці й зробити відсів за принципом важливе – неважливе, що приводить людину до відчаю та безвихідності.

Саме завдяки висловлюванню «з вуст в уста» людина передає та отримує інформацію, яка носить позитивний та негативний характер. Інколи людина отримує певні штампи та стереотипні наліпки, які не завжди мають правильний та вірогідний формат.

У своїй практиці ми використовували гру «Зламаний телефон», під час якої учасники отримували певне завдання: передати пошепки задане слово. Учасники ставали у рядок один за одним, вибирали яким чином вони почнуть процес комунікації та промовляли слово, яке називав ведучий. У ході гри ми спостерігали за діями, які здійснювали учасники гри: хтось нахилився до голови іншого учасника, який стояв попереду, та промовляв на вухо задане слово, хтось використовував тактильні засоби передачі інформації для того, щоб звернути увагу учасника, і тільки після того продовжував промовляти задане слово та ін. Спочатку учасники гри були зосередженими та уважними, передавали послідовно правильну інформацію. Згодом процес передачі інформації змінювався, деякі учасники втрачали зацікавленість, хтось не дочував, хтось не розумів слово та ін. Це все вплинуло на результати. Інколи ми спостерігали як учасники, які перебували десь на третій-четвертій позиції, починали збиватися та інформація ставала трохи іншою. Якщо відповідь наприкінці гри була правильною, то учасники

залишалися на своїх місцях. А якщо – ні, то проходили зміни, і особа, яка допустила помилку, ставала у кінець рядка. Гра починалася знов. Можна сказати, що кожен учасник ніс відповідальність за передану інформацію. Тобто, якщо учасник прислухався до іншого учасника, не відволікався, був зосереджений на виконанні завдання, то й результат наприкінці гри був позитивний, і навпаки.

Що ми спостерігаємо на прикладі цієї гри? Для чого ми звернули увагу на таку дитячу гру? Яким чином ця гра стосується суспільства взагалі? Завдяки методу спостереження ми можемо сказати, що в суспільстві всі дії мають такий самий вигляд. Так само надається інформація, доводяться до відома якісь закони та нормативно-правові акти, або чиясь думка. Але ця думка має вже інший формат, якщо вона передана з «порушенням правил». Тим самим особа задовольняє потребу у самовизначенні. Будь-яка інформація проходить певні стадії від «монологу» до стадії «простомовної розмови». Монолог – це промова однієї людини, діалог – розмова (співбесіда) двох людей. І коли ми слухаємо інформацію, яку отримуємо під час спілкування або через засоби масової інформації та соціальні мережі, то й сприйняття її відбувається по-різному. Що заважає отримати інформацію в початковому і правильному вигляді? Відповідь доволі проста. Усе залежить від вміння ставитися відповідально один до одного та вміння прислухатися до думки іншого співрозмовника. Причини можуть бути різні: не цікава інформація або сама людина; не сприймається тембр голосу (писклявий чи сиплий); інформація отримується, так би мовити, «під час бігу», тобто коли людина поспішає та не може приділити уваги співрозмовнику; не має часу на роздуми, бо необхідно швидко приймати рішення. Інформація може сприйматися по-різному: аудіали отримують інформацію на слух, кінестети крізь відчуття та за допомогою дій, візуали сприймають інформацію за допомогою зору, дискрети – логічне осмислення, цифри, знаки тощо. І ось, коли людина допускає помилку, її кидають у кінець «рядка». Помилка у передачі інформації може зіграти жакливу роль. Гра була лише джерелом дослідження. Але ця гра дуже схожа на наше суспільне життя. Допустив помилку – в кінець рядка, в кінець «життєвого рядка». Але чи завжди людина повертається на першу стадію становлення себе як особистості? Ні. У неї завжди є вибір. І цей вибір залежить від сформованого почуття відповідальності у прийнятті рішення та пережиту ситуацію з меншими втратами, з меншими стресовими моментами. Вона може залишитися на тій же стадії, але вже

з певним досвідом – «тримати вухо гостро». Або залишитися на самоті зі своїми проблемами.

Що стає з людиною надалі? Хтось в таких випадках стає сильнішим духом, а хтось знаходить інший спосіб подолання кризи – суїцид. Тому хотілося б зазначити, кожна людина повинна розуміти, що за будь-яку інформацію, висловлення, поступок, дію вона несе відповідальність. Особливо відповідальність за «гігієну інформації». Звідки ж береться така особливість відповідальності за надання «гігієнічної інформації»? По-перше, на нашу думку, коріння знаходиться в дитинстві. Саме з дитячих років у психіці дитини відбуваються зміни, які впливають на його майбутнє. Від того, в яких умовах вона розвивалася, який рівень спілкування був з нею, чи надавали дитині підтримку, чи отримувала вона покарання за помилку, чи давали їй роз'яснення, «що можна говорити, а що ні», чи пояснювали, як необхідно спілкуватися з оточенням тощо – все це надалі впливає на вміння нести відповідальність. І дорослий, в той момент, стає прикладом та джерелом відповідальності.

Відповідальність – це здатність суб'єкта (людини, групи людей чи організації) адекватно відповісти за те, що йому доручено, або за те, що він взяв за себе сам [1]. Відповідальність за власне життя повинно виховуватися, починаючи ще з «пелюшок». У чому вона виявляється? В елементарних навичках самообслуговування. Саме у дитячі роки, дитина починає пізнавати світ. Тому батькам необхідно зрозуміти, що вони несуть відповідальність за дитину, її розвиток, вміння спілкуватися з іншими та вирішувати ситуації без конфлікту. Саме з дитинства виховується відповідальність. По-друге, коли батьки привчають дитину слідувати за собою, ця звичка залишається в неї до самої старості. Починаючи з малих літ, дитина привчається до відповідальності.

Самообслуговування – це вміння нести відповідальність за себе, за свої дії, за своє життя. «Не вмєєш умиватися – не звинувачуй суспільство. Не вмєєш кидати сміття у смітник – не звинувачуй двірника. Не вмєєш рахувати гроші, не звинувачуй вчителя математики, або когось іншого, що не навчився робити це самостійно. Не вмєєш висловлюватися гарною мовою – не звинувачуй суспільство в тому, що не навчило правильно доносити думку. Важко – привчайся до самостійності». У цьому й полягає саморозвиток та самовиховання. Якщо людина не навчилася робити елементарні речі, суспільство буде вчити. І не завжди в позитивному сенсі.

На нашу думку, відповідальність – це процес розвитку та становлення особистості протягом усього життя, починаючи з дитячого віку, який має підґрунтя історично сформованого суспільства з національно-культурною спадщиною та своєрідною ментальністю, який залучає різні виховні, правові, соціальні та психологічні аспекти діяльності людини з метою налагодження взаємостосунків засобами комунікації та для вирішення конфліктних ситуацій ненасильницьким способом спілкуванням.

Список використаних джерел

1. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Психологическое исследование. Москва: Просвещение, 1968. 464 с.
2. Козлов Н. И. Що таке відповідальність і відповідальний підхід. Психологія. Енциклопедія практичної психології. URL: http://psychologis.com.ua/chto_takoe_otvetstvennost_i_otvetstvennyu_podhod.htm (дата звернення: 08.03.2020).
3. Словник із соціальної роботи. URL: <https://slovyk.me/dict/socialwork?letter=%D0%B2> (дата звернення: 08.03.2020).
4. Фасолько Т. С. Психолого-педагогічні передумови формування відповідального самовизначення в дошкільному віці. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*. 2010. № 1. С. 93–99.

Кухар Тетяна Володимирівна,

кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри психології
Академії Державної пенітенціарної служби

АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ КУРСАНТІВ ДО СПЕЦИФІЧНИХ УМОВ НАВЧАННЯ

Необхідною умовою нормальної, плідної життєдіяльності людини є її оптимальна збалансованість із соціальним оточенням, тобто можливість задоволення людиною значущих потреб і досягнення цілей за допомогою такої поведінки, що відповідає нормам моралі та не суперечить вимогам суспільства. А оскільки цілі людини і вимоги соціального оточення мінливі, то оптимальна збалансованість особи із середовищем – поняття динамічне. Для підтримки рівноваги необхідний постійний процес адаптації. Такий процес починає діяти, якщо виникає неузгодженість системи «особа–середовище», пережитий людиною як стан психічної напруги. Дослідники зазначають, що цей стан виникає в процесі адаптації людини до умов її життєдіяльності і є формою мобілізації резервів організму [3, с. 30].

Процес адаптації курсантів-першокурсників до специфічних умов навчання у вищому навчальному закладі можна розглядати як

комплексну проблему, адже їм доводиться пристосовуватись до норм нового соціального середовища, знайомитись з новими формами діяльності, спілкування, дозвілля, співвідносити власні сподівання з реальністю, що викликає саме такий стан напруги.

Актуальність дослідження проблеми психологічної адаптації курсантів до навчальної діяльності у вищому навчальному закладі зі специфічними умовами навчання зумовлено тим, що в цей період визначається основний напрямок життєдіяльності як особи, так і професіонала, відбувається розвиток професійної компетентності. Специфічні умови навчання характеризуються високим рівнем фізичної та психоемоційної напруженості, що викликають різноманітні стресфактори. Труднощі під час виконання навчально-службових обов'язків, складність, а іноді й екстремальність умов виконання завдань професійної діяльності, напруженість, наявність перешкод, ризику, небезпечного для життя і здоров'я, вимагають значної напруги фізичних і психічних сил. Крім того, обмаль часу на спілкування з рідними та друзями, необхідність відмови від деяких потреб та бажань негативно впливає на ефективність навчально-трудої діяльності [2].

Виявляють два типи адаптації залежно від особливостей пристосування особи: активний – із перевагою активного впливу на середовище та оволодіння ним; пасивний – із перевагою пасивного сприймання середовища, його цілей і вимог, норм соціальної групи.

Ефективність адаптації курсанта значною мірою залежить від того, наскільки адекватно він сприймає себе й навколишній світ, свої життєві диспозиції, потреби і потенціальні можливості, наскільки ефективно конструює свої стосунки в соціальній ситуації, наскільки здатен до змін активності стосовно не тільки зовнішнього, а й внутрішнього світу, Я-концепції, самооцінки, життєвого та особистісного самовизначення, професійної самореалізації.

Під час розгляду психічних станів у рамках загальної проблеми адаптації приваблює підхід Є. Ільїна. У своїй концепції він виділяє особливий вид станів – психофізіологічний. За визначенням науковця, психофізіологічний стан – це цілісна реакція особи на зовнішні і внутрішні стимули, спрямовані на досягнення корисного результату [4, с. 85–87]. Це визначення стверджує, що це причинно зумовлене явище, реакція не окремої системи або органа, а особи в цілому з включенням у реагування характеристики трьох рівнів: психічного (переживання), фізіологічного (соматичні і вегетативні механізми) і поведінкового (мотивована поведінка).

Іншими словами, виділені три рівні адаптації пов'язані між собою, впливають один на одного і визначають інтегральну характеристику загального рівня функціонування всіх систем організму. Таким чином у наведених визначеннях підкреслюється взаємозв'язок функціонального стану і процесу адаптації, зокрема: функціональний стан безпосередньо відображає особливості процесу адаптації. Досягнення того чи іншого рівня функціонування, а отже, й адаптація здійснюється завдяки діяльності механізмів регуляції.

До числа механізмів, що зумовлюють успішність адаптації, Ф. Березін відносить механізми протистояння тривозі. При цьому науковець виділяє чотири типи психологічного захисту: ті, що перешкоджають усвідомленню факторів загрози, викликають тривогу; ті, що дають змогу фіксувати тривогу; ті, що знижують рівень спонукань; ті, що усувають тривогу [1, с. 115–120].

Проведені дослідження виявили закономірну зміну механізмів інтрапсихічної адаптації і дали змогу говорити про те, що різні форми психологічного захисту мають різні можливості протистояти тривозі та іншим негативним станам. Порушення механізмів психічної адаптації або використання неадекватної форми захисту можуть призвести до соматизації тривоги, тобто спрямування тривоги на формування хворобливих станів або остаточного зриву адаптації. Використання індивідом неадекватної форми психологічного захисту і виникнення гіпертривоги завжди супроводжується напруженням, більш значним за своєю інтенсивністю, ніж звичайне мотиваційне. Як правило, у цій ситуації виникає стан, зумовлений блокадою мотиваційної поведінки, відомий як фрустрація [7, с. 463]. Фрустрація є майже неминучим наслідком конфлікту між потребами людини й обмеженнями, які висуває суспільство, умовами діяльності. Неможливість задовольнити ту чи іншу потребу викликає певне психічне напруження.

Сантросян К. О. виокремлює три етапи в процесі адаптації першокурсника у плані психофізіологічних реакцій, динаміки емоційних станів, реакцій студента на стресові соціальні умови. Перший ("гострий етап адаптації") – спостерігається на початку навчального року та характеризується поганим функціональним станом студента (втомою від складання випускних і вступних іспитів, емоційним напруженням, викликаним новизною умов ВНЗ). Другий етап включає екзаменаційний стрес першої сесії з емоційним напруженням та погіршенням функціонального стану. Третій етап виявляється при

подальших іспитах, коли індивідуально-психологічна напруженість студента зменшується [9].

На думку В. В. Ягупова, адаптація курсантів до соціального середовища завершується вже на першому курсі ВНЗ, а до навчальної і професійної діяльності – на старших курсах [12, с. 230]. Суттєво, що адаптаційні ресурси курсантів, студентів зазнають випробування саме у перші місяці навчання [6], коли відбувається засвоєння нового способу життя й якісно інших форм стосунків з педагогами, порівняно новим соціальним і побутовим середовищем, що активізує енергетичні резерви першокурсників, а психофізіологічні показники стану організму (рівень пізнавальних та емоційно-вольових процесів, відновлювальні можливості організму, працездатність) є помітно зниженими. Ураховуючи зазначене вище, можна зробити висновок, що соціально-психологічна адаптація курсантів – це не лише звикання до особистісного середовища і до колективу ВНЗ, яке включає ознайомлення з ідейними настановами, нормами, цінностями цього колективу, але й формування військово-службових (статутних) стосунків і вироблення власної позиції щодо зазначених вимог, цінностей та норм входження в систему службово-відповідальних стосунків цього колективу [8].

Соціально-психологічна адаптація курсантів – це процес набуття ними певного соціально-психічного статусу, опанування тих чи інших суспільних рольових функцій. Вона може виступати і як засіб захисту особи молодого курсанта, завдяки чому послаблюються або усуваються внутрішні психічні напруження, дестабілізаційні стани, що виникають під час його взаємодії з товаришами, офіцерами, командирами [5].

У курсантів, поставлених в умови незвичного для них навчального режиму, зростання обсягу наукової інформації, залучення до нової системи методів навчання, має місце відсутність необхідних прийомів та навичок самостійної навчально-пізнавальної роботи [10].

Специфічність умов ВНЗ для курсантів зумовлено наявністю служби як обов'язкового структурного елементу у процесі навчання. Тобто вони одночасно мають адаптуватись і до службово-професійної, і до навчальної діяльності. Тому важливим є визначення критеріїв оцінки, умов, чинників та шляхів забезпечення успішної психологічної адаптації курсантів.

Список використаних джерел

1. Березин Ф. Б. Барлас Т. В. Социально-психологическая адаптация при невротических и психосоматических расстройствах. *Журнал невропатологии и психиатрии им. С.С. Корсакова*. 1994. Т. 94. № 6. С. 38–43.

2. Глова Л. А. Оптимізація соціально-психологічної адаптації курсантів як важливий етап їх підготовки до діяльності в особливих умовах. *Вісник Національного університету оборони України*. 2011. № 6 (25). С. 158–160.

3. Гусева А. С. Технологическая адаптация человека к экстремальным условиям. *Банковское дело*. 1996. № 11; 12. С. 28–30; С. 32–37.

4. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. Санкт-Петербург: Питер, 2003. 512 с.

5. Лефтеров В. О. Психологічні аспекти проблеми адаптації курсантів до навчального простору. *Вісник Національної Державної прикордонної служби України*. 2010. №4. С. 25-37.

6. Литвинова Л. В. Причины психологической дезадаптации студентов першотурніків: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. Київ: НЕВТЕС, 2000. Т. II. Ч. 6. С. 300–304.

7. Маклаков А. Г. Общая психология. Санкт-Петербург: Питер, 2000. 592 с.

8. Рудов Б. А. Адаптація курсантів молодших курсів до навчання у вищому військовому навчальному закладі: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Хмельницький, 2002. 202 с.

9. Сантросян К. О. Психологические вопросы адаптации студентов к высшей школе. Ереван, 1981. 189 с.

10. Сидорова М. В. Совершенствование воспитательной работы с первокурсниками в свете их адаптации к обучению в образовательном учреждении МВД РФ. *Совершенствование воспитательной работы со слушателями первого курса вузов МВД России: методич. рекомендации* / под ред. Г. Я. Узилевского. Орел: Юридический институт МВД России, 1997. С. 31–36.

11. Толочек В. А. Адаптация субъекта к социальной среде: парадоксы, парадигмы, психологические механизмы. *Мир психологии*. 2006. № 3. С. 131–146.

12. Ягупов В. В. Військова психологія: підручник. Київ: Тандем, 2004. 656 с.

Кушнір-Бордей Олена Леонідівна,
аспірантка ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ЯК УМОВА ТА ЧИННИК ТОЛЕРАНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Сучасне суспільство, глобалізація та інтеграція всіх сфер життєдіяльності людини, незважаючи на наявність зіткнень та протистоянь, у тому числі збройних конфліктів та здійснення інших актів агресії, прагне до гарантування безпеки людини, а також підвищення її гуманності, схильності допомагати, терпимості та доброзичливості. Усе це виокремлює нагальність дослідження толерантності як чинника психологічної безпеки особистості. Означений аспект розглянемо в цьому повідомленні.

У довідниках з психології толерантність визначається як відсутність або ослаблення емоційного реагування на будь-який несприятливий фактор внаслідок зниження чутливості до його впливу [5].

Зауважимо, що толерантність дійсно не є непорушним правилом чи готовим рецептом, і тим паче не може бути примусовою вимогою під загрозою покарання, а являє собою вільний і відповідальний вибір людиною ціннісного ставлення до життя, яке можна визначати як толерантне. Як підкреслюється А.Г. Асмоловим, «бути толерантним – означає поважати іншого, бути уважним до іншого, не замикатися на встановлених стереотипах, звертати увагу на те, що нас зближує, а не на те, що нас розділяє. Виявляти толерантність – значить протидіяти мирними засобами загрози насильства, дбайливо ставитися до всього живого на нашій планеті, піклуватися про майбутнє покоління». Толерантність виявляється у трьох значеннях, що взаємоперетинаються – стійкість, витривалість; терпимість; допуск, допустиме відхилення [1, с. 7]. Отже, цілком зрозумілим є взаємозв'язок толерантності та психологічної безпеки.

Згідно з Ю. П. Зінченко, безпеку взагалі необхідно розглядати не на протилежній, а на одній «чаші ваг» з толерантністю, яка в цьому контексті виступає смисловою основою соціокультурної стратегії безпеки. Якщо ж безпека культивується на шкоду толерантності, вона ніколи не буде досягнута, тому що стане нав'язливою ідеєю, яка передбачає страх всього незнайомого, іншого, що виходить за межі власної особистості або групи [3]. Вербіна Г. Г. додає, що психологічна безпека є станом захищеності психіки від дії різноманітних інформаційних факторів, що перешкоджають чи ускладнюють функціонування адекватної основи соціальної поведінки людини та її суспільного життя, а також системи її суб'єктивного ставлення до навколишнього світу і самої себе. Психологічна безпека є станом захищеності людини, забезпечує її цілісність як активного суб'єкта соціуму, можливість розвитку в інформаційній взаємодії з навколишнім середовищем. Стійкість до факторів середовища входить у систему психологічної безпеки [2]. Саме таку стійкість і може забезпечувати толерантність, яка зумовлює специфічну здатність протидіяти загрозам.

Розглядаючи психологічні характеристики толерантності як форми вияву стійкості, зокрема, до невизначеності, стресу, конфлікту, поведінкових відхилень, етнічних особливостей тощо, С. А. Колот визнає особливе формування толерантної особистості у зв'язку з сприйняттям нею власної безпеки. Саме полярна імовірнісна природа виявів

толерантності пов'язана з потребою людини в психологічній безпеці. Природа ж толерантності забезпечується суспільними цінностями, індивідуальними ціннісними орієнтирами [4]. У своєму дослідженні Т. Ц. Тудупова теж торкається цієї проблематики і зазначає, що функції толерантної спрямованості впливають на зовнішні форми поведінки особистості, попереджаючи про негативні взаємодії. У процесі соціальної взаємодії основними психологічними показниками толерантної спрямованості особистості є соціальна активність, емпатія та моральна стійкість людини. Саме ці параметри толерантної спрямованості є факторами психічного благополуччя особистості в процесі взаємодії, а важливою умовою для її гармонійного розвитку є задоволеність потреби в психологічній безпеці. Адже у житті часто трапляється так, що особистість стикається з ситуаціями, що актуалізують потребу в психологічній безпеці. Автор вважає, що психологічну безпеку можна сформувати, а сама по собі вона може ніколи і не з'явитися. Толерантна спрямованість в поведінці є важливим фактором формування особистості і умовою її психологічної безпеки [6].

З іншого боку підходить до проблеми дослідник А. О. Шавернев, який вважає, що інформаційна сфера набуває більшої значущості та життя людини залежить від неї, але взаємодія людини з цим середовищем може бути небезпечною. Джерело небезпеки може зустрічатися скрізь, це може бути контакт з технічними засобами, знакові системи, соціальні явища, тож актуальною є проблема інформаційно-психологічної безпеки людини. Для того, щоб особистість уникнула її ризиків, необхідно адекватно сприймати навколишню дійсність, мати стійкі переконання, приймати рішення. Саме виховання толерантності може стати на заваді загрози інформаційно-психологічній безпеці особистості [7].

Отже, за результатами навіть обмеженого теоретико-методологічного екскурсу в літературу видно складність взаємозв'язку толерантності та психологічної безпеки особистості, його опосередкованістю безліччю факторів, серед яких соціальні умови, специфіка навчання та виховання, сімейних відносин, особистісних особливостей тощо. Адже для розвитку толерантності важливим фактором є психологічна безпека людини, а для становлення її психологічної безпеки в суспільстві значущим є толерантність окремої особистості. Опосередкованість та багатоаспектність цього взаємозв'язку є напрямком окремого прискіпливого дослідження.

Список використаних джерел

1. Асмолов А. Г. Толерантность как культура XXI века. *Век толерантности: научно-публицистический вестник*. Москва: МГУ, 2003. № 7. С. 7–8.

2. Вербина Г. Г. Психологическая безопасность личности. *Вестник Чувашицкого университета*, 2013. № 4. С. 196–202.
3. Зинченко Ю. П. Методологические основы психологии безопасности. *Национальный психологический журнал*. 2011. № 2 (6). С. 11–14.
4. Колот С. А. Толерантность и психологическая безопасность личности. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2017. V (60), pp. 69–71.
5. Краткий психологический словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. Москва: Политиздат, 1985. 431 с.
6. Тудупова Т. Ц. Толерантная направленность как предпосылка психологической безопасности личности. *Вестник Бурятского государственного университета*. 2015. Вып. 3. С. 12–17.
7. Шавернев А. О. Информационно-психологическая безопасность личности и роль толерантности в ее обеспечении: IX Международная студенческая науч. конф. 2017. URL: <https://scienceforum.ru/2017/article/2017039892> (дата звернення: 10.03.2020).

Ларіонов Станіслав Олександрович,

кандидат психологічних наук, доцент,
начальник кафедри психології та педагогіки
Національної академії Національної гвардії України

ДО ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ ТРИВОГИ І ПАНІКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НГУ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ

Рішенням Кабінету Міністрів України 25.03.2020 року на території держави уведено стан надзвичайної ситуації у зв'язку з пандемією коронавірусу у світі. Це ставить низку викликів щодо запобігання тривожних (панічних) станів як серед громадян, так і у військовослужбовців Національної гвардії України.

Тривога природно виникає в ситуації недостатньої інформованості, коли прогноз майбутнього ускладнений чинниками, що жодним чином не залежать від волі самої людини. Проведений аналіз проблеми запобігання тривоги і паніки у великих соціальних групах дає підстави узагальнити протектори поглиблення тривоги і зниження ймовірності панічного настрою:

1. Бути впевненим у тому, що одержано достатньо інформації про ситуацію.

Безліч джерел сьогодні пропонує інформацію про те, що відбувається в країні і світі, яка статистика захворюваності, як убезпечитись від зараження, які заходи провадяться в інших країнах, але «більше не означає краще».

В умовах надмірної кількості інформації спостерігається збільшення критичності до неї, з'являються перекручення, джерела починають суперечити одне одному в деталях, що викликає недовіру. З'являється категорія людей, переконаних у тому, що «правда» приховується, ця думка легко заражає інших. Особливо це стосується випадків, коли транслятор інформації демонструє легковажність і безпідставний оптимізм (наприклад, заступник міністра охорони здоров'я виступає без маски, або говорячи про зростаючу кількість захворілих, підсумовує це твердженнями про те, що зроблено все, що було необхідно).

Раціональним є свідоме обмеження кількості джерел вхідної інформації, обрання лише достовірних, свідоме обмеження спілкування в тих випадках, коли сам військовослужбовець може бути джерелом недостовірної інформації.

2. Знати про те, як необхідно поводитись, мати вичерпні інструкції чи алгоритм дій. Впевненість у тому, що такі інструкції санкціоновані належним чином.

Зазначимо, що відомий нині лозунг «ви вдома – ми працюємо», є добрим прикладом надання таких інструкцій громадянам. Загалом дії із забезпечення власної безпеки в умовах карантинних заходів добре доведені до населення, унаочнені графічно і у відеороликах.

Проте вони стосуються громадян у цілому, і досі не конкретизовані для військових. У засобах масової інформації лунає думка про те, що «потрібно виводити на вулиці військових, які навчені і можуть м'яко забезпечити карантинні заходи». Відкритим є питання про те, чи відпрацьовані детальні інструкції щодо алгоритмів дій військовослужбовців у конкретних ситуаціях (наприклад, що саме і як робити з порушниками карантину чи комендантської години? Слід їх доставляти до поліції чи супроводжувати до дому?). Зрозуміло, що під тиском відповідальності та за відсутності таких інструкцій, невпевненість у своїх діях буде провокувати дві стратегії поведінки військовослужбовця: недовиконання, імітація діяльності («робить вигляд, що патрулює») або її перевиконання (перевищення повноважень, насильство тощо).

Тому інструкції повинні бути відпрацьовані у вигляді конкретних алгоритмів (як це робиться під час виборчого процесу), санкціоновані таким чином, щоб військовослужбовець був переконаний: «якщо я зроблю так, як написано, це буде єдиний правильний шлях».

Необхідним, на нашу думку, є певний рефреймінг: виконання обов'язків в умовах карантину є не просто службою, а виявом спільної з оточенням боротьби за життя не абстрактної «держави», а конкретно твоєї сім'ї, друзів тощо. Надання особистісного смислу своїй праці розглядається психотерапевтами як ресурс її виконання у складних умовах.

3. Мати досвід тренувань належної професійної поведінки та одержання позитивного зворотного зв'язку за таку поведінку.

Слід зауважити, що у військовослужбовців, наряду з медиками, водіями громадського транспорту, продавцями, ймовірним є виникнення рольового конфлікту. Правильне виконання ролі «громадянина», «сина», «чоловіка» тощо, вимагають убезпечитись, ізолюватись, перечікувати небезпеку разом із сім'єю, виконувати рекомендації Всесвітньої організації охорони здоров'я. Професійна ж роль передбачає активні дії з небезпекою зараження.

З соціальної психології відомо, що рольовий конфлікт вирішується шляхом порівняння цінностей, що підкріплюють кожен з ролей. Людина в прямому сенсі зважає наслідки і переваги виконання професійної ролі, тому важливими є заходи матеріального і психологічного стимулювання: преміювання особового складу на період служби у складних умовах, роз'яснення важливості і суспільної значущості такої служби та ін.

Важливим у цьому аспекті є авторитетність джерела інформації про те, що важливо виконувати професійну роль, її якість і правдивість. Інформація повинна надходити від особи, яка не є членом цільової групи, є ієрархічно вищою («керівник») або фаховою («експерт») або представником тих, на кого спрямована діяльність («громадянин, що потребує допомоги»). Якість інформації визначається її доступністю, зрозумілістю, простотою. Правдивість передбачає не тільки посилення на реальні джерела і дані, а й своєчасність її оновлення, оперативність.

4. Бути переконаним у тому, що інші професіонали також сумлінно виконують свої обов'язки і мають достатні ресурси для цього.

Мова йде про різні види забезпечення самого військовослужбовця і членів його родини (медичне, продовольче, житлово-комунальне тощо). У термінах теорії мотивації Ф. Герцберга – це гігієнічні фактори праці, наявність яких у достатньому обсязі не покращує працездатність людини, але робить можливою саму професійну діяльність. Якщо людина не впевнена в тому, що буде зроблено все необхідне для неї та членів сім'ї, це тільки підсилюватиме рольовий конфлікт, буде формувати недовіру до держави в цілому, як до гаранта забезпечення.

5. Бачити наслідки неналежної поведінки, справедливе, реальне і невідворотнє покарання за неї.

З позиції пересічної людини можна очікувати дві групи таких наслідків: щодо самого захворювання та щодо обмежувальних заходів. По-перше, це кількість захворілих (з негативним прогнозом, померлих) у чітко продемонстрованому причинно-наслідковому зв'язку з порушенням ними інструкцій. По-друге, це випадки покарання громадян за порушення обмежувальних інструкцій, не таблиця штрафів, а систематичне інформування щодо кількості стягнень та розгляд їх окремих випадків. У цьому розрізі питання справедливості є ключовим, наприклад, «повернення додому» великої кількості громадян з європейських країн, сприймається явно несправедливим щодо тих, хто вже тижні знаходяться на карантині.

З позиції військового додаються інші фактори: вони, з одного боку, є «інструментом покарання», а з іншого – об'єктами дисциплінарного впливу під час виконання обов'язків, і цей вплив повинен бути дуже вираженим у цих умовах.

6. Мати адекватний погляд на громадян як об'єктів професійної діяльності.

В умовах карантинних заходів у військовослужбовців НГУ превалюватиме не військова, а правоохоронна функція. Традиційним для правоохоронців є упереджений погляд на людей як на потенційних правопорушників. Цьому сприяє професійний досвід, в якому індивідуальні життєві ситуації людей кристалізуються та узагальнюються в достатньо простих термінах і причинно-наслідкових зв'язках (наприклад, «нічого такого важливого не може бути в пенсіонерки, щоб лізти в трамвай о 7 годині ранку»).

Корисною може бути психологічна просвіта військовослужбовців, роз'яснення ним механізму психологічного регресу громадян в умовах небезпеки, що сприятиме формуванню ставлення до них як до тих, хто потребує не покарання, а допомоги.

7. Мати навички антистресової поведінки, структурованого проведення часу в умовах ізоляції.

У межах цієї тези можна виокремити низку рекомендацій, які відрізняються залежно від того, психологи якої школи є їх трансляторами. Загальні рекомендації досить добре сформульовані О. Романчуком:

- з огляду на збільшення фізичної дистанції зменшувати психологічну (більше спілкуватись та поглиблювати емоційність наявних стосунків);

- використовувати квадрат Декарта для прийняття рішень (зосереджуватись на тому, що можна змінити, і приймати те, що змінити неможливо. Наприклад, щодо відповідальності за небезпечну поведінку своїх батьків);

- свідомо переоцінювати цінності, розглядати проблему ізоляції як можливості для чогось іншого (зменшуючи активність і відповідну цінність досягнень, руху вперед тощо, віддавати перевагу духовним, естетичним цінностям, цінувати тишу, сприймати усамітненість не як проблему, а як ресурс);

- планувати час, створювати режим дня, займатись тайм-менеджментом не для того, щоб «встигнути все», а для того, щоб долати тривогу; ставити цілі, щоб мати змістовно наповнене життя, а не перечікувати карантин;

- заощаджувати і накопичувати ресурси, в тому числі психологічні;

- жити «тут і тепер».

Психологи надають і більш конкретні поради, зокрема в руслі КПТ (О. Страховська, Г. Литвинчук та ін.):

- зробити вибірку джерел, з яких отримується інформація, скласти розклад читання новин, відсікати джерела, читання яких призводить до погіршення стану;

- вчитись не боятись тривоги, у разі виникнення панічних атак – спостерігати за нею, виокремлювати тригери, які запускають її;

- використовувати дефюзію (техніка від'єднання від своїх думок), намагатись зайняти позицію стороннього спостерігача стосовно власних тривожних переживань;

- навчатись навичкам слухання (не критикувати, не вступати в суперечки, не намагатись доказати свою точку зору в питаннях карантину та епідемії), приймати інших людей з їх точкою зору як факт, який не можна змінити;

- використовувати техніки самозаспокоєння і самопідтримки, формувати не жалість до себе, а співпереживання;

- формувати раціональне мислення, не катастрофізувати події, намагатись віддати перевагу конструктивним формам копінгів (наприклад, скласти перелік ресурсних видів активності і розклад їх використання).

Дискусії потребують специфічні для військових методи самопрофілактики тривоги і паніки в умовах надзвичайної ситуації.

Літвінова Ольга Володимирівна,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології, педагогіки та філософії
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ЕКСПЕКТАЦІЙ ПІДЛІТКІВ

На сьогодні відбувається суттєва трансформація суспільства, з'являються нові структури, перерозподіляються соціальні ролі і функції, змінюються позиції стосовно ціннісних орієнтацій та особистісних потреб особистості. Звичайно, за таких умов соціальні експектації підлітків не могли залишитися незмінними. Образ власного майбутнього є особистісним надбанням, результатом внутрішньої діяльності людини і цілком залежить від особистості. Це означає, що людина сама творить своє майбутнє, особистість стає його автором, переплавляючи свої знання і досвід відповідно до цілей і ціннісних орієнтирів, окреслених нею самою. Особливо тяжко проходить період становлення соціальних експектацій у підлітків, адже соціальні очікування є засобом самореалізації особистості, а базова психологічна потреба в самоздійсненні є рушійною силою формування і розвитку домагань. Соціальні експектації – це сплав соціальних установок, стереотипів, елементів знання, оцінок, вірувань, прагнень, мрій, бажань тощо.

Проблема вивчення соціальних експектацій знайшла своє відображення в роботах зарубіжних і вітчизняних науковців, а саме: М. Боришевського, Е. Деці, С. Епстайна, Г. Летем, Є. Лока, В. Москаленко, К. Платонова, І. Поповича, Е. Стотланда, С. Тищенко.

Аналізуючи підходи до проблеми вивчення соціальних експектацій, пропонуємо розглядати особистісні очікування (експектації) як утворювану в індивідуальному досвіді суб'єкта здатність (потенційну або актуальну) до передбачення бажаного майбутнього у формі образу [1].

Психологічні особливості соціальних експектацій розглядаються через такі функції саморегуляції поведінки підлітків: регуляторну, посередницьку, коригувальну та орієнтувальну. Ці функції пов'язані з рівнем домагань, формуванням власного «Я», а також виявляються через ціннісні орієнтації, вмотивованість та самовідношення підлітка, що і є підставою для дослідження соціальних очікувань саме через ці фактори [2].

Починаючи своє формування життєві цінності підлітка надалі визначають спосіб життя людей, соціальні експектації і їх світогляд.

Проаналізувавши їх, можна визначити особливості внутрішнього світу людини, різноманітність його інтересів і індивідуальність.

У рамках вивчення цієї проблеми було проведено дослідження ціннісних орієнтацій за методикою Ш. Шварца. Експериментальну вибірку становили 52 підлітка (табл.).

Таблиця

Розподіл пріоритетних цінностей юнаків і дівчат

Цінності	Юнаки (%)	Дівчата (%)
Конформність	22	75
Традиції	12	17
Доброта	20	80
Універсалізм	67	23
Самостійність	60	40
Стимуляція	67	20
Гедонізм	35	65
Досягнення	67	27
Влада	70	30
Безпека	29	71

У дівчат більш виражені такі цінності, як «гедонізм» (65 %), «безпека» (71 %), перші позиції посідають такі цінності: «доброта» (80 %) – позитивна взаємодія, потреби в афіліації – прагнення до зближення з соціумом, дружба, любов, спілкування, «конформність» (75 %). Конформізм визначається як пасивне, пристосовницьке прийняття групових стандартів у поведінці, безапеляційне визнання наявних порядків, норм і правил, безумовне схиляння перед авторитетами. Такі високі показники «конформності» у дівчат говорять про вияв однаковості у поведінці, згоди особистості з поглядами, нормами, ціннісними орієнтаціями більшості оточення. На це необхідно звернути увагу та врахувати під час роботи з підлітками.

Зважаючи на те, що соціальні експектації – це сплав соціальних установок, стереотипів, елементів знання, оцінок, вірувань, прагнень, мрій, бажань тощо, «афіліація» та «конформність» і будуть виступати соціальними експектаціями. Традиції мають найнижчі показники (12 %), що говорить нам про недостатню проінформованість підлітків, а саме про такий вид соціального контролю як «традиції». Цей чинник також необхідно врахувати під час роботи з підлітками, адже традиції – це знання, форми діяльності і поведінки, що історично склалися і передаються з покоління в покоління, а також супутні їм звичаї, правила, цінності, уявлення. Традиції складаються на основі тих форм діяльно-

сті, яку неодноразово підтвердили свою суспільну значущість і особистісну користь. Традиції, перетворюючись у повсякденні звички та дії людей, вимагають систематичної оцінки їх конкретної ролі у взаємодії людей, у стійкості та оновленні життя суспільства.

Хлопчики показали велику орієнтованість на «владу» (70 %) – основна мета цієї цінності полягає в досягненні соціального статусу, престижу, контролю або домінування над людьми і засобами. Цінності влади фокусуються на соціальній повазі, досягненні домінантної позиції в рамках соціальної системи, «універсалізм» (67 %) виражається в розумінні, терпимості, захисті благополуччя всіх людей і природи в цілому «стимуляція» (67 %) визначається потребами в новизні, в нових переживаннях, «досягнення» (67 %) – особистий успіху через вияв компетентності відповідно до соціально-культурних стандартів (в безпосередній взаємодії), яка тягне за собою соціальне схвалення.

Малоцінними хлопчикам здаються такі цінності, як «традиції» (12 %), «конформність» (22 %), що говорить про знову ж таки недостатню проінформованість підлітків, а саме про такі соціальні орієнтації, як «традиції». Можливо в сім'ях таких підлітків дуже мало уваги приділяється родинній взаємодії, а тому і в майбутньому такі діти не зможуть сформувати гармонійні стосунки у власній сім'ї. Низьке значення конформності може говорити про бажання не бути залежним від думки іншого, самостійно приймати рішення і контролювати власне життя. Такий вияв є нормальним для підлітків, адже саме в цьому віці повинно виявитися головне психологічне завдання віку – почуття дорослості, відповідальність за власні дії, думки та поведінку.

Отже, цінності виступають соціальними очікуваннями підлітків, вони відображають фундаментальні стосунки та потреби людей, становлять фундамент індивідуального світогляду. На основі цінностей виробляється система соціальних експектацій, яка регулює суспільні відносини. Для більшості підлітків їх соціальні очікування виявляються через такі життєві цінності: влада, доброта, конформність та безпека. Оскільки провідною діяльністю досліджуваних є навчання та інтимно-особистісне спілкування, тому і система ціннісних орієнтацій відповідно зорієнтована на процес та досягнення своїх цілей та встановлення гармонійних стосунків з іншими. Життєві цілі та плани, ціннісні орієнтації є ядром життєвої перспективи, її основною функцією – регулятивна, смисловою віссю – мета, «картина майбутнього», на яку орієнтується індивід під час побудови ієрархії цілей і засобів їх досягнення.

Список використаних джерел

1. Літвінова О. В. Гендерні експектації як предмет психологічного аналізу. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. Київ: Логос, 2006. Т. 7. Вип. 7. С. 139–146.
2. Попович І. С. Соціально-психологічні очікування: становлення, розвиток, вітчизняний та зарубіжний досвід: *збірник наукових праць Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка АПН України*. Київ: Гнозис, 2005. Т. 7. Вип. 2. С. 179–188.

Мірошниченко Оксана Миколаївна,

кандидат психологічних наук, доцент, начальник кафедри психології
Академії Державної пенітенціарної служби

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ ДКВС УКРАЇНИ

Питання щодо надання психологічної підтримки засудженим та ув'язненим у період відбування ними покарання, охорони їх прав, свобод і законних інтересів, забезпечення необхідних умов для їх виправлення та ресоціалізації на сьогодні є одними із пріоритетних завдань Державної кримінально-виконавчої служби України (далі ДКВС України). Впровадження програм соціально-психологічної підтримки в установах попереднього ув'язнення, розроблення стандартів соціально-виховної роботи, впровадження корекційно-реабілітаційних програм для засуджених з урахуванням віку та статі, а також запровадження методики оцінки ризиків та потреб, ведення випадку засудженого в установі виконання покарань є на сьогодні пріоритетними завданнями.

Нині в органах та установах ДКВС України перебуває значна кількість осіб, які потребують психологічного обстеження та надання їм якісної психологічної допомоги та підтримки. У зв'язку з цим необхідно зосередити увагу на важливості роботи психологів з метою надання психологічної допомоги засудженим та особам, узятим під варту, а також розробці та реалізації спільно з персоналом установи індивідуальних і групових програм психокорекційного і педагогічного впливу на засуджених з урахуванням їх індивідуальних особливостей, віку, статі та ступеня соціально-педагогічної занедбаності. При цьому актуальною проблемою залишається забезпечення якості виконання функціональних обов'язків психологів установ виконання покарань та слідчих ізоляторів щодо напрямку, пов'язаного з рівнем їх професійної компетентності. Відсутність ефективної роботи пси-

холога в установі виконання покарань може призвести до виникнення негативних психічних станів у засуджених, проблемних ситуацій взаємодії із засудженими, обумовити конфлікти та в цілому погіршити оперативну обстановку в установі виконання покарань або слідчому ізоляторі. Зважаючи на вищезазначене, слід зосередити увагу в напрямку підвищення рівня фахової підготовки психологів установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, враховуючи практичний досвід застосування та ефективного впровадження пробачієних програм для засуджених, які не позбавлені волі.

У рамках прикладних досліджень розробити:

- програму оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення для засуджених, які відбувають кримінальне покарання у місцях позбавлення волі;
- психокорекційні програми та перевірити їх ефективність на предмет зниження агресії серед засуджених, зменшення шкоди, навчоч просоціального моделювання тощо.

З цією метою психологи УВП та СІЗО мають володіти ефективними прийомами налагодження комунікації із засудженими шляхом використання когнітивно-поведінкового підходу у роботі із засудженими, прийомів мотиваційного інтерв'ювання; та техніками подолання конфліктних ситуацій, реалізація яких буде сприяти вдосконаленню психологічної допомоги в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах.

Для цього слід створити психологічну службу та організувати її діяльність у структурі ДКВС України, пріоритетними напрямками діяльності якої буде:

- психологічний супровід вразливих категорій засуджених;
- специфіка роботи з неповнолітніми особами, які знаходяться у конфлікті із законом;
- психологічна підготовка не медичного пенітенціарного персоналу до роботи з наркозалежними та ЛЖВ у пенітенціарній системі.

Шляхи їх реалізації полягають у наступному:

- тренінги для тренерів з методики та стандартів навчання;
- розробка методик та програм профілактики скоєння повторних кримінальних правопорушень;
- використання психокорекційних програм зі зниження агресії, зменшення шкоди, навчоч просоціального моделювання тощо;
- запровадження технології соціальної реабілітації неповнолітнього.

Міришук Олексій Євгенович,
кандидат педагогічних наук, заступник начальника кафедри психології
та педагогіки Національної академії Національної гвардії України

МОТИВАЦІЙНО-ЦІЛЬОВА СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАГІСТРІВ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Посилення ролі освіти в сталому розвитку України, проведення антитерористичної операції стимулювало вдосконалення вимог до випускників магістратури оперативно-тактичного рівня (ОТР) військової підготовки, вищих військових навчальних закладів (ВВНЗ). Отримання ними інтегральної професійної компетентності передбачає, в тому числі підготовку офіцерів до педагогічної діяльності, результатом якої є формування в них спеціальної педагогічної компетентності (СПК). Про необхідність формування такої компетентності свідчать труднощі, з якими стикаються випускники ВВНЗ як під час роботи з підлеглими у військових частинах, так і в разі обрання ними викладацької кар'єри.

Обґрунтовуючи мотиваційно-цільову складову, першочерговим є розроблення ієрархічної структури цілей і результатів навчання, які націлені на формування спеціальної педагогічної компетентності.

Педагогічна компетентність для випускника педагогічного ВНЗ є фактично його інтегральною компетентністю і результатом реалізації відповідної компетентнісної моделі випускника. Згідно з вимогами часу формування педагогічної компетентності є обов'язковим елементом підготовки в магістратурі та аспірантурі за будь-якою спеціальністю. Про це свідчить аналіз навчальних планів і програм ВНЗ України [1].

Метою розробки мотиваційно-цільової складової є створення системи спонукань, що зумовлюють формування потреби слухача на отримання СПК як складової інтегральної компетентності випускника магістратури оперативно-тактичного рівня ВВНЗ на основі побудови дерева цілей.

У результаті деталізації мети нами було сформульовано такі *завдання* мотиваційно-цільової складової:

1. Усвідомлення слухачами магістратури ВВНЗ необхідності формування в них спеціальної педагогічної компетентності.

2. Побудови слухачем особистого дерева цілей, пов'язаного з їх подальшими службовими перспективами (проходженням служби у військових підрозділах чи викладанням у ВВНЗ).

3. Посилення мотивації до навчання шляхом застосування ефективних форм і методів навчання, оновлення його змісту.

4. Стимулювання слухача магістратури ВВНЗ до саморозвитку й самовдосконалення.

Реалізація першого завдання – *усвідомлення слухачами магістратури ВВНЗ необхідності формування в них спеціальної педагогічної компетентності* – базується на спроможності випускників магістратури ефективно управляти особовим складом військових підрозділів і здійснювати викладацьку діяльність у ВВНЗ. Загальновідомо, що усвідомлення – це акт свідомості, предметом якого є сама діяльність [2].

Важливим аспектом є формування в слухачів поглядів на освіту як цінність. У цьому процесі доцільно використовувати напрацювання В. Майбороди, який вважає, що праксеологічна підготовка – обов'язковий компонент освітньо-професійної програми для здобуття кваліфікаційного рівня, що має на меті вироблення навичок і вмінь ефективної та якісної професійної діяльності студентів, що є складником системи професійної компетентності [3].

Як ми вже зазначали, реалізація другого завдання – *побудова слухачем магістратури особистого дерева цілей, пов'язаного з їх подальшими службовими перспективами (проходженням служби у військових підрозділах чи викладанням у ВВНЗ)* – передбачає побудову слухачем особистого дерева цілей, пов'язаного з його подальшими службовими перспективами, створення якого відбувається відповідно до результатів декомпозиції певної соціально-педагогічної системи. Для побудови дерева цілей слухач повинен бути ознайомлений з основами стратегічного менеджменту.

Реалізація третього завдання – *посилення мотивації до навчання шляхом застосування ефективних форм і методів навчання, оновлення його змісту* – пов'язана, перш за все, з удосконаленням дидактичних методів навчання. Упровадження в навчальний процес методів, націлених на стимулювання пізнавальної активності, мотивує слухачів як до колективного, так і до індивідуального креативного пошуку вирішення певного педагогічного завдання. Слід наголосити, що індивідуальний пошук веде до створення здорового конкурентного середовища в навчальній групі.

Як правило, до слухачів магістратури доводиться інформація щодо ефективності окремих форм і методів організації навчального процесу для реальної можливості порівняти ефективність форм та

методів, які вони використовували до вступу в магістратуру і тих, що пропонуються засвоїти в процесі навчання.

Слід акцентувати увагу під час реалізації цього завдання на ключовій ролі викладача, робота якого фактично є фактором-мотиватором. Оновлення моделей вищої освіти, за А. Факторовичем, супроводжується підвищенням вимог до її якості. Він вказує на суттєве зниження пізнавальної й професійної мотивації студентів, а викладач, навчаючи, повинен вирішувати завдання особистісно-професійного розвитку, корекції системи цінностей [4].

Під час реалізації цього завдання необхідно взяти до уваги точку зору О. Мацюк, яка, розглядаючи посилення мотивації навчання засобами інформаційно-комунікаційних технологій, використала конкретні методичні напрями формування потреб та мотивів навчання студентів:

1. Удосконалення змісту навчання.
2. Постійне вдосконалення дидактичних методів навчання.
3. Нетрадиційні форми організації занять.
4. Уміле використання знань про стосунки в навчальній групі як засіб формування потреб і мотивів навчання з метою створення умов проблемного навчання, інтенсивного обміну думками студентів під час дискусій, ділових і рольових ігор, проведення конференцій.
5. Формування позитивної мотивації через належне керівництво навчанням студентів [5].

Для того, щоб викликати в слухача бажання щодо формування спеціальної педагогічної компетентності, необхідно доцільно, з урахуванням військової педагогічної специфіки підібрати навчальний матеріал. Є очевидним, що в цьому випадку є неприйнятними підходи, які використовуються в педагогіці під час підготовки вчителів-предметників для загальноосвітніх навчальних закладів і викладачів вищої школи (педагогічної, інженерно-технічної, філологічної тощо). Вища військова школа – це специфічний напрям, який потребує відповідних педагогічних рішень.

На специфіку педагогічної діяльності у військових підрозділах і ВВНЗ впливає також низка чинників, які обумовлені сучасною військово-політичною ситуацією в Україні, особливостями проведення операції об'єднаних сил тощо.

Під час реалізації четвертого завдання – *стимулювання слухача магістратури ВВНЗ до саморозвитку й самовдосконалення* – передбачається запровадження системи заходів, які дозволять поліпшити

процес набуття спеціальної педагогічної компетентності шляхом усвідомлення її важливості для роботи з особовим складом військових частин і підрозділів та подальшого кар'єрного зростання кожного індивідуума.

Селевко Г. та ін. визначають саморозвиток як інтелектуальний процес, тому що він передбачає певну усвідомленість особистістю себе, своєї діяльності. Одночасно це й вольовий процес, що охоплює всю життєдіяльність від конкретної ситуації до всього способу життя людини. Зазначені вище процеси тісно переплітаються з емоційно-моральним і становлять складний процес самозмінення особистості [6].

Таким чином, мотиваційно-цільова складова є важливим чинником у формування спеціальної педагогічної компетентності у магістрів оперативного-тактичного рівня в умовах вищого військового закладу, тому що вища військова школа – це специфічний напрям, який потребує відповідних педагогічних рішень. Реалізація освітлених нами завдань мотиваційно-цільової складової допоможе слухачам оволодіти зазначеною компетентністю.

Список використаних джерел

1. Міршук О. Є. Формування педагогічної компетентності у фахівців непедагогічних спеціальностей: понятійно-термінологічний аспект. *Наукові записки кафедри педагогіки*: зб. наук. пр. Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2015. Вип. XXXVIII. С. 183–198.

2. Ліфарсва Н. В. Психологія особистості: навч. посіб. Київ: Центр навч. літ., 2003. 240 с.

3. Майборода В. Проблеми розвитку праксеологічних умінь майбутніх компетентних фахівців вищої школи України. *Вища освіта України*. 2012. № 4. С. 31–36.

4. Факторович А. А. Преподаватели и студенты вузов: новые роли и модели взаимодействия. *Педагогика*. 2013. № 6. С. 89–97.

5. Мацок О. О. Посилення мотивації учіння засобами інформаційно-комунікаційних технологій як педагогічна умова формування професійної компетентності перекладача. Співвідношення та взаємозв'язок національного і патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2010. № 55. С. 74–78.

6. Селевко Г. К. Технология саморазвития личности школьника. *Воспитание школьников*. 2002. № 4. С. 9–18.

Настояца Уляна Володимирівна,
старший викладач кафедри психології
Академії Державної пенітенціарної служби

ВИВЧЕННЯ ВПЛИВІВ НА ОСОБИСТІТЬ ПРАЦІВНИКА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ, ВИКОРИСТОВУЮЧИ ПАРАДИГМУ СЕРЕДОВИЩА

Парадигма середовища була вибрана, як така, що може слугувати вивченню ефектів різних впливів (не лише безпосередніх, цілеспрямованих, а й опосередкованих та випадкових) професійного середовища (субкультури засуджених як його складової) на особистість працівника ДКВС. Середовищний підхід, що фіксує взаємозв'язки особистості і середовища, їхні взаємовпливи, може виступати рамкою вивчення ефектів їхніх впливів.

Психологія впливу, як наскрізна лінія вивчення психологічної науки, супроводжує всі процеси взаємодії людини у середовищі її життєдіяльності (природному, соціальному, фізичному та уявному). Розкриті її види у різних напрямках діяльності описуються В. Бехтеревим, Г. Баллом, Г. Андреєвою, Т. Кабаченко, О. Феофановим і найбільш систематизовані О. Сидоренко (переконання, самопосування, маніпуляція, прихилиння, прохання, примус, критика, ігнорування, емоційне зараження, навіювання), з уточненням видів вербального впливу у спілкуванні С. Кабаченко та О. Феофановим (інформування, переконання, спонування та навіювання) [1]. Учені наголошують, що вплив завжди виступає зовнішнім чинником щодо реципієнта і засобом його психічного відображення (свідомого чи несвідомого), зумовлює зміни певних психічних регуляторів його активності (станів людини, думок, почуттів, поведінки, потреб, мотивації тощо). Категорія впливу, як динамічна характеристика, є і процесом, і результатом, завжди реалізується в певному контексті людини та середовища (стани психіки та умови середовища) і передбачає орієнтацію в дійсності (суб'єктивні моделі дійсності), спонування до їх перегляду (джерела активності) та реалізацію в конкретній поведінці (регулятори активностей) [2, с. 219]. При свідомому процесі впливу всі названі групи явищ можуть виступати його мішенню. Інтегруючи напрацювання Л. Столяренко, П. Таранова та Т. Кабаченко, ми уточнили змістовні характеристики виділених авторами чотирьох груп мішеней психіки об'єкта впливу (табл.).

На основі думок учених ми можемо визначити вплив як процес і результат проникнення, перенесення руху й інформації від одного

учасника до іншого під час їх взаємодії та взаємообміну в певному середовищі, результатом чого є зміна, чи перебудова певних психічних явищ як індивідуальних, так і групових.

Таблиця

Класифікація мішеней впливу

№	Мішені впливу		Складові впливу
	група	складники	
1	Орієнтація в дійсності	~ суб'єктивні моделі дійсності	<ul style="list-style-type: none"> • інформаційна: ~ знання про світ, людей, ~ повідомлення
2	Джерела активності (мотивація)	<ul style="list-style-type: none"> ~ потреби, ~ інтереси, ~ схильності, ~ ідеали 	
3	Регулятори активності	<ul style="list-style-type: none"> ~ установки (смыслові, цільові, операційні), ~ самооцінка, ~ норми групові, ~ світогляд, ~ переконання, ~ вірування 	<ul style="list-style-type: none"> • операційна: ~ спосіб мислення, ~ звички, вміння, навички, ~ стиль діяльності, ~ стиль поведінки
4	Потенціал активності	~ стани людини (емоційні, функціональні)	<ul style="list-style-type: none"> • фонова/контекстна: ~ стани людини, ~ функціональні можливості, ~ умови середовища

Щодо поняття середовища, то його можна тлумачити засобом опосередкованого управління та впливу на певний процес, зокрема, соціалізацію, ресоціалізацію та розвиток особистості людини, очікуваним результатом якого виступає досягнення характеристик збалансованості. Науковці доводять, що досягнення збалансованості у взаємодії особистості і середовища надає відчуття благополуччя, а його розбалансованість трактується як деструктивний та стресогенний чинник [3].

У психології категорія середовища традиційно трактується однією із детермінант розвитку особистості і саме якість зв'язків особистості із середовищем формує як стихійні, так і очікувані ефекти її соціалізації. Характеристики середовища постають визначальними у віковому розвитку людини [4], посідають значуще місце в концепції професійного становлення особистості та формування її професійно важливих якостей [4]. Вони трактуються в діапазоні від категорій нормативності до ризику екстремальності для життя і здоров'я людини, як чинника фрустрації, стресу та конфліктів [4], деприваційних впливів (Г. Бевз, Д. Боулді, Гошовський, М. Ейсвоорд), а також вияву девіацій (О. Боднарчук, Я. Гілінський, А. Мігалуш, М. Ятчук) та патології, що мають місце в різних сферах життя, зокрема, особистісній, професійній та соціальній.

Науковці зазначають, що взаємодія людини у середовищі формується як відповідна «*еко-система*» (Р. Парк, Є. Берджерс) згідно з параметрами функціонування певного соціального інституту, що у нашому випадку виступає як професійне середовище ДКВС та пенітенціарна система загалом. Поєднуючи вищезгадані поняття («середовище», «взаємодія її суб'єктів» та «збалансування»), ми можемо говорити про екосередовищний підхід у психології, що вивчається такими українськими вченими, як О. Килимник, І. Кряж, О. Рудоміно-Дусятська, В. Скребець, Ю. Швалб.

Так, у полі нашої уваги мають бути як способи взаємодії працівників ДКВС із середовищем (у тому числі й осудженими), так і їхні відповіді-реакції на середовищні впливи. Оскільки існує розмежованість підвладної території осуджених і працівників ДКВС, то варто в цьому процесі їх врахувати як «об'єктивно задані простори».

Науковці виділяють такі постулати середовища, що діють незалежно від його видів, а саме: 1) його доцільності для людини (потенційні можливості) та узгодженості у формі розумово-уявної чи випробувано-реальної (В. Міхельсон); 2) оптимізації відносин з ним (Д. Стоколз), персоналізації (М. Хайдметс); 3) вибору пріоритетної форми комунікативної взаємодії (В. Рубцов); 4) його насиченості (як ознаки ресурсності чи стресогенності) та способу організації як структурованості (В. Слободчикова). Хоча два останніх були виділені в межах освітнього середовища [5], однак, на нашу думку, можуть стосуватися і інших. Також до суттєвих ознак середовища відносять: 1) за характеристиками його впливу: опосередкованість, одноразовість впливу на всі почуття, поєднання різної інформації та її надмірність для сприймання, в контексті з діяльністю; 2) за характеристиками існування: поза часом та простором та з одномоментністю належності до різних його видів (М. Черноушек), а також (С. Сергеева) в освітньому середовищі виділяє ще його подібність до дійсності [6]. Сам процес утворення певного середовища розглядається як об'єктивно-суб'єктивний, що має три стадії: адаптацію, відтворення та керування.

Згідно з концепції У. Шааршмідта та А. Фішера вплив чинників професійного середовища на особистість працівника визначається трьома позиціями, а саме: 1) співвідношення суб'єктивних очікувань працівника з об'єктивними результатами діяльності (професійна активність); 2) стратегії подолання складних ситуацій; 3) емоційне налаштування на професійну діяльність, що супроводжується відчуттям професійного успіху і життєвого задоволення [7].

Згідно з теоретичними засадами середовище має макрорівень (матеріальний, культурний та політичний вимір соціального життя людини у суспільстві), що у нашому випадку передбачає соціальний інститут проходження служби у Державній кримінально-виконавчій службі, а також мікрорівень як вимір конкретних умов життєдіяльності людини, що стосується безпосередніх умов праці конкретного службовця.

Науковці зазначають, що професійне середовища працівника ДКВС має два відмінні від інших професійних середовища аспекти. Це такі, як: його виробнича специфіка (служба виконання покарань) та характеристики спеціального контингенту, тобто, засуджених [8]. Це несе ускладнення процесу професіогенезу службовця та вносить обмеження щодо задоволення його соціогенних потреб у його професійному самовизначенні, самовираженні та самореалізації.

Отже, середовищний підхід, обраний нами, саме для фіксації взаємозв'язків особистості і середовища, їхніх взаємовпливів та може виступати рамкою вивчення ефектів їхніх впливів. У перспективі нашого дослідження плануємо визначити взаємозв'язки персоналу ДКВС із середовищем засуджених та його безпосереднім впливом на особистість пенітенціарія.

Список використаних джерел

1. Ніколаєнко С., Ніколаєнко С. В. Категорія психологічного впливу в психології. Світогляд - Філософія - Релігія: зб. наук. пр. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. № 1 (1). URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39499/09-Nikolaenko2.pdf?sequence=1> (дата звернення: 20.02.2020).
2. Кабаченко Т. С. Методы психологического воздействия. Москва: Педагогическое общество России, 2000. 539 с.
3. Омельченко І. М. Методологія дослідження хронотипу комунікативної діяльності дітей з ЗПР в еколого-середовищних та суб'єктивних концепціях: збірник наукових праць. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2013. № 10 (12). С. 184–195.
4. Выготский Л. С. Психология развития человека. Москва: Смысл; Эксмо, 2005. 1136 с.
5. Заредінова Е. Сучасна характеристика середовищного підходу до сучасної вищої освіти. *Естетика і етика педагогічної дії*. 2017. Вип. 16. С. 35–45.
6. Сергеев С. Ф. Иммерсивность, присутствие и интерактивность в обучающих. *Школьные технологии*. 2006. № 6. С. 36–42.
7. Калька Н. М. Психологические особенности влияния факторов профессиональной среды на здоровье педагога. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. Вип. № 1. С. 285–294.

8. Сахнік О. В. Актуальні аспекти психологічного супроводження проходження служби працівниками державної пенітенціарної служби України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. Вип. № 2. С. 295–302.

Паламарчук Віталіна Миколаївна,
курсант Академії Державної пенітенціарної служби;
Педорич Анатолій Володимирович,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та гуманітарних дисциплін
Академії Державної пенітенціарної служби

ФОРМИ ТА МЕТОДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї ТА ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ

Проаналізувавши відповідну літературу, можна зробити висновок, що насильство в сім'ї є системою жорстокої і небезпечної поведінки, яка може включати акти залякування, ізолювання і примуси. Метою насильства в сім'ї є встановлення і зміцнення влади та контролю над іншою людиною. Для досягнення цієї мети кривдник може прибігати до фізичного, емоційного і сексуального насильства.

Існує безліч різноманітних методів та форм роботи в сфері соціально-педагогічної профілактики насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми. Нижче нами окреслені основні з них.

Спочатку окреслимо основні форми соціально-профілактичної роботи щодо жорстокого поводження з дітьми на різних рівнях профілактики. Отже, первинна профілактика, як загальна просвіта населення з цього явища, застосовується в основному для благополучних сімей, має такі форми, як: групова профілактична робота (тренінги, інтерактивні дискусії, відеолекторії, семінари тощо) проводиться силами спеціально підготовлених фахівців серед учнівської та студентської молоді, молодих сімей, військовослужбовців та зосереджена на запобіганні домашнього насильства в родинях, на створення партнерської сім'ї та індивідуальна робота з певною категорією населення, яка становить групу ризику, як, наприклад, діти з неблагополучної сім'ї.

Якщо ж зафіксовано чи спостерігається жорстоке поводження з дітьми, членами родини проводиться вторинна профілактика, яка передбачає цілеспрямовану роботу з окремими групами дорослих і дітей, з метою зміни ставлення до поводження з дітьми, формування гуманного ставлення дорослих до дітей, життєвих умінь та навичок

у дорослих та дітей, роз'яснення сутності і відповідальності за жорстоке поводження з дітьми. Вторинна профілактика насильства може проводитися шляхом розроблення та проведення тренінгів для дітей підліткового віку та учнівської молоді з проблем насильства [1].

Третинна профілактика проводиться з тими, хто постраждав від жорстокого поводження з метою навчання самозахисту; з тими, хто здійснює таке поводження – як соціальне навчання і контроль, що є умовою збереження сім'ї, залишення батьківських прав тощо. Це вже є реабілітаційною роботою безпосередньо з жертвами насильства, тобто роботу проводить кваліфікований психолог, залучаючи жертву до груп взаємопідтримки, відвідування корекційних програм тощо [4].

На всіх рівнях профілактики жорстокого поводження з дітьми в сім'ї слід враховувати травматичний досвід батьків у дитинстві, відсутність чітких цілей як у вихованні дітей, так і стосовно власного майбутнього, перевага деструктивних партнерів спілкування в сім'ї, відсутність навичок конструктивної взаємодії, внутрішньоособистісні порушення дитини [2].

Важливим елементом соціально-педагогічної роботи щодо запобігання насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми є розробка спеціальних програм освіти для батьків, які сприяли б повноцінному функціонуванню сім'ї і запобігання проблемам у взаєминах дітей і батьків.

Опитування показують, що практично всі батьки, що застосовують фізичне покарання, зазнають труднощі у вихованні дитини, а до 87 % з них в дитинстві застосовувалися фізичні покарання, 40 % батьків не застосовують фізичне покарання як засіб виховання, але бажання застосовувати його в них має місце. Тому дуже важливо, щоб батьки зрозуміли різницю між допустимою і не допустимою своєю поведінкою [3].

Під час роботи з батьками необхідно займатися пропагандою ненасильницького виховання, роз'яснювати, що існує безліч методів, за допомогою яких можна виховати в дітях слухняність, відповідальність, не прибігаючи до тілесних покарань: хвалити дітей за хороші вчинки; заохочувати будь-яку зміну на краще; намагатися навчити дитину виправляти неправильний вчинок; розмовляти з дітьми тоном поваги і співпраці; залучати дитину до процесу ухвалення рішення; уникати погроз.

Під час спілкування педагога з сім'єю недопустиме недбале, поблагливе або занадто офіційне ставлення, а також докори, залякування, ультиматуми [3].

Консультування – процес взаємодії між двома або декількома людьми, в ході якого певні знання консультанта використовуються для надання допомоги консультованому. Методи і прийому консультування: бесіди, включене спостереження, схвалення або засудження, переконання, використання ключових фраз, прийом конфронтації, прийом Я-повідомлення, метод легенд. Особливість телефонного консультування полягає в тому, що спілкування відбувається через посередника – телефонний апарат, відсутній візуальний контакт, не можна використовувати невербальні засоби спілкування.

З метою запобігання насильства в сім'ї доцільно використовувати такі напрями захисту прав членів сім'ї [5]: 1) просвітні компанії – в школах, на робочих місцях, в неурядових і урядових організаціях; 2) громадський захист – за допомогою петицій, плакатів, листівок на вулицях, статей в газетах, відкритих дискусій та дебатів законодавчі та політичні кампанії щодо певних проблем написання нових законів і критика старих; 3) пошук факторів та підготовка звітів – забезпечення статистичних даних та фактажу для попередніх видів діяльності.

З метою запобігання вторинних стресових факторів, запобігань, рецидивам насильства в сім'ї необхідним є план дій на випадок повторення ситуації, який розробляється спільно з соціальним педагогом на основ врахування умов життя, стану здоров'я, особливостей стосунків. Такий план має передбачати перелік заходів, до кого, куди можна звернутися за допомогою в будь-який час і як це зробити: що треба робити при ознаках рецидиву (дія самозахисту, збереження здоров'я тощо); як реагувати на кривдника: які речі необхідно взяти з собою, коли виникне необхідність втекти з дому від особи, що спричиняла насильницькі дії; як оцінити небезпеку кривдника [4].

Одна з універсальних форм роботи – соціальний патронаж. Надання різних видів допомоги вдома: матеріальної, психологічної, освітньої тощо. Патронажі можуть бути одиничними або регулярними, залежно від сім'ї, поставлених завдань, змісту патронажної допомоги [4].

Отже, існує багато різноманітних методів та форм соціально-педагогічної профілактики насильства в сім'ї. Усі вони здійснюються на трьох рівнях профілактики: первинна, вторинна, третинна. Зазвичай, соціально-педагогічна діяльність щодо запобігання насильства в сім'ї існує на первинному рівні профілактики.

Список використаних джерел

1. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання): монографія. Харків: ФОРУМ Макарченко, 2014. 360 с.

2. Лебединский В. В. Нарушения психического развития у детей. Москва: Медицина, 1985. 167 с.

3. Мачуська І. М. Форми і методи профілактики насильства над дітьми в сім'ї. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2010. № 14. С. 365–372.

4. Методичні рекомендації з питань виявлення, запобігання і розгляду випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми у сім'ї та поза її межами. Київ: КАЛИТА, 2007. 56 с.

5. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: метод. посіб. / за заг. ред. Т. Цюман. Київ: ФОП Клименко, 2015. 114 с.

Рудоманенко Юлія Володимирівна,
аспірантка Південноукраїнського національного
педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ІНФАНТИЛІЗМ ЯК ОДИН З МОЖЛИВИХ ФАКТОРІВ ПРОКРАСТИНАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Чим більше з'являється завдань, викликів та можливостей у людини в сучасному світі, тим більшою стає кількість осіб, які просто не можуть себе змусити взятися за роботу вчасно. Явище відкладання справ «на потім» стає все більш поширеним, у психологічній науці воно отримало назву «прокрастинація» (від англ. Procrastination – затримка, відкладання; від лат. Procastinus – на завтра). Наслідками прокрастинації є стрес, відчуття провини, втрата продуктивності, невдоволення оточення через невиконання зобов'язань.

У «Великому психологічному словнику» Б. Г. Мещерякова дається визначення прокрастинатора як особистості, схильної до зволікання в ухваленні рішень, відтягування та відкладання виконання різних робіт «на потім» [2]. Прокрастинатор постійно відкладає реалізацію задуманого, в результаті приступаючи до виконання поставленого завдання тільки в момент, коли настає «дедлайн» – термін, після якого вже марно намагатися надолужити згаяний час. При цьому замість виконання необхідних завдань суб'єкт заповнює свій час марними діями. Негативні наслідки – це зниження успішності та продуктивності особистості і перешкода її розвитку як у навчальному, так і в професійному середовищі, інколи гострі емоційні переживання.

На думку Я. І. Варварічевої, прокрастинація – це свідоме відкладання суб'єктом намічених дій, незважаючи на те, що це спричинить

за собою певні проблеми, і це лише симптом, за яким ховаються найрізноманітніші причини [3].

Дементій Л. І. бачить прокрастинацію як слабкість або несформованість регулятивного потенціалу особистості, що виражається в нездатності управляти ситуацією [4]. Спектер М. та Феррарі Дж. провели дослідження, яке показало високу негативну кореляцію прокрастинації зі спрямованістю на майбутнє і позитивну кореляцію зі спрямованістю на минуле, що свідчить про нестачу уваги прокрастинаторів до планування діяльності та життєвих перспектив [10].

Вибір одного з варіантів становлення завжди означає відмову від іншого і сама людина, будучи вільною, відповідальна за те, скільки можливостей вона реалізує у своєму житті. З цим аспектом життя, який має справу з невизначеністю, може впоратися психологічно зріла особистість, яка сама за себе відповідає і знаходить рішення проблем, тому вона являє собою альтернативу широко поширеному нині в усьому світі психологічному інфантилізму, який може бути одною з причин прокрастинації особистості. Інфантилізм як незрілість емоційно-вольової сфери виявляється в таких симптомах, як несамотійність рішень і дій, почуття незахищеності, знижена критичність щодо себе, підвищена вимогливість до турботи інших про себе, різноманітні компенсаторні реакції.

Представники психодинамічного підходу тісно пов'язують особистість людини з її дитячими переживаннями. Ґрунтуючись на цьому положенні, прокрастинація розуміється як наслідок дитячих травм і проблем у стосунках з батьками, її причини лежать досить глибоко, в несвідомому людини, у її витіснених конфліктах і фрустраціях. На думку низки дослідників, чим більше було в дитинстві дитини травмувальних зауважень, тим більше постраждала її самооцінка і тим менше вона впевнена у своїх силах, тож коли виникає необхідність прийняти власне доросле і відповідальне рішення, виникають почуття тривоги, страху, неспроможності. Юнг К., вивчаючи причини внутрішньоособистісних конфліктів, перераховує такі інфантильні вияви, як егоїзм, пасивність, залежність, які пригнічують розвиток особистості, яка «застряє в несвідомому» [8].

Інфантилізм багато в чому підтримується масовою культурою і призводить до того, що величезна кількість людей взагалі не хоче замислюватися про сенс, про перспективу, приймати важливі рішення і брати на себе відповідальність за їх реалізацію. Поняття «інфантилізм» віднесено до особистісного контексту і визначено в Короткому

психологічному словнику як «збереження в психіці і поведінці дорослого особливостей, властивих дитячому віку» [5, с. 127].

На противагу психологічному інфантилізму, зрілість особистості характеризується вмінням втілювати в дійсність свою життєву стратегію. Леонтьєв Д. О. вказує на сформовану стійку ієрархію мотивів як показник зрілості [6]. Особистісній зрілості, за словами Б. Г. Ааньєва, притаманні такі характеристики, як розвиток самоконтролю та засвоєння реакцій, адекватних різним ситуаціям у житті людини [1]. Слободчиков В. І. і Ісаєв Є. І. визначають зрілу особистість як людину з розвиненими ціннісними орієнтаціями, які обумовлюють визначеність і послідовність у поведінці, константність взаємин з соціумом, з близькими людьми. Таким чином, зріла особистість виявляє самостійність обирати і планувати, приймати рішення за вчинення будь-яких дій, які внаслідок отримують оцінку соціуму, заздалегідь думає про відповідальність і можливі наслідки своїх вчинків [7].

Тобто зріла особистість має високий рівень психічного і соціального розвитку незалежно від біологічного віку, вона повно і вільно реалізує свої можливості, приймає важливі рішення, виконує свої зобов'язання та менш здатна прокрастинувати.

Відомо також, що і з біологічним віком прокрастинація знижується. Можливо, людська зрілість приносить з собою усвідомлення меж, що є помітним кроком на шляху самопізнання і розвитку. Юнг К., наприклад, розглядав другу половину життя як буття, детерміноване індивідуальним ставленням до смерті. Життя не можна по-справжньому охопити або прожити повноцінно, якщо не намагатися чесно враховувати ідею смерті. З огляду на кінцівку життя людина починає оцінювати, що було зроблено протягом життя: марно витрачений час життя, невіршені завдання, втрачені можливості, які є наслідками прокрастинації. Екзистенційні психологи теж розглядають зіткнення зі смертю, кризами, шокowymi подіями як значущі можливості для особистісного та духовного зростання, що має глибокий особистісний підтекст. Наприклад, К. Ясперс визначає межові ситуації (смерть, страждання, провина, боротьба), в яких людині відкривається її унікальна екзистенція – тобто аутентичне, істино людське буття [9]. Кожна людина несе відповідальність за зроблений або незроблений вибір, за використані або втрачені можливості. Важливо не тільки прийняти відповідальне рішення, а й зробити це вчасно, оскільки всі життєві події мають істотний вплив на життєвий шлях особистості.

Таким чином, вважаємо, що факторами прокрастинації можуть стати найрізноманітніші причини, однією з яких може бути психологічний інфантилізм. Навпроти, зрілість особистості та дорослість

знижують вияви прокрастинації, адже процес особистісного становлення та зростання завжди пов'язаний з пошуком себе, свого місця в системі соціально заданих орієнтирів.

Перспективою подальших досліджень вважаємо аналіз та дослідження структури феномена «прокрастинація».

Список використаних джерел

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. Санкт-Петербург: Питер, 2010. 288 с.
2. Большой психологический словарь / под ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко. Санкт-Петербург: Прайм-Еврознак, 2003. 632 с.
3. Варваричева Я. И. Феномен прокрастинации: проблемы и перспективы исследования. *Вопросы психологии*. 2010. № 3. С. 121–131.
4. Дементий Л. И., Карловская Н. Н. Особенности ответственности и временной перспективы у студентов с разным уровнем прокрастинации. *Психология обучения*. 2013. № 7. С. 4–19.
5. Краткий психологический словарь / под общей ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. Москва: Политиздат, 1985. 431 с.
6. Леонтьев Д. А. Личностная зрелость как опосредование личностного роста. *Культурно-историческая психология развития: материалы первых чтений памяти Л. С. Выготского*. Москва, 2001. С. 154–161.
7. Слободчиков В. И., Исаев Е. И. Психология человека: учебное пособие для вузов. Москва: Школа-Пресс, 1995. 384 с.
8. Юнг К. Г. Нераскрытая самость. URL: https://royallib.com/book/yung_karl/neraskritaya_samost.html (дата звернення: 12.03.2020).
9. Ясперс К. Общая психопатология. URL: <http://psychiatry.ru/siteconst/userfiles/file/PDF/yaspers.pdf> (дата звернення: 12.03.2020).
10. Specter M. H., Ferrari J. R. (2000), "Time orientations of procrastinators: Focusing on the past, present, or future?" *Journal of Soc. Behav. and Personality*, Vol. 15, № 5, pp. 197–202.

Сороченко Ольга Валеріївна,

аспірантка Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

ПСИХОЛОГІЧНА ПРОНИКЛИВІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ПРАЦІВНИКІВ СЛІДЧИХ ОРГАНІВ

Професія слідчого відноситься до соціономічних, а отже таких, де найважливішим аспектом діяльності виступає взаємодія з іншими людьми. Саме тому однією з найважливіших професійних якостей, що має вплив на результативність фахової діяльності для цих осіб є

психологічна проникливість, наявність якої забезпечує високі досягнення в цьому виді діяльності. Відсутність або низький показник, навпаки, є суттєвим бар'єром, що знижує ефективність роботи слідчого. Підтвердження цьому знаходимо в працях багатьох дослідників (А. А. Борисова, А. А. Бодалев, Н. Є. Єсманська, В. Г. Зазикін, О. П. Саннікова та ін.).

«Найпсихологічнішою з усіх психологічних проблем» А. А. Бодалев вважає сприйняття та адекватне розуміння однією людиною іншої [1, с. 100–101]. Адже люди, які характеризуються проникливістю, вільно почувають себе в будь-якому середовищі, оскільки на підставі інформації, отриманої завдяки цій якості, легко прогнозують можливі дії, вчинки оточення, своїх співрозмовників, опонентів [2, с. 30–33].

У літературі психологічна проникливість більшістю авторів розглядається як одна з найважливіших соціально-перцептивних властивостей особистості, як деякий комплекс її рис. При цьому не завжди надаються чіткі критерії експлікації цих якостей, відсутній їх опис; часто показники проникливості не систематизовані і не співвіднесені між собою. Як правило, риси особистості, що важливі у розумінні іншої людини, діагностуються різними методиками, а потім зводяться воедино для інтерпретації отриманих даних. Водночас більшість теоретичних і практичних досліджень показали, що психологічна проникливість як професійно важлива властивість особистості має складну структуру, проте ці дані не дають вичерпних уявлень ні про саму структуру феномена, що вивчається, ні про його складові, ні про його типові й індивідуальні вияви в окремих людей [4, с. 50–52].

Зазикін В. Г. багато часу приділив вивченню психологічної проникливості та дійшов висновку, що це складна властивість особистості, що виявляється в певних і досить рідкісних особистісно-ділових якостях і спеціальних уміннях. Автор чітко виділяє дві складові проникливості – спостережливість та вміння аналізувати. Зазикін В. Г. визначив, що вияв проникливості зазвичай пов'язується з угадуванням особистісних рис, характерологічних особливостей, з передбаченням емоційних реакцій і можливих дій іншої людини. Тому психологічна проникливість і вміння осмислювати отриману інформацію з опорою на деякі методи становлять основу проникливості людини, при цьому акцент робиться на аналізі інформації, отриманої шляхом спостереження [3, С. 19–20].

Спираючись на погляди О. П. Саннікової, психологічна проникливість визначається нами як інтегральна, складна властивість особистості, що виявляється в адекватному відображенні внутрішнього, психологічного світу іншої людини, в умінні швидко і точно скласти судження про неї, її переживання, стани, риси характеру та наміри. Люди, що володіють цією якістю, легше та точніше розуміють й інтерпретують поведінку інших [5, с. 170–173]. Саме тому психологічна проникливість виявляється особливо важливою для слідчого, оскільки дізнання та досудове слідство в певному аспекті можна та потрібно розглядати як специфічне психологічне дослідження, що має практичний характер і здійснюється в рамках кримінально-процесуального законодавства. Дійсно, слідчий зобов'язаний пізнавати суб'єктивну сторону злочину, психологічні особливості підозрюваного, обвинуваченого та інших сторін у кримінальному провадженні, їх психічні стани, мотиви, наміри тощо.

Проникливість дуже необхідна як для пізнавальної, так і для комунікативної діяльності працівників слідчих органів, оскільки без розуміння інших людей ефективне спілкування та встановлення обставин злочину неможливе. Причому, починаючи з огляду місця події, слідчий уже має використовувати свої знання не тільки з юриспруденції, а й психологічні навички та якості. Слідчий має глибоко вникати в сутність справи, мислити нестандартно та виявляти спостережливість, аналізувати, а отже, бути саме проникливою людиною. Він має з найменших слідів на місці злочину відтворювати не тільки картину злочину, а й також зрозуміти хід думок злочинця, передбачити його подальші дії, сконструювати ситуацію, яка в результаті приведе до розкриття злочину.

Таким чином, перспективним та актуальним напрямком подальших досліджень є виявлення специфіки психологічної проникливості саме у працівників слідчих органів, розробка інструментів для діагностики та корекції цієї властивості з метою підвищення ефективності розкриття злочинів та притягнення до відповідальності винних осіб.

Список використаних джерел

1. Бодалев А. А. Восприятие и понимание человека человеком. Москва: МГУ, 1982. 200 с.
2. Бодалев А. А. Личность и общение. Москва: Педагогика, 1983. 71 с.
3. Зазыкин В. Г. Психология проницательности. Москва: Изд-во РАГС, 2002. 130 с.
4. Санникова О. П. Феноменология личности: Избранные психологические труды. Одесса: СМІЛ, 2003. 256 с.
5. Санникова, О. П. Психологическая проницательность: концептуализация феномена. *Наука і освіта: науково-практичний журнал*: Спецвип. II: "Психологія особистості: досвід минулого-погляд у майбутнє". 2005. № 5–6 С. 170–173.

Стеценко Валерія Вікторівна,
курсантка Луганського державного університету внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка

ПСИХОЛОГІЧНЕ СУПРОВОДЖЕННЯ ОПЕРАТИВНО- РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Співробітники оперативно-розшукових підрозділів (карного розшуку, спецпідрозділів по боротьбі з організованою злочинністю, оперативних підрозділів, які ведуть боротьбу з контрабандою тощо) щоденно стикаються з резонансними злочинами, розкриття яких потребує застосування психологічних знань. Діяльність оперативно-розшукових підрозділів визначається такими суттєвими ознаками: попередження, виявлення, припинення злочинів з високим рівнем ризику, інтенсивність виконання оперативного завдання, непередбачуваний перебіг обставин, високий рівень пошукової активності, дефіцит часових меж, недостатність інформації щодо вагомих причин учинення злочину, напруженість у спілкуванні. Наведені ознаки вказують, що органи, які уповноважені реалізовувати оперативно-розшукові заходи, потребують системної організації постійного психологічного забезпечення. Поняття «системна організація психологічного забезпечення» розуміємо як використання форм, методів, засобів професійної психології спецпідрозділами психологічного забезпечення, науково-дослідними установами, закладами вищої освіти стосовно підрозділів, які здійснюють ОРД для створення сприятливих умов виконання оперативних завдань співробітниками, підвищення рівня їхньої працездатності, розвитку здатності протистояти інтенсивним стресам, конфліктам, емоційному вигоранню (постійній напруженості).

У процесі вирішення оперативно-розшукових завдань співробітники уповноважених підрозділів мають впливати в психологічному аспекті на різні категорії громадян. Застосування базових психологічних знань набуває вагомого значення під час співпраці оперативно-розшукових підрозділів із своєрідним контингентом громадян, які здебільшого мають своєрідні індивідуально-психологічні якості. Загалом базові психологічні знання та практичні вміння надають можливість оперативному працівникові осмислити обставини, які мають психологічний зміст: відсутність психічних відхилень підозрюваного (обвинуваченого), потерпілого, свідка та інших осіб, причетних до

вчинення протиправних діянь, що є ключовим моментом для правильного вирішення оперативного завдання.

Зауважимо, що висококваліфіковане розслідування кримінального провадження незрідка супроводжують психологічні знання. Зазвичай у процесі розкриття злочину виникають раптові психологічні особливості, які демонструє підозрюваний (у більшості випадках), однак стосується й інших учасників кримінального провадження. Серед психологічних особливостей доречним вважаємо виокремити такі: розпалювання конфлікту, активний опір, спроба приховати значущі відомості та докази від уповноважених осіб, які виконують оперативно-розшукові функції, погрози розправитися фізично за розголошення відомостей чи направлення цих відомостей до суду, погроза завдати шкоди членам сім'ї службової особи. Однак оперативно-розшукова діяльність спрямована також на застосування психологічних ґрунтовних знань щодо протидії зазначеним особливостям, які демонструють учасники кримінального провадження, зокрема: активний опір злочинному елементу, його оточенню, з яким безпосередньо було встановлено контакт взаємодії, негласність щодо проведення оперативно-технічних заходів (негласний аудіо, відеоконтроль, оперативне проникнення до житла, іншого володіння) стосовно підозрюваних осіб, зашифрованість способів ведення комунікації, спроможність викликати почуття довіри серед злочинних елементів, своєчасне перевтілення в образ сторони, з якою здійснюється комунікація та яка вважається потенційним злочинцем.

Специфіка оперативно-розшукової діяльності така, що навіть невелика помилка, обумовлена психологічними особливостями суб'єкта, який уповноважений на виконання оперативно-розшукових функцій, зокрема такими, як невміння зосередитися та достовірно з'ясувати зміст екстремальної ситуації, неспроможність сформулювати конкретні наміри в нетиповій обстановці, нерозуміння відповідальності за власні діяння («відсутність права на помилку»), неготовність вступити до силового протистояння з потенційним злочинцем, може стати передумовою до серйозних наслідків, а можливо, до травмування чи смерті як співробітників, так і сторонніх осіб. Отже, реалізація психологічних знань та методик розпочинається для майбутніх співробітників оперативно-розшукових спецпідрозділів з відбору кандидатів. Метою професійного відбору є визначення здатності індивіда діяти в нетипових умовах з високим рівнем загрози для особистої безпеки та життя інших осіб, за наявності перешкод, дефіциту

часу, за умови раптового застосування чи використання вогнепальної зброї чи спеціальних засобів тощо.

На сьогодні в нашій державі затверджено наказом МВС України Порядок організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та здобувачів вищої освіти закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських. Указаний Порядок визначає комплекс організаційних, методичних, просвітницьких, психопрофілактичних, практичних, психологічних заходів, спрямованих на запобігання впливу ризиконебезпечних чинників професійної діяльності, збереження фізичного та психічного здоров'я, підвищення психологічної стійкості, надійності та готовності для набуття професійно-психологічних якостей [3].

Щоденно підрозділи, які реалізують оперативно-розшукові заходи, стикаються із суттєвими труднощами, психологічним опором злочинців, їхньою озлобленістю, неусвідомлюваними та інтенсивними афектами, страхом бути ув'язненим. Тому психологія співробітника ОРД формується в умовах «критичного» різновиду професійної діяльності, за яких співробітник має розпізнати протиправні наміри злочинця та вчасно зреагувати у відповідь.

Для оперативно-розшукової діяльності властиві своєрідні особливості, такі як таємність, шифровка, конспірація, так зване «подвійне життя» (перевтілення в потрібний образ серед злочинного оточення). Зазначені особливості впливають на психологію особистості співробітника, який виконує оперативно-розшукові функції, стають основою для формування специфічних психологічних навичок. Проте особливості, які притаманні для ОРД, можуть зумовити як позитивні, так і негативні психологічні явища. Щодо позитивних аспектів професійної діяльності, співробітники оперативних спецпідрозділів пристосовуються до екстремальних умов, передбачають зміни щодо перебігу ситуації, налаштовані на умови праці в нічний час, тобто в них виникають нові якості та практичні вміння, які надалі зумовлюють виникнення образу «ідеального професіонала» (професіонала своєї справи). Однак під час реалізації оперативно-розшукових функцій серед особового складу оперативних підрозділів може бути виявлено небажані зміни в психіці, психічні патології, а саме: соматичні, психічні розлади, афективні розлади настрою тощо. Деформації в психіці суб'єктів оперативної діяльності зазвичай виникають унаслідок

док екстремальності, стресогенності, постійної напруженості, понаднормового фізичного перевантаження, переживань щодо особистої безпеки. Тому зауважимо, питання змін у психіці оперативних працівників залишається на сьогодні актуальним для осмислення та дослідження щодо забезпечення співробітникам оперативно-розшукових підрозділів психологічної допомоги. До того ж психічний стан оперативних працівників потребує систематичного відстеження з боку керівництва та практичних психологів для запобігання психічних захворювань, які унеможливають виконання оперативних завдань.

Заходи психологічного забезпечення загалом передбачають формування навичок в оперативних працівників управління неадаптивними та дезадаптивними станами, що виникають в екстремальних ситуаціях. Крім того, такі заходи спрямовані на досягнення результату, тобто йдеться про готовність співробітників оперативно-розшукових підрозділів ефективно та безпомилково діяти в умовах ризику, інтенсивного стресу з мінімальними витратами адаптивних ресурсів.

Значущими показниками професійної психологічної готовності в умовах постійного стресу в екстремальних умовах виокремимо такі:

- емоційна стійкість під час прийняття відповідальних рішень;
- спроможність за дефіциту часових меж швидко встановити контакт зі злочинними елементами;
- уміння розглядати проблему різносторонньо (втїлитися в образ співрозмовника, викликати почуття довіри);
- саморегуляція в конфліктних ситуаціях;
- адаптивність до стресостійкості;
- уміння тривалий час концентрувати стійку увагу попри стомленість, ненормований робочий графік виконання оперативних завдань та інші суттєві фактори;
- професійна психологічна надійність (координація дій через психологічний вплив на особистість).

Отже, психологічне забезпечення супроводжує оперативно-розшукову діяльність протягом усього періоду проходження служби співробітниками. Заходи психологічного забезпечення сприяють підвищенню рівня професіоналізму, працездатності, збереженню особистого життя та здоров'я під час реалізації оперативно-розшукових функцій.

Список використаних джерел

1. Чухраєва Г. В. Психологія оперативно-розшукової діяльності працівників Національної поліції України: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.01. Інститут психології імені Г. С. Костюка, Київ, 2019. 484 с.

2. Актуальні проблеми оперативно-розшукової діяльності з протидії організованій злочинності: матеріали міжн. наук-практ. Інтернет-конф., Одеса: ОДУВС, 2017. 112 с.

3. Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України...: наказ № 88 МВС від 06.02.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19>. (дата звернення 10.03.2020).

Ульянова Тетяна Юрївна,

викладач кафедри загальної та диференціальної психології
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КОНФЛІКТНОСТІ ТА ЕГОЇЗМУ

Конфлікт як проблема взаємостосунків різних членів суспільства, що пов'язано з гострими емоційними переживаннями та важко вирішуються, становить предмет дослідження психології, оскільки центральним знанням, яке розкриває сутнісні характеристики конфліктів, є знання психологічне. Саме за останній період в Україні відбулися зміни соціального, політичного, економічного характеру, які безпосередньо вплинули на емоційний стан та схильність особистості до конфліктної поведінки. Така поведінка розглядається як результат внутрішніх і зовнішніх суперечностей між суспільством, мікросередовищем і самою людиною. Для подальшого ефективного та конструктивного життя в суспільстві зростають вимоги до набуття конфліктологічної компетенції, спрямованої на вирішення конфліктних ситуацій та їх профілактику.

Сьогодні не існує єдиного визначення терміна «конфлікт», що становить основну складність і стає перешкодою на шляху дослідження цього питання. З цією метою надамо визначення поняття, що найбільш часто трапляються в науковій літературі. Конфлікт – це зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій, думок суб'єктів взаємодії; це суперечності, що виникають між людьми у зв'язку з рішенням тих або інших питань соціального й особистого життя; це психологічне протиборство сторін, що мають несумісні цілі та інтереси. Тобто конфлікт виявляється як прагнення однієї сторони затвердити свою позицію, а інша протестує проти неправильної оцінки її діяльності або вчинку [8, с. 291].

У вищеозначених трактуваннях термін «конфлікт», як зіткнення інтересів сторін, розглядався спочатку в філософських трактатах да-

внини, а в подальшому його дослідження було спрямовано на деталізацію поняття «зіткнення», на зміст та сутність цього процесу. У теперішній час у психології під час вивчення конфлікту як процесу значну увагу звертають на його особистісний аспект: причину виникнення, характер протікання, пов'язуючи динаміку конфлікту зі станом людей, які до нього залучені, з їх особистісними якостями та властивостями, що спричинено несприйняттям оточення, спрямованим на самоствердження і є виявом свого Я через зовнішній протест або внутрішній «бунт» емоцій. Ці знання набувають важливого значення, мають певний вплив на розвиток, конструктивне подолання та профілактику конфлікту, регуляцію конфліктності [1, с. 20].

Феномен конфліктності як стійкої риси особистості розглядається як утворення, що зумовлено певними особистісними властивостями, має бурхливий та емоційно гострий тип реагування на конфліктогени, та відображається у міжособистісному спілкуванні, конфліктній взаємодії і протиборчих стосунках з оточенням. Важливо зазначити, що конфліктність особистості заснована на невмінні опонентів чітко оцінити, прийняти, усвідомити свої справжні інтереси і співвіднести їх з системою інтересів іншого. Тим самим конфліктність спричинена неповагою до потреб людини, відмовою іншому в праві мати власну позицію. Як правило, конфліктні особи честолюбні, з надмірною самоцінністю і впевненістю в собі, високою ригідністю «Я-концепції», самозвинуваченням і низькою культурою рефлексії, які прагнуть до лідерства [3; 5]. У них яскраво виражені мотиви самоствердження, самовираження через протидію і спрагу визнання, відзначено високий рівень домагань, який часто не відповідає реальним можливостям, що в свою чергу веде до «деформації» особистості і виявляється в неадекватності поведінки. Переконання конфліктної особистості можуть бути різноманітними, але їх характеризує одне спільне – їх егоцентрична спрямованість [2, с. 81].

Коренем слова «егоїзм» є латинське «его», що означає «я». Всі явища егоїзму є конфліктогенами, бо егоїст домагається чогось для себе (зазвичай за рахунок інших), і ця несправедливість, зазвичай, слугує підґрунтям для конфліктів. Відомо, що егоїзм – це ціннісна орієнтація людини, що характеризується переважанням своїх корисливих потреб щодо інтересів інших людей. Розвиток егоїзму і перетворення його в домінуючу спрямованість особистості може пояснитися серйозними дефектами родинного виховання. Завищена самооцінка, надто багато самопевненості та егоцентризм особистості закріплюються ще в дитячому віці, в результаті чого на першому плані знаходяться лише вла-

сні інтереси, потреби, переживання, прагнення до придбання особистих переваг і уникнення незручностей, поневірянь, надмірна турбота про себе тощо. Цікаво, що у такій людині в зрілому віці подібна концентрація на власному Я, себелюбство і повна байдужість до внутрішнього світу інших людей призводить до відчуження. Будувати стосунки і створювати соціальні контакти їй дається набагато важче ніж іншим, і в підсумку, вона залишається в програвшій. Антиподом егоїзму є альтруїзм [6, с. 122–123].

Метою цього дослідження є пошук співвідношення показників конфліктності і показників альтруїзму, егоїзму та вивчення індивідуально-психологічних особливостей егоїзму в осіб, які розрізняються за рівнем конфліктності (високим і низьким).

Емпіричне дослідження проводилось на базі Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». В цьому емпіричному дослідженні брали участь 63 особи – студенти соціально-гуманітарного факультету зі спеціальності «Психологія».

Як психодіагностичний інструментарій у дослідженні застосовано оригінальну методику «Диференціальна діагностика конфліктності» (ДИДКО) (О. П. Саннікова, Т. Ю. Ульянова) [7] і методику «Діагностика особистісної установки «альтруїзм-егоїзм»» [9, с. 16]. У цій роботі загальна обробка отриманих даних здійснювалася за допомогою кількісного (кореляційного) та якісного (методів «асів», «профільв») аналізів. Математико-статистичні процедури обробки результатів дослідження проводилися з використанням комп'ютерної статистичної програми SPSS 17.00 for Windows.

Попередній кількісний аналіз дозволив виявити наявність значущих додатних і від'ємних зв'язків між показниками конфліктності та альтруїзму, егоїзму. Встановлено, що показники конфліктності значимо додатно пов'язані з показником егоїзму і від'ємно з показником альтруїзму.

Кореляційний аналіз дав підстави для проведення якісного аналізу, який дозволяє групувати досліджуваних за певною ознакою і вивчати їх психологічні особливості. Були виявлені 2 групи осіб: Kmax (n=4) – група осіб з високим рівнем конфліктності, Kmin (n=9) – група осіб з низьким рівнем конфліктності.

Встановлено, що конфліктних осіб характеризує наявність вияву егоїзму, що полягає в ставленні до іншої людини як до об'єкта і засобу досягнення цілей з урахуванням своїх інтересів і на свою користь. Неконфліктні особи центральним мотивом і критерієм своєї моральної

оцінки ставлять інтереси інших людей. Вони мають готовність діяти на користь іншим, не зважаючи на свої особистісні мотиви.

У повідомленні розглядаються результати теоретико-емпіричного дослідження особистісної установки «альтруїзм-еґоїзм» осіб з різним ступенем конфліктності. Виявлені значущі додатні кореляційні зв'язки між показниками конфліктності та еґоїзму. Визначені психологічні характеристики представників кожної групи – конфліктних і неконфліктних осіб.

Список використаних джерел

1. Бандурка А. М., Друзь В. А. Конфликтология: учеб. пособ для вузов. Харьков: Ун-т внутр. дел, 1997. С. 20.
2. Богданов Е. Н., Зазыкин В. Г. Психология личности в конфликте. Санкт-Петербург: Питер, 2004. 224 с.
3. Гончаров А. В. Изучение влияния самоотношения студентов на выбор стиля поведения в конфликтном взаимодействии. *Вестник Адыгейского государственного университета. Педагогика и психология*. 2009. Вып. 4 (51). С. 233–238.
4. Зазыкин В. Г., Зайцева Е. В. Конфликтная личность в конфликтном противоборстве. Москва, 1998. 120 с.
5. Колесов Д. В. Общественная роль деления и проблема конфликтов. *Мир психологии*. 2005. № 2. С. 35–46.
6. Райгородский Д. Я. Психология деловых конфликтов. Хрестоматия. Самара: Бахрах-М, 2007. 768 с.
7. Саннікова О. П., Ульянова Т. Ю. Результати апробації методики «Диференціальна діагностика схильності до конфліктності» (ДИДІКО). *Наука і освіта. Психологія*. URL: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2016-2-3-12> (дата звернення: 11.03.2020).
8. Словарь психолога-практика / сост. С. Ю. Головин. 2-е изд., перераб. и доп. Минск: Харвест, 2001. С. 291.
9. Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. Москва: Изд-во Института Психотерапии, 2002. 339 с.

Чернякова Олеся Володимирівна,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної психології
Донбаського державного педагогічного університету

ЗАПОБІГАННЯ БУЛІНГУ – АКТУАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ СЬОГОДЕННЯ

Одна з актуальних проблем у сучасному світі – насильство серед школярів. Відомо, що в дитячому середовищі поширені різні форми конфліктів, але особливого розповсюдження набувають вияви систе-

матичної, довготривалої агресії одних учнів щодо інших, коли в ситуацію вияву агресії поступово підключаються всі учні. Саме однією з форм конфліктної взаємодії, що відрізняється гостротою і тривалістю наслідків, є булінг.

За даними дослідження Міністерства юстиції, 45 % дітей у Закарпатській області зазнавали приниження, половина школярів Київської області і більше половини школярів Одеси були свідками чи жертвами булінгу в школі, 48 % учнів м. Чернівці принаймні один раз зазнавали морального приниження; фізичного кривдження – 27 %; нападу з боку групи – 14 %; пограбування – 12 %; сексуальної загрози – 8 % учнів [1, с. 75]. Торік у нашій країні 67 % дітей стали жертвою чи свідком цькування. 40 % постраждалих взагалі ні з ким не ділилися проблемою. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), у 2016 році Україна посіла 9 місце із 42 досліджуваних країн за кількістю постраждалих від цькування. Опитування ВООЗ показало, що випадків цькування серед 11-річних більше, ніж серед 15-річних. Та в Українському інституті дослідження екстремізму вважають, що в старшому віці розповсюдженим стає психологічне насильство [2, с. 4].

Отже, дані досліджень вказують, що проблема булінгу серед дітей шкільного віку глобальна і масова. Діти більшу частину свого дня проводять в закладах освіти, де вони отримують знання, набувають досвіду спілкування з однолітками, розвиваються як особистість, навчаються різним моделям поведінки. Тому головним завданням загальноосвітнього навчального закладу є профілактика і боротьба з негативними явищами булінгу, дослідження та пошук шляхів їх подолання, створення безпечних та комфортних умов перебування здобувачів освіти в закладі.

В Україні впровадження інноваційних технологій профілактики булінгу в освітніх закладах освіти досліджують Р. Безпальча, І. А. Гайдамашко, М. А. Жданова, Н. В. Заверико, О. Н. Романова, Л. І. Лушпай, Д. Н. Соловійов, А. В. Чернякова та інші. Проблему булінгу також розробляють такі вчені, як О. Барліт, О. Л. Глазман, А. Король. Розробки теорії булінгу зарубіжних учених є підґрунтям вітчизняних досліджень. На жаль, питання розробки та використання соціально-педагогічних технологій профілактики булінгу серед підлітків залишається малодослідженим у вітчизняній науці.

Відповідно до наказу Міністерства освіти України в школах регулярно проводяться різні заходи, спрямовані на протидію булінгу.

Як основний елемент виявлення проблем на ранній стадії для усунення можливих негативних наслідків у подальшому виступає діагностика, яка повинна проводитися регулярно.

У Билбасівському ЗЗСО була проведена діагностика різними методами. Дослідження проводилися серед учнів 5–9 класів з використанням опитувальника по булінгу «Оціни себе», «Взаємодія класу» та ін. Крім застосування методики досліджень у вигляді опитувальників, анкет і тестів, також використовувалася методика вивчення міжособистісних стосунків (соціометрія по емоційному і діловому критеріям, оцінювалися негативні і позитивні вибори). Була проведена оцінка психологічного клімату колективу (тестування). Всього в дослідженні взяли участь 86 чоловік.

За результатами проведеної діагностики можна зробити повноцінні висновки і визначити загальні риси, які характерні для дітей, що потрапляють у групу ризику:

- високі параметри рівня тривожності;
- емоційна лабільність;
- боязкість і низька самооцінка;
- нестійкість емоційно-вольова;
- неадекватний рівень домагань;
- низькі параметри локусу контролю;
- низький рівень спілкування з однолітками;
- уникнення як основний елемент усунення тих або ж інших конфліктних ситуацій.

Після проведеного нами дослідження можна визначити такі напрямки корекційно-профілактичної роботи:

1. Опрацювання плану роботи психолого-педагогічного супроводу з профілактики булінгу.

2. Проведення інформаційної роботи з класними керівниками за результатами тестування, обговорення пріоритетних напрямків роботи щодо процесу виховання і надання інформації дітям.

3. Проведення виступів на батьківських зборах на тему: «Булінг і Кібербулінг», «Особливості сімейного виховання: профілактика жорстокого поводження з дітьми».

4. Індивідуальна робота з дітьми, схильними до ризику булінгу, підготовка інформаційних стендів на тему «Способи ефективного спілкування».

Запропоновані методи дослідження можуть бути надалі розширені для отримання більш повноцінної картини емоційного і психічного

стану дітей. Зокрема, через півроку рекомендовано здійснити повторний процес діагностування, де крім опитувальних методів, слід використовувати індивідуальну бесіду, інтерв'ю та спостереження.

У ході проведених досліджень стало очевидно, що для виявлення причин булінгу найкраще використовувати групові методи тестування, а також у подальшому доповнити їх методами, які дозволили б здійснити оцінку мотиваційного ядра виборів, застосувати колірний тест стосунків (особливо для 5–6 класів).

Для повноцінного розуміння проблематики діагностика неодмінно повинна включати в себе вивчення особливостей психології булеру, а також повинна бути доповнена методиками визначення агресивності Басса-Дарки.

Що стосується корекційної роботи, то для проведення більш ефективних заходів слід більш детально вивчити особливості взаємин дітей і батьків (мова йде про вивчення дітей, які потрапили в групу ризику). У цьому випадку рекомендовано застосувати оцінку стилю батьківського виховання, а також спеціально розроблені опитувальники для вимірювання батьківських реакцій і установок. На наш погляд, необхідною є і оцінка психологічного клімату педагогічного колективу, оцінка стилю спілкування вчителів з дітьми та ін. (Рекомендована методика «Стиль педагогічного спілкування вчителів», «Діагностика стилю педагогічного спілкування»).

Підбиваючи підсумки проведеного діагностування, потрібно зазначити, що надалі діагностична робота, яка спрямована на вивчення такого негативного явища як булінг, неодмінно повинна бути розширена та обов'язково повинна носити комплексний характер. Ефективна корекція повинна супроводжуватися не тільки роботою з конкретним учнем, але також взаємодією з учителями, батьками. Обов'язково повинна включати в себе стратегії реагування, які будуть підібрані під конкретну ситуацію. Також виникає необхідність вироблення окремої програми, яка була б спрямована на поліпшення міжособистісних стосунків у класі.

Робота класних керівників повинна бути спрямована на зниження конфліктності, розвиток комунікативних навичок, гуманізацію стосунків, а також на індивідуально-корекційну роботу з жертвами булінга. Дуже важливо спочатку сповістити дітей про те, що в разі виникнення критичних ситуацій, вони завжди можуть звернутися за допомогою до вчителя або ж психолога, відразу ж безпосередньо в школі. Обов'язково потрібно зробити все можливе, щоб з'ясувати

причину виникнення такої ситуації, аби мати можливість правильно і цілеспрямовано впливати з метою формування нормальних взаємостосунків дитини в колективі. Потрібно інформувати не тільки дітей, а й батьків про всілякі способи реагування на різну агресію, надати дітям і батькам телефони довіри, дані психологів та ін.

Форми корекційних заходів:

- бесіди, класні години;
- проведення загальношкільних тренінгів для дітей та батьків;
- розробка та організація заходів позакласового характеру, які були б спрямовані на вивчення способів ефективних стосунків;
- індивідуальні бесіди з дітьми та батьками.

На підставі проведеної діагностики нами був розроблений індивідуально-корекційний план подальшої роботи з дітьми, складена програма щодо профілактики булінгу.

Список використаних джерел

1. Беженар Г. Булінг: підліткове насильство в школі. *Школа*. 2012. № 2 (74). С. 75–79.
2. Мирний М. Як булінг впливає на всіх дітей у класі. URL: <https://nus.org.ua/articles/yak-buling-vplyvaє-na-vsih-ditej-u-klasi/> (дата звернення: 14.03.2020).
3. Глазман О. Л. Про психологічні особливості учасників боулінгу. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*. 2009. № 105. С. 159–165.
4. Лушпай Л. Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії). *Українознавчий альманах*. 2010. Вип. 4. С. 126–131. URL: <http://eprints.oa.edu.ua/761/> (дата звернення: 14.03.2020).
5. Насильство в школі: аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні / за ред. Дубровська Є., Ясеновська М., Алексеєнко М. Київ: ВГО «Жіночий консорціум України», 2009. 34 с.

Шайда Наталія Петрівна,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної психології
Донбаського державного педагогічного університету;

Ковальов Роман,

магістр Донбаського державного педагогічного університету

НАПРЯМИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ У СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

У цілісному педагогічному процесі Слов'янської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів № 6 імені Тараса Шевченка важливе місце посідає виховна робота з учнями. Напрями виховної роботи вплива-

ють із сучасної концепції освіти. Розвиток суспільства постійно вимагає вдосконалення системи виховної роботи з учнями. Основними завданнями освітньо-виховної роботи є формування особистості, людини з високими морально-духовними якостями громадянина. В основу цього покладено оволодіння загальнолюдськими цінностями, залучення учнів до оволодіння національними цінностями в усіх галузях сучасного суспільства.

Дослідники виховної роботи скеровують свої наукові пошуки на розкриття змісту, форм і методів організації діяльності школярів (В. Білоусова, В. Воронов, І. Кравченко, В. Оржеховська, О. Столяренко, Н. Хамська), віднайдення ефективних форм, методів виховання духовності в учнів (К. Журба), ціннісних орієнтацій (В. Шахрай), формування моральних учинків, поведінки (І. Кравченко, Н. Хамська), моральних відносин (І. Романишин), виховання гуманістичних якостей (К. Дорошенко, О. Пархоменко, О. Столяренко). В основу виховної роботи Слов'янської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 6 покладено основні положення Конституції України, Концепції виховання дітей і молоді в національній системі освіти, затвердженій Міністерством освіти і науки 1996 року, Національної доктрини розвитку освіти України у XXI ст., Законів України „Про освіту” (2008 р.), Концепції національно-патріотичного виховання молоді (2009 р.) та інших державних документах, згідно з якими кожна школа міста розробляє власний річний план із виховної роботи. В основу планів покладено принципи „Концептуальних засад гуманітарної освіти в Україні” (наказ Міністерства освіти України від 10.04.1996 р. № 111), форми й методи виховання учнів у освітньо-виховному процесі та в позанавчальний час. За визначенням П. І. Підкасистого, виховання як психологічне явище – це планомірний і цілеспрямований вплив на свідомість і поведінку особистості з метою формування певних мотивів, інтересів, ідеалів, світогляду і установок [4, с. 84]. Найбільш поширеними у XX ст. вважались такі психологічні теорії виховання: біогенетичні теорії, згідно з якими особистісні якості людини передаються спадково, під впливом умов життя мало змінюються і вихованню не підлягають (Е. Кречмер, У. Макдауголл, С. Холл, З. Фрейд); соціогенетичні теорії, автори яких (А. Бандура, Дж. Мід, Е. Гоффман, К. Левін) стверджують, що особистісні властивості людини виникають за її життя під впливом соціальних умов і принципово піддаються вихованню у спеціально створених умовах; психогенетичні теорії, не спростовуючи значущості біологічного і соціального факторів, на перший план у процесі виховання висувують розвиток власне психічних процесів

(Е. Еріксон, А. Фрейд (психодинамічні 109 теорії), Ж. Піаже (когнітивістські теорії), К. Бюлер, А. Маслоу (персоналогічні теорії)).

Система виховної роботи у школі загалом та зокрема ґрунтується на таких принципах: єдності національного і загальнолюдського; гуманізації виховання; демократизації виховання; єдності навчання і виховання; диференціації та індивідуалізації виховного процесу; активності самодіяльності, творчої ініціативи учнів та учителів.

Виховна робота у Слов'янській загальноосвітній школі І–ІІІ ступенів № 6 імені Тараса Шевченка реалізується відповідно до плану з виховної роботи, який ґрунтується на «Концептуальних засадах гуманітарної освіти в Україні» та нормативних актах Міністерства освіти і науки України, формах і методах виховання учнів у освітньо-виховному процесі та в позанавчальний час, календарно розпланованому графіку заходів та акцій до державних свят і визначних дат в історії України, планах роботи гуртків школи, визначенні відповідальних за проведення запланованих заходів.

Виховна діяльність у Слов'янській загальноосвітній школі І–ІІІ ступенів № 6 імені Тараса Шевченка передбачена у відповідних розділах планів школи, у планах роботи вчителів молодших класів та класних керівників 5–11 класів. Для координації виховної роботи, її системної організації укладаються й затверджуються на засіданні педагогічної ради план виховної роботи школи, графік проведення чергування вчителів. Наявні плани виховної роботи учителів із переліком тематики класних годин та основних заходів.

В організації виховної діяльності у школі педагог-організатор виконує функції планування і координації зазначеної ланки роботи, вивчення потреб, інтересів, мотивації діяльності учнів, стану виховної роботи у класах, проведення індивідуальної роботи з учнями та їхніми батьками.

Учителів-предметників залучають учнів до наукової, творчої діяльності (робота в гуртках, участь у МАН та конференціях), секціях спортивного, культурного спрямування.

Адміністрація школи та педагогічний колектив сприяють адаптації учнів, формуванню колективу, створенню умов навчання і розвитку учнів, проводять роботу з активом, застосовують індивідуальні форми виховної роботи з учнями, проводять профілактику можливих правопорушень, антисоціальної поведінки тощо, залучають учнів до участі в освітньо-виховних заходах.

Пріоритетними є такі напрями виховної роботи: національно-патріотичне, правове, моральне, художньо-естетичне, трудове, фізичне виховання.

Події, які сталися останнім часом в нашій державі, змусили переглянути зміст та форми виховної роботи в напрямку посилення національно-патріотичного виховання. Протягом останніх років було проведено заходи щодо відзначення державних свят: Дня Соборності України, Міжнародного дня рідної мови, Дня української писемності, Дня українського козацтва тощо за різними формами – лекції від учителів-предметників, круглі столи за участю поетів, письменників, військових, конкурси стіннівок (наприклад, з дня виводу військ з Афганістану та вшанування учасників бойових дій на території інших держав низка заходів: виховні години, під керівництвом вчителя історії та за участю учнів-старшокласників проведено інформаційні хвилини, у шкільній бібліотеці оформлено тематичну виставку «Афганістан – наш біль, Афганістан – наша пам'ять», де представлені фотографії, художня література, статті з газет; 20 лютого до Дня Героїв Небесної Сотні – уроки-пам'яті у 1–4 класах, години спілкування «Герої не вмирають...» в 5–11 класах, виготовлення 100 янголів, які прикрасили Алею Слави, де вміщено інформацію про земляків-воїнів АТО; інформаційні дайджести; з метою відзначення 80-річчя з дня проголошення незалежності Карпатської України 18.03.19 відбувся круглий стіл на тему: «Проголошення Карпатської України – вагомий крок у боротьбі за утвердження української державності» тощо). Значну увагу в роботі учителів приділено вихованню в учнів високої культури та естетичних смаків. У цій сфері неабияку роль відіграють різноманітні заходи й особливо організація художньої самодіяльності, яка здійснюється згідно з календарним планом виховної роботи. На належному художньому та естетичному рівні проводяться загальні шкільні заходи, у підготовці яких активну участь беруть учителі під керівництвом педагога-організатора – День знань, День працівників освіти, Новорічні свята, День закоханих, День захисника вітчизни, 8 березня, традиційні вечорниці тощо. Цікавими видалися «Свято жіночої краси і чарівності» та «Вечорниці у пані Наталі», активними учасниками яких були не лише учні, але й учителя школи.

Важливим питанням виховання є трудове виховання. У школі регулярно проводяться тематичні класні години: «Бути економним – вимога часу», «Коли робота приносить радість», «Ти і ринок праці», «Трудові канікули», «Раціонально організуй свою діяльність», «Діагностика своїх можливостей». Школярі повсякчас беруть активну участь у різноманітних волонтерських акціях у місті Слов'янську (прибирають територію навколо озер Михайлівське та на Слов'янському курорті).

Значне місце в роботі класних керівників посідає формування навичок здорового способу життя. Така робота має різноманітні форми: круглі столи, бесіди, індивідуальна робота, екскурсії, тренінги тощо. Наприклад, були проведені тематичні бесіди «Мій режим дня» та «Гігієна розумової діяльності учня».

Одним із напрямків виховної роботи є спортивно-масова. Так серед школярів були проведені змагання з Веселих стартів, баскетболу, волейболу, міні-футболу, настільного тенісу, шахів, легкоатлетичного кросу, бадмінтону, спортивної гімнастики.

У виховній роботі приділяють значну увагу учням-сиротам та інвалідам.

Як показало дослідження, в сучасній школі співіснують дві психологічні моделі виховання: предметно орієнтована модель виховання на основі директивної педагогіки, що розглядає виховний вплив за схемою «вимога вчителя – сприймання вимоги вихованцем – дія». Ця модель не розкриває суттєвих особливостей морального розвитку вихованця, зменшує активність рольової позиції дитини у засвоєнні моральних норм поведінки, сприяє розвитку конформізму, схильності до симуляції переконань; особистісно орієнтована модель на основі діалогічної педагогіки, що потребує реалізації трьох позицій: розуміння дитини – визнання дитини – прийняття дитини. Ця модель спрямована на формування суспільно значущих властивостей суб'єкта, зростання ініціативності, зміцнення ціннісних орієнтирів.

Крім того, створення системи виховання особистості має спиратися на індивідуальні особливості дитини. Індивідуальний підхід до виховання передбачає реалізацію двох аспектів: психологічного, що полягає у визначенні неповторної своєрідності дитини: змісту потребово-мотиваційної сфери, ціннісних орієнтацій, особливостей темпераменту, характеру, життєвого досвіду тощо; педагогічного, що передбачає вибір таких засобів і форм впливу на кожного із вихованців, які найбільше відповідають його психологічним особливостям, психічним станам і забезпечать оптимальний виховний ефект.

Отже, вся система виховної роботи спрямована на формування вміння виробляти індивідуальний стиль діяльності, готовності творчо працювати, самоудосконалювати свої навички, характер і світогляд. Педагогічний колектив школи спрямовує зусилля на формування в кожного учня високоморальних якостей, національної свідомості й самовідданості, історичної пам'яті, гуманних норм і правил міжнаціонального спілкування, цілісного національно-культурного світогляду, здатності до самовдосконалення, творчого став-

лення. Ефективність виховної роботи у Слов'янській загальноосвітній школі I–III ступенів № 6 імені Тараса Шевченка підтверджують її позитивний імідж, відсутність притягання учнів до карної відповідальності, успіхи в навчанні, науковій роботі, самореалізація школярів у громадському, культурному та спортивному житті.

Звичайно, що зупинятися на досягнутому не варто. Попереду на нас чекає багато роботи у вирішенні сучасних питань виховання.

Список використаних джерел

1. Андрощук І. В. Методика виховної роботи: навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2014. 320 с.
2. Кондрашова Л. В., Лаврентьєва О. О., Зеленкова Н. І. Методика організації виховної роботи в сучасній школі: навчальний посібник. Кривий Ріг: КДПУ, 2008. 187 с.
3. Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/24565/ (дата звернення: 12.03.2020).
4. Сарычев С. В. Педагогическая психология. Краткий курс. Санкт-Петербург: Питер, 2006. 224 с.
5. Сорока Г. І. Організація виховної роботи: планування, аналіз, методичне забезпечення. Харків: Основа, 2005. 128 с.
6. Токарева Н. М. Основы педагогической психологии: навч.-метод. посіб. Кривий Ріг, 2013. С. 106–140.

Kuzior Aleksandra,

Prof. PŚ, dr hab. nauk humanistycznych, Prodziekan ds. Kształcenia Wydziału Organizacji i Zarządzania Politechniki Śląskiej Kierownik Katedry Stosowanych Nauk Społecznych Prezes Śląskiego Centrum Etyki Biznesu i Zrównoważonego Rozwoju Wiceprezes Polskiego Towarzystwa Oceny Technologii

PROFILAKTYKA UZALEŻNIEŃ – ZADANIA UCZELNI W RAMACH TRZECIEJ MISJI

Uczelnie wyższe zajmują w systemie społeczno-gospodarczym ważne miejsce. Realizują zadania, które wpływają na rozwój społeczeństw poprzez realizację trzech rodzajów misji. Pierwsza misja uczelni związana jest z dydaktyką, kształceniem przyszłych kadr i powinna być zgodna z potrzebami rynku pracy. Druga misja uczelni związana jest z badaniami naukowymi i z założenia ma służyć poszerzaniu wiedzy, odkrywaniu nowych nieznanych dotąd jej obszarów w różnych dyscyplinach i dziedzinach nauki. Trzecia misja – z punktu widzenia podjętego tematu najistotniejsza – najogólniej rzecz ujmując to relacje uczelni z otoczeniem społeczno-gospodarczym oparte na odpowiedzialność uczelni za rozwój społeczny i ekonomiczny kraju [Leja. To zaangażowanie uczelni można kwantyfikować. Miarą są np. przychody z badań naukowych realizowanych dla gospodarki, ekspertyz czy publikacji naukowych o znamionach aplikowalności. Widać więc wzajemne powiązania trzeciej misji uczelni z

drugą. Trzecia misja uczelni to jednak przede wszystkim działania realizowane w ramach uniwersytetów dziecięcych, uniwersytetów trzeciego wieku i innych aktywności uczelni wpływających na rozwój społeczny oraz zapobieganie problemom społecznym. W tym obszarze mieści się także profilaktyka uzależnień, w którą uczelnia może się włączyć.

Współczesny świat jest pełen zagrożeń wynikających z nadużywania alkoholu, przyjmowania narkotyków i środków psychotropowych oraz nadużywania leków, a także uzależniania od technologii informacyjno-komunikacyjnych. Zagrożenia te mają nie tylko konsekwencje osobiste, ale również społeczne i kulturowe. Zmianie ulegają relacje międzyludzkie i coraz trudniej zbudować trwałe więzi społeczne. Wszelkiego rodzaju uzależnienia ograniczają także naszą wolność wyboru, stępują zmysł równowagi psychosomatycznej i powodują regres wolnej woli. Eksperymentowanie z używkami jest niebezpieczne, ponieważ szybko można stać się bezwolnym „konsumentem uzależnienia” fizjologicznego, psychicznego czy behawioralnego. Terapia uzależnień jest w Polsce dobrze rozwinięta i potrzebujący pomocy mogą skorzystać ze specjalistycznych poradni zajmujących się tymi problemami. Bariery jednak jest to, że osoba uzależniona z reguły nie identyfikuje u siebie uzależnienia. Przyczyny uzależnień są różne: społeczne, behawioralne, psychiczne, kulturowe. Mogą to być cechy intrapsychiczne człowieka (niska samoocena, słaba odporność na stres, nieśmiałość, chroniczny niepokój, buntowniczość oraz ekstraproiekcja i introwersja), cechy neurotyczne, wywieranie wpływu, zwłaszcza w dzieciństwie [Jędrzejko, Kowalewska, 2010, s. 17]. Profilaktyka uzależnień nastawiona jest na zapobieganie uzależnieniom poprzez niwelowanie przyczyn i edukację.

Podstawowym „narzędziem” profilaktyki uzależnień jest rzetelna wiedza na temat konsekwencji różnego typu uzależnień, wiedza na temat tego, w jaki sposób oddziałują one na organizm ludzki, jakiego spustoszenia psychicznego i fizycznego mogą dokonać, w jaki sposób mogą wpłynąć na kontakty międzyludzkie i całą sferę społeczną. Tutaj otwiera się pole do zaangażowania uczelni w ramach III misji w krótkie formy kształcenia, w organizację warsztatów i konferencji profilaktycznych. Program profilaktyki uzależnień powinien w obręb oddziaływań uczelni włączyć także odpowiednie przygotowanie rodziców, by uświadomić im potrzebę kontaktu i nawiązywania rodzinnych relacji w celu kształtowania stabilności emocjonalnej dziecka. Uczelnia może być obecna zarówno w działaniach informacyjno-edukacyjnych skierowanych do dzieci i młodzieży, jak i w kształceniu rodziców w obszarze profilaktyki uzależnień.

Trzecia misja uczelni (Wydziału Organizacji i Zarządzania Politechniki Śląskiej) realizowana jest m.in. przez organizację konferencji poświęconych profilaktyce uzależnień.

Konferencja nosi symptomatyczny tytuł: „Wolność od ... Wolność do ... Drogi i rozdroża pokonywania własnych słabości”. Uzależnienia bowiem można definiować jako pewnie rodzaj słabości, braku silnej woli, dzięki której możliwe jest oparcie się złowrogiej sile nałogu. Konferencje organizowane są cyklicznie (2016, 2017, 2018, 2019). Stałym elementem organizowanych konferencji są tzw. „rozmowy na kanapie”, jako sposób profilaktycznego oddziaływania na słuchaczy. Na konferencji inauguracyjnej przedsięwzięcie w listopadzie 2016 roku „na kanapie” zasiedli: Zbigniew Stryj (aktor filmowy i teatralny, Dyrektor Artystyczny Teatru Nowego w Zabrzu), Bartłomiej Tomczak (piłkarz ręczny, były reprezentant Polski, obecnie gracz Górnika Zabrze), Andrzej Iwan (piłkarz, były reprezentant Polski, gracz m.in. Górnika Zabrze, trener, obecnie komentator sportowy). Goście przestrzegali przed zgubnymi skutkami nałogów. Konferencji towarzyszyły sesje plakatowe i stoiska z punktami konsultacyjnymi Wydziału Prewencji Komendy Miejskiej Policji w Zabrzu, Ośrodka Profilaktyki i Leczenia Uzależnień w Zabrzu i Miejskiej Komisji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych oraz Kół Naukowych i Samorządu Studenckiego WOiZ. W 2017 roku w „rozmowach na kanapie” wzięli udział: Ilona Felicjańska - polska modelka, II wicemiss Polonia 1993, pisarka, założycielka i prezes Fundacji „Niezapominajka”, prof. AK dr hab. Agnieszka Wilczyńska z Wydziału Psychologii i Nauk Humanistycznych Akademii Krakowskiej im. Andrzeja Frycza-Modrzewskiego, współzałożycielka Fundacji „Zimbardo Youth Center” oraz Kazimierz Speczyk - zabrzański propagator trzeźwości, prezes Stowarzyszenia „Żyj i Daj Życ”, założyciel Klubu Abstynenta „Nowe Życie” i spółdzielni socjalnej „Skuteczni” - za działalność na rzecz ludzi uzależnionych, w szczególności alkoholików i ich rodzin, w 2017 r. otrzymał statuetką Św. Kamila. W 2018 roku na kanapie zasiadł m.in. Jerzy Górski, polski triathlonista, mistrz świata w podwójnym Ironmanie, a w 2019 lekarz prof. dr hab. n. med. Jadwiga Joško-Ochojska ze Śląskiego Uniwersytetu Medycznego w Katowicach. Dodatkowo zorganizowane zostały warsztaty dla studentów nt. "Jak radzić sobie ze stresem w życiu codziennym?"

Głównym celem konferencji jest próba uświadomienia młodzieży wielowymiarowych konsekwencji wszelkiego rodzaju uzależnień. Jest to kolejny etap systematycznych działań prewencyjno-edukacyjnych, wynikających z podpisanego przez organizatorów porozumienia o współpracy w zakresie wychowania w trzeźwości i przeciwdziałania

alkoholizmowi oraz przeciwdziałania narkomanii (Kuzior, 2017). Organizacja konferencji i towarzyszących jej warsztatów wpisuje się w III misję uczelni, konsekwentnie realizowaną przez różne inicjatywy.

Tkachenko Iryna Vladislavivna

Ph.D. in History, Associate Professor,
Professor of Department of Pedagogy and Humanities,
Academy of the State Penitentiary Service;

Puzyrova Polina Volodymyrivna

Ph.D., Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Entrepreneurship and Business,
Kyiv National University of Technologies and Design

BASIC GENERAL METHODS OF SOCIAL WORK

In the domestic scientific and educational literature, textbooks and manuals on social work, the classification of methods is carried out according to the traditional paradigm of social work, which was formed in the framework of sociology, pedagogy, psychology, management and economics (sociological, pedagogical, psychological, organizational, economic methods). Sociological methods stand out as the sociological basis of social work; pedagogical - as a socio-pedagogical basis for the activities of social services; psychological - as the psychological support of social work, the content and methods of psychosocial practice [4].

In the practice of social work, methods of social influence on the person are applied, which are formed as methods of purely social work, as a result of its theory and practice. Most of them are borrowed from social work experience in the USA and developed countries of Western Europe. The best of them are adapted to the domestic system of social protection of the population and social support of various target groups and categories of citizens. These methods are classified in terms of [1-2]:

- ✓ subject-subject or subject-object relations (teamwork, group work of specialists, social work specialists, volunteers and work with clients);
- ✓ the number of clients who are objects of social impact (individual, group, community, mass work);
- ✓ content, methods and means of social work, the place of their implementation (telephone counseling, social work in the community, society, community; Foster; self-governing social work, social animation; mobile social work, etc.).

Given these approaches and the cross-cultural traditions of social work in Ukraine, the methods of social work are presented as follows: sociological, psychological, organizational, and also relevant approaches to

determining methods of social work are being studied. Sociology in social work is considered from the point of view of sociological support of the activities of organizations and institutions in the social sphere. At the level of social work as a science, theoretical sociology is used, it reveals universal laws and principles for constructing various social systems, generalizes and structures empirical data within individual branches of sociological knowledge. At the level of social work practice empirical sociology is used, which establishes and generalizes social facts [3-4].

Sociological methods of social work - methods that are used to collect, process and analyze sociological data in the framework of social work. In conducting sociological research, four consecutive, logically and meaningfully interconnected stages are distinguished:

1. Preparatory, is to develop a program and tools - questionnaires, interview forms, forms for recording observation results, analysis of documents and the like.

2. Collection of primary sociological information. Occurs through a survey, observation, analysis of documents, experiment.

3. Compilation and processing of collected information.

4. Analysis of the processed information, preparation of the report, formulation of conclusions, development of recommendations.

For the effectiveness of social work, the proper management of organizations and institutions in the social sphere and the process of social work at the micro level are very important. Management in social work is based on the theory and practice of management [2-3].

The scientific literature highlights many definitions of the concept of management. Most often, management is seen as a set of activities in a market economy related to the management of people, the skillful use of their labor, intellectual abilities, motives for determining the goals and objectives of a business, creating a management mechanism, developing plans, formulating appropriate rules and procedures, determining not only that what and when to do, but how and who will carry out what has been planned. Depending on the field of activity, different types of management are distinguished: general, or administrative, sectoral, organizational, functional, entrepreneurial, international, pedagogical, etc. [4].

The psychological impact on the individual in social work is carried out in accordance with the direction of theoretical and practical psychology the social worker adheres to, his work experience and professional readiness. The use of various psychological techniques and techniques is divided into two main methodological principles: directive - the development of helping strategies based on treatment, in which case

the client is a passive consumer of psychotherapy, and not directive, which is based on the promotion of self-actualization of the personality, ability to support oneself, development of independence [1,4-7].

In the practice of social work, a consistent psychological effect on clients is carried out in the following forms: individual work, group work and work in a micro social environment. Common to all three forms of social work, which are also defined in the scientific literature as methods, directions of social work, is the diagnosis of the psychological state of the client. At the heart of modern diagnostic approaches to social work are two fundamental principles: social assistance based on the individualization of the client and his problems; help is aimed at improving the social life of the individual. These processes are described in the scientific literature as a diagnosis and treatment [2-4, 5].

The main directions and approaches to social assistance were formed with the goals for which clients turned to a social worker: solution of a problem; improvement of life situation; individual work with the case; regulation of behavior. Generally recognized in the practice of social work is individual, group social work, social work in the community, which is defined as modern methods of social work on which foreign approaches to the activities of social services are based. Often, individual, group social work and social work in the community are explained as forms of social work, respectively, not to its content, but to the number of clients attracted to the process of assistance and mutual assistance [4-7].

Actual methods of social work, which are carried out by specialists of organizations and institutions in the social sphere in many countries of the world, are: team social work, volunteer, telephone counseling, social work in the community, Fostering, self-directed group work, mobile social work, social and cultural animation, etc. The most common method of group work is interdisciplinary group work of social specialists who are included in the process of social support and identity, such as case management «Multidisciplinary» team consisting of social workers and psychologists. Such a team can include both specialists of the same profile and specialists from related fields of knowledge and social practice [3-4].

So, in Ukraine the training of specialists for the social sphere has been actively developing in recent years on the basis of the scientific views of various scientific schools of social work: social-pedagogical, psychological, social work management. The lack of permanent academic approaches leads to a certain eclecticism in the general scientific and theoretical space of the social sphere, which affects the creation of appropriate teaching materials, curricula, plans, textbooks, manuals. This

also clearly reflects the stage in the formation of social work as a science, its synthetic character. This is evidenced by the unique content of the work of Ukrainian scientists working in various organizations of the social sphere and higher educational institutions of the country [4,5].

Reference

1. Lukashevych, M. P., and Myhovych, I. I. (2003), Social work theory and methods, MAUP, Kyiv.
2. Pavlenok, P. D. (2002), Basics of social work: textbook, YNFRA, Moscow.
3. Papskoi, A. Y. (2004), Social Work: Technological Aspect, Educ. guide, Training Lit. Center, Kyiv.
4. Tiuptia, L.T. and Ivanova, I.B. (2004), Social Work (Theory and Practice): Educ. tool, VMUROL «Ukraina», Kyiv.
5. Puzyrova, P. V. (2010), "Basic approaches to the formation of principles and methods of personnel management of the enterprise", *Formation of market relations in Ukraine*, Vol. 1, PP. 158-162.
6. Sandiuk, H., Lushpiienko, Y., Trushkina, N., Tkachenko, I., and Kurganskaya, E. (2019), "Special procedures for electronic public procurement", *Journal of Legal, Ethical and Regulatory*, Vol. 22(3), PP. 1-7.
7. Tkachenko, V., Kwilinski, A., Tkachenko, I., and Puzyrova, P. (2019), "Theoretical and Methodical Approaches to the Definition of Marketing Risks Management Concept at Industrial Enterprises", *Marketing and Management of Innovations*, Vol. 2, PP. 228-238.

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1

ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ В СУЧАСНОМУ ОСВІТОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

<i>Денищик Катерина Алексеевна</i> ВЫСШЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ ДЛЯ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ.....	7
<i>Дрижак Віктор Володимирович</i> ДО ПИТАННЯ ПРО СУЧАСНУ СТРУКТУРУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ	10
<i>Дудорова Людмила Юрійвна</i> ПІДГОТОВКА КАДРІВ ДЛЯ ТУРИЗМУ: ПАРТНЕРСТВО БІЗНЕСУ ТА ОСВІТИ.....	14
<i>Кучук Андрій Миколайович</i> ПРОЛЕГОМЕНИ ПРАВНИЧОЇ НАУКИ ТА ОСВІТИ: НЕОБХІДНІСТЬ ЗМІНИ ПАРАДИГМИ.....	16
<i>Мехед Ольга Борисівна</i> ОСНОВНІ ПРІОРИТЕТИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ ТА ОСНОВ ЗДОРОВ'Я	18
<i>Мірошніченко Валентина Іванівна</i> МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ПІДГОТОВКИ ПРИКОРДОННИХ НАРЯДІВ ДО СЛУЖБИ	21
<i>Нітченко Алла Григорівна,</i> <i>Музика Вікторія Віталіївна</i> ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ З МЕТОЮ ПОКРАЩЕННЯ ЯКОСТІ ЗНАНЬ.....	23
<i>Носовець Наталія Михайлівна</i> РОЛЬ УНІВЕРСИТЕТІВ У ВПРОВАДЖЕННІ ОСВІТИ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ	27
<i>Немцева Аліна Олександрівна</i> АТЕСТАЦІЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЯК МОТИВАЦІЙНА СКЛАДОВА ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ НАДАННЯ ОСВІТНИХ ПОСЛУГ	31
<i>Остополець Ірина Юрійвна</i> ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНІКИ MIND MAPPING У ВИВЧЕННІ ПСИХОЛОГІЇ.....	34
<i>Паришкура Юлія Володимирівна</i> ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ ГАЛУЗІ ФІТНЕСУ ТА РЕКРЕАЦІЇ: ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ СУЧАСНОСТІ	37

Пахомов Ілля Володимирович ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ ДКВС УКРАЇНИ.....	40
Полетай В'ячеслав Миколайович НАУКОВО-ДОСЛІДНА РОБОТА ЯК КОМПОНЕНТ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ.....	44
Полетай Олена ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	46
Полухтович Тетяна Григорівна, Мельничук Юлія Євгенівна ПРОФЕСІЙНА СПРЯМОВАНІСТЬ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	50
Руденко Іраїда Володимирівна СИСТЕМА ОСВІТИ У ВЕЛИКОМУ ГЕРЦОГСТВІ ЛЮКСЕМБУРГ.....	54
Саврасов Микола Володимирович ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ СУБ'ЄКТА НАВЧАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	58
Смірнова Оксана Олексіївна КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ МИСТЕЦТВА ЗАСОБАМИ ТРАДИЦІЙНОГО ДЕКОРАТИВНО- ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА.....	62
Сова Ольга Сергіївна ДУАЛЬНА СИСТЕМА НАВЧАННЯ У НІМЕЧЧИНІ: ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКУ МИСТЕЦЬКУ ОСВІТУ.....	67
Співак Володимир Васильович АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ – ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ.....	71
Стеценко Ірина Миколаївна ПІДГОТОВКА ПЕРСОНАЛУ УПОВНОВАЖЕНОГО ОРГАНУ З ПИТАНЬ ПРОБАЦІЇ З УРАХУВАННЯМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТА СВІТОВОГО ДОСВІДУ.....	73
Тогочинський Олексій Михайлович ПРАКТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПЕРСОНАЛУ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ ЯК ВИМОГА СЬОГОДЕННЯ.....	78
Третяк Олена Станіславівна ІНТЕРАКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ З КУЛЬТУРОЛОГІЇ.....	81
Чебоненко Станіслав Олегович ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ ЯК ОДНА ІЗ ФОРМ ОРГАНІЗАЦІЇ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНА РОБОТА».....	84

Щербата Вікторія Григорівна ПРОБЛЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ У СПЕЦИФІЧНИХ УМОВАХ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ	88
--	----

СЕКЦІЯ 2 СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ Й КУЛЬТУРНІ ЯВИЩА В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Бородай Олег Вікторович НЕГАТИВНА КОНЦЕПЦІЯ СВОБОДИ: ВІД АНТИЧНОСТІ ДО СИТУАЦІЇ ПОСТМОДЕРНУ	91
Вдовенко Станіслав Михайлович КОНТРОВЕРСІЙНИЙ ХАРАКТЕР НАУКОВО-ПРАКТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ	94
Доній Наталія Євгенівна В'ЯЗНИЧНА ІСТОРІЯ ОСОБИ ЯК БАР'ЄР КОМУНІКАЦІЇ В СОЦІАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ.....	98
Кравчук Ганна Вікторівна, Пристапчук Олеся Юрійівна ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОГО РИНКУ СТРАХУВАННЯ.....	101
Лісова Марина Анатолійівна ЕМПІРИЧНИЙ МАРКЕТИНГ ЯК РІЗНОВИД ІННОВАЦІЙНОГО МАРКЕТИНГУ	105
Любич Олександр Анатолійович РЕФОРМУВАННЯ ТА УПОРЯДКУВАННЯ АРМІЇ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА ПОЧАТКУ ХІХ СТ.....	108
Мірошниченко Катерина Максимівна ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	111
Попружна Алла Василівна, Личик Олександр Володимирович ДО ПИТАННЯ ПРО ЄВРОПЕЙСКУ ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНИ.....	115
Чорний Ігор Віталійович АЛІПЦЯ ГОЛОСІЇВСЬКА ЯК «ЛЮДИНА СИЛИ» В СПРИЙНЯТТІ ЛАДИ ЛУЗІНОЇ.....	117
Шуба Олена Ігорівна, Несторенко Тетяна Петрівна ПРОГРАМНА ПІДТРИМКА МАЛОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ	120

<i>Krawczyk Dariusz</i> ZASADNOŚĆ WYKORZYSTANIA NARZĘDZI CSR I NOWOCZESNYCH TECHNIK REKLAMOWYCH W JEDNOSTKACH SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO	124
<i>Krannich Marek</i> KODEKSY ETYCZNE W JEDNOSTKACH GOSPODARCZYCH SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO	128
<i>Wornalkiewicz Władysław</i> SYSTEMY NA AUTOSTRADACH MOTORWAY SYSTEMS.....	133

СЕКЦІЯ 3. ЕМЕРДЖЕНТНІСТЬ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ В РЕФОРМАТИВНОМУ ПОЛІ

<i>Єрмак Олексій Вікторович, Дем'яненко Юлія Олександрівна, Шпортюк Олена Миколаївна</i> ДО ПИТАННЯ ПРО МЕТУ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ	138
<i>Звірко Олександр Євстафійович</i> ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ЗАХОДІВ ПРИМУСОВОГО ХАРАКТЕРУ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ОБМЕЖЕННЯМ ОСОБИСТОЇ СВОБОДИ ГРОМАДЯН... 141	
<i>Коваленко Валентин Васильович</i> ЩОДО АКТУАЛЬНОСТІ ПРОБЛЕМ ЧИННОЇ СИСТЕМИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ РІШЕНЬ СУДІВ СТОСОВНО ОСІБ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ ІЗ ЗАКОНОМ.....	144
<i>Ковтун Владислав Русланович</i> ПРОБАЦІЙНІ ПРОГРАМИ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ У ВИПРАВЛЕННІ ЗАСУДЖЕНОГО	147
<i>Колодчин Володимир Васильович</i> КЛАСИФІКАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ У МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ УКРАЇНИ	149
<i>Колодчина Алла Леонідівна</i> НАУКОВЕ БАЧЕННЯ РЕЖИМУ ЯК ЗАСОБУ ВПЛИВУ НА ЗАСУДЖЕНОГО З МЕТОЮ ЗАПОБІГАННЯ ВЧИНЕННЯ НИМ НОВОГО ЗЛОЧИНУ.....	151
<i>Красковський Євгеній Михайлович, Леоненко Олексій Анатолійович, Павлик Віталій Юрійович</i> ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ЗАКРИТОГО ТИПУ З НЕУРЯДОВИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ	153

Кубрак Тетяна Олександрівна ОКРЕМІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ "АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ПЕРСОНАЛУ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ" В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	156
Кузнєцов Олександр Олексійович, Пузиревський Максим Вячеславович, Старинець Віталій Васильович ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ВИДАЧІ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНИЛИ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ (ЕКСТРАДИЦІЯ)	159
Левицький Володимир Вікторович, Єсипенко Олександр Григорович, Острик Галина Валеріївна КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ: ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ.....	163
Легенький Артем Миколайович ДО ПИТАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО- УПРАВЛІНСЬКОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.....	167
Олійник Олександр Іванович ЗЛІСНА НЕПОКОРА ВИМОГАМ АДМІНІСТРАЦІЇ УСТАНОВИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	170
Омельчук Олег Миколайович ПОЗИТИВНО-ПРАВОВЕ РОЗУМІННЯ ВПЛИВУ ПРАВОСВІДОМОСТІ НА ПОВЕДІНКУ ЛЮДИНИ.....	175
Петрик Дмитро Петрович ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ.....	178
Пузирьов Михайло Сергійович, Олефір Людмила Іванівна ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ ЗАСАД ЗАСТОСУВАННЯ ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ.....	181
Самофалов Леонід Прохорович ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ ЗА АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОСТУПКИ.....	184
Ульянов Олексій Іванович, Дулгер Володимир Валентинович ВЗАЄМОДІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ У ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ.....	187

Устюжанінова Ольга Тарасівна
ЗАКОНОДАВЧІ АКТИ В СИСТЕМІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО
РЕГУЛЮВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ ЗАСАД
ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ
СЛУЖБИ УКРАЇНИ..... 191

**Яковець Ірина Станіславівна,
Суботенко Олена Олександрівна,
Клиша Владислав Іванович**
РЕЗУЛЬТАТИ ВАЛІДАЦІЇ ІНСТРУМЕНТУ ОЦІНКИ РИЗИКІВ
ВЧИНЕННЯ ПОВТОРНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВOPOPУШЕННЯ.... 195

СЕКЦІЯ 4 СОЦІАЛЬНА ТА ПСИХОЛОГІЧНА РОБОТА: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Борець Юлія Василівна
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ
ТА ГУМАНІСТИЧНОЇ РЕЛІГІЙНОЇ МОРАЛІ ОСОБИСТОСТІ 199

Василенко Ірина Анатоліївна
ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
АГРЕСИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ (ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ) 202

Вдовиченко Оксана Владимировна
ОПРЕДЕЛЕНИЕ ОПТИМАЛЬНОГО УРОВНЯ РИСКА 205

Висоцький Павло Геннадійович
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ
АНТИСОЦІАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ..... 208

**Волеваха Ірина Борисівна,
Пономаренко Катерина Олександрівна**
УПРАВЛІННЯ КОНФЛІКТАМИ МІЖ ЗАСУДЖЕНИМИ У МІСЦЯХ
ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ПРАЦІВНИКАМИ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ
ПОКАРАНЬ 210

Волинчук Олена Валеріївна
НАВЧАЛЬНА ГРУПА ЯК СЕРЕДОВИЩЕ ВИВЧЕННЯ
ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕЖ ПІДЛІТКІВ 214

Гарець Надія Олексіївна,
ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ
ПРАЦІВНИКІВ ТЕХНІЧНОЇ ПІДТРИМКИ У ІТ-СФЕРІ 217

**Гетта Василь Григорович,
Єрмак Сергій Миколайович**
ЗАСОБИ ЗАПОБІГАННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ..... 220

Данильченко Тетяна Вікторівна ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТІСНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ СТУДЕНТІВ У СПЕЦИФІЧНИХ УМОВАХ НАВЧАННЯ.....	224
Єхалова Людмила Василівна, Мала Поліна Олегівна ПСИХОФІЗИЧНИЙ РОЗВИТОК ПІДЛІТКІВ ТА ФАКТОРИ, ЩО ЙОГО ФОРМУЮТЬ.....	228
Іванова Олена Сергіївна ЗНАЧЕННЯ СМІХУ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ.....	231
Казанжи Марія Йосипівна ЗНАЧЕННЯ КОНТЕКСТНОСТІ У ВИЗНАЧЕННІ ФАСИЛЯТИВНОСТІ-ІНГІБІТНОСТІ.....	235
Каргіна Наталія Вікторівна ІНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГІЇ ТА МОБІЛЬНІ ДОДАТКИ: МОЖЛИВОСТІ ВІДНОВЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ.....	237
Кернякевич-Танасійчук Юлія Володимирівна СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНА РОБОТА ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: ЗМІЩЕННЯ АКЦЕНТІВ	239
Королева Анастасія Олександрівна, Корсунская Вікторія Валентинівна ПОНИМАНИЕ ТРЕВОЖНОСТИ КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ФЕНОМЕНА.....	242
Корсунська Вікторія Валентинівна ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ ПСИХОЛОГІЧНОГО СПОСТЕРЕЖЕННЯ.....	246
Кухар Тетяна Володимирівна АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ КУРСАНТІВ ДО СПЕЦИФІЧНИХ УМОВ НАВЧАННЯ	250
Кушнір-Бордей Олена Леонідівна ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ЯК УМОВА ТА ЧИННИК ТОЛЕРАНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ	254
Ларіонов Станіслав Олександрович ДО ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ ТРИВОГИ І ПАНІКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НГУ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ	257
Літвінова Ольга Володимирівна ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ЕКСПЕКТАЦІЙ ПІДЛІТКІВ.....	262

Мірошниченко Оксана Миколаївна ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ ДКВС УКРАЇНИ.....	265
Міришук Олексій Євгенович МОТИВАЦІЙНО-ЦІЛЬОВА СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАГІСТРІВ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ.....	267
Настояща Уляна Володимирівна ВИВЧЕННЯ ВПЛИВІВ НА ОСОБИСТІСТЬ ПРАЦІВНИКА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ, ВИКОРИСТОВУЮЧИ ПАРАДИГМУ СЕРЕДОВИЩА.....	271
Паламарчук Віталіна Миколаївна, Педорич Анатолій Володимирович ФОРМИ ТА МЕТОДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї ТА ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ.....	275
Рудоманенко Юлія Володимирівна ПСИХОЛОГІЧНИЙ ІНФАНТИЛІЗМ ЯК ОДИН З МОЖЛИВИХ ФАКТОРІВ ПРОКРАСТИНАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ.....	278
Сороченко Ольга Валеріївна ПСИХОЛОГІЧНА ПРОНИКЛИВІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ПРАЦІВНИКІВ СЛІДЧИХ ОРГАНІВ.....	281
Стеценко Валерія Вікторівна ПСИХОЛОГІЧНЕ СУПРОВОДЖЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	284
Ульянова Тетяна Юрійвна ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КОНФЛІКТНОСТІ ТА ЕГОЇЗМУ.....	288
Чернякова Олеся Володимирівна ЗАПОБІГАННЯ БУЛІНГУ – АКТУАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ СЬОГОДЕННЯ.....	291
Шайда Наталія Петрівна, Ковальов Роман НАПРЯМИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ У СУЧАСНІЙ ШКОЛІ.....	295
Kuzior Aleksandra PROFILAKTYKA UZALEŻNIENÍ – ZADANIA UCZELNI W RAMACH TRZECIEJ MISJI.....	300
Tkachenko Iryna Vladislavivna, Puzyrova Polina Volodymyrivna BASIC GENERAL METHODS OF SOCIAL WORK.....	303

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ
В ГАЛУЗІ ПРАВА, ОСВІТИ, СОЦІАЛЬНИХ
А ПОВЕДІНКОВИХ НАУК - 2020**

**ACTUAL ISSUES OF THEORY AND PRACTICE
IN THE FIELD OF LAW, EDUCATION, SOCIAL AND
BEHAVIOURAL SCIENCES - 2020**

*Матеріали
міжнародної науково-практичної конференції
(м. Чернігів, 23–24 квітня 2020 року)*

*У двох томах
Том 1*

Матеріали подано в авторській редакції

Головний редактор – О. М. Тогочинський
Відповідальні редактори – О. І. Олійник,
С. О. Чебоненко,
І. М. Стеценко,
Ю. О. Дем'яненко
Коректор Л. М. Сила
Комп'ютерна верстка та макетування – В. М. Олефіренко

Підписано до друку 22.04.2020. Формат 60×84/16.
Друк різнографія. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 18,31.
Тираж 100 пр. Зам. № .

Редакційно-видавнича група Академії Державної пенітенціарної служби
14000, м. Чернігів, вул. Гонча, 34.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 5378 від 06.07.2017 р